

พระสุตตันตปิฎก

สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค

เล่มที่ ๕ ภาคที่ ๑

ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น

มัลลสังยุต

อวิขวารวรรคที่ ๑

๑. อวิชาสูตร

ว่าด้วยอวิชา และวิชาเป็นหัวหน้าแห่งอกุศลและกุศล

[๑] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย. ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระดำรัสพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระพุทธเจ้าข้า. พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระพุทธพจน์นี้ว่า

[๒] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อวิชาเป็นหัวหน้าในการยังอกุศลธรรมให้ถึงพร้อม เกิดร่วมกับความไม่ละอายบาป ความไม่สะดุ้งกลัวบาป ความเห็นผิด ย่อมเกิดมีแก่ผู้ไม่รู้แจ้ง ประกอบด้วยอวิชา ความดำริผิดย่อมเกิด

มีแก่ผู้มีความเห็นผิด เจริญผิดย่อมเกิดมีแก่ผู้มีความดำริผิด การงานผิด
ย่อมเกิดมีแก่ผู้เจริญผิด การเลี้ยงชีพผิดย่อมเกิดมีแก่ผู้ทำการงานผิด พยายาม
ผิดย่อมเกิดมีแก่ผู้เลี้ยงชีพผิด ระลึกผิดย่อมเกิดมีแก่ผู้พยายามผิด ตั้งใจผิด
ย่อมเกิดมีแก่ผู้ระลึกผิด.

[๓] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ส่วนวิชชา เป็นหัวหน้าในการยังกุศล-
ธรรมให้ถึงพร้อม เกิดร่วมกับความละเอียดเบา ความสะอึกกลัวเบา ความ
เห็นชอบ ย่อมเกิดมีแก่ผู้รู้แจ้ง ประกอบด้วยวิชชา ความดำริชอบย่อมเกิด
มีแก่ผู้มีความเห็นชอบ เจริญชอบย่อมเกิดมีแก่ผู้มีความดำริชอบ การงาน
ชอบย่อมเกิดมีแก่ผู้เจริญชอบ การเลี้ยงชีพชอบย่อมเกิดมีแก่ผู้ทำการงานชอบ
พยายามชอบย่อมเกิดมีแก่ผู้เลี้ยงชีพชอบ ระลึกชอบย่อมเกิดมีแก่ผู้พยายามชอบ
ตั้งใจชอบย่อมบังเกิดมีแก่ผู้มีระลึกชอบ.

จบอวิชาสูตรที่ ๑

อรรถกถามัคคสังยุต ในมหาวารวรรค

อวิชชาวรรคที่ ๑

อรรถกถาวิชาสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในอวิชาสูตรที่ ๑ แห่งมหาวรรค.*

บทว่า **บุพฺพํคมา** ได้แก่ เป็นหัวหน้าด้วยอาการ ๒ อย่าง คือ ด้วยอำนาจสหชาติปัจจัย ๑ ด้วยอำนาจอุปนิสสยปัจจัย ๑. บทว่า **สมาปตฺติยา** ความว่า เพื่อการเข้าถึง เพื่อการได้สภาพ เพื่อความเกิดขึ้น. บทว่า **อนฺวทฺว อหิริกํ อนฺตตฺตปฺป** ความว่า กือหิริกะ ตั้งอยู่ด้วยอาการแห่งความไม่ละอาย และอนตตปปะ ตั้งอยู่ด้วยอาการแห่งความไม่กลัวนั้นใด อวิชชานี้นั้น ย่อมเกิดขึ้นร่วมกับอหิริกะและอนตตปปะนั้น เว้นอหิริกะและอนตตปปะนั้นเสียหายเกิดขึ้นได้ไม่. บทว่า **อวิชชาตตฺสฺส** ความว่า มิจฉาทิฏฐิยอมเกิดมีแก่ผู้เข้าถึง คือประกอบด้วยอวิชา. บทว่า **มิจฉาทิฏฐิ** ได้แก่ความไม่เห็นตามเป็นจริง คือความไม่เห็นธรรมเครื่องนำสัตว์ให้พ้นทุกข์. บทว่า **ปโหติ** คือยอมมี ได้แก่ยอมเกิดขึ้น. แม้ในมิจฉาสังกับปะเป็นต้น พึงทราบความเป็นมิจฉาด้วยสามารถความไม่จริง และไม่นำสัตว์ให้พ้นทุกข์นั้นแล. ชื่อว่า องค์แห่งความเป็นมิจฉาเหล่านี้ ย่อมมี เพื่อความเกิดขึ้นแห่งอกุศลธรรม ๘ ด้วยประการฉะนี้. ส่วนองค์แห่งมิจฉิตตะทั้งหลายเหล่านั้นทั้งหมด ย่อมไม่เกิดในขณะเดียวกัน ย่อมเกิดในขณะต่าง ๆ กัน. ถามว่า อย่างไร. ตอบว่า เมื่อใด จิตประกอบด้วยทิฏฐิ เมื่อยังกายวิญญูติให้ตั้งขึ้นยอมเกิด เมื่อนั้น ก็ยอมมีองค์ ๖ คือ มิจฉาทิฏฐิ (ความเห็นผิด) มิจฉาสังกับปะ

* บาลีเป็น มหาวารวรรค

(ความดำริผิด) มิจฉาวายามะ (ความพยายามผิด) มิจฉาสติ (ความระลึกผิด) มิจฉาสมาธิ (ความตั้งใจผิด) มิจฉากัมมันตะ (การงานผิด). เมื่อใด จิต ไม่ประกอบด้วยทัญญู เมื่อนั้นมีองค์ ๕ เว้นมิจฉาทัญญู. เมื่อใดสององค์ เหล่านี้แล ย่อมยังวิญญูติให้ตั้งขึ้น เมื่อนั้น ย่อมมีองค์ ๖ หรือองค์ ๕ ตั้งอยู่ในมิจฉาวาจา ในฐานะมิจฉากัมมันตะ ชื่อว่า อาชีวะนี้ เมื่อกำเริบ ย่อมกำเริบในกายทวารและวจิตวารในทวารใดทวารหนึ่งเท่านั้น หากำเริบใน มโนทวารไม่. เพราะฉะนั้น องค์ ๖ หรือองค์ ๕ เหล่านี้แล ย่อมมีด้วย อำนาจ มิจฉาชีวะว่า เมื่อใด จิตเหล่านี้แล ย่อมยังกายวิญญูติและวจิตวิญญูติ ให้ตั้งขึ้น โดยมุ่งถึงอาชีวะ เมื่อนั้น กายกรรม จึงชื่อว่า มิจฉาชีวะ วจิกรรม ก็อย่างนั้น. ก็เมื่อใดจิตเหล่านี้แล ย่อมเกิดขึ้น เพราะไม่ยังวิญญูติให้ตั้งขึ้น เมื่อนั้นย่อมมีองค์ ๕ ด้วยสามารถแห่งมิจฉาทัญญู มิจฉาสังกัปปะ มิจฉา วายามะ มิจฉาสติ และมิจฉาสมาธิ หรือองค์ ๔ ด้วยสามารถแห่งมิจฉา สังกัปปะเป็นต้น ดังนั้น องค์ทั้งหลายเหล่านี้แล ย่อมไม่เกิดในขณะเดียวกัน ทั้งหมด ย่อมเกิดในขณะต่าง ๆ กันอย่างนี้ ด้วยประการฉะนี้แล.

ในสุกกปัถก บทว่า วิชชา ได้แก่ รู้ความที่สัตว์มีกรรมเป็นของ ๆ ตน. แม้ในวิชชานี้ ฟังทราบความที่วิชาเป็นหัวหน้า โดยอาการ ๒ คือ ด้วยอำนาจสหชาติปัจจัย ๑ ด้วยอำนาจอุปนิสสยปัจจัย ๑. บทว่า **หิโรตตปุเป** ได้แก่ ความละอายบาป และความกลัวบาป. ในธรรม ๒ อย่างนั้น หิริ ตั้งอยู่ด้วยอาการแห่งความละอาย โอตตปุเป ตั้งอยู่ด้วยอาการแห่งความกลัว. นี้เป็นความสังเขปในข้อนี้. ส่วนความพิสดาร ท่านกล่าวในวิสุทธิมรรคแล้ว แล. บทว่า **วิชชาตตสฺส** ได้แก่ สัมมาทัญญู ย่อมเกิดมีแก่ผู้เข้าถึงคือ ประกอบด้วยวิชา. บทว่า **วิทฺทฺสูโน** ได้แก่ ผู้รู้แจ้งคือบัณฑิต. บทว่า **สมฺมาทัญฺญิ** ได้แก่ความเห็นตามเป็นจริง คือความเห็นนำสัตว์ให้พ้นทุกข์.

แม้ในสัมமாகัมมันตะเป็นต้น ก็มีนัยนี้เหมือนกัน. องค์ ๘ เหล่านี้ย่อมมีเพื่อความเกิดแห่งกุศลธรรมด้วยประการฉะนี้. องค์แม่ ๘ เหล่านั้น ย่อมไม่เกิดพร้อมกันในขณะแห่งโลกิยมรรค แต่ย่อมเกิดพร้อมกันในขณะแห่งโลกุตระมรรค. ก็แสดงองค์ ๘ เหล่านี้ ย่อมมีในมรรคอันประกอบด้วยปฐมฌาน ส่วนในมรรคอันประกอบด้วยทุติยฌานเป็นต้น ย่อมมีองค์ ๗ เท่านั้น เว้นสัมมาสังกัปปะ.

ในองค์ ๗ เหล่านี้ ผู้ใดพึงกล่าวอย่างนี้ว่า เพราะในมหาสพายนสูตร ในมัชฌิมนิกาย ท่านกล่าวว่า ความเห็นของผู้เป็นอย่างนั้น อันใด ความเห็นอันนั้น ย่อมเป็นสัมมาทิฏฐิของผู้นั้น ความดำริของผู้เป็นอย่างนั้น อันใด ความเห็นอันนั้น ย่อมเป็นสัมมาสังกัปปะของผู้นั้น ความพยายามของผู้เป็นอย่างนั้นอันใด ความเห็นอันนั้น ย่อมเป็นสัมมาวายามะของผู้นั้น ความระลึกของผู้เป็นอย่างนั้น อันใด ความเห็นอันนั้น ย่อมเป็นสัมมาสติของผู้นั้น. ความตั้งใจมั่นของผู้เป็นอย่างนั้นอันใด ความเห็นอันนั้น ย่อมเป็นสัมมาสมาธิของผู้นั้น. ก็แล ในเบื้องต้นกายกรรม วาจกรรม และอาชีวะของผู้นั้น ก็ย่อมบริสุทธิดำดี ดังนี้. ฉะนั้น โลกุตระมรรค ก็ย่อมประกอบด้วยองค์ ๕ เท่านั้นดังนี้. ผู้ที่ฟังถูกเขาต่อว่า ในสูตรนั้นแล้ว เพราะเหตุไรท่านจึงไม่เห็นคำนี้ว่า อริยมรรค อันประกอบด้วยองค์ ๘ นี้ ย่อมถึงความเจริญเต็มที่แก่ภิกษุเช่นอย่างนี้ ดังนี้. ส่วนข้อที่ท่านกล่าวว่า ปุพฺพเพว โข ปนสฺส นั้น ท่านกล่าวแล้วเพื่อแสดงความบริสุทธิดำดีแต่วันที่บวชแล้ว ในข้อนี้ท่านแสดงความหมายไว้ดังนี้ว่า ก็จำเดิมแต่วันที่บวชแล้ว กายกรรมเป็นต้นอันบริสุทธิ ย่อมบริสุทธิ ยิ่งนัก ในขณะแห่งโลกุตระมรรคดังนี้.

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค เล่ม ๕ ภาค ๑ - หน้าที่ 6

แม่คำใด อันท่านกล่าวในอภิธรรมว่า ก็ในสมัยนั้นแล มรรคย่อมประกอบด้วยองค์ ๕ คำนั้นท่านกล่าวเพื่อแสดงในระหว่างกิจอย่างหนึ่ง. ก็ในกาลใด บุคคลละการงานผิดแล้ว ย่อมยังการงานที่ชอบให้บริบูรณ์ในกาลนั้น.

มิจจาวจา หรือมิจจาชีวะ ย่อมไม่มี สัมมากัมมันตะ ย่อมให้บริบูรณ์ในองค์ที่เป็นตัวการทั้งหลาย ๕ เหล่านี้คือ ทิฏฐิ ๑ สังกัปปะ ๑ วายามะ ๑ สติ ๑ สมาธิ ๑. ก็สัมมากัมมันตะ ชื่อว่า ย่อมให้บริบูรณ์ได้ด้วยสามารแห่งวิริติ แม้ในสัมมาวาจาและสัมมาอาชีวะ ก็มีนัยนี้แล. คำอันท่านกล่าวแล้วอย่างนี้ เพื่อแสดงในระหว่างกิจนี้. ส่วนในขณะแห่งโลกิยมรรค ย่อมมีองค์ ๕ แน่. แต่วิริติไม่แน่ เพราะฉะนั้น ท่านไม่กล่าวว่างค์ ๖ แต่กล่าวว่า มีองค์ ๕ เท่านั้น ด้วยประการฉะนี้. ก็บัณฑิตพึงทราบว่ โลกุตรมรรค ย่อมมีองค์ ๘ เพราะความสำเร็จแห่งสัมมากัมมันตะเป็นต้น เป็นองค์แห่งโลกุตรมรรค ในสูตรหลายสูตรมีมหาจัตตทาฬีสกสูตรเป็นต้น อย่างนี้ว่า ก็ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุมิจิตเป็นอริยะ หาอาสวะมิได้ พรั่งพร้อมด้วยอริยมรรค เจริญอริยมรรคอยู่ การงด การเว้น การเว้นขาด จากกายทุจริต ๓ คือเจตนาเครื่องงดเว้นไม่กระทำ การไม่ทำอันใด ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สัมมากัมมันตะนี้ ย่อมเป็นโลกุตรมรรค เป็นอริยะหาอาสวะมิได้ ดังนี้. ในพระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสมรรคมีองค์ ๘ นี้ เจือด้วยโลกิยและโลกุตระ.

จบอรรถกถาวิชาสูตรที่ ๑

๒. อุปัตตสูตร

ความเป็นผู้มีมิตรดี เป็นพรหมจรรย์

[๔] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ นิคมของชาวสักกะ ชื่อ สักกระ ในแคว้นสักกะของชาวสากะทั้งหลาย ครั้งนั้น ท่านพระอานนท์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้ว ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ความเป็นผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี นี้เป็นกึ่งหนึ่งแห่งพรหมจรรย์เทียวนะ พระเจ้าข้า.

[๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนอานนท์ เธออย่าได้กล่าวอย่างนั้น เธออย่าได้กล่าวอย่างนั้น ก็ความเป็นผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี นี้เป็นพรหมจรรย์ทั้งสิ้นทีเดียว ดูก่อนอานนท์ อันภิกษุผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี พึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักเจริญอริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ จักกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘.

[๖] ดูก่อนอานนท์ ก็ภิกษุผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี ย่อมเจริญอริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ ย่อมกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างไรเล่า ดูก่อนอานนท์ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ย่อมเจริญสัมมาทิฏฐิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ย่อมเจริญสัมมาสังกัปปะ... สัมมาวาจา... สัมமாகัมมันตะ... สัมมาอาชีวะ... สัมมาวายามะ... สัมมาสติ... สัมมาสมาธิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ดูก่อนอานนท์ ภิกษุผู้มีมิตรดี มีสหายดี

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค เล่ม ๕ ภาค ๑ - หน้าที่ ๘
มีเพื่อนดี ย่อมเจริญอุริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ ย่อมกระทำไ้มากซึ่งอุริย-
มรรคประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างนี้แล.

[๗] คุณก่อนอนนท ขั้วว่า ความเป็นผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อน
ดี เป็นพรหมจรรย์ทั้งสิ้นทีเดียวนั้น พึงทราบโดยปริยายแม้นี้ ด้วยว่าเหล่า
สัตว์ผู้มีชาติเป็นธรรมดา ย่อมพ้นไปจากชาติ ผู้มีชราเป็นธรรมดา ย่อมพ้น
ไปจากชรา ผู้มีมรณะเป็นธรรมดา ย่อมพ้นไปจากมรณะ ผู้มีโสกะ ปริเทวะ
ทุกข์ โทมนัสและอุปายาส เป็นธรรมดา ย่อมพ้นไปจากโสกะ ปริเทวะ
ทุกข์ โทมนัสและอุปายาส เพราะอาศัยเราผู้เป็นกัลยาณมิตร คุณก่อนอนนท
ขั้วว่า ความเป็นผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี เป็นพรหมจรรย์ทั้งสิ้นทีเดียว
นั้น พึงทราบโดยปริยายนี้แล.

จบอุปัฏฐกสูตรที่ ๒

อรรถกถาอุปัฏฐกสูตร

อุปัฏฐกสูตรที่ ๒ กล่าวไว้แล้วในโกสลสังยุตต์นั้นแล.

๓. สารีปุตตสูตร

ความเป็นผู้มีมิตรดี

[๘] สāvāṭṭhiṇiṭṭhan. ครั้งนั้น ท่านพระสารีบุตรเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ความเป็นผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี นี้เป็นพรหมจรรย์ทั้งสิ้นเทียวนะ พระเจ้าข้า.

[๙] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า อุกละ อุกละ สารีบุตร ความเป็นผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี นี้เป็นพรหมจรรย์ทั้งสิ้น คุณก่อนสารีบุตร ภิกษุผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี พึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักเจริญอริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ จักกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘.

[๑๐] คุณก่อนสารีบุตร ก็ภิกษุผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี ย่อมเจริญอริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ ย่อมกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างไรเล่า คุณก่อนสารีบุตร ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฏฐิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ อันอาศัยวิเวก อันอาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ คุณก่อนสารีบุตร ภิกษุผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี ย่อมเจริญอริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ ย่อมกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างนี้แล.

[๑๑] คุณก่อนสารีบุตร ข้อนั้น ความเป็นผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี นี้เป็นพรหมจรรย์ทั้งสิ้น นั้นพึงทราบโดยปริยายแม้นี้ ด้วยว่าเหล่าสัตว์ผู้

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวรรค เล่ม ๕ ภาค ๑ - หน้าที่ 10

มีชาติเป็นธรรมดา ย่อมพ้นไปจากชาติ ผู้มีชราเป็นธรรมดา ย่อมพ้นไปจากชรา ผู้มีมรณะเป็นธรรมดา ย่อมพ้นไปจากมรณะ ผู้มีโสกะ ปรีทเวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาสเป็นธรรมดา ย่อมพ้นไปจากโสกะ ปรีทเวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส เพราะอาศัยเราผู้เป็นกัลยาณมิตร คุณก่อนสารีบุตร ชื่อว่า ความเป็นผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี เป็นพรหมจรรย์ทั้งสิ้นนั้น พึงทราบโดยปริยายนี้แล.

จบสารีปุตตสูตรที่ ๓

อรรถกถาสารีปุตตสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในสารีปุตตสูตรที่ ๓.

บทว่า สกลมิตฺถ ภูเต ความว่า พระอานนทเถระ ไม่รู้ว่า มรรคพรหมจรรย์แม้ทั้งสิ้นอันตนได้เพราะอาศัยกัลยาณมิตรดังนี้ เพราะยังไม่ถึงที่สุดแห่งสาวกบารมีญาณ. ส่วนพระธรรมเสนาบดีได้รู้แล้ว เพราะดำรงอยู่ในที่สุดแห่งสาวกบารมีญาณ. เพราะฉะนั้น ท่านจึงกราบทูลอย่างนี้. เพราะเหตุนี้แล พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงได้ประทานสาธุการแก่พระเถระนั้นว่า สาธุ สาธุ ดังนี้.

จบอรรถกถาสารีปุตตสูตรที่ ๓

๔. พราหมณสูตร

อริยมรรคเรียกชื่อได้ ๓ อย่าง

[๑๒] สāvattīnīทาน. ครั้งนั้น เวลาเช้า ท่านพระอานนท์นั่งแล้ว ถือบาตรและจีวรเข้าไปบิณฑบาตยังกรุงสาวัตถี ได้เห็นชาณฺสโสนิพราหมณ์ ออกจากกรุงสาวัตถี ด้วยรถเทียมม้าขาวล้วน ได้ยินว่า ม้าที่เทียมเป็นม้าขาว เครื่องประดับขาว ตัวรถขาว ประทุนรถขาว เชือกขาว ค้ำมปลักขาว ร่มขาว ผ้าโพกขาว ฟ้านุ่งขาว รองเท้าขาว พัดวาลวัชนีที่ค้ำมปลักขาว ชนเห็นท่านผู้นี้แล้ว พุดอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ยานประเสริฐหนอ รูปของยานประเสริฐหนอ ดังนี้.

[๑๓] ครั้งนั้น ท่านพระอานนท์เที่ยวบิณฑบาตในกรุงสาวัตถีแล้ว เวลาปัจฉิมกัฏ กลับจากบิณฑบาต เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้ กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอประทานพระวโรกาส เวลาเช้าข้าพระองค์นั่งแล้ว ถือบาตรและจีวรเข้าไปบิณฑบาตยังกรุงสาวัตถี ข้าพระองค์เห็นชาณฺสโสนิพราหมณ์ออกจากกรุงสาวัตถี ด้วยรถม้าขาวล้วน ได้ยินว่า ม้าที่เทียมเป็นม้าขาว เครื่องประดับขาว ตัวรถขาว ประทุนรถขาว เชือกขาว ค้ำมปลักขาว ร่มขาว ผ้าโพกขาว ฟ้านุ่งขาว รองเท้าขาว พัดวาลวัชนีที่ค้ำมปลักขาว ชนเห็นท่านผู้นี้แล้วพุดอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ยานประเสริฐหนอ รูปของยานประเสริฐหนอ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระองค์อาจทรงบัญญัติยานอันประเสริฐในธรรมวินัยนี้ได้ไหมหนอ.

[๑๔] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนอนนท์ อาจบัญญัติได้ คำว่ายานอันประเสริฐ เป็นชื่อของอริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ นี้เอง เรียกกันว่า พรหมยานบ้าง ธรรมยานบ้าง รถพิชัยสงครามอันยอดเยี่ยมบ้าง.

[๑๕] ดูก่อนอนนท์ สัมมาทิฏฐิที่บุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว มีการกำจัดราคะเป็นที่สุด มีการกำจัดโทสะเป็นที่สุด มีการกำจัดโมหะเป็นที่สุด.

[๑๖] ดูก่อนอนนท์ สัมมาสังกัปปะที่บุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว มีการกำจัดราคะเป็นที่สุด. มีการกำจัดโทสะเป็นที่สุด มีการกำจัดโมหะเป็นที่สุด.

[๑๗] ดูก่อนอนนท์ สัมมาวาจาที่บุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว มีการกำจัดราคะเป็นที่สุด มีการกำจัดโทสะเป็นที่สุด มีการกำจัดโมหะเป็นที่สุด.

[๑๘] ดูก่อนอนนท์ สัมมากัมมัันตะที่บุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว มีการกำจัดราคะเป็นที่สุด มีการกำจัดโทสะเป็นที่สุด มีการกำจัดโมหะเป็นที่สุด.

[๑๙] ดูก่อนอนนท์ สัมมาอาชีวะที่บุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว มีการกำจัดราคะเป็นที่สุด มีการกำจัดโทสะเป็นที่สุด มีการกำจัดโมหะเป็นที่สุด.

[๒๐] ดูก่อนอนนท์ สัมมาวายามะที่บุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว มีการกำจัดราคะเป็นที่สุด มีการกำจัดโทสะเป็นที่สุด มีการกำจัดโมหะเป็นที่สุด.

[๒๑] ดูก่อนอนนท์ สัมมาสติที่บุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว มีการกำจัดราคะเป็นที่สุด มีการกำจัดโทสะเป็นที่สุด มีการกำจัดโมหะเป็นที่สุด.

[๒๒] ดูก่อนอนนทฺ์ สัมมาสมาธิที่บุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว มีการกำจัดราคะเป็นที่สุด มีการกำจัดโทสะเป็นที่สุด มีการกำจัดโมหะเป็นที่สุด.

[๒๓] ดูก่อนอนนทฺ์ ชื่อว่า ยานอันประเสริฐ เป็นชื่อของอริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ นี้เอง เรียกกันว่า พรหมยานบ้าง ธรรมยานบ้าง รตพิชัยสงครามอันยอดเยี่ยมบ้าง นั้นพึงทราบโดยปริยายนี้แล.

พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้สุคตศาสดา ครั้นได้ตรัสไวยากรณภายิตนี้จบลงแล้ว จึงตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า

[๒๔] อริยมรรคญาณนั้นมีธรรม คือ ศรัทธา

กับปัญญาเป็นเอก มีศรัทธาเป็นทูล มีหิริ
เป็นงอน มีใจเป็นเชือกชัก มีสติเป็นสารถิ
ผู้ควบคุม รตนี้มีศีลเป็นเครื่องประดับ มี
ฉานเป็นเพลา มีความเพียรเป็นล้อ มี
อุเบกขากับสมาธิเป็นทูล ความไม่ย่อภาคได้
เป็นประทุน กุลบุตรใดมีความไม่พยายาม
ความไม่เบียดเบียน และวิเวกเป็นอาวุธ มี
ความอดทนเป็นเกราะหนั ง กุลบุตรนั้น
ย่อมเป็นไปเพื่อความเกษมจากโยคะ พรหม
ยานอันยอดเยี่ยมนี้ เกิดแล้วในตนของ
บุคคลเหล่าใด บุคคลเหล่านั้นเป็นนัก-
ปราชญ์ ย่อมออกไปจากโลกโดยความแน
ใจว่า มีชัยชนะโดยแท้.

จบพรหมณสูตรที่ ๔

อรรถกถาพราหมณสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในพราหมณสูตรที่ ๔.

บทว่า **สพฺพเสเตน วพฺวาภิรเถน** ความว่า ด้วยรถเทียมด้วยม้า ๔ ตัวอันขาวล้วน. ได้ยินว่า รถมีล้อและซี่งทั้งหมดได้หุ้มด้วยเงิน. ก็ชื่อว่า รถมี ๒ อย่าง คือ รถรบ ๑ รถเครื่องประดับ ๑ ในรถนั้น รถรบ มีลักษณะที่เหลี่ยมไม่ใหญ่นัก สามารถบรรทุกคนได้ ๒ คน หรือ ๓ คน รถเครื่องประดับเป็นรถใหญ่ คือ โดยยาวก็ยาว โดยกว้างก็กว้าง. คนถือร่ม ถือวาลวัชนี ถือพัดใบตาล ย่อมอยู่ในรถนั้น ดังนั้นคน ๘ คน หรือ ๑๐ คน สามารถเพื่อจะขึ้นก็ได้ นั่งก็ได้ นอนก็ได้ ตามสบายอย่างนี้นั้นแล แม้รถนี้ จัดเป็นรถเครื่องประดับ.

บทว่า **เสตา สุทฺ อสุตา** ความว่า ม้าขาวคือมีสีขาวตามปกติ.

บทว่า **เสตาลงฺการา** ความว่า เครื่องประดับของม้าเหล่านั้น ได้เป็นของ สำเร็จด้วยเงิน. บทว่า **สโต รโต** ความว่า รถชื่อว่าขาว เพราะหุ้มด้วยเงิน และเพราะประดับด้วยงาในที่นั้น ๆ โดยนัยอันกล่าวแล้วแล. บทว่า **เสตปริ- วาโร** ความว่า รถเหล่าอื่นหุ้มด้วยหนังราชสีห์บ้าง หุ้มด้วยหนังเสือบ้าง หุ้มด้วยผ้ากำพลเหลืองบ้าง ฉนใด รถนี้หาเป็นฉนนั้นไม่. ส่วนรถนี้ ได้หุ้ม ด้วยผ้าอย่างดี. บทว่า **เสตา รสุมิโย** ความว่า เชือกอันหุ้มด้วยเงินและ แก้วประพาพ. บทว่า **เสตา ปโตทลฺลฺลฺลฺ** ความว่า แม้ด้ามปฏักก็หุ้ม ด้วยเงิน.

บทว่า **เสตฺ ฌตฺตํ** ความว่า แม้ร่มอันเขาให้ยกขึ้นในท่ามกลางรถ ก็ขาว. บทว่า **เสตฺ อฺอุณฺหีสํ** ความว่า ผ้าโพกทำด้วยเงินกว้าง ๗ นิ้วก็ขาว.

บทว่า **เสทานิ วตฺตานิ** ความว่า ฝ้านุ่งขาว คือมีสีดังก่อนฟองน้ำ. ในฝ้า เหล่านั้น ฝ้านุ่งมีราคาห้าร้อย ฝ้าห่มมีราคาพันหนึ่ง. บทว่า **เสตา อุปาหนา** ความว่า ธรรมดาว่า รองเท้าย่อมมีได้ สำหรับคนผู้เดินทาง หรือสำหรับคน ผู้เข้าสู่สง. ส่วนรองเท้านี้ สำหรับขึ้นรถ. ด้วยเหตุนี้ ฟังทราบว่ นั่นชื่อว่า เครื่องประดับเท้าของเขา ผสมเงิน อันสมควรแก่รองเท้านั้น ท่านกล่าวไว้ อย่างนี้. บทว่า **เสตาย สฺกํ วาลวิชนียา** ความว่า จามรและพัศควาลวิชนี มีสีขาว มีด้ามทำด้วยแก้วผลึก. ก็เครื่องประดับเฉพาะเท้านี้ขาว ได้มีแล้ว แก่พราหมณ์นั้นอย่างเดียวกับเท้านั้นหาได้. แม้เครื่องประดับของพราหมณ์นั้น ได้ทำด้วยเงินมีเป็นต้นอย่างนี้ว่า ก็พราหมณ์นั้น ลูบไล้ด้วยเครื่องลูบไล้ขาว ประดับดอกไม้ขาว ที่นิ้วทั้ง ๑๐ สวมแหวน ที่หูทั้งสองใส่ต่างหูดังนี้. แม้ พวกพราหมณ์ผู้เป็นบริวารของเขาได้มีประมาณหนึ่งหมื่น ฝ้าเครื่องลูบไล้ ดอกไม้และเครื่องประดับขาว ได้มีแล้วประมาณเท้านั้นเหมือนกัน. ส่วนข้อ นั้นอันใดอันท่านกล่าวว่ **สาวตฺถิยา นิยุยายนฺตุ** ดังนี้ ความแจ่มแจ้งแห่ง การออกไปในข้อนั้นดังต่อไปนี้.

ว่าโดยกิจ พราหมณ์นั้น ย่อมกระทำประทักษิณนคร ๖ เดือนครั้ง หนึ่ง คนประกาศไปล่วงหน้าว่า แต่จะไปพราหมณ์จักกระทำประทักษิณนคร โดยวันทั้งหลายประมาณเท่านี้ ชนเหล่าใดฟังการประกาศนั้นแล้ว กำลังออกไป จากนคร ชนเหล่านั้นจะยังไม่หลีกไป. แม้ชนเหล่าใด หลีกไปแล้ว แม้ชน เหล่านั้นย่อมกลับ ด้วยคิดว่า พวกเราจักได้เห็นสิริสมบัติของท่านผู้มีบุญ. พราหมณ์ย่อมเที่ยวไปสู่นครตลอดวันใด ชาวเมืองทั้งหลาย กวาดถนนในนคร ในกาลนั้น แต่เช้าตรู่ เกลี่ยทรายลง โปรมด้วยดอกไม้ทั้งหลาย อันมีข้าวดอก เป็นที่ห้า ทั้งหม้อน้ำ ให้ช่วยกันยกตักน้ำด้วยทั้งหลาย และรงทั้งหลายขึ้นแล้ว ย่อมทำนครทั้งสิ้นให้อบอวลด้วยกลิ่นธูป.

พราหมณ์ศานาศีระะแต่เจ้าครู บริโภคอาหารเช้าแล้ว ก็แต่งตัว ด้วยเครื่องอาภรณ์มีผ้านุ่งขาวเป็นต้น โดยนัยอันกล่าวแล้วแล ลงจากปราสาท ขึ้นรถ ลำดับนั้น พราหมณ์เหล่านั้น ก็ตกแต่งด้วยผ้าเครื่องลูบไล้และดอกไม้-ขาวทั้งหมด ถู้อมขาวแวดล้อมพราหมณ์นั้นอยู่. แต่นั้น ชนทั้งหลายย่อม โปรยผลาผลแก่พวกเด็กหนุ่มก่อน เพื่อการประชุมของมหาชน ต่อแต่นั้น ย่อมโปรยเงินมาสก ต่อแต่นั้น จึงโปรยกหาปณะทั้งหลาย. มหาชนย่อม ประชุมกัน การโห่ร้องและการโยนผ้าก็ย่อมเป็นไป ครั้งนั้น พราหมณ์ย่อม เทียวไปสู่นครเพื่อมหาสมบัติ เมื่อชนทั้งหลายผู้มีความต้องการด้วยมงคลและ ต้องการสวัสดิเป็นต้น กระทำมงคลและสวัสดิอยู่. มนุษย์ทั้งหลายผู้มีบุญขึ้น ไปบนปราสาทมีชั้นเดียวเป็นต้น เปิดช่องหน้าต่างเช่นกับปีกนกแก้ว แลคอยู่ แม้พราหมณ์ย่อมมุ่งตรงไปทางประตูทิศใต้ คล้ายจะครอบครองนครด้วยยศ และสิริสมบัติของตน ข้อนี้ท่านหมายถึงข้อนั้นแล้ว จึงกล่าว.

บทว่า ตเมณฺ ชโน ทิสฺวา ความว่า มหาชนเห็นรถนั้น. บทว่า พุรหฺม ได้แก่ เป็นชื่อของผู้ประเสริฐ. บทว่า พุรหฺม วัต โภ ยานํ ในข้อนี้มีอธิบายดังนี้ว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ยานเช่นยานอันประเสริฐหนอ. บทว่า อิมสฺเสว โข เอตํ ความว่า คุณก่อนอานนท์ ธรรมดาว่า มนุษย์ ทั้งหลายให้ทรัพย์แก่ผู้กล่าวสรรเสริญแล้ว ย่อมให้ขับร้องเพลงขับสรรเสริญ ทาริกาทั้งหลายของตนะว่า เป็นผู้น่ารัก น่าคุณ มีทรัพย์มาก มีโภคะมากดังนี้ แต่ก็หาเป็นผู้น่ารัก หรือมีโภคะมาก ด้วยเพียงการกล่าวสรรเสริญนั้นไม่ มหาชนเห็นรถของพราหมณ์อย่างนี้แล้ว จึงกล่าวสรรเสริญอย่างนี้ว่า ท่าน ผู้เจริญทั้งหลาย ยานประเสริฐหนอ แม้ก็จริง ถึงอย่างนั้น ยานนั้นจะชื่อว่า เป็นยานประเสริฐด้วยเพียงการกล่าวสรรเสริญก็หาไม่ได้ ที่จริงยานนั้นจะชื่อว่า ลามกแลว. คุณก่อนอานนท์ แต่โดยปรมาตย์ ยานนั้นเป็นชื่อของอริยมรรคมี

องค์ ๘ นี้เท่านั้นแล. ก็อริยมรรคนี้ประเสริฐ เพราะปราศจากโทษทั้งปวง ด้วยว่า พระอริยะทั้งหลาย ย่อมไปสู่นิพพานด้วยอริยมรรคนี้ ดังนั้น จึงควรกล่าวว่ พรหมยานบ้าง ว่าธรรมยานบ้าง เพราะเป็นธรรมและเป็นยาน ว่ารตพิชัยสงครามอันยอดเยี่ยมบ้าง เพราะไม่มีสิ่งอันยิ่งกว่า และเพราะชนะสงครามคือกิเลสแล้ว.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงแสดงความที่อริยมรรคนั้นไม่มี โทษ และเป็นพิชัยสงคราม จึงตรัสคำเป็นอาทิว่า **ราควินยปริโยธานา** ดังนี้. ในบทนั้น **สัมมาทิฏฐิ** เมื่อกำจัดราคะย่อมให้หมด คือย่อมถึงได้แก่ย่อม สำเร็จเป็นที่สุด เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า มีการกำจัดราคะเป็นที่สุด. ในบท ทั้งปวงก็เช่นนี้แล.

บทว่า **ยสุส สทฺธา จ ปญฺญา จ** ความว่า สำหรับยานคือ อริยมรรค มีธรรม ๒ เหล่านี้คือศรัทธา ด้วยสามารถแห่งสัทธานุสारी และปัญญา ด้วยสามารถแห่งชัมมานุสारी เป็นเอกมีศรัทธาเป็นทูล อธิบายว่า ประกอบในเอกมีตนเป็นท่ามกลางในอริยมรรคนั้น. บทว่า **หิริ อีสา** ความว่า หิริ อันเกิดขึ้นภายในพร้อมด้วยโอตตปปะอันเกิดขึ้นในภายนอกประกอบกับด้วยตน เป็นนอนของรถคือ มรรค. บทว่า **มโน โยตุตฺ** ความว่า วิปัสสนาจิตและมรรคจิตเป็นเชือกชัก. เหมือนเชือกที่ทำด้วยปอเป็นต้นของรถ ย่อมกระทำ โศกทั้งหลายให้เนื่องเป็นอันเดียวกัน คือให้รวมกันได้ฉันท วิปัสสนาจิตอันเป็นโลกิยะของรถคือมรรคมี ๕๐ กว่า วิปัสสนาจิตอันเป็นโลกุตระ ย่อมทำ กุศลธรรม ๖๐ กว่า ให้เนื่องกันคือให้รวมกันได้ฉันทนั้นเหมือนกันแล. เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า **มโน โยตุตฺ** ดังนี้. บทว่า **สติ อารกฺขสตฺธา** ความว่า สติสัมปยุตด้วยมรรค ชื่อว่า สารีผู้ควบคุม. ผู้ใดย่อมประกอบในการจัดทูล หยอดเพลลา ส่งรถไป ย่อมกระทำม้าเทียมรถ

ให้หมดพยศ ผู้้นั้นชื่อว่า สารถิผู้รักษาสามารถฉันใด สติของรถคือมรรค
ก็ฉันนั้น. ท่านกล่าวว่า สตินี้มีการรักษาเป็นเหตุปรากฏและย่อมพิจารณาคติ
แห่งธรรมทั้งหลายทั้งกุศลและอกุศล ดังนี้.

บทว่า รโธ ได้แก่ รถคืออริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘. บทว่า
ลีลปริกษาโร ความว่า รถมีจาคุปาริสุทธิศีลเป็นเครื่องประดับ. บทว่า
ฉานกฺโข ความว่า มีเพลาทำด้วยฉาน ด้วยสามารถแห่งองค์ฉาน ๕
สัมปยุตด้วยวิปัสสนา. บทว่า จกฺกวิริโย ก็มีความเพียรเป็นล้อย อธิบายว่า
ความเพียร ๒ กล่าวคือทางกายและทางจิต เป็นล้อยของความเพียร. บทว่า
อุเปกฺขา ชุรสมฺมาธิ ความว่า สมาธิของทูป ชื่อว่า ชุรสมมาธิ อธิบายว่า
ความที่ส่วนของแอกแม่ทั้งสองสม่าเสมอ เพราะไม่มีอาการขึ้น ๆ ลง ๆ. ฝ่าย
ัตตรมัจฉัตตูปেকฺขานี ย่อมนำความที่จิตตูปบาทหุดหู่และฟุ้งซ่านไปเสียแล้ว
จึงดำรงจิตในท่ามกลางแห่งการประกอบความเพียร เพราะฉะนั้น พระองค์
จึงตรัสว่า เป็นชุรสมมาธิของรถคือมรรคนี้. บทว่า อนิจฺจา ปรีวารณํ
ความว่า ความไม่ย่อภาคได้ กล่าวคืออโลภะของรถคืออริยมรรคแม่นี้ ชื่อว่า
เป็นประทุน เหมือนหนังราชสีห์เป็นต้น เป็นเครื่องหุ้มภายนอกรถฉะนั้น.

บทว่า อพฺยาปาโท ได้แก่ เมตตาและส่วนเบื้องต้นแห่งเมตตา.
บทว่า อวิหีสา ได้แก่ กรุณาและส่วนเบื้องต้นแห่งกรุณา. บทว่า วิเวโก
ได้แก่ วิเวก ๑ อย่างมีกายวิเวกเป็นต้น. บทว่า ยสุส อารุหํ ความว่า
อารุห ๕ อย่าง อย่างนี้ ย่อมมีแก่กุลบุตรผู้ดำรงอยู่ในรถคืออริยมรรค คนขึ้น
อยู่ในรถ ย่อมแทงสัตว์ทั้งหลายด้วยอารุห ๕ ใคฉันใด แม้โยคาวจร ขึ้นอยู่
ในรถแห่งโลกิยมรรค และโลกุตรมรรคนี้ ย่อมแทงซึ่งโทษด้วยเมตตา ทาง
ความเบียดเบียนด้วยกรุณา ทางความคลุกคลีลักษณะด้วยกายวิเวก ทางคลุกคลี
กิเลสด้วยจิตวิเวก และแทงอกุศลทั้งปวงด้วยอุปธิวิเวก ฉันนั้น ด้วยเหตุนี้

ท่านจึงกล่าวอาวูช ๕ อย่างนั้น ย่อมเป็นของกุลบุตรนั้น. บทว่า **ตีติกา** ความว่า ความอดทนด้วยความอดคกล้นคำของคนพูดชั่วเลวทราม. บทว่า **จมุมสนุนาโ** ได้แก่ มีหนังเป็นเกราะ เหมือนคนรถสวมเกราะหนังยื่นอยู่ บนรถย่อมอดทนต่อลูกศรทั้งหลายอันมาแล้วและมาแล้ว ลูกศรทั้งหลายย่อมแทงบุคคลนั้นไม่ได้ ฉันทิ ภิกษุผู้ประกอบด้วยอริวาสนขันติ ย่อมอดทน ถ้อยคำอันมาแล้วและมาแล้วได้ ถ้อยคำเหล่านั้น ย่อมแทงภิกษุผู้ประกอบด้วย อริวาสนขันติไม่ได้ ฉันทิ. เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า ความอดทนเป็น เกราะหนัง. บทว่า **โยคกุเขมาย วตุตติ** ความว่า ย่อมเป็นไปเพื่อความเกษม จากโยคะ ๔ คือ เพื่อนิพพาน กุลบุตรผู้มุ่งนิพพานย่อมดำเนินไปอย่างเดียว อธิบายว่า ย่อมไม่หยุด ย่อมไม่ทำลาย ดังนี้.

บทว่า **เอตตตตนิ สมุญฺจ** ความว่า ยานคือมรรคนั้น ย่อมชื่อว่า เกิดในตน เพราะความที่ตนอาศัยการทำเยี่ยงบุรุษจึงได้. บทว่า **พฺรหฺมยानํ อนุตฺตรํ** ได้แก่ ยานอันประเสริฐ ไม่มียานอื่นเหมือน. บทว่า **นียฺยนฺติ ธีรา โลกมฺหา** ความว่า ยานนั้น ย่อมมีแก่ชนเหล่าใด ชนเหล่านั้นเป็น นักปราชญ์ คือ คนพวกบัณฑิต ย่อมออก คือย่อมไปจากโลก. บทว่า **อณฺยทตฺถ** ได้แก่ โดยส่วนเดียว. บทว่า **ชยํ ชยํ** ความว่า ชัยชนะอยู่ ซึ่งข้าศึกทั้งหลายมีราคะเป็นต้น.

จบอรรถกถาพราหมณสูตรที่ ๔

๕. กัมมัตถสูตร

ประพคติพรหมจรรย์เพื่อกำหนดรู้ทุกข์

[๒๕] สาวัดถินทาน. ครั้งนั้นแล ภิกษุมารูปเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้ว ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอประทานพระวโรกาส พวกอัญญเดียรถีย์ปริพาชก ถามพวกข้าพระองค์อย่างนี้ว่า คุณก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย พวกท่านอยู่ประพคติพรหมจรรย์ในพระสมณโคดมเพื่อประโยชน์อะไร พวกข้าพระองค์ถูกถามอย่างนี้แล้ว จึงพยากรณ์แก่พวกอัญญเดียรถีย์ปริพาชกเหล่านั้นอย่างนี้ว่า คุณก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย พวกเราอยู่ประพคติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่อกำหนดรู้ทุกข์ พวกข้าพระองค์ถูกถามอย่างนี้แล้วพยากรณ์อย่างนี้ ชื่อว่ากล่าวตามพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้แล้ว ไม่กล่าวต่อพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยคำไม่จริง พยากรณ์ธรรมสมควรแก่ธรรม ทั้งการคล้อยตามวาทะที่ถูกไร ๆ จะไม่พึงถึงฐานะอันวิญญูชนพึงติเตียนได้ละหรือ.

[๒๖] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ช่างเถิด พวกเธอถูกถามอย่างนั้นแล้ว พยากรณ์อย่างนั้น ชื่อว่ากล่าวตามคำที่เรากล่าวไว้แล้ว ไม่กล่าวต่อเราด้วยคำไม่จริง พยากรณ์ธรรมสมควรแก่ธรรม ทั้งการคล้อยตามวาทะที่ถูกไร ๆ จะไม่ถึงฐานะอันวิญญูชนพึงติเตียนได้ เพราะพวกเธออยู่ประพคติพรหมจรรย์ในเรา เพื่อกำหนดรู้ทุกข์.

[๒๗] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าพวกอัญญเดียรถีย์ปริพาชก พึงถามพวกเธออย่างนี้ว่า คุณก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ก็หนทางมีอยู่หรือ ปฏิปทาเพื่อ

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวรรค เล่ม ๕ ภาค ๑ - หน้า ๒๑

กำหนดรู้ทุกข์นั้นมิอยู่หรือ พวกเธอถูกถามอย่างนี้แล้ว ฟังพยากรณ์แก่พวก
อัญญเดียรธีย์ ปริพาชกเหล่านั้นอย่างนี้ว่า คุณก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย หนทางมิอยู่
ปฏิบัติเพื่อกำหนดรู้ทุกข์นั้นมิอยู่.

[๒๘] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็หนทางเป็นไฉน ปฏิบัติเพื่อกำหนด
รู้ทุกข์เป็นไฉน อริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ นี้แล คือ สัมมาทิฐิ ฯลฯ
สัมมาสมาธิ นี้เป็นหนทาง นี้เป็นปฏิบัติเพื่อกำหนดรู้ทุกข์นั้น คุณก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย พวกเธอถูกถามอย่างนั้นแล้ว ฟังพยากรณ์แก่พวกอัญญเดียรธีย์-
ปริพาชกเหล่านั้นอย่างนี้.

จบกัมมัตถิสสูตรที่ ๕

อรรถกถากัมมัตถิสสูตร

ฟังทราบวินิจฉัยในกัมมัตถิสสูตรที่ ๕.

เอว ศัพท์ในบทว่า อยเมว มีอรรถแน่นอน. ย่อมห้ามมรรคอื่น
ด้วย เอว ศัพท์นั้น. ในพระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสทุกข์ในวิภูษะ
และมรรคเจือปนกัน.

จบอรรถกถากัมมัตถิสสูตรที่ ๕

๖. ปฐมภิกขุสูตร

มรรค ๘ เรียกว่าพรหมจรรย์

[๒๕] สาวัตถิณิทาน. ครั้งนั้นแล ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่เรียกว่าพรหมจรรย์ๆ ดังนี้ ก็พรหมจรรย์เป็นไฉน ที่สุดแห่งพรหมจรรย์เป็นไฉน.

[๓๐] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุ อริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ คือ สัมมาทิฏฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธิ นี้แลเป็นพรหมจรรย์ ความสิ้นราคะ ความสิ้นโทสะ ความสิ้นโมหะ นี้ เป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์.

จบปฐมภิกขุสูตรที่ ๖

๗. ทุตติยภิกขุสูตร

ความกำจัดราคะ เป็นชื่อนิพพานธาตุ

[๓๑] สาวัตถิณิทาน. ครั้งนั้นแล ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่เรียกว่า ความกำจัดราคะ ความกำจัดโทสะ ความกำจัดโมหะ ดังนี้ คำว่า ๑. สูตรที่ ๖ ไม่มีอรรถกถาแก้

ความกำจัดราคะ ความกำจัดโทสะ ความกำจัดโมหะ นี่เป็นชื่อแห่งอะไร
หนอ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า คุณก่อนภิกษุ คำว่า ความกำจัดราคะ
ความกำจัดโทสะ ความกำจัดโมหะ นี่เป็นชื่อแห่งนิพพานธาตุ เพราะเหตุ
นั้น จึงเรียกว่าธรรมเป็นที่สิ้นอาสวะ.

ความสิ้นราคะ ชื่อว่าอมตะ

[๑๒] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว ภิกษุนั้นได้ทูลถาม
พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่เรียกว่า อมตะ ๆ ดังนี้ อมตะ
เป็นไฉน ทางที่จะให้ถึงอมตะเป็นไฉน.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนภิกษุ ความสิ้นราคะ ความสิ้นโทสะ
ความสิ้นโมหะ นี้เรียกว่าอมตะ อริยมรรคอันประกอบด้วย องค์ ๘ คือ สัมมา-
ทิฎฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธิ นี้แลเรียกว่าทางที่จะให้ถึงอมตะ.

จบพุทธยภิกขุสูตรที่ ๗

อรรถกถาพุทธยภิกขุสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในพุทธยภิกขุสูตรที่ ๗.

บทว่า นิพพานธาตุยา โข เอตํ ภิกฺขุ อธิวณฺํ ความว่า นั้น
เป็นชื่อแห่งนิพพานธาตุอันปัจจัยปรุงแต่งไม่ได้ เป็นอมตะ. บทว่า อาสวานฺ
ขโย เตน วุจฺจติ ท่านแสดงว่า อีกอย่างหนึ่งเรียกว่า ธรรมเป็นที่สิ้นอาสวะ
เพราะความกำจัดราคะเป็นต้นนั้นเสียได้. พระอรหัต ชื่อว่า ความสิ้นอาสวะ.
บทว่า ราควินโย เป็นอาทินัน เป็นชื่อแม่ของพระอรหัตเท่านั้น. บทว่า

เอตทโวจ ความว่า เพราะภิกษุ^๑นั้นเป็นผู้ฉลาดในอนุสนธิ เมื่อทูลถามจึงได้กราบทูลอย่างนี้ว่า พระศาสดาเมื่อตรัสว่า ธาตุ ก็ตรัสนิพพานแก่เราแล้ว ส่วนทางแห่งนิพพาน^๒นั้นพระองค์ยังไม่ตรัส เราจักทูลให้พระองค์ตรัสทางแห่งนิพพาน^๓นั้น จึงทูลถามดังนี้.

จบอรรถกถาทุคยภิกขุสูตรที่ ๗

๘. วิภังคสูตร

อริยมรรค ๘

[๑๓] สāvāṭṭhinītaṇa. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกะภิกษุทั้งหลายว่า ดู ก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดง จักจำแนกอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ แก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟังอริยมรรคนั้น จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว ภิกษุพวกนั้นทูลรับพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เป็นไฉน คือ สัมมาทิฏฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธิ.

[๑๔] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สัมมาทิฏฐิเป็นไฉน ความรู้ในทุกข์ ใน ทุกขสมุทัย ในทุกขนิโรธ ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา นี้เรียกว่า สัมมาทิฏฐิ.

[๑๕] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สัมมาสังกัปปะเป็นไฉน ความดำริในการออกจากกาม ความดำริในอันไม่พยายาท ความดำริในอันไม่เบียดเบียน นี้เรียกว่า สัมมาสังกัปปะ.

[๑๖] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สัมมาวาจาเป็นไฉน เจตนาเครื่องงา เว้น จากพูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ พูดเพ้อเจ้อ นี้เรียกว่า สัมมาวาจา.

[๓๗] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สัมมากัมมันตะเป็นโฉน เจตนาเครื่องงดเว้นจากปาณาติบาต อทินนาทาน จากอพรหมจรรย์ นี้เรียกว่า สัมมากัมมันตะ.

[๓๘] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สัมมาอาชีวะเป็นโฉน อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ละการเลี้ยงชีพที่ผิดเสีย สำเร็จชีวิตอยู่ด้วยการเลี้ยงชีพที่ชอบ นี้เรียกว่าสัมมาอาชีวะ.

[๓๙] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สัมมาวายามะเป็นโฉน ภิกษุในธรรมวินัยนี้ยังฉันทะให้เกิด พยายาม прารภความเพียร ประคองจิตไว้ ตั้งจิตไว้เพื่อมิให้อกุศลธรรมอันลามกที่ยังไม่เกิดบังเกิดขึ้น เพื่อละอกุศลธรรมอันลามกที่บังเกิดขึ้นแล้ว เพื่อให้กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดบังเกิดขึ้น พยายาม прารภความเพียร ประคองจิตไว้ เพื่อความตั้งมั่น ไม่พินเพื่อน เพิ่มพูน ไพบูลย์ เจริญบริบูรณ์ แห่งกุศลธรรมที่บังเกิดขึ้นแล้ว นี้เรียกว่า สัมมาวายามะ.

[๔๐] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สัมมาสติเป็นโฉน ภิกษุในธรรมวินัยนี้ย่อมพิจารณาเห็นกายในกายเนื่อง ๆ อยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ พึงกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย ย่อมพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาเนื่อง ๆ อยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ พึงกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย ย่อมพิจารณาเห็นจิตในจิตเนื่อง ๆ อยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ พึงกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย ย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรมเนื่อง ๆ อยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ พึงกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย นี้เรียกว่า สัมมาสติ.

[๔๑] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สัมมาสมาธิเป็นโฉน ภิกษุในธรรมวินัยนี้สังคจากกาม สังคจากอกุศลธรรม บรรลุปฐมฌาน มีวิตกวิจารณ์ มีปีติ และสุขเกิดแต่วิเวกอยู่ เชอบรรลุทุติยฌาน มีความผ่อนคลายแห่งจิตในภายใน

เป็นธรรมเอกผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ เพราะวิตกวิจารณ์สงบไป มีปีติ และสุขเกิดแต่สมาธิอยู่ เธอมีอุเบกขา มีสติ มีสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย เพราะปีติสิ้นไป บรรลุดุติยานที่พระอริยเจ้าทั้งหลายสรรเสริญว่า ผู้ได้ฌานนี้เป็นผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข เธอบรรลุจุดตถฌาน ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข เพราะละสุข ละทุกข์ และดับโสมนัสก่อน ๆ ได้ มีอุเบกขาเป็นเหตุ ให้สติบริสุทธิ์อยู่ นี้เรียกว่า สัมมาสมาธิ.

จบวิภังคสูตรที่ ๘

อรรถกถาวิภังคสูตร

ฟังทราบวินิจฉัยในวิภังคสูตรที่ ๘.

บทว่า กตมา จ ภิกขเว สมุมหาทิฏฐิ ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงจำแนกมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ โดยปริยายนั้นแล้ว ทรงเริ่มเทศานี้ เหมือนทรงประสงค์จะจำแนกโดยปริยายอื่นอีก.

ในบทเหล่านั้น บทว่า ทุกฺขเณ ญาณิ ความว่า ญาณอื่นเกิดขึ้น ด้วยอาการ ๔ ด้วยสามารถการฟัง ๑ การพิจารณารอบคอบ ๑ การแทงตลอด ๑ การพิจารณา ๑. แม้ในสมุทัยก็มีนัยนี้เหมือนกัน. ส่วนในสองบทที่เหลือ (นิโรธและมรรค) ญาณ ๑ อย่างเท่านั้น ย่อมควรเพราะการพิจารณาไม่มี กัมมัญฐานในสัจจะ ๔ นี้ พระองค์ทรงแสดงแล้วด้วยบทว่า ทุกฺขเณ ญาณิ เป็นต้นด้วยอาการอย่างนี้.

ในบทเหล่านั้น สัจจะ ๒ ข้างต้น เป็นวิภูฏะ ๒ ข้างปลายเป็น วิภูฏะ ในวิภูฏะและวิภูฏะเหล่านั้น ความยึดมั่นในกัมมัญฐานของภิกษุมีใน

วิภูฏะ ในวิวิภูฏะความยึดมั่นไม่มี. ก็โยคาวจรเมื่อเรียนซึ่งสังจะ ๒ ข้างต้น
ในสำนักของอาจารย์ ท่องด้วยวาจาบ่อย ๆ โดยสังเขปอย่างนี้ **ปลงอุกขุชธา**
ทุกข์ ตณฺหาสมุทโย และโดยพิสดารมีนัยเป็นอาทิว่า **กตเม ปลงอุกขุชธา**
รูปกฺขนุโ แล้วจึงทำกรรม. ส่วนในสังจะ ๒ นอกนี้ เธอย่อมทำกรรม
ด้วยการฟังอย่างนี้ว่า นิโรธสังจะ นำปรารธนา นำใคร่ นำพอใจ มรรคสังจะ
นำปรารธนา นำใคร่ นำพอใจ เธอเมื่อทำอย่างนี้ ย่อมแทงตลอดซึ่งสังจะ ๔
ด้วยปฏิเวธอย่างหนึ่ง ย่อมตรัสรู้ด้วยการตรัสรู้อย่างหนึ่ง ย่อมแทงตลอด
ทุกข์ได้ด้วยการกำหนดรู้ ซึ่งสมุทัยได้ด้วยการละ ซึ่งนิโรธได้ด้วยการทำให้
แจ้ง ย่อมแทงตลอดมรรคได้ด้วยการเจริญ. ย่อมตรัสรู้ทุกข์ได้ ด้วยการ
กำหนดรู้ ฯลฯ ย่อมตรัสรู้มรรคได้ด้วยการเจริญ.

การเรียน การไต่ถาม การฟัง การทรงไว้ การพิจารณาและ
การแทงตลอด ย่อมมีในสังจะ ๒ (ทุกข์ สมุทัย) ในส่วนเบื้องต้นแห่ง
สังจะ ๔ ด้วยประการอย่างนี้. การฟังและการแทงตลอดเท่านั้น ย่อมมีใน
สังจะ ๒ (นิโรธ มรรค) ในกาลต่อมา ว่าโดยกิจ ปฏิเวธธรรมย่อมมี
ในสังจะ ๓ (ทุกข์ สมุทัย มรรค). ในนิโรธ มีปฏิเวธเป็นอารมณ์. ส่วน
ปฏิเวธ ย่อมมีแก่สังจะ ๔ ด้วยการพิจารณา. แต่การกำหนดในเบื้องต้น
ย่อมไม่มี. ความหวังใจ การรวบรวม การทำไว้ในใจ และการพิจารณา
ย่อมไม่มีแก่ภิกษุนี้ผู้กำหนดอยู่ในเบื้องต้นว่า เราย่อมกำหนดรู้ทุกข์ ย่อมละ
สมุทัย ย่อมทำให้แจ้งซึ่งนิโรธ เราย่อมยังมรรคให้เกิด. ความหวังใจเป็นต้น
ย่อมมีจำเดิมแต่การกำหนด. แต่ในกาลต่อมา ทุกข์ ย่อมเป็นอันเชอกำหนด
รู้แล้วแล ฯลฯ มรรค ย่อมเป็นอันเชอทำให้เกิดแล้ว.

ในสังจะ ๔ เหล่านี้ สังจะ ๒ ชื่อว่า เป็นธรรมลุ่มลึก เพราะ
เห็นได้ยาก. สังจะ ๒ ชื่อว่า เห็นได้ยาก เพราะเป็นธรรมลุ่มลึก. จริงอยู่

ทุกข์สัจจะ ก็ปรากฏได้ เพราะความเกิดขึ้น ย่อมถึงแม้ซึ่งอันตนพึงกล่าววาทุทุกข์หนอ ในการกระทบด้วยตและนามเป็นต้น. แม้สมุทัยก็ปรากฏได้ เพราะความเกิดขึ้น ด้วยสามารถมีความเป็นผู้ใคร่เพื่อจะเกี่ยวกินและจะบริโภคนั้นเป็นต้น. แต่ว่า โดยการแทงตลอดถึงลักษณะ ทุกข์และสมุทัยสัจแม่ทั้งสอง ก็เป็นธรรมลุ่มลึก. สัจจะเหล่านั้น ชื่อว่า เป็นธรรมอันลุ่มลึก. เพราะเห็นได้ยาก ด้วยประการดังนี้. ความพยายามเพื่อต้องการเห็นสัจจะทั้งสองนอกนี้ (นิโรธ มรรค) ย่อมเป็นเหมือนการเหยียดมือไปเพื่อจับภวัคคพรหม เหมือนการเหยียดเท้าไปเพื่อถูกต้องอเวจี และเหมือนการยังปลายแห่งขนหางสัตว์ซึ่งแยกแล้วโดย ๗ ส่วน ให้ตกสู่ปลาย. สัจจะเหล่านั้น ชื่อว่าเป็นธรรมลุ่มลึก เพราะเห็นได้ยากด้วยประการดังนี้. บทเป็นอาทิว่า **ทุกฺเข ญาณํ** นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วด้วยสามารถการเรียนเป็นต้น ในสัจจะ ๔ ชื่อว่าเป็นธรรมลุ่มลึก เพราะเห็นได้ยาก และชื่อว่า เป็นธรรมเห็นได้ยาก เพราะเป็นธรรมลุ่มลึก ด้วยประการดังนี้. ส่วนญาณนั้น ย่อมมีอย่างนี้แล ในลักษณะแห่งปฏิเวธ.

พึงทราบในบท **เนกขัมมสังกัปปะ** เป็นอาทิ ความดำริในการออกจากกามว่า เกิดขึ้นแล้วโดยภาวะที่ออกไปจากกาม เพราะอรรถว่าเป็นข้าศึกต่อกามบ้าง เกิดขึ้นแล้วแก่ผู้พิจารณากามอยู่ดังนี้บ้างว่า เมื่อทำการกำจัดกามให้กามสงบก็เกิดขึ้นดังนี้บ้าง ว่าเมื่อสงบจากกามก็เกิดขึ้นดังนี้บ้าง. แม้ในสองบทที่เหลือ ก็มีนัยนี้เหมือนกัน. ส่วนธรรมมีเนกขัมมสังกัปปะเป็นต้น เหล่านั้นแม่ทั้งหมด ชื่อว่าต่างกันในส่วนเบื้องต้น เพราะความหมายในการงดเว้นจากกาม จากพยาบาท และจากวิหิงสามีสภาวะต่างกัน.

ส่วนในขณะแห่งมรรค ความดำริในกุศลอย่างเดียวกันนั้น ย่อมเกิดขึ้น ยังองค์แห่งมรรคให้บริบูรณ์อยู่ ด้วยสามารถให้สำเร็จความไม่เกิดขึ้น

เพราะขาดกัปปแห่งความดำริในอกุศลอันเกิดขึ้นในฐานะทั้ง ๓ เหล่านี้
นี้ชื่อว่า สัมมาสังกัปปะ.

ธรรมแม้มีเจตนาเครื่องงดเว้นจากพุดเท็จเป็นต้น ชื่อว่า ต่างกันใน
ส่วนเบื้องต้น เพราะความหมายในการงดเว้นจากพุดเท็จเป็นต้น มีภาวะต่างกัน.
ส่วนในขณะแห่งมรรค เจตนาเครื่องงดเว้นเป็นกุศลอย่างเดียวกันนั้น ย่อม
เกิดขึ้น ยังองค์มรรคให้บริบูรณ์อยู่ด้วยสามารถให้สำเร็จความไม่เกิดขึ้น
เพราะขาดกัปปแห่งเจตนาเครื่องทูลีล อันเป็นอกุศล ซึ่งเกิดขึ้นในฐานะทั้ง ๔
เหล่านี้ นี้ชื่อว่า สัมมาวาจา.

ธรรมแม้มีเจตนาเครื่องงดเว้นจากปาณาติบาตเป็นต้น ชื่อว่า ต่างกัน
ในส่วนเบื้องต้น เพราะความหมายในการงดเว้นจากปาณาติบาตเป็นต้นมีภาวะ
ต่างกัน. ส่วนในขณะแห่งมรรค เจตนาเครื่องงดเว้นอันเป็นกุศลอย่างเดียวกัน
ย่อมเกิดขึ้น ยังองค์แห่งมรรคให้บริบูรณ์อยู่ ด้วยสามารถให้สำเร็จความไม่
เกิดขึ้น เพราะขาดกัปปโดยไม่ทำเจตนาเครื่องทูลีลอันเป็นอกุศลซึ่งเกิดขึ้น
ในฐานะทั้ง ๓ เหล่านี้ นี้ชื่อว่า สัมมากัมมันตะ.

บทว่า มิจฺฉาอาชีว ได้แก่ ทุจริตทางกายและทางวาจา อันตน
ให้เป็นไปแล้ว เพื่อต้องการของควรเคี้ยวและของควรบริโภคนั้น. บทว่า
ปหาย คือ เว้น. บทว่า สมฺมาอาชีเวน ได้แก่ ด้วยการเลี้ยงชีพอัน
พระพุทธเจ้าสรรเสริญแล้ว. บทว่า ชีวิตํ กปฺเปติ ความว่า ย่อมยังความ
เป็นไปแห่งชีวิตให้เป็นไป แม้สัมมาอาชีวะ ชื่อว่า ต่างกันในเบื้องต้น เพราะ
ความหมายในการงดเว้นจากการหลอกลวงเป็นต้นมีภาวะต่างกัน. ส่วนในขณะ
แห่งมรรค เจตนาเครื่องงดเว้นเป็นกุศลอย่างเดียวกันนั้น ย่อมเกิดขึ้น
ยังองค์แห่งมรรคให้บริบูรณ์อยู่ด้วยสามารถให้สำเร็จความไม่เกิดขึ้น เพราะ

ขาดกับบทเจตนาเครื่องทูลอันเป็นมิจฉาชีพ ซึ่งเกิดขึ้นในฐานะทั้ง ๗ เหล่านี้แล นี้ชื่อว่า สัมมาอาชีพะ.

บทว่า **อนุปฺปนฺนํ** ความว่า เห็นอารมณ์ทั้งหลายเห็นปานนั้น ในเรือนแห่งหนึ่ง ย่อมยังฉันทะให้เกิด เพื่อความไม่เกิดขึ้นแห่งอกุศลธรรม อันเป็นบาปซึ่งยังไม่เกิดขึ้นแก่ตน หรือว่าเห็นอารมณ์ทั้งหลายที่กำลังเกิดขึ้นแก่ผู้อื่น ย่อมยังฉันทะให้เกิด เพื่อความไม่เกิดขึ้น แห่งอกุศลธรรมอันเป็นบาป ซึ่งยังไม่เกิดขึ้น อย่างนี้ว่า โอนอ ธรรมอันเป็นบาปเห็นปานนี้ ไม่พึงเกิดขึ้นแก่เรา ดังนี้. บทว่า **ฉนฺทํ** ความว่า ย่อมยังวิริยฉันทะ เป็นเหตุให้สำเร็จแห่งการปฏิบัติมิให้อกุศลธรรมเหล่านั้นเกิดขึ้น ให้เกิดขึ้น. บทว่า **วายมตี** ได้แก่ ย่อมทำความพยายาม. บทว่า **วิริยํ อารภตี** ได้แก่ ย่อมยังความเพียรให้เป็นไป. บทว่า **จิตฺตํ ปคฺคณฺหาตี** ความว่า ย่อมทำจิตอันความเพียรระคองไว้แล้ว. บทว่า **ปทฺหตี** ความว่า ย่อมยังความเพียรให้เป็นไปว่า หนึ่ง เอ็น และกระจะจงเหือดแห้งไปก็ตามเถิด. บทว่า **อุปฺปนฺนํ** ความว่า เคยเกิดขึ้นแล้วแก่ตน ด้วยสามารถความฟุ้งซ่าน ย่อมยังฉันทะให้เกิด เพื่อละอกุศลธรรมเหล่านั้น ด้วยคิดว่า บัดนี้ เราจักไม่ให้อกุศลธรรมทั้งหลายเช่นนั้นเกิดขึ้น.

บทว่า **อนุปฺปนฺนํ กุสฺสณํ** ความว่า กุศลธรรมมีปฐมฉาน เป็นต้น ที่ยังไม่ได้. บทว่า **อุปฺปนฺนํ** ได้แก่ กุศลธรรมเหล่านั้นนั้นแล ที่ตนได้แล้ว. บทว่า **จิตฺติยา** ความว่า เพื่อความตั้งมั่นด้วยสามารถความเกิดขึ้นติดกันบ่อย ๆ. บทว่า **อสมฺมุสสาย** ได้แก่ เพื่อความไม่สูญหาย. บทว่า **ภฺยโย ภวาย** ได้แก่ เพื่อสูงขึ้นไป. บทว่า **เวปฺปุลลายน** ได้แก่ เพื่อความไพบุลย์. บทว่า **ปาริปุริยา** ได้แก่ เพื่อให้ภาวนาบริบูรณ์. สัมมาวายามะ แม้นี้ชื่อว่า ต่างกันในส่วนเบื้องต้น เพราะอกุศลธรรมที่ยัง

ไม่เกิด คิคมิให้เกิดเป็นต้น มีภาวะต่างกัน. ส่วนในขณะแห่งมรรคความเพียร เป็นกุศลอย่างเดียวกันนั้น ย่อมเกิดขึ้น ยังองค์มรรคให้บริบูรณ์อยู่ ด้วยสามารถให้สำเร็จกิจ ในฐานะ ๔ เหล่านี้แล นี้ชื่อว่า สัมมาวายามะ.

แม้สัมมาสติ ชื่อว่า ต่างกันในส่วนเบื้องต้น เพราะความต่างกัน แห่งจิตกำหนดกายเป็นต้น. ส่วนในขณะแห่งมรรค สติอย่างเดียวกัน ย่อมเกิดขึ้น ยังองค์แห่งมรรคให้บริบูรณ์อยู่ ด้วยสามารถให้สำเร็จกิจ ในฐานะ ๔ เหล่านี้ นี้ชื่อว่า สัมมาสติ.

พึงทราบในฉานเป็นต้น ในส่วนเบื้องต้น สัมมาสมาธิ ต่างกัน ด้วยสามารถสมาบัติ ในขณะแห่งมรรค ด้วยสามารถมรรคที่ต่างกัน. จจริงอยู่ ปฐมมรรคของฉานอย่างหนึ่ง ย่อมมีปฐมฉาน แม้ทุติยมรรคเป็นต้น มีปฐมฉาน หรือมีฉานอย่างไร อย่างหนึ่ง ในทุติยฉานเป็นต้น ปฐมมรรค ของฉานอย่างหนึ่ง ย่อมมีฉานอย่างไร อย่างหนึ่ง แห่งทุติยฉานเป็นต้น. แม้ทุติยมรรคเป็นต้น มีฉานอย่างไร อย่างหนึ่ง แห่งทุติยฉานเป็นต้น หรือมีปฐมฉาน. มรรคแม้ ๔ จะเหมือนกัน ไม่เหมือนกันหรือเหมือนกัน บางอย่าง ย่อมมีด้วยสามารถแห่งฉาน อย่างนี้แล.

ส่วนความต่างกันแห่งมรรคนี้ ย่อมมีด้วยการกำหนดฉานที่เป็นบาท. จจริงอยู่ มรรคที่เกิดขึ้นแก่ผู้ได้ปฐมฉาน ออกจากปฐมฉานแล้วเห็นแจ้งอยู่ ย่อมมีปฐมฉานด้วยการกำหนดฉานที่เป็นบาท. ส่วนในฉานนี้ ย่อมมีองค์แห่ง มรรคโพชฌงค์และฉานบริบูรณ์แล้วแล. มรรคที่เกิดขึ้นแก่ผู้ออกจากทุติยฉาน แล้วเห็นแจ้งอยู่ ย่อมมีทุติยฉาน. ส่วนในฉานนี้ องค์มรรคมี ๗ มรรคที่เกิดขึ้นแก่ผู้ออกจากตติยฉานเห็นแจ้งอยู่ ย่อมมีตติยฉานก็ในฉานนี้มีองค์มรรค ๗ โพชฌงค์มี ๖. ตั้งแต่จตุตถฉานจนถึงเนวตัณญาณาตัณญาตนะก็มีนัยนี้.

จตุกกฉานและปัญจกฉานในอรุปฉานย่อมเกิดขึ้น และฉานนั้น ท่านกล่าวว่า เป็นโลกุตระหาเป็นโลกิยะไม่ ดังนี้.

แม้ในบทว่า **กถ** นี้ในบทนั้น มรรคนั้น เกิดขึ้นแล้ว ในรูปฌาน เพราะออกจากปฐมฌานเป็นต้น ได้โศคาปตติมรรคเจริญรูปสมาบัติ. มรรค ๓ แม้มีฌานนั้น ย่อมเกิดขึ้นในรูปฌานนั้นของฌานนั้น.

ฌานที่เป็นบาท ย่อมกำหนดอย่างนี้แล. ส่วนพระเถระบางพวก ย่อมกล่าวว่า ชั้นนี้เป็นอารมณ์ของวิปัสสนา ย่อมกำหนด. บางพวกกล่าวว่า อธิษาศัยของบุคคลย่อมกำหนด. บางพวกย่อมกล่าวว่า วุฏฐานคามินีวิปัสสนา ย่อมกำหนด. การวินิจฉัยในวาทะของพระเถระเหล่านั้น ฟังทราบโดยนัย อันกล่าวไว้แล้ว ในอริการว่าด้วยวุฏฐานคามินีวิปัสสนา ในวิสุทฺธิมรรค. บทว่า **อโย วุจฺจติ ภิกฺขเว สมฺมาสมาธิ** ดังนี้ นี้เป็นโลกิยะในส่วน เบื้องต้น ในส่วนเบื้องปลายเป็นโลกุตระ ท่านเรียกว่า สมาธิ.

จบอรรถกถาวิภังคสูตรที่ ๘

๕. สุกสูตร

มรรคภาวนาที่ตั้งไว้ผิด

[๔๒] สาวตถินิทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนเคียวข้าว สาลี หรือเคียวข้าวขะที่บุคคลตั้งไว้ผิด มือหรือเท้าเหยียบแล้ว จักทำลาย มือหรือเท้า หรือว่าจักให้หื้อเลือด ข้อนีมิใช่ฐานะที่จะมิได้ ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะเคียวบุคคลตั้งไว้ผิด ฉันใด ภิกษุนั้นแล ก็ฉันนั้นเหมือนกัน จักทำลายอวิชา จักยังวิชาให้เกิด จักทำนิพพานให้แจ้ง ด้วยความเห็นที่

ตั้งไว้ผิด ด้วยการเจริญมรรคที่ตั้งไว้ผิด ข้อนี้มีฐานะที่จะมีได้ ข้อนั้น
เพราะเหตุไร เพราะความเห็นที่ตั้งไว้ผิด.

มรรคภาวนาที่ตั้งไว้ถูก

[๔๓] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนเคื่อยข้าวสาทิ หรือเคื่อย
ข้าวขะที่บุคคลตั้งไว้ ถูกมือหรือเท้าเหยียบแล้ว จักทำลายมือหรือเท้า
หรือว่าจักให้ห้อเลือด ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีได้ ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะเคื่อย
บุคคลตั้งไว้ถูก ฉันทใด ภิกษุนั้นแล ก็ฉันทนั้นเหมือนกัน จักทำลายอวิชา
จักยังวิชาให้เกิด จักทำนิพพานให้แจ้ง ด้วยความเห็นที่ตั้งไว้ถูก ด้วยการ
เจริญมรรคที่ตั้งไว้ถูก ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีได้ ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะ
ความเห็นที่ตั้งไว้ถูก.

[๔๔] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุจักทำลายอวิชา จักยังวิชา
ให้เกิด จักทำนิพพานให้แจ้ง ด้วยความเห็นที่ตั้งไว้ถูก ด้วยการเจริญมรรค
ที่ตั้งไว้ถูกอย่างไรเล่า. ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฐิอันอาศัยวิเวก
อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ
อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ คู่ก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย ภิกษุจักทำลายอวิชา จักยังวิชาให้เกิด จักทำนิพพานให้แจ้ง
ด้วยความเห็นที่ตั้งไว้ถูก ด้วยการเจริญมรรคที่ตั้งไว้ถูก อย่างนี้แล.

จบสุกสูตรที่ ๕

อรรถกถาสกฺขสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในสกฺขสูตรที่ ๕

บทว่า มิจุฉาปณฺหิตํ ความว่า ชื่อว่า เตี้ยเขาตั้งไว้ในที่สูง ย่อมทำลายมือหรือเท้า แต่ไม่ตั้งไว้เช่นนั้น ชื่อว่า ตั้งไว้ผิด. บทว่า มิจุฉาปณฺหิตาย ทิฏฺฐิจฺย ได้แก่ ด้วยกัมมัสสกตปัญญาที่ตั้งไว้ผิด. บทว่า อวิขุํ เฉฉฺฉติ ความว่า จักทำลายอวิชาอันปิดบังสัจจะ ๔. บทว่า วิขุํ อุปฺปาเทสุตฺติ ความว่า จักยังวิชาคืออหัตมรรคให้เกิดขึ้น. บทว่า มิจุฉาปณฺหิตตฺตา ภิกฺขเว ทิฏฺฐิจฺยา ความว่า เพราะกัมมัสสกตปัญญาและมรรคภาวนาตั้งไว้ผิด คือ เพราะไม่ประพฤติตามกัมมัสสกตญาณให้มรรคภาวนา. ในพระสุตฺตนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทำกัมมัสสกตญาณให้อาศัยมรรคแล้ว จึงตรัสมรรคคฤกล่อกัน.

จบอรรถกถาสกฺขสูตรที่ ๕

๑๐. นันฺทียสูตร

ธรรม ๘ เป็นเหตุให้ถึงพระนิพพาน

[๔๕] สāvattīnītan. ครั้งนั้นแล นันฺทียปริพาชกเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ได้ปราศรัยกับพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้ว ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ธรรมเท่าไรหนอแล

ที่บุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว เป็นเหตุให้ถึงนิพพาน มีนิพพานเป็น
เบื้องหน้า มีนิพพานเป็นที่สุด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนนันทิยะ ธรรม ๘ ประการนี้ ที่
บุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว เป็นเหตุให้ถึงนิพพาน มีนิพพานเป็น
เบื้องหน้า มีนิพพานเป็นที่สุด ธรรม ๘ ประการเป็นไฉน คือ สัมมาทิฐิ ฯลฯ
สัมมาสมาธิ ดูก่อนนันทิยะ ธรรม ๘ ประการนี้ ที่บุคคลเจริญแล้ว กระทำ
ให้มากแล้ว เป็นเหตุให้ถึงนิพพาน มีนิพพานเป็นเบื้องหน้า มีนิพพานเป็น
ที่สุด.

[๔๖] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว นันทิยะปริพาชกได้
กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่ท่านพระโคตม ภาสิตของพระองค์
แจ่มแจ้งนัก ข้าแต่ท่านพระโคตม ภาสิตของพระองค์แจ่มแจ้งนัก ข้าแต่
ท่านพระโคตม ท่านพระโคตมทรงประกาศธรรมโดยอเนกปริยาย เปรียบ
เหมือนบุคคลหงายของทีลว่า เปิดของที่ปิด บอกทางแก่คนหลงทาง หรือ
ตามประทีปไว้ในที่มืด ด้วยหวังว่าผู้มีจักขุจักเห็นรูป ฉะนั้น ข้าพระองค์ขอ
ถึงท่านพระโคตม กับทั้งพระธรรมและพระภิกษุสงฆ์ว่าเป็นสรณะ ขอท่าน
พระโคตมโปรดทรงจำข้าพระองค์ว่า เป็นอุบาสกถึงสรณะจนตลอดชีวิต จำเดิม
แต่วันนี้เป็นต้นไป.

จบ นันทิยะสูตรที่ ๑๐

จบ อวิชชาวรรคที่ ๑

อรรถกถานันทียสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในนันทียสูตรที่ ๑๐.

บทว่า **ปริพุพชาโก** ได้แก่ ปริพาชกผู้มุ่งฆ่า. คำที่เหลือใน
นันทียสูตรนี้ง่ายทั้งนั้นแล.

จบอรรถกถานันทียสูตรที่ ๑๐

จบอวิชาวรรคที่ ๑

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. อวิชาสูตร ๒. อุปีทตสูตร ๓. สารีปุตตสูตร ๔. พราหมณ
สูตร ๕. กิมัตถียสูตร ๖. ปฐมภิกขุสูตร ๗. ทุตติภิกขุสูตร ๘. วิภังคสูตร
๙. สุกสูตร ๑๐. นันทียสูตร พร้อมทั้งอรรถกถา.

วิหารวรรคที่ ๒

๑. ปฐมวิหารสูตร

เวทนามิ เพราะความเห็นผิดเป็นปัจจัย

[๔๗] สาวัตถินิทาน. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกะภิกษุทั้งหลายว่า
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราปรารถนาจะหลีกเร้นอยู่ตลอดกึ่งเดือน ใคร ๆ ไม่
พึงเข้าไปหาเรา นอกจากภิกษุผู้นำบิณฑบาตไปให้รูปเดียว ภิกษุทั้งหลายรับ
พระคำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ในกึ่งเดือนนี้ไม่มีใครเข้าไปเฝ้าพระผู้มี
พระภาคเจ้า นอกจากภิกษุผู้นำบิณฑบาตไปถวายรูปเดียว.

[๔๘] ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงออกจากที่หลีกเร้นโดยล่อง
ไปกึ่งเดือนนั้นแล้ว ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาแล้วตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
เราแรกตรัสรู้ ย่อมอยู่ด้วยวิหารธรรมอันใด เราอยู่แล้วโดยส่วนแห่งวิหาร
ธรรมอันนั้น เรา รู้ชัดอย่างนี้ว่า เวทนาย่อมมี เพราะความเห็นผิดเป็นปัจจัย
บ้าง เพราะความเห็นชอบเป็นปัจจัยบ้าง เพราะความดำริผิดเป็นปัจจัยบ้าง
เพราะความดำริชอบเป็นปัจจัยบ้าง เพราะเจรจาผิดเป็นปัจจัยบ้าง เพราะ
เจรจาชอบเป็นปัจจัยบ้าง เพราะการงานผิดเป็นปัจจัยบ้าง เพราะการงานชอบ
เป็นปัจจัยบ้าง เพราะเลียงชีพผิดเป็นปัจจัยบ้าง เพราะเลียงชีพชอบเป็น
ปัจจัยบ้าง เพราะพยายามผิดเป็นปัจจัยบ้าง เพราะพยายามชอบเป็นปัจจัยบ้าง
เพราะความระลึกผิดเป็นปัจจัยบ้าง เพราะความระลึกชอบเป็นปัจจัยบ้าง
เพราะความตั้งใจผิดเป็นปัจจัยบ้าง เพราะความตั้งใจชอบเป็นปัจจัยบ้าง

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวรรค เล่ม ๕ ภาค ๑ - หน้า 38

เพราะฉันทะเป็นปัจฉัยบ้าง เพราะวิตกเป็นปัจฉัยบ้าง เพราะสัญญาเป็นปัจฉัยบ้าง เพราะฉันทวิตกและสัญญายังไม่สงบเป็นปัจฉัยบ้าง เพราะฉันทวิตกและสัญญาสงบเป็นปัจฉัยบ้าง เพราะมีความพยายามเพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง และเมื่อถึงฐานะนั้นแล้วเป็นปัจฉัยบ้าง.

จบปฐมวิหารสูตรที่ ๑

อรรถกถาวิหารวรรคที่ ๒

อรรถกถาวิหารสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในวิหารสูตรที่ ๑ แห่งวิหารวรรคที่ ๒.

บทว่า อิจฺฉามหิ ภิกฺขเว อเหตุมมาถฺ ปฏิสลฺลียิตฺถุ ความว่า
คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เราปรารถนาจะหลีกเร้นนั่งอยู่แต่ผู้เดียวตลอดกึ่งเดือน
หนึ่ง. บทว่า นมฺหิ เกนจิ อุปสงฺกมิตพฺโพ อญฺญตร เอเกน
ปิณฑปาตนิหารเกน ความว่า ภิกษุใดไม่ทำวจาอันชวนชวายเป็นคน พึง
นำบิณฑบาตอันตักแต่งในตระกูลทั้งหลาย ซึ่งมีศรัทธาไปเพื่อประโยชน์แก่เรา
พึงน้อมเข้าไปเพื่อเรา ใคร ๆ คนอื่นจะเป็นภิกษุหรือคฤหัสถ์ไม่พึงเข้าไป
หาเรา นอกจากภิกษุนั้นผู้นำบิณฑบาตไปให้รูปเดียว.

ถามว่า ก็เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสอย่างนี้. ตอบว่า
ได้ยินว่า ในกึ่งเดือนนั้น สัตว์ที่พระองค์จะพึงแนะนำไม่มี. เมื่อความเช่นนั้น
พระศาสดาทรงดำริว่า เราจักยังกึ่งเดือนนี้ให้ล่วงไปด้วยสุขอันเกิดแต่ผลสมาบัติ
การอยู่เป็นสุขจักมีแก่เราด้วยอาการอย่างนี้ และในอนาคต ชนผู้เกิดใน

ภายหลัง จักเอาอย่างว่า แม้พระศาสดาทรงละคณะไปประทับอยู่ แต่พระองค์เดียว จะกล่าวอะไรถึงพวกเราเล่า ข้อนั้น จักมีเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุขแก่ปัจฉิมชนนั้น ตลอดกาลนาน ดังนี้ จึงตรัสอย่างนี้ ด้วยเหตุนี้.

แม้ภิกษุสงฆ์ทูลรับพระดำรัสของพระศาสดาแล้ว จึงได้ถวายภิกษุรูปหนึ่ง ภิกษุรูปนั้น ทำกิจทั้งปวงมีการกวาดบริเวณพระคันธกุฎี ถวายน้ำสรงพระพักตร์ และไม่ชำระพระทนต์เป็นต้น แต่เข้าตรูเสร็จแล้ว ก็หลีกไปในขณะนั้น.

บทว่า เยน สุวาทิ ตตฺถเป็น เยน สุ อหิ. บทว่า ปฐมภิ-
สมฺพุทฺโธ ความว่า เราได้ตรัสรู้ ครั้งแรก อยู่ด้วยวิหารธรรม ในภายใน ๔๕ วัน. บทว่า วิหรามิ นี้ เป็นคำปัจจุบันลงในอรรถของอดีต. บทว่า ตสฺส ปเทเสน ความว่า โดยส่วนแห่งวิหารธรรมแรกตรัสรู้นั้น. ส่วนแห่งชั้นส่วนแห่งอายตนะ ธาตุ สัจจะ อินทรีย์ ปัจจัยการ สติปัญญา ฌานและนามรูป ส่วนแห่งธรรม มีอย่างต่าง ๆ กัน ชื่อว่า ส่วนในวิหารธรรมนั้น. พระองค์ทรงหมายถึงส่วนแห่งธรรมนั้นแม้ทั้งปวง จึงตรัสว่า ตสฺส ปเทเสน วิหาลิ ดังนี้.

กึ่งในปฐมโพธิกาล พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงใคร่ครวญพิจารณาขั้นห้า ห้า หมวดทุกส่วนแล้วในภายใน ๔๕ วัน เหมือนพระราชาทรงปกครองราชสมบัติแล้ว รับสั่งให้เปิดห้องนั้น ๆ เพื่อทอดพระเนตรสมบัติอันเป็นแก่นสารของพระองค์ พึงพิจารณาอยู่ ซึ่งรัตนะทั้งหลายมีทอง เงิน แก้วมุกดาและมณีเป็นต้นฉะนั้น. ส่วนในกึ่งเดือนนี้ ทรงพิจารณาอยู่ซึ่งเวทนาขั้นห้าอันเป็นส่วนแห่งขั้นเหล่านั้น. เมื่อพระองค์ทรงแลดูอยู่ว่า สัตว์ทั้งหลายเหล่านี้ ย่อมเสวยซึ่งสุขชื่อเห็นปานนี้ เสวยซึ่งทุกข์ เห็นปานนี้ ดังนี้ สุขเวทนาเป็นไปแล้ว จนถึงภวักคพรหม ทุกขเวทนาเป็นไปแล้ว จนถึงอเวจี ทั้งหมดปรากฏแล้ว โดยอาการทั้งปวง. ต่อมา ทรงอยู่กำหนดเวทนานั้น โดย

นัยเป็นต้นว่า เวทนาย่อมมีเพราะความเห็นผิดเป็นปัจจัยบ้างดังนี้. ในปฐมโพธิกาล ทรงอยู่ทำอายตนะ ๑๒ ให้หมดทุกส่วนอย่างนั้น. ก็ในกึ่งเดือนนี้ พระองค์ทรงพิจารณาอยู่ ซึ่งส่วนหนึ่งแห่งธัมมายตนะ ด้วยสามารถเวทนาซึ่งเป็นส่วนแห่งอายตนะเหล่านั้น ซึ่งส่วนหนึ่งแห่งธัมมธาตุด้วยสามารถเวทนาซึ่งเป็นส่วนแห่งธาตุทั้งหลาย ซึ่งส่วนหนึ่งแห่งทุกขสังขด้วยสามารถเวทนาขั้นเท่านั้น ซึ่งเป็นส่วนแห่งสังขะทั้งหลาย ซึ่งส่วนหนึ่งแห่งปัจจัยด้วยสามารถเวทนาเท่านั้น เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย ซึ่งเป็นส่วนแห่งปัจจัยทั้งหลาย ซึ่งส่วนหนึ่งแห่งองค์ฌานด้วยสามารถเวทนาเท่านั้น ซึ่งเป็นส่วนแห่งฌานทั้งหลาย ทรงพิจารณาอยู่ซึ่งส่วนอันหนึ่งแห่งนามด้วยสามารถเวทนาเท่านั้น ซึ่งส่วนอันหนึ่งแห่งนามด้วยสามารถเวทนาเท่านั้น ซึ่งเป็นส่วนแห่งนามและรูป.

ส่วนในปฐมสมโพธิ ทรงทำกรรมมีกุศลเป็นต้นให้หมดทุกส่วนในภายใน ๔๕ วัน เสร็จแล้วทรงพิจารณาอยู่ ซึ่งปรกณ ๗ อันเป็นอนันตรนัย. ก็ในกึ่งเดือนนี้ พระองค์ทรงพิจารณาอยู่ซึ่งหมวด ๓ แห่งเวทนาอย่างเดียว ซึ่งเป็นส่วนแห่งธรรมทั้งปวง. วิหารสมาบัตินั้น ๆ ในที่นั้น ๆ เกิดแล้ว ด้วยอนุภาพแห่งเวทนา.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงอยู่แล้วโดยอาการใด เมื่อจะทรงแสดงอาการนั้น จึงตรัสคำว่า มิจฉาทิฏฐิปจฺจยาปิ เป็นอาทิ. ในบทเหล่านั้น บทว่า มิจฉาทิฏฐิปจฺจยาปิ ความว่า แม้เวทนาสัมปยุตด้วยทิฏฐิ ย่อมควร. เวทนาที่เป็นกุศลและอกุศลบ้าง เวทนาที่เป็นวิบากบ้าง เกิดขึ้นเพราะทำทิฏฐิให้เป็นอุปนิสัย ย่อมควร. ในบทนั้น เวทนาสัมปยุตด้วยมิจฉาทิฏฐิ ย่อมเป็นอกุศลอย่างเดียว. ส่วนเวทนาเป็นกุศลบ้าง อกุศลบ้าง ย่อมเกิดขึ้น เพราะอาศัยทิฏฐิ. เพราะพวกมิจฉาทิฏฐิ อาศัยทิฏฐิแล้ว ย่อมให้ข้าวยาคูและภัตเป็นต้นในวันปักข์ ย่อมตั้งข้อปฏิบัติสำหรับคน

เดินทางไกลเป็นต้น ย่อมสร้างศาลาบนทางใหญ่ ๔ แพร่ง ย่อมให้ช่วยกันขุด
สระโบกขรณี ย่อมปลูกกอไม้ดอกในศาลเจ้าเป็นต้น ย่อมลาดสะพานในแม่น้ำ
และทางลำบากเป็นต้น ย่อมทำที่ไม่เสมอให้เสมอ เวทนาที่เป็นกุศล ย่อมเกิดขึ้น
แก่คนเหล่านั้น ด้วยประการดังนี้. ส่วนคนเหล่านั้นอาศัยความเห็นผิด ย่อม
ค่าย่อมบริภาษพวกสัมมาทิฐิด้วยตนเอง ย่อมทำกรรมมีการฆ่าและการจองจำ
เป็นต้น ฆ่าสัตว์แล้วยอมนำเข้าไปสังเวททุกแห่งหลาย เวทนาที่เป็นอกุศล
ย่อมเกิดขึ้นแก่คนเหล่านั้น ด้วยประการดังนี้. ส่วนเวทนาที่เป็นวิบาก ย่อม
มีแก่ผู้อยู่ในระหว่างภพ.

แม้เวทนาสัมปยุตด้วยสัมมาทิฐิ เวทนาที่เป็นกุศลและอกุศลบ้าง
เวทนาที่เป็นวิบากบ้าง อันเกิดขึ้น เพราะทำสัมมาทิฐิให้เป็นอุปนิสัย ย่อม
ควร แม้ในบทว่า **สมมาทิฐิจิปัจจยา** นี้. ในบทนั้นเวทนาอันสัมปยุตด้วย
สัมมาทิฐิ ย่อมเป็นกุศลอย่างเดียว. ส่วนคนเหล่านั้น อาศัยความเห็นชอบ
แล้ว จึงพากันทำบุญทั้งหลายเป็นอาทิอย่างนี้ว่า การบูชาพระพุทธเจ้า ประทีป
ดอกไม้ การฟังธรรมใหญ่ การให้ประดิษฐานพระเจดีย์ในทิศภาค ซึ่งยังไม่
ประดิษฐาน. เวทนาที่เป็นกุศล ย่อมเกิดขึ้นแก่คนเหล่านั้น ด้วยประการดัง
นี้. คนเหล่านั้น อาศัยความเห็นชอบเท่านั้นแล้ว จึงค่าบริภาษพวกมิจฉาทิฐิ
ย่อมยกตน ข่มคนอื่น เวทนาอันเป็นอกุศล ย่อมเกิดขึ้นแก่คนเหล่านั้น ด้วย
ประการดังนี้. ส่วนเวทนาอันเป็นวิบาก ย่อมมีแก่คนทั้งหลายผู้อยู่ในระหว่าง
ภพเท่านั้น. แม้ในบทเป็นอาทิว่า **มิจฺจาสกฺกุปฺปปัจจยา** ก็มีนัยนี้แล.

ส่วนในบทเป็นอาทิว่า **ฉนฺทปจฺจยา** ฟังทราบเวทนาอันสัมปยุตด้วยจิต
ประกอบด้วยโลกะ ๘ ดวง เพราะฉันทะเป็นปัจจัย. เวทนาในปฐมฌานย่อม
มี เพราะวิตกเป็นปัจจัย เวทนาในสัญญาสมาบัติ ๖ ที่เหลือ เว้นปฐมฌาน
ย่อมมี เพราะสัญญาเป็นปัจจัย.

ในบทเป็นอาทิว่า **จนฺโท จ อวุปสนฺโต** ความว่า เวทนาอัน
สัมปยุตด้วยจิตประกอบด้วยโลภะ ๘ ดวง ย่อมมีในเพราะความไม่สงบแห่ง
ฉันทวิตกและสัญญาทั้งสาม แต่พอฉันทะสงบ เวทนาในปฐมฌาน ก็ย่อมมี
เวทนามีทุติยฌานเป็นต้น ท่านประสงค์แล้วในเพราะความสงบฉันทะและวิตก.
เวทนาในแนวสัญญานาสัญญาตนะย่อมมีในเพราะความสงบฉันทวิตกและ
สัญญาแม้สามได้. บทว่า **อปฺปตฺตสฺส ปตฺติยา** ได้แก่ เพื่อบรรลอรหัตผล.
บทว่า **อตุถิ วายามิ** ได้แก่ มีความเพียร. บทว่า **ตสมฺปิ ฐาเน**
อนุปฺปตฺเต ความว่า เมื่อถึงเหตุแห่งพระอรหัตผล ด้วยสามารถแห่งการ
ปรารภความเพียรนั้น. บทว่า **ตปฺปจฺจยาปี เวทยิตํ** ความว่า เวทนา
ย่อมมีเพราะฐานะเป็นปัจจัยแห่งพระอรหัต เวทนาอันเป็นโลกุตระซึ่งเกิด
พร้อมกับมรรค ๔ ท่านถือเอาแล้วด้วยบทนั้นแล.

จบอรรถกถาปฐมวิหารสูตรที่ ๑

๒. ทุติยวิหารสูตร

เวทนามีเพราะความเห็นผิดเป็นปัจจัย.

[๔๙] สāvattinīทาน. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกะภิกษุทั้งหลายว่า
เราปรารถนาจะหลีกเร้นอยู่ตลอด ๓ เดือน ใคร ๆ ไม่พึงเข้าไปหาเรา นอก
จากภิกษุผู้นำบิณฑบาตไปให้รูปเดียว ภิกษุทั้งหลายรูปพระดำรัสของพระผู้มี
พระภาคเจ้าแล้ว ใน ๓ เดือนนี้ ไม่มีใครเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า นอกจาก
ภิกษุผู้นำบิณฑบาตไปถวายรูปเดียว.

[๕๐] ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงออกจากที่หลีกเร้นโดยล่วง
ไป ๓ เดือนนั้นแล้ว ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาแล้วตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้ง

หลาย เราแรกตรัสรู้ ย่อมอยู่ด้วยวิหารธรรมอันใด เราอยู่แล้วโดยส่วนแห่ง
วิหารธรรมอันนั้น เรารู้ชัดอย่างนี้ว่า เวทนาย่อมมีเพราะความเห็นผิดเป็นปัจจัย
บ้าง เพราะความเห็นผิดสงบเป็นปัจจัยบ้าง เพราะความเห็นชอบเป็นปัจจัย
บ้าง เพราะความเห็นชอบสงบเป็นปัจจัยบ้าง ฯลฯ เพราะความตั้งใจผิดเป็น
ปัจจัยบ้าง เพราะความตั้งใจผิดสงบเป็นปัจจัยบ้าง เพราะความตั้งใจชอบเป็น
ปัจจัยบ้าง เพราะความตั้งใจชอบสงบเป็นปัจจัยบ้าง เพราะฉันทะเป็นปัจจัยบ้าง
เพราะฉันทะสงบเป็นปัจจัยบ้าง เพราะวิตกเป็นปัจจัยบ้าง เพราะวิตกสงบเป็น
ปัจจัยบ้าง เพราะสัญญาเป็นปัจจัยบ้าง เพราะสัญญาสงบเป็นปัจจัยบ้าง เพราะ
ฉันทวิตกและสัญญายังไม่สงบเป็นปัจจัยบ้าง เพราะฉันทวิตกและสัญญาสงบ
เป็นปัจจัยบ้าง เพราะมีความพยายามเพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง และเมื่อถึงฐานะ
นั้นแล้วเป็นปัจจัยบ้าง.

จบทศยวิหารสูตรที่ ๒

อรรถกถาวิหารสูตร

พึงทราบวินิจฉัยวิหารสูตรที่ ๒.

เหตุแห่งการหลีกเร้น พึงทราบโดยนัยอันท่านกล่าวแล้วนั้นแล. บท
ว่า มิจุณาทิจฺฐาธิปสมปจฺจยา ได้แก่ ความเห็นชอบ ชื่อว่า เข้าไปสงบซึ่ง
ความเห็นผิด. เพราะฉะนั้น เวทนาใดท่านกล่าวแล้ว เพราะความเห็นชอบ
เป็นปัจจัย. เวทนานั้นแล ท่านพึงทราบ เพราะสงบความเห็นผิดเป็นปัจจัย.
ส่วนในสูตรนี้ ท่านกล่าวไว้ว่า ผู้สำคัญซึ่งเวทนาอันเป็นวิบาก ย่อมไม่ถือเอา
ในที่ไกลเกินไป. ในบททุกบท พึงทราบเนื้อความโดยนัยนี้. ก็เวทนาท่าน

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวรรค เล่ม ๕ ภาค ๑ - หน้าที่ 44
เรียกว่า เพราะเข้าไปสงบธรรมใด ๆ เป็นปัจจัย. เวทนานั้น ๆ ท่านประสงค์
แล้ว เพราะเป็นธรรมอันตรงกันข้ามกับธรรมนั้น ๆ เป็นปัจจัย. ส่วนในบท
เป็นอาทิว่า **จนฺทวูปสมปจฺจยา** พึงทราบเวทนาในปฐมฌานก่อน เพราะ
ฉันทะสงบเป็นปัจจัย. เวทนาในทุติยฌาน เพราะวิตกสงบเป็นปัจจัย เวทนา
ในสัญญาสมบัติ ๖ เพราะสัญญาเป็นปัจจัย เวทนาในเนวสัญญานาสัญญายตนะ
เพราะสัญญาสงบเป็นปัจจัย. บทเป็นอาทิว่า **จนฺโท จ วูปสนฺโต** มีเนื้อ
ความอันกล่าวแล้วแล.

จบอรรถกถาวิหารสูตรที่ ๒

๓. เศษสูตร

องค์ ๘ ของพระเสขะ

[๕๑] สาวัตถีนีทาน. ครั้งนั้นแล ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มี-
พระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ฯลฯ ครั้นแล้วได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า
ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่เรียกว่า พระเสขะ ๆ ดังนี้ ด้วยเหตุเพียงเท่าไรหนอ
จึงจะชื่อว่าเป็นพระเสขะ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุ ภิกษุ
ในธรรมวินัยนี้ ประกอบด้วยสัมมาทิฏฐิอันเป็นของพระเสขะ ฯลฯ ประกอบ
ด้วยสัมมาสมาธิอันเป็นของพระเสขะ ดูก่อนภิกษุ ด้วยเหตุเพียงเท่านี้แล
จึงจะชื่อว่าเป็นพระเสขะ.

จบเสขสูตรที่ ๓

อรรถกถาเสขสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในเสขสูตรที่ ๓.

บทว่า เสข แปลว่า ผู้ยังต้องศึกษา. ถามว่า ย่อมศึกษาอะไร.

ตอบว่า ย่อมศึกษาสิกขา ๓. บทว่า เสขาย ความว่า เกิดขึ้นแล้ว
พร้อมด้วยผล ๓ และมรรค ๔. ชื่อว่า เสขะ เพราะอรรถว่า เขายังต้อง
ศึกษากิจของตน เหตุยังมีกิจไม่สำเร็จแล.

จบอรรถกถาเสขสูตรที่ ๓

๔. ปฐมอุปปาตสูตร

ธรรม ๘ มีเพราะการปรากฏแห่งพระตถาคต

[๕๒] สาวตถีนินทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๘ ประการนี้
อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ที่ยังไม่เกิดย่อมเกิดขึ้น ไม่เกิดขึ้น
นอกจากความปรากฏแห่งพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ธรรม ๘ ประการ
เป็นไฉน คือ สัมมาทิฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธิ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย
ธรรม ๘ ประการนี้แล อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ที่ยังไม่เกิด
ย่อมเกิดขึ้น ไม่เกิดขึ้นนอกจากความปรากฏแห่งพระตถาคตอรหันตสัมมา-
สัมพุทธเจ้า.

จบปฐมอุปปาตสูตรที่ ๔

๕. ทุติยอุปปาตสูตร

ธรรม ๘ มีเพราะพระวินัยของพระสุคต

[๕๓] สาวัดถินิทาน. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๘ ประการนี้ อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ที่ยังไม่เกิดย่อมเกิดขึ้น ไม่เกิดขึ้น นอกจากวินัยของพระสุคต ธรรม ๘ ประการเป็นไฉน คือ สัมมาทิฏฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธิ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๘ ประการนี้แล อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ที่ยังไม่เกิดย่อมเกิดขึ้น ไม่เกิดขึ้นนอกจากวินัยของพระสุคต.

จบทุติยอุปปาตสูตรที่ ๕

๖. ปฐมปริสุทธสูตร

ธรรม ๘ ย่อมเกิดเพราะความปรากฏแห่งพระตถาคต

[๕๔] สาวัดถินิทาน. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๘ ประการนี้ บริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลสเครื่องช่วยวน ปราศจากอุปกิเลส ที่ยังไม่เกิดย่อมเกิดขึ้น ไม่เกิดขึ้นนอกจากความปรากฏแห่งพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ธรรม ๘ ประการเป็นไฉน คือ สัมมาทิฏฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธิ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๘ ประการนี้แล บริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลสเครื่องช่วยวน ปราศจากอุปกิเลสที่ยังไม่เกิดย่อมเกิดขึ้น ไม่เกิดขึ้นนอกจากความปรากฏแห่งพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า.

จบปฐมปริสุทธสูตรที่ ๖

๓. ทุตติยปริสุทธสูตร

ธรรม ๘ ย่อมบริสุทธิเพราะวินัยของพระสุคต

[๕๕] สาวัตถินิทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๘ ประการนี้ บริสุทธิผุดผ่อง ไม่มีกิเลสเครื่องช่วยวน ปราศจากอุปกิเลส ที่ยังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้น ไม่เกิดขึ้นนอกจากวินัยของพระสุคต ธรรม ๘ ประการเป็นไฉน คือ สัมมาทิฏฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธิ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๘ ประการนี้แล บริสุทธิผุดผ่อง ไม่มีกิเลสเครื่องช่วยวน ปราศจากอุปกิเลส ที่ยังไม่เกิดย่อมเกิดขึ้น ไม่เกิดขึ้นนอกจากวินัยของพระสุคต.

จบทุตติยปริสุทธสูตรที่ ๓

อรรถกถา

สูตรที่ ๔ - ๕ - ๖ - ๗ มีเนื้อความง่ายทั้งนั้นแล.

๘. ปฐมกุกกุฏารามสูตร

มิจฉามรรค ชื่อว่า อพรหมจรรย์

[๕๖] ข้าพเจ้าได้สดับแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง ท่านพระอานนท์และท่านพระภัททะอยู่ ณ กุกกุฏาราม ใกล้กรุงปาฏลิบุตร ครั้งนั้น ท่านพระภัททะออกจากที่เรือนในเวลาเย็น เข้าไปหาท่านพระอานนท์ ได้ปราศรัยกับท่านพระอานนท์ ครั้นผ่านการปราศรัย

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวรรค เล่ม ๕ ภาค ๑ - หน้า ๔๘

พอให้ระลึกถึงกันแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้ว ได้ถาม ท่านพระอานนท์ว่า ท่านอานนท์ ที่เรียกว่า อพรหมจรรย์ๆ ดังนี้ อพรหมจรรย์เป็นไฉนหนอ. ท่านพระอานนท์ตอบว่า คีละๆ ท่านภิกษุ ท่านช่างคิด ช่างแสวงหาปัญหา ช่างไต่ถาม ก็ท่านถามอย่างนี้หรือว่า ท่านอานนท์ ที่เรียกว่า อพรหมจรรย์ๆ ดังนี้ อพรหมจรรย์เป็นไฉนหนอ.

ภ. อย่างนั้น ท่านผู้มีอายุ.

อา. มิจฉามรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ คือ มิจฉาทิฏฐิ ฯลฯ มิจฉาสมาธิ นี้แลเป็นอพรหมจรรย์.

จบปฐมกุกกุฎารามสูตรที่ ๘

อรรถกถापฐมกุกกุฎาราม

พึงทราบวินิจฉัยในกุกกุฎารามสูตรที่ ๘

บทว่า อุมฺมฺจฺโค ได้แก่ พิจารณาปัญหา ด้วยปัญหา คือ แสวงหาปัญหา. บทว่า เอวฺ หิ ตฺวํ อาวุโส นี้ พระอานนท์กล่าวแล้ว เพื่อต้องการให้ท่านภิกษุตั้งคำถาม.

จบอรรถกถากุกกุฎารามสูตรที่ ๘

๕. ทุตยูกกุฎารามสูตร

อริยมรรค ชื่อว่า พรหมจรรย์

[๕๑] ปาฐลิตฺตนิทาน. พระภิกษุถามว่า ท่านอานนท์ ที่เรียกว่า พรหมจรรย์ ๆ ดังนี้ พรหมจรรย์เป็นไฉนหนอ ที่สุดของพรหมจรรย์เป็นไฉน. พระอานนท์ตอบว่า ดีละ ๆ ท่านภิกษุ ท่านช่างคิด ช่างแสวงหาปัญหา ช่างได้ถาม ก็ท่านถามอย่างนี้หรือว่า ท่านอานนท์ ที่เรียกว่า พรหมจรรย์ ๆ ดังนี้ พรหมจรรย์เป็นไฉนหนอ ที่สุดของพรหมจรรย์เป็นไฉน.

ภ. อย่างนั้น ท่านผู้มีอายุ.

อา. อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ คือ สัมมาทิฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธิ นี้แลเป็นพรหมจรรย์ ความสิ้นราคะ โทสะ โมหะ นี้เป็นที่สุดของพรหมจรรย์.

จบทุตยูกกุฎารามสูตรที่ ๕

๑๐. ตติยูกกุฎารามสูตร

ว่าด้วยพรหมจรรย์ พรหมจารี

[๕๒] ปาฐลิตฺตนิทาน. พระภิกษุถามว่า ท่านอานนท์ ที่เรียกว่า พรหมจรรย์ ๆ ดังนี้ พรหมจรรย์เป็นไฉนหนอ พรหมจารีเป็นไฉน ที่สุดของพรหมจรรย์เป็นไฉน.

พระอานนท์ตอบว่า ดีละ ๆ ท่านภิกษุ ท่านช่างคิด ช่างแสวงหาปัญหา ช่างได้ถาม ก็ท่านถามอย่างนี้หรือว่า ท่านอานนท์ ที่เรียกว่า พรหมจรรย์ ๆ ดังนี้ พรหมจรรย์เป็นไฉนหนอ พรหมจารีเป็นไฉน ที่สุดของพรหมจรรย์เป็นไฉน.

พระสูตรตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวรรค เล่ม ๕ ภาค ๑ - หน้า 50

ภ. อย่างนั้น ท่านผู้มีอายุ.

อา. อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ คือ สัมมาทิฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธิ นี้แล เป็นพรหมจรรย์ บุคคลผู้ประกอบด้วยอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ นี้เรียกว่าเป็นพรหมจรรย์ ความสิ้นราคะ โทสะ โมหะ นี้เป็นที่สุดของพรหมจรรย์.

จบตติยกุกกุฏารามสูตรที่ ๑๐

อรรถกถา

สูตรที่ ๘-๑๐ มีเนื้อความง่ายทั้งนั้นแล.

จบวิหารวรรคที่ ๒

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. ปฐมวิหารสูตร ๒. ทุติยวิหารสูตร ๓. เสขสูตร ๔. ปฐมอุปปาทสูตร ๕. ทุติยอุปปาทสูตร ๖. ปฐมปริสฺสฺสสูตร ๗. ทุติยปริสฺสฺสสูตร ๘. ปฐมกุกกุฏารามสูตร ๙. ทุติยกุกกุฏารามสูตร ๑๐. ตติยกุกกุฏารามสูตร

มัจฉัตตวรรคที่ ๓

๑. มัจฉัตตสูตร*

ความเห็นผิดและความเห็นถูก

[๕๘] สาวตถีนีทาน. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจะแสดงมัจฉัตตะ (ความผิด) และสัมมัตตะ (ความถูก) แก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟัง เรื่องนั้น.

[๖๐] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็มัจฉัตตะเป็นไฉน ความเห็นผิด ฯลฯ ความตั้งใจผิด นี้เรียกว่า มัจฉัตตะ.

[๖๑] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สัมมัตตะเป็นไฉน ความเห็นชอบ ฯลฯ ความตั้งใจชอบ นี้เรียกว่า สัมมัตตะ.

จบมัจฉัตตสูตรที่ ๑

๒. อุกุศลธรรมสูตร

อกุศลธรรมและกุศลธรรม

[๖๒] สาวตถีนีทาน. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงอกุศลธรรม และกุศลธรรมแก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟังเรื่องนั้น.

* อรรถกถาแก้รวมกันไว้ท้ายวรรคนี้.

[๖๓] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็กุศลธรรมเป็นไฉน ความเห็นผิด ฯลฯ ความตั้งใจผิด นี้เรียกว่า อกุศลธรรม.

[๖๔] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็กุศลธรรมเป็นไฉน ความเห็นชอบ ฯลฯ ความตั้งใจชอบ นี้เรียกว่า กุศลธรรม.

จบอกุศลธรรมสูตรที่ ๒

๓. ปฐมปฏิบัติสูตร

มิจฉาปฏิบัติและสัมมาปฏิบัติ

[๖๕] สาวตถีนีทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงมิจฉาปฏิบัติ และสัมมาปฏิบัติแก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟังเรื่องนั้น.

[๖๖] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็มิจฉาปฏิบัติเป็นไฉน ความเห็นผิด ฯลฯ ความตั้งใจผิด นี้เรียกว่า มิจฉาปฏิบัติ.

[๖๗] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สัมมาปฏิบัติเป็นไฉน ความเห็นชอบ ฯลฯ ความตั้งใจชอบ นี้เรียกว่า สัมมาปฏิบัติ.

จบปฐมปฏิบัติสูตรที่ ๓

๔. ทุติยปฏิบัติปาฐตร

ว่าด้วยญายธรรม

[๖๘] สาวตถีนีทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เราไม่สรรเสริญมิจฉาปฏิบัติปาฐของคฤหัสถ์หรือบรรพชิต คฤหัสถ์หรือบรรพชิตปฏิบัติผิดแล้ว ย่อมไม่ยังญายธรรมอันเป็นกุศลให้สำเร็จ เพราะความปฏิบัติผิดเป็นเหตุ ก็มิจฉาปฏิบัติปาฐเป็นไฉน ความเห็นผิด ๆ ลๆ ความตั้งใจผิด นี้เรียกว่ามิจฉาปฏิบัติปาฐ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เราไม่สรรเสริญมิจฉาปฏิบัติปาฐของคฤหัสถ์หรือบรรพชิต คฤหัสถ์หรือบรรพชิตปฏิบัติผิดแล้ว ย่อมไม่ยังญายธรรมอันเป็นกุศลให้สำเร็จ เพราะความปฏิบัติผิดเป็นเหตุ.

[๖๙] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เราสรรเสริญสัมมาปฏิบัติปาฐของคฤหัสถ์หรือบรรพชิต คฤหัสถ์หรือบรรพชิตปฏิบัติชอบแล้ว ย่อมยังญายธรรมอันเป็นกุศลให้สำเร็จ เพราะความปฏิบัติชอบเป็นเหตุ ก็สัมมาปฏิบัติปาฐเป็นไฉน ความเห็นชอบ ๆ ลๆ ความตั้งใจชอบ นี้เรียกว่า สัมมาปฏิบัติปาฐ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เราสรรเสริญสัมมาปฏิบัติปาฐของคฤหัสถ์หรือบรรพชิต คฤหัสถ์หรือบรรพชิตปฏิบัติชอบแล้ว ย่อมยังญายธรรมอันเป็นกุศลให้สำเร็จ เพราะความปฏิบัติชอบเป็นเหตุ.

จบตุติยปฏิบัติปาฐตรที่ ๔

๕. ปฐมอัสปฺริสสุตร

ว่าด้วยอัสตบฺรุษและสัตบฺรุษ

[๗๐] สาวตถินิทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงอัสตบฺรุษและสัตบฺรุษแก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟังเรื่องนั้น.

[๗๑] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก้อสัตบฺรุษเป็นไฉน บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มีความเห็นผิด ดำริผิด เจริญผิด ทำการงานผิด เลี้ยงชีพผิด พยายามผิด ระลึกผิด ตั้งใจผิด บุคคลนี้เรียกว่า อัสตบฺรุษ.

[๗๒] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก้อสัตบฺรุษเป็นไฉน บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มีความเห็นชอบ ดำริชอบ เจริญชอบ ทำการงานชอบ เลี้ยงชีพชอบ พยายามชอบ ระลึกชอบ ตั้งใจชอบ บุคคลนี้เรียกว่า สัตบฺรุษ.

จบปฐมอัสปฺริสสุตรที่ ๕

๖. ทุตติยอัสปฺริสสุตร

ว่าด้วยอัสตบฺรุษและสัตบฺรุษที่ยิ่งกว่า

[๗๓] สาวตถินิทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงอัสตบฺรุษและอัสตบฺรุษที่ยิ่งกว่าอัสตบฺรุษแก่เธอทั้งหลาย จักแสดงสัตบฺรุษและสัตบฺรุษผู้ยิ่งกว่าสัตบฺรุษแก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟังเรื่องนั้น.

[๗๔] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก้อสัตบฺรุษเป็นไฉน บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มีความเห็นผิด ฯลฯ ตั้งใจผิด บุคคลนี้เรียกว่า อัสตบฺรุษ.

[๗๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อัสตบรูษผู้ยิ่งกว่าอัสตบรูษเป็นไฉน บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มีความเห็นผิด ฯลฯ ตั้งใจผิด รู้ผิด พันผิด บุคคลนี้เรียกว่า อัสตบรูษผู้ยิ่งกว่า อัสตบรูษ.

[๗๖] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อัสตบรูษเป็นไฉน บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มีความเห็นชอบ ฯลฯ ตั้งใจชอบ บุคคลนี้เรียกว่า อัสตบรูษ.

[๗๗] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อัสตบรูษผู้ยิ่งกว่าอัสตบรูษเป็นไฉน บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มีความเห็นชอบ ฯลฯ ตั้งใจชอบ รู้ชอบ พันชอบ บุคคลนี้เรียกว่า อัสตบรูษผู้ยิ่งกว่าอัสตบรูษ.

จบพุทธยอัสตบปริสสุตที่ ๖

๗. กุมภสูตร

ว่าด้วยกรรมเครื่องรองรับจิต

[๗๘] สาวัดถินิทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนหม้อที่ไม่มีเครื่องรองรับ ย่อมกลิ้งไปได้ง่าย ที่มีเครื่องรองรับ ย่อมกลิ้งไปไต่ยาก ฉนั้นใด จิตก็ฉนั้นนั่นเหมือนกัน ไม่มีเครื่องรองรับ ย่อมกลิ้งไปได้ง่าย ที่มีเครื่องรองรับ ย่อมกลิ้งไปไต่ยาก.

[๗๙] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเป็นเครื่องรองรับจิต อริยมรรค อันประกอบด้วยองค์ ๘ นี้แล คือ สัมมาทิฎฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธิ นี้เป็นเครื่องรองรับจิต.

[๘๐] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนหม้อที่ไม่มีเครื่องรองรับ ย่อมกลิ้งไปได้ง่าย ที่มีเครื่องรองรับ ย่อมตกลงไปไต่ยาก ฉนั้นใด จิตก็ฉนั้นนั่น

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค เล่ม ๕ ภาค ๑ - หน้าที่ 56
เหมือนกัน ไม่มีเครื่องรองรับ ย่อมกลิ้งไปได้ง่าย ที่มีเครื่องรองรับ ย่อม
กลิ้งไปได้ยาก.

จบกวมภสูตรที่ ๗

๘. สมาธิ

ว่าด้วยสัมมาสมาธิอันประเสริฐ

[๘๑] สาวัตถินิทาน. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงสัมมาสมาธิ
อันประเสริฐ พร้อมทั้งเหตุ พร้อมทั้งเครื่องประกอบแก่เธอทั้งหลาย เธอ
ทั้งหลายจงฟังเรื่องนั้น.

[๘๒] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สัมมาสมาธิอันประเสริฐ พร้อมทั้งเหตุ
พร้อมทั้งเครื่องประกอบเป็นไฉน คือความเห็นชอบ ฯลฯ ความตั้งใจชอบ.

[๘๓] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ความที่จิตมีอารมณ์เป็นอันเดียว ความ
ที่จิตมีเครื่องประกอบด้วยองค์ ๗ ประการเหล่านั้นนั้น เรียกว่าสัมมาสมาธิอัน
ประเสริฐ พร้อมทั้งเหตุบ้าง พร้อมทั้งเครื่องประกอบบ้าง.

จบสมาธิสูตรที่ ๘

๕. เวทนาสูตร

เจริญอริยมรรคเพื่อกำหนดรู้เวทนา

[๘๔] สāvāditthiṇiṭṭhāna. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เวทนา ๓ ประการนี้ ๓ ประการเป็นไฉน คือ สุขเวทนา ๑ ทุกขเวทนา ๑ อทุกขมสุขเวทนา ๑ เวทนา ๓ ประการนี้แล.

[๘๕] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ บุคคล พึงเจริญ เพื่อกำหนดรู้เวทนา ๓ ประการนี้ อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เป็นไฉน คือ ความเห็นชอบ ฯลฯ ความตั้งใจชอบ อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ บุคคลพึงเจริญ เพื่อกำหนดรู้เวทนา ๓ ประการนี้แล.

จบเวทนาสูตรที่ ๕

๑๐. อุตติยสูตร

เจริญอริยมรรคเพื่อละกามคุณ ๕

[๘๖] สāvāditthiṇiṭṭhāna. ครั้นนั้น ท่านพระอุตติยะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ฯลฯ ครั้นแล้วได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอประทานพระวโรกาส ข้าพระองค์หลีกเลี่ยงอยู่ในที่ลับ ได้เกิดความปริวิตกแห่งใจอย่างนี้ว่า กามคุณ ๕ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้แล้ว กามคุณ ๕ ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้แล้วเป็นไฉนหนอ.

[๘๗] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดีละ ๆ อุตติยะ กามคุณ ๕ เหล่านี้ เรากล่าวไว้แล้ว กามคุณ ๕ เป็นไฉน คือ รูปที่จะพึงรู้แจ้งได้ด้วยจักขุ นำปรารถนา นำใคร่ นำพอใจ เป็นที่น่ารัก ยั่ววน ชวนให้กำหนด เสียงที่พึงรู้แจ้งด้วยหู... กลิ่นที่พึงรู้แจ้งด้วยจมูก... รสที่พึงรู้แจ้งด้วยลิ้น... โผฏฐัพพะที่พึงรู้แจ้งด้วยกาย นำปรารถนา นำใคร่ นำพอใจ เป็นที่น่ารัก ยั่ววนชวนให้กำหนด คุณก่อนอุตติยะ กามคุณ ๕ เหล่านี้แล เรากล่าวไว้แล้ว.

[๘๘] คุณก่อนอุตติยะ อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ บุคคล พึงเจริญ เพื่อละกามคุณ ๕ เหล่านี้แล อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เป็นไฉน คือ ความเห็นชอบ ฯลฯ ความตั้งใจชอบ อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ บุคคลพึงเจริญเพื่อละกามคุณ ๕ เหล่านี้แล.

จบอุตติยสูตรที่ ๑๐

จบมัจฉัตตวรรคที่ ๓

มัจฉัตตวรรควรรณนาที่ ๓

อรรถกถามัจฉัตตสูตรเป็นต้น

พึงทราบวินิจฉัยในมัจฉัตตสูตรที่ ๑ แห่งมัจฉัตตวรรคที่ ๓.

บทว่า มิจฺฉตฺตํ แปลว่า มีความผิดสภาวะ. บทว่า สมฺมตฺติ แปลว่า มีความถูกต้องเป็นสภาวะ. บทว่า มิจฺฉาปฺปฏิปตฺตาธิกรณเหตุ แปลว่า เพราะเหตุแห่งการปฏิบัติผิด. อธิบายว่า เพราะเหตุทำการปฏิบัติผิด. บทว่า นาราชโก ได้แก่ ไม่ถึงพร้อม. บทว่า ฌายํ ฌมฺมํ ได้แก่ อริยมรรคธรรม.

บทว่า **มิจฺฉาณานิ** ความว่า รู้ผิด คือพิจารณาผิด. บทว่า **มิจฺฉาวิมุตฺติ** ความว่า ไม่พ้นตามความจริง คือไม่ให้พ้นไปจากทุกข์. วิภูฏะและวิวิภูฏะ ในมรรค ๔ พระองค์ตรัสแล้ว ในพระสูตรที่ ๓ เป็นต้นเหล่านี้. ส่วนบุคคล ที่ทรงถามธรรมที่ทรงจำแนก มีอยู่ในพระสูตรทั้ง ๒ ชุดท้ายในที่นั้น. ทรง แสดงบุคคลโดยธรรมแล้วอย่างนี้. บทว่า **สุปฺปวตฺติโย** แปลว่า เป็นที่ตั้ง แห่งความเป็นไปได้ง่าย. อธิบายว่า บุคคลย่อมยังจิตให้เล่นไปยังทิศอัน ปราศณา และต้องการแล้วได้ ฉะนั้น บุคคลก็ย่อมสามารถให้ห่มอกถึงไป ได้ฉนั้น. บทว่า **สตฺปนินฺตํ สปริกฺขารํ** ได้แก่ พร้อมทั้งปัจจัย พร้อมทั้งบริวาร คำที่เหลือในบททั้งปวง ง่ายทั้งนั้นแล.

จบอรรถกถามิฉัตตวรรคที่ ๓

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. มิฉัตตสูตร
๒. อกุศลธรรมสูตร
๓. ปฐมปฏิปทาสูตร
๔. ทุกฺขิยปฏิปทาสูตร
๕. ปฐมอัสปฺริสสูตร
๖. ทุกฺขิยอัสปฺริสสูตร
๗. กุมภสูตร
๘. สมาธิสูตร
๙. เวทนาสูตร
๑๐. อุตฺตฺติยสูตร พร้อมทั้ง อรรถกถา

ปฏิบัติวรรคที่ ๔

๑. ปฏิบัติสูตร

ว่าด้วยมิจฉาปฏิบัติและสัมมาปฏิบัติ

[๔๕] สาวตถีนีทาน. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงมิจฉาปฏิบัติ และสัมมาปฏิบัติแก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟังเรื่องนั้น.

[๕๐] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็มิจฉาปฏิบัติเป็นไฉน คือ ความเห็นผิด ฯลฯ ความตั้งใจผิด นี้เรียกว่ามิจฉาปฏิบัติ.

[๕๑] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สัมมาปฏิบัติเป็นไฉน คือ ความเห็นชอบ ฯลฯ ความตั้งใจชอบ นี้เรียกว่าสัมมาปฏิบัติ.

จบปฏิบัติสูตรที่ ๑

๒. ปฏิป็นนสูตร

ว่าด้วยบุคคลผู้ปฏิบัติและปฏิบัติชอบ

[๕๒] สาวตถีนีทาน. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงบุคคลผู้ปฏิบัติผิด และบุคคลผู้ปฏิบัติชอบแก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟังเรื่องนั้น.

[๕๓] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็บุคคลผู้ปฏิบัติผิดเป็นไฉน บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มีความตั้งใจผิด บุคคลนี้เรียกว่า ผู้มีปฏิบัติผิด.

[๕๔] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็บุคคลผู้ปฏิบัติชอบเป็นไหน บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มีความเห็นชอบ ฯลฯ มีความตั้งใจชอบ บุคคลนี้เรียกว่าผู้ปฏิบัติชอบ.

จบปฏิปันนสูตรที่ ๒

๓. วิริทฺฐสูตร

ผลของผู้พลาดและผู้ปรารถนาริยมรรค

[๕๕] สาวัตถินิทาน. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อันบุคคลเหล่าใดเหล่าหนึ่งพลาดแล้ว อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ แห่งบุคคลเหล่านั้น ย่อมไม่ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อันบุคคลเหล่าใดเหล่าหนึ่งปรารถนาริยมรรคแล้ว อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ แห่งบุคคลเหล่านั้น ย่อมให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ.

[๕๖] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เป็นไหน คือ ความเห็นชอบ ฯลฯ ความตั้งใจชอบ อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อันบุคคลเหล่าใดเหล่าหนึ่งพลาดแล้ว อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ แห่งบุคคลเหล่านั้น ย่อมไม่ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อันบุคคลเหล่าใดเหล่าหนึ่งปรารถนาริยมรรคแล้ว อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ แห่งบุคคลเหล่านั้น ย่อมให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ.

จบวิริทฺฐสูตรที่ ๓

๔. ปารสูตร

ธรรมเป็นเครื่องให้ถึงฝั่ง (นิพพาน)

[๕๑] สาวัดถีนิทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๘ ประการนี้ ที่บุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อถึงฝั่ง (นิพพาน) จาก ที่มีไฉฝั่ง (วัฏฏะ) ธรรม ๘ ประการเป็นไฉน คือ ความเห็นชอบ ฯลฯ ความตั้งใจชอบ ธรรม ๘ ประการนี้แล ที่บุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อถึงฝั่งจากที่มีไฉฝั่ง.

พระผู้มีพระภาคเจ้าสุคตศาสดา ครันตรัสไวยากรณ์ภยิตนี้แล้ว จึง ได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า

[๕๒] ในพวกมนุษย์ คนที่ถึงฝั่งมีจำนวน
น้อย แต่หมุ่สัตว์นอกนี้ ย่อมวิ่งไปตามฝั่ง
นั่นเอง ส่วนชนเหล่าใดประพฤติตามใน
ธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดีแล้ว ชน
เหล่านั้นข้ามบ่วงมฤตยูซึ่งแสนยากที่จะ
ข้ามไปถึงฝั่งได้ บัณฑิตพึงละธรรมฝ่ายดำ
เสีย เจริญธรรมฝ่ายขาว ออกจากความ
อาลัย อาศัยธรรมอันไม่มีความอาลัยแล้ว
พึงละกามเสีย เป็นผู้ไม่มีกิเลสเป็นเครื่อง
กังวลปรารถนาความยินดีในวิเวก ที่สัตว์
ยินดีได้ยาก บัณฑิตพึงยังตนให้ผ่องแผ้ว
จากเครื่องเศร้าหมองจิต ชนเหล่าใด

อบรมจิตดีแล้วโดยชอบในองค์เป็นเหตุให้
ตรัสรู้ ไม่ถ่อมมันยินดีแล้วในความสละคืน
ความถ่อมมัน ชนเหล่านั้นเป็นผู้สิ้นอาสวะ
มีความรุ่งเรือง ประนิพพานแล้วในโลกนี้.

จบปารสสูตรที่ ๔

๕. ปฐมสามัญญสูตร

ว่าด้วยสามัญญะและสามัญญผล

[๕๕] สาวัตถินิทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงสามัญญะ
(ความเป็นสมณะ) และสามัญญผล (ผลแห่งความเป็นสมณะ) แก่เธอทั้ง
หลาย เธอทั้งหลายจงฟังเรื่องนั้น.

[๑๐๐] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สามัญญะเป็นไฉน อริยมรรคอัน
ประกอบด้วยองค์ ๘ นี้แล คือ ความเห็นชอบ ฯลฯ ความตั้งใจชอบ นี้เรียก
ว่าสามัญญะ.

[๑๐๑] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สามัญญผลเป็นไฉน คือ โสดาปัตติผล
สกทาคามิผล อนาคามิผล อรหัตผล นี้เรียกว่าสามัญญผล.

จบปฐมสามัญญสูตรที่ ๕

๖. ทุตยสามัญญสูตร

ว่าด้วยสามัญญะและสามัญญผล

[๑๐๒] สาวัตถินิทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงสามัญญะ และประโยชน์แห่งสามัญญะแก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟังเรื่องนั้น.

[๑๐๓] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สามัญญะเป็นไฉน อริยมรรคอัน ประกอบด้วยองค์ ๘ นี้แล คือ ความเห็นชอบ ฯลฯ ความตั้งใจชอบ นี้เรียกว่า สามัญญะ.

[๑๐๔] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ประโยชน์แห่งสามัญญะเป็นไฉน ความสิ้นราคะ ความสิ้นโทสะ ความสิ้นโมหะ นี้เรียกว่า ประโยชน์แห่ง สามัญญะ.

จบทุตยสามัญญสูตรที่ ๖

๗. ปฐมพรหมัญญสูตร

ความเป็นพรหมและเป็นพรหมัญญผล

[๑๐๕] สาวัตถินิทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงพรหมัญญะ (ความเป็นพรหม) และพรหมัญญผล (ผลแห่งความเป็นพรหม) แก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟังเรื่องนั้น.

[๑๐๖] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็พรหมัญญะเป็นไฉน อริยมรรคอัน ประกอบด้วยองค์ ๘ นี้แล คือ ความเห็นชอบ ฯลฯ ความตั้งใจชอบ นี้เรียกว่าพรหมัญญะ.

[๑๐๗] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็พรหมัญญผลเป็นไฉน คือ โสดา
ปัตติผล สกทาคามีผล อนาคามีผล อรหัตผล นี้เรียกว่า พรหมัญญผล.

จบปฐมพรหมัญญสูตรที่ ๗

๘. ทุตติยพรหมัญญสูตร

ความเป็นพรหมและประโยชน์แห่งความเป็นพรหม

[๑๐๘] สาวัดถีนิทาน. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงพรหมัญญะ
และประโยชน์แห่งพรหมัญญะแก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟังเรื่องนั้น.

[๑๐๙] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็พรหมัญญะเป็นไฉน อริยมรรคอัน
ประกอบด้วยองค์ ๘ นี้แล คือ ความเห็นชอบ ฯลฯ ความตั้งใจชอบ นี้เรียก
ว่า พรหมัญญะ.

[๑๑๐] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ประโยชน์แห่งพรหมัญญะเป็นไฉน
ความสิ้นราคะ ความสิ้นโทสะ ความสิ้นโมหะ นี้เรียกว่า ประโยชน์แห่ง
พรหมัญญะ.

จบทุตติยพรหมัญญสูตรที่ ๘

๕. ปฐมพรหมจริยสูตร

พรหมจรรย์และผลแห่งพรหมจรรย์

[๑๑๑] สาวัตถินิทาน. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงพรหมจรรย์ และผลแห่งพรหมจรรย์ แก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟังเรื่องนั้น.

[๑๑๒] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็พรหมจรรย์เป็นไฉน อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ นี้แล คือ ความเห็นชอบ ฯลฯ ความตั้งใจชอบ นี้เรียกว่าพรหมจรรย์.

[๑๑๓] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ผลแห่งพรหมจรรย์เป็นไฉน คือ โสดาปัตติผล สกทาคามิผล อนาคามิผล อรหัตผล นี้เรียกว่า ผลแห่งพรหมจรรย์.

จบปฐมพรหมจริยสูตรที่ ๕

๑๐. ทุติยพรหมจริยสูตร

พรหมจรรย์และประโยชน์แห่งพรหมจรรย์

[๑๑๔] สาวัตถินิทาน. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงพรหมจรรย์ และประโยชน์แห่งพรหมจรรย์ แก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟังเรื่องนั้น.

[๑๑๕] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็พรหมจรรย์เป็นไฉน อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ นี้แล คือ ความเห็นชอบ ฯลฯ ความตั้งใจชอบ นี้เรียกว่า พรหมจรรย์.

[๑๑๖] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ประโยชน์แห่งพรหมจรรย์เป็นไฉน
ความสิ้นราคะ ความสิ้นโทสะ ความสิ้นโมหะ นี้เรียกว่า ประโยชน์แห่ง
พรหมจรรย์.

จบพุทธยพรหมจริยสูตรที่ ๑๐

จบปฏิบัติวัตรที่ ๔

ปฏิบัติวัตรวรรคที่ ๔

อรรถกถาปฏิบัติสูตรเป็นต้น

พึงทราบวินิจฉัยในปฏิบัติสูตรที่ ๑ แห่งปฏิบัติวัตรที่ ๔.

บทว่า มิจุฉาปฏิบัติ คือซึ่งไม่ปฏิบัติตามเป็นจริง. บทว่า มิจุ-
ฉาปฏิปนุ คือผู้ไม่ปฏิบัติตามเป็นจริง. สูตรหนึ่ง ท่านกล่าวด้วยสามารถ
ธรรม สูตรหนึ่งด้วยสามารถบุคคล. บทว่า อปาราปารี ได้แก่ ซึ่งนิพพาน
จากวิญญะ ชนเหล่าใด ถึงซึ่งฝั่งแล้วก็ดี กำลังถึงก็ดี จักถึงก็ดี ชนเหล่านั้น
ทั้งหมดพึงทราบว่าเป็นผู้ถึงฝั่ง ในบทว่า ปารคามิโน ดังนี้.

บทว่า ตีระเมวานุชาวติ ความว่า ย่อมวิ่งไปสู่วิญญะนั่นเอง คือ
ย่อมเที่ยวไปในวิญญะ. บทว่า กณฺหํ คือ อกุศลธรรม. บทว่า โอกา อโนกํ
ได้แก่ จากวิญญะอาศัยนิพพาน. บทว่า อาคมุม ได้แก่ ปรารถ หมายถึง
อาศัย.

บทว่า ปริโยทเปยย ได้แก่ พึงทำให้บริสุทธิ์. บทว่า จิตฺตกุเสสฺสึ
ได้แก่ ด้วยนิวรรณ์อันทำจิตให้เศร้าหมอง. บทว่า สมฺโพธิยงฺเกสุ ได้แก่
ในโพชฌงค์ ๗.

พระสูตรตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวรรค เล่ม ๕ ภาค ๑ - หน้าที่ 68

บพว่า สามณฺณคฺคํ ใ้แก่ นีพพาน. จริงอยู่ นีพพานันนํท่าน
กล่าววว่า ประโยชนํของความเป็นสมณะ เพราะควรเข้าถึงโดยความเป็นสมณะ.

บพว่า พุรหฺมณฺณคฺคํ คีอความเป็นผู้ประเสริฐสุด. บพว่า พุรหฺมณ-
ณคฺคํ ใ้แก่ พระนิพพาน เพราะควรเข้าถึงโดยความเป็นผู้ประเสริฐสุด.
เกจิจาจารย์กล่าววว่า นีพพานอันมาแล้ววว่า เป็นที่สิ้นไปแห่งราคะในหนหลัง
และใน ๓ สุตรนี้ในที่ใด ๆ แม้อรหัตถ์ควรในที่นั้น ๆ เช่นกัน.

จบอรรถกถาปฏิบัติสูตรเป็นต้น

จบปฏิบัติวรรคกรรมนาที่ ๔

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คีอ

๑. ปฏิปัตตสูตร
๒. ปฏิปนนสูตร
๓. วิรทสูตร
๔. ปารสูตร
๕. ปฐมสามัญญสูตร
๖. ทุตติยสามัญญสูตร
๗. ปฐมพรหมัญญสูตร
๘. ทุตติยพรหมัญญสูตร
๙. ปฐมพรหมจริยสูตร
๑๐. ทุตติยพรหมจริยสูตร

อัญญตติยวรรคที่ ๕

๑. วิราคสูตร

ข้อปฏิบัติเพื่อสำรอกราคะ

[๑๑๗] สาวัตถินิทาน. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าพวกอัญญเดียรถีย์-
ปริพาชก พึงถามเธอทั้งหลายอย่างนี้ว่า คุณก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ท่านทั้งหลาย
อยู่ประพฤติพรหมจรรย์ในพระสมณโคดมเพื่อประโยชน์อะไร เธอทั้งหลาย
ถูกถามอย่างนี้แล้ว พึงชี้แจงแก่พวกอัญญเดียรถีย์ปริพาชกเหล่านั้นอย่างนี้ว่า
คุณก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย เราทั้งหลายอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าเพื่อสำรอกราคะ.

[๑๑๘] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ถ้าพวกอัญญเดียรถีย์ปริพาชก พึง
ถามเธอทั้งหลายอย่างนี้ว่า คุณก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ก็ทางมีอยู่หรือ ข้อปฏิบัติ
เพื่อสำรอกราคะมีอยู่หรือ เธอทั้งหลายถูกถามอย่างนี้แล้ว พึงชี้แจงแก่พวก
อัญญเดียรถีย์ปริพาชกเหล่านั้นอย่างนี้ว่า คุณก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ทางมีอยู่
ข้อปฏิบัติเพื่อสำรอกราคะมีอยู่.

[๑๑๙] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ทางเป็นไฉน ข้อปฏิบัติเพื่อสำรอก-
ราคะเป็นไฉน อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ นี้แล คือความเห็นชอบ ฯลฯ
ความตั้งใจชอบ นี้เป็นทาง นี้เป็นข้อปฏิบัติเพื่อสำรอกราคะ คุณก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย เธอทั้งหลายถูกถามอย่างนี้แล้ว พึงชี้แจงแก่พวกอัญญเดียรถีย์-
ปริพาชกเหล่านั้นอย่างนี้.

จบวิราคสูตรที่ ๑

๒. สังโยชนสูตร

ประพัตติพรหมจรรย์เพื่อละสังโยชน์

[๑๒๐] สาวัตถินิทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าพวกอัญญเดียรฉิย์-
ปริพาชก พึงถามเธอทั้งหลายอย่างนี้ว่า คู่ก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ท่านทั้งหลาย
อยู่ประพัตติพรหมจรรย์ในพระสมณโคดมเพื่อประโยชน์อะไร เธอทั้งหลาย
ถูกถามอย่างนี้แล้ว พึงชี้แจงแก่พวกอัญญเดียรฉิย์ปริพาชกเหล่านั้นอย่างนี้ว่า
คู่ก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย เราทั้งหลายอยู่ประพัตติพรหมจรรย์ ในพระผู้มีพระ-
ภาคเจ้า เพื่อละสังโยชน์ ฯลฯ

จบสังโยชนสูตรที่ ๒

๓. อนุสยสูตร

ประพัตติพรหมจรรย์เพื่อถอนอนุสัย

[๑๒๑] ... คู่ก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย เราทั้งหลายอยู่ประพัตติพรหม-
จรรย์ในพระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่อถอนอนุสัย ฯลฯ

จบอนุสยสูตรที่ ๓

๔. อัชานสูตร

ประพฤติพรหมจรรย์เพื่อกำหนดรู้สังสารวัฏ

[๑๒๒] ... คุณก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย เราทั้งหลายอยู่ประพฤติพรหม-
จรรย์ในพระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่อกำหนดรู้สังสารวัฏอันยืดยาว ฯลฯ

จบอัชานสูตรที่ ๓

๕. อาสวสูตร

ประพฤติพรหมจรรย์เพื่อสิ้นอาสวะ

[๑๒๓] ... คุณก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย เราทั้งหลายอยู่ประพฤติพรหม-
จรรย์ในพระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่อความสิ้นอาสวะ ฯลฯ

จบอาสวสูตรที่ ๕

๖. วิชาวิมุตติสูตร

ประพฤติพรหมจรรย์เพื่อทำให้แจ้งซึ่งวิชาและวิมุตติ

[๑๒๔] ... คุณก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย เราทั้งหลายอยู่ประพฤติพรหม-
จรรย์ในพระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่อกระทำให้แจ้งซึ่งผลแห่งวิชา และวิมุตติ ฯลฯ

จบวิชาวิมุตติสูตรที่ ๖

๗. ญาณทัสสนสูตร

ประพฤติพรหมจรรย์เพื่อญาณทัสสนะ

[๑๒๕] ...คูก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย เราทั้งหลายอยู่ประพฤติพรหม-
จรรย์ในพระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่อญาณทัสสนะ ฯลฯ

จบญาณทัสสนสูตรที่ ๗

๘. อนุปาทาปรินิพพานสูตร

ข้อปฏิบัติเพื่ออนุปาทาปรินิพพาน

[๑๒๖] คูก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าพวกอัญญเดียรถีย์ปริพาชก พึง
ถามเธอทั้งหลายอย่างนี้ว่า คูก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายอยู่ประพฤติ
พรหมจรรย์ในพระสมณโคดม เพื่อประโยชน์อะไร เธอทั้งหลายถูกถาม
อย่างนี้แล้ว พึงชี้แจงแก่พวกอัญญเดียรถีย์ปริพาชกเหล่านั้นอย่างนี้ว่า คูก่อน
ผู้มีอายุทั้งหลาย เราทั้งหลายอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคเจ้า
เพื่ออนุปาทาปรินิพพาน.

[๑๒๗] คูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ถ้าพวกอัญญเดียรถีย์ปริพาชกพึง
ถามเธอทั้งหลายอย่างนี้ว่า คูก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ก็ทางมีอยู่หรือ ข้อปฏิบัติ
เพื่ออนุปาทาปรินิพพานมีอยู่หรือ เธอทั้งหลายถูกถามอย่างนี้แล้ว พึงชี้แจง
แก่พวกอัญญเดียรถีย์ปริพาชกเหล่านั้นอย่างนี้ว่า คูก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย
ทางมีอยู่ ข้อปฏิบัติเพื่ออนุปาทาปรินิพพานมีอยู่.

[๑๒๘] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ทางเป็นไหน ข้อปฏิบัติเพื่ออนุปาทา-
ปรีนิพพานเป็นไหน อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ นี้แล คือ ความ
เห็นชอบ ฯลฯ ความตั้งใจชอบ นี่เป็นข้อปฏิบัติเพื่ออนุปาทาปรีนิพพาน
คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายถูกถามอย่างนี้แล้ว ฟังซึ่งแจ้งแก่พวกอัญญ-
เดียรถีย์ปริพาชกเหล่านั้นอย่างนี้.

จบอนุปาทาปรีนิพพานสูตรที่ ๘

จบอัญญตติยวรรคที่ ๕

อรรถกถาอัญญตติยเปยยาล

ฟังทราบวินิจฉัยใน อัญญตติยเปยยาล.

บทว่า **อทธานปริณฺหฺตํ** ได้แก่ กำหนดรู้สังสารวัฏอันชัฏยาว
เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า นิพพานเพื่อกำหนดรู้สังสารวัฏอันชัฏยาว.
อธิบายว่า เพื่อประโยชน์แก่พระนิพพานนั้น. บทว่า **อนุปาทาปรีนิพฺพานตํ**
ได้แก่ ไม่ใช่ประโยชน์ทางปัจจุัยเพื่ออนุปาทาปรีนิพพาน. อนึ่ง ในเปยยาลนี้
ท่านกล่าวถึงพระอรหันต์ ด้วยผลคือวิชชาวิมุตติ ท่านกล่าวการพิจารณาด้วย
ญาณทัสสนะว่าเป็นนิพพาน โดยบทที่เหลือ ด้วยประการฉะนี้.

จบอรรถกถาอัญญตติยเปยยาล

รวมพระสูตรในอัญญตติยวรรค คือ

๑. วิจารณ์สูตร ๒. สังโยชนสูตร ๓. อนุสยสูตร ๔. อทธานสูตร
๕. อาสวสูตร ๖. วิชชาวิมุตติสูตร ๗. ญาณทัสสนสูตร ๘. อนุปาทา-
ปรีนิพพานสูตร พร้อมทั้งอรรถกถา.

***สุริยเปยยาที่ ๖**

๑. ปฐมกัลยาณमितตสูตร

มิตรดีเป็นนิमितแห่งอริยมรรค

[๑๒๙] สาวตถินิทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อพระอาทิตย์จะขึ้น สิ่งที่ยืนก่อน สิ่งที่เป็นนิमितมาก่อน คือ แสงเงินแสงทอง สิ่งที่เป็นเบื้องต้น เป็นนิमितมาก่อน เพื่อความบังเกิดแห่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ของ ภิกษุ คือ ความเป็นผู้มีมิตรดี ฉะนั้นเหมือนกัน คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อันภิกษุผู้มีมิตรดี พึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ จักทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘.

[๑๓๐] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุผู้มีมิตรดี ย่อมเจริญอริยมรรค อันประกอบด้วยองค์ ๘ ย่อมกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างไรเล่า. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฐิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญ สัมมาสมาธิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้มีมิตรดี ย่อมเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ย่อมกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างนี้แล.

จบปฐมกัลยาณमितตสูตรที่ ๑

***อรรถกถา แก่รวมไว้ท้ายวรรคนี้.**

๒. ปฐมสืลสัมปทาสูตร

สืลสัมปทา เป็นนิमित แห่งอริยมรรค

[๑๓๑] สาวัดถีนีทาน. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อพระอาทิตย์จะขึ้น
สิ่งที่ขึ้นก่อน สิ่งที่เป็นนิमितมาก่อน คือ แสงเงินแสงทอง สิ่งที่เป็นเบื้องต้น
เป็นนิमितมาก่อน เพื่อความบังเกิดแห่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ของ
ภิกษุ คือ ความถึงพร้อมแห่งศีล ฉะนั้นเหมือนกัน คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
อันภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยศีล พึงหวังข้อนี้ได้ ฯลฯ

จบปฐมสืลสัมปทาสูตรที่ ๒

๓. ปฐมฉันทสัมปทาสูตร

ฉันทสัมปทาเป็นนิमितแห่งอริยมรรค

[๑๓๒] ... คือ ความถึงพร้อมแห่งฉันทะ ฯลฯ

จบปฐมฉันทสัมปทาสูตรที่ ๓

๔. ปฐมอรรถสัมปทาสูตร

อรรถสัมปทาเป็นนิमितแห่งอริยมรรค

[๑๓๓] ... คือ ความถึงพร้อมแห่งตน [ความถึงพร้อมแห่งจิต] ฯลฯ
จบปฐมอรรถสัมปทาสูตรที่ ๔

๕. ปฐมทวิฐฐสัมปทาสูตร

ทวิฐฐสัมปทาเป็นนิमितแห่งอริยมรรค

[๑๓๔] ... คือ ความถึงพร้อมแห่งทวิฐฐ ฯลฯ
จบปฐมทวิฐฐสัมปทาสูตรที่ ๕

๖. ปฐมอัปปรมาทสัมปทาสูตร

ความไม่ประมาทเป็นนิमितแห่งอริยมรรค

[๑๓๕] ... คือ ความถึงพร้อมแห่งความไม่ประมาท ฯลฯ
จบปฐมอัปปรมาทสัมปทาสูตรที่ ๖

๗. ปฐมโยนิโสมนสิการสัมปทาสูตร

โยนิโสมนสิการเป็นนิमितแห่งอริยมรรค

[๑๓๖] สาวัดถีนิทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อพระอาทิตย์จะขึ้น สิ่งที่เกิดขึ้นก่อน สิ่งที่เป็นนิमितมาก่อน คือ แสงเงินแสงทอง สิ่งที่เป็นเบื้องต้น เป็นนิमितมาก่อน เพื่อความบังเกิดแห่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ของ ภิกษุ คือ ความถึงพร้อมแห่งการกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย ฉะนั้น เหมือนกัน คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อันภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยการกระทำไว้ในใจ โดยแยบคาย พึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ จักกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘.

[๑๓๗] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยการกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย ย่อมเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ย่อมกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างไร ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฐิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยการกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย ย่อมเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ย่อมกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างนี้แล.

จบปฐมโยนิโสมนสิการสัมปทาสูตรที่ ๗

๘. ทุติยกัลยาณमितตสูตร

มิตรดีเป็นนิमितแห่งอริยมรรค

[๑๓๘] สาวตถีนิทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อพระอาทิตย์จะขึ้น สิ่งที่เกิดขึ้นก่อน สิ่งที่เป็นนิमितมาก่อน คือ แสงเงินแสงทอง สิ่งที่เป็นเบื้องต้น เป็นนิमितมาก่อน เพื่อความบังเกิดแห่งอริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ ของ ภิกษุ คือ ความเป็นผู้มีมิตรดี ฉะนั้นเหมือนกัน คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อัน ภิกษุผู้มีมิตรดี พึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักเจริญอริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ จักกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘.

[๑๓๙] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุผู้มีมิตรดี ย่อมเจริญอริยมรรค ประกอบด้วยองค์ ๘ ย่อมกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างไรเล่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฐิ มีอันกำจัดราคะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโทสะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโมหะเป็นที่สุด ฯลฯ ย่อมเจริญ สัมมาสมาธิ มีอันกำจัดราคะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโทสะเป็นที่สุด มีอันกำจัด โมหะเป็นที่สุด คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้มีมิตรดี ย่อมเจริญอริยมรรค ประกอบด้วยองค์ ๘ ย่อมกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างนี้แล.

จบทุติยกัลยาณमितตสูตรที่ ๘

๕. ทุติยสีลสัมปทาสูตร

สีลสัมปทาเป็นนิमितแห่งอริยมรรค

[๑๔๐] สาวัดถีนิทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อพระอาทิตย์จะขึ้น
สิ่งที่ขึ้นก่อน สิ่งที่เป็นนิमितมาก่อน คือ แสงเงินแสงทอง สิ่งที่เป็นเบื้องต้น
เป็นนิमितมาก่อน เพื่อความเกิดแห่งอริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ ของภิกษุ
คือ ความถึงพร้อมด้วยศีล ฉะนั้นเหมือนกัน ฯลฯ

จบทุติยสีลสัมปทาสูตรที่ ๕

๑๐. ทุติยฉันทสัมปทาสูตร

ฉันทสัมปทาเป็นนิमितแห่งอริยมรรค

[๑๔๑] ... คือ ความถึงพร้อมแห่งฉันทะ ฯลฯ

จบทุติยฉันทสัมปทาสูตรที่ ๑๐

๑๑. ทุติยอรรถสัมปทาสูตร

อรรถสัมปทาเป็นนิमितแห่งอริยมรรค

[๑๔๒] ... คือ ความถึงพร้อมแห่งตน ฯลฯ

จบทุติยอรรถสัมปทาสูตรที่ ๑๑

๑๒. ทุติยทัญญูสัมปทาสูตร

ทัญญูสัมปทาเป็นนิमितแห่งอริยมรรค

[๑๔๓] ... คือ ความถึงพร้อมแห่งทัญญู ฯลฯ

จบทุติยทัญญูสัมปทาสูตรที่ ๑๒

๑๓. ทุติยอัปมาทสัมปทาสูตร

ความไม่ประมาทเป็นนิमितแห่งอริยมรรค

[๑๔๔] ... คือ ความถึงพร้อมแห่งความไม่ประมาท ฯลฯ

จบทุติยอัปมาทสัมปทาสูตรที่ ๑๓

๑๔. ทุติโยนิโสมนสิการสัมปทาสูตร

โยนิโสมนสิการเป็นนิमितแห่งอริยมรรค

[๑๔๕] สาวัตถินิทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อพระอาทิตย์จะขึ้น
สิ่งที่ขึ้นก่อน สิ่งที่เป็นนิमितมาก่อน คือ แสงเงินแสงทอง สิ่งที่เป็นเบื้องต้น
เป็นนิमितมาก่อน เพื่อความเกิดแห่งอริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ ของภิกษุ
คือ ความถึงพร้อมแห่งการกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย ฉะนั้นเหมือนกัน
คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อันภิกษุผู้ถึงพร้อมแห่งการกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย
พึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักเจริญอริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ จักกระทำให้มาก
ซึ่งอริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘.

[๑๔๖] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยการกระทำไว้ใน
ใจโดยแยบคาย ย่อมเจริญอริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ ย่อมกระทำให้มาก
ซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างไรเล่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อม
เจริญสัมมาทิฐิ มีอันกำจัดราคะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโทสะเป็นที่สุด มีอัน
กำจัดโมหะเป็นที่สุด ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ มีอันกำจัดราคะเป็นที่สุด
มีอันกำจัดโทสะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโมหะเป็นที่สุด คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย
ภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยการกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย ย่อมเจริญอริยมรรค
ประกอบด้วยองค์ ๘ ย่อมกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘
อย่างนี้แล.

จบตุติโยนิโสมนสิการสัมปทาสูตรที่ ๑๔

จบสุริยเปยยาลที่ ๖

อรรถกถาสूरียเปยยาล

ฟังทราบวินิจฉัยใน สूरียเปยยาล.

ฟังทราบเนื้อความในที่ทั้งปวงอย่างนี้ว่า ความเป็นผู้มีมิตรดี คุกการ
ขึ้นไปแห่งอรุณ อริยมรรคพร้อมทั้งบิปปัสสนาอันดำรงอยู่ เพราะความเป็นผู้มี
มิตรดีแล้วทำให้เกิดขึ้น คุกความปรากฏแห่งพระอาทิตย์. บทว่า **สัลลสมุปทา**
ได้แก่ จตุปารีสุทธศีล. บทว่า **ฉนุทสมุปทา** ได้แก่ กัตตุกามยตาฉันทะ
อันเป็นกุศล. บทว่า **อตุตสมุปทา** คือความเป็นผู้มีจิตสมบุรณแล้ว. บทว่า
ทิกฺขุสิสมุปทา ได้แก่ ความถึงพร้อมแห่งญาณ. บทว่า **อปปมาทสมุปทา**
ได้แก่ ความถึงพร้อมแห่งความไม่ประมาทอันเป็นตัวการ. บทว่า **โยนิโส-**
มนสิการสมุปทา ได้แก่ ความถึงพร้อมแห่งการกระทำไว้ในใจโดยอุบาย.
ท่านกล่าวบทว่า **กल्याณमितฺตตา** เป็นต้นอีก เพื่อแสดงภาวะโดยอาการแม้อื่น
แห่งสัมมาทิฏฐิเป็นต้น. พระสูตรเหล่านี้ทั้งหมดท่านกล่าวด้วยสามารถแห่ง
อรรถาธิบายของบุคคลโดยเฉพาะ.

จบอรรถกถาสूरียเปยยาลที่ ๖

รวมพระสูตรที่มีในเปยยาลนี้

๑. ปฐมกัลยาณमितตสูตร	๒. ปฐมสัลลสัมปทาสูตร
๓. ปฐมฉันทสัมปทาสูตร	๔. ปฐมอตุตสัมปทาสูตร
๕. ปฐมทิกฺขุสิสัมปทาสูตร	๖. ปฐมอปปมาทสัมปทาสูตร
๗. ปฐมโยนิโสมนสิการสัมปทาสูตร	๘. ทุติยกัลยาณमितตสูตร
๙. ทุติยสัลลสัมปทาสูตร	๑๐. ทุติยฉันทสัมปทาสูตร
๑๑. ทุติยอตุตสัมปทาสูตร	๑๒. ทุติยทิกฺขุสิสัมปทาสูตร
๑๓. ทุติยอปปมาทสัมปทาสูตร.	๑๔. ทุติยโยนิโสมนสิการสัมปทาสูตร
- พร้อมทั้งอรรถกถา

เอกธรรมเปยยาลที่ ๗

๑. ปฐมกัถยามิตตสูตร

กัถยามิตรมีอุปการะมากแก่อริยมรรค

[๑๔๗] สาวตถีนินทาน. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมอันหนึ่งมีอุปการะมาก เพื่อความเกิดขึ้นแห่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ธรรมอันหนึ่งเป็นไฉน คือ ความเป็นผู้มีมิตรดี คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อันภิกษุผู้มีมิตรดีพึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ จักกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘.

[๑๔๘] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุผู้มีมิตรดี ย่อมเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ย่อมกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างไรเล่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฐิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้มีมิตรดี ย่อมเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ย่อมกระทำให้มาก ซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างนี้แล.

จบปฐมกัถยามิตตสูตรที่ ๑

๒. ปฐมสหัสสัมปทาสูตร

สหัสสัมปทามิอุปการะมากแก่อริยมรรค

[๑๔๙] สāvāditinīṭhān. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมอันหนึ่งมีอุปการะมาก เพื่อความเกิดขึ้นแห่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ธรรมอันหนึ่งเป็นไฉน คือ ความถึงพร้อมแห่งศีล ฯลฯ

จบปฐมสหัสสัมปทาสูตรที่ ๒

๓. ปฐมฉันทสัมปทาสูตร

ฉันทสัมปทามิอุปการะมากแก่อริยมรรค

[๑๕๐] ... คือ ความถึงพร้อมแห่งฉันทะ ฯลฯ

จบปฐมฉันทสัมปทาสูตรที่ ๓

๔. ปฐมอหัตตสัมปทาสูตร

อหัตตสัมปทามิอุปการะมากแก่อริยมรรค

[๑๕๑] ... คือ ความถึงพร้อมแห่งตน ฯลฯ

จบปฐมอหัตตสัมปทาสูตรที่ ๔

๕. ปฐมทวิภูติสัมปทาสูตร

ทวิภูติสัมปทามีอุปการะมากแก่อริยมรรค

[๑๕๒] ... คือ ความถึงพร้อมแห่งทวิภูติ ฯลฯ

จบปฐมทวิภูติสัมปทาสูตรที่ ๕

๖. ปฐมอัปปรมาทสูตร

ความไม่ประมาทมีอุปการะมากแก่อริยมรรค

[๑๕๓] ... คือ ความถึงพร้อมแห่งความไม่ประมาท ฯลฯ

จบปฐมอัปปรมาทสูตรที่ ๖

๗. ปฐมโยนิโสมนติการสัมปทาสูตร

โยนิโสมนติการมีอุปการะมากแก่อริยมรรค

[๑๕๔] สาวัตถินิทาน. คุณ่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมอันหนึ่งมีอุปการะมาก เพื่อความเกิดขึ้นแห่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ธรรมอันหนึ่งเป็นไฉน คือ ความถึงพร้อมแห่งการกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย คุณ่อนภิกษุทั้งหลาย อันภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยการกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย พึงหวังข้อ

นี้ได้ว่า จักเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ จักกระทำใ้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘.

[๑๕๕] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยการกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย ย่อมเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ย่อมกระทำใ้มาก ซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างไรเล่า คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฐิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยการกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย ย่อมเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ย่อมกระทำใ้มาก ซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างนี้แล.

จบปฐมโยนิโสมนสิการสัมปทาสูตรที่ ๗

๘. ทุตยักัลยาณमितตสูตร

กัลยาณมิตรมีอุปการะมากแก่อริยมรรค

[๑๕๖] สาวัดถีนิทาน. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมอันหนึ่งมีอุปการะมาก เพื่อความเกิดขึ้นแห่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ธรรมอันหนึ่งเป็นไฉน คือ ความเป็นผู้มีมิตรดี คุก่อนภิกษุทั้งหลาย อันภิกษุผู้มีมิตรดี พึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ จักกระทำใ้มาก ซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘.

[๑๕๗] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้มีมิตรดี ย่อมเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ย่อมกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างไม่เล่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฐิ มีอันกำจัดราคะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโทสะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโมหะเป็นที่สุด ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ มีอันกำจัดราคะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโทสะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโมหะเป็นที่สุด คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้มีมิตรดี ย่อมเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ย่อมกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างนี้แล.

๕. ทุติยสีลสัมปทาสูตร

สีลสัมปทามีอุปการะมากแก่อริยมรรค

[๑๕๘] สาวตถีนินทาน. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมอันหนึ่งมีอุปการะมาก เพื่อความเกิดขึ้นแห่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ธรรมอันหนึ่งเป็นไฉน คือ ความถึงพร้อมแห่งศีล ฯลฯ

จบทุติยสีลสัมปทาสูตรที่ ๕

๑๐. ทุติยฉันทสัมปทาสูตร

ฉันทสัมปทามีอุปการะมากแก่อริยมรรค

[๑๕๕] ... คือ ความถึงพร้อมแห่งฉันทะ ฯลฯ

จบทุติยฉันทสัมปทาสูตรที่ ๑๐

๑๑. ทุติยอัตตสัมปทาสูตร

อัตตสัมปทามีอุปการะมากแก่อริยมรรค

[๑๖๐] ... คือ ความถึงพร้อมแห่งตน ฯลฯ

จบทุติยอัตตสัมปทาสูตรที่ ๑๑

๑๒. ทุติยทิกฺขณีสัมปทาสูตร

ทิกฺขณีสัมปทามีอุปการะมากแก่อริยมรรค

[๑๖๑] ... คือ ความถึงพร้อมแห่งทิกฺขणी ฯลฯ

จบทุติยทิกฺขณีสัมปทาสูตรที่ ๑๒

๑๓. ทุติยอัปมาทสัมปทาสูตร

ความไม่ประมาทมีอุปการะมากแก่อริยมรรค

[๑๖๒] ... คือ ความถึงพร้อมแห่งความไม่ประมาท ฯลฯ
จบตุติยอัปมาทสัมปทาสูตรที่ ๑๓

๑๔. ทุติยโยนิโสมนสิการสัมปทาสูตร

โยนิโสมนสิการมีอุปการะมากแก่อริยมรรค

[๑๖๓] สาวัดถินิทาน. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมอันหนึ่งมีอุปการะมาก เพื่อความเกิดขึ้นแห่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ธรรมอันหนึ่งเป็น โฉน คือ ความถึงพร้อมแห่งการกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อันภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยการกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย พึงหวังข้อนี้ได้ ว่า จักเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ จักกระทำให้แจ้งซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘.

[๑๖๔] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยการกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย ย่อมเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ย่อมกระทำให้มาก ซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างไรเล่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฐิ มีอันกำจัดราคะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโทสะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโมหะเป็นที่สุด ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ มีอันกำจัดราคะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโทสะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโมหะเป็นที่สุด คุณก่อน

พระสูตรต้นปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวรรค เล่ม ๕ ภาค ๑ - หน้าที่ 90
ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยการกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย ย่อม
เจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ย่อมกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอัน
ประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างนี้แล.

จบทุติยโยนิโสมนสิการสูตรที่ ๑๔

จบเอกกรรมเปยยาลที่ ๗

รวมพระสูตรที่มีในเปยยาลนี้ คือ

๑. ปฐมกัลยาณमितตสูตร ๒. ปฐมสีลสัมปทาสูตร ๓. ปฐมฉันท
สัมปทาสูตร ๔. ปฐมอัตตสัมปทาสูตร ๕. ปฐมทัญญูสัมปทาสูตร ๖. ปฐม
อัปมาทสัมปทาสูตร ๗. ปฐมโยนิโสมนสิการสัมปทาสูตร ๘. ทุติยกัลยาณ
मितตสูตร ๙. ทุติยสีลสัมปทาสูตร ๑๐. ทุติยฉันทสัมปทาสูตร ๑๑. ทุติยอัตต-
สัมปทาสูตร ๑๒. ทุติยทัญญูสัมปทาสูตร ๑๓. ทุติยอัปมาทสัมปทาสูตร
๑๔. ทุติยโยนิโสมนนิการสัมปทาสูตร.

อรรถกถาเอกกรรมเปยยาลที่ ๗ และคังคาเปยยาลที่ ๘

เอกกรรมเปยยาลก็ดี คังคาเปยยาลก็ดี ในพระสูตรที่ตรัสไว้อย่างนั้น ๆ
กล่าวไว้ด้วยอรรถาธิบายของบุคคล โดยเฉพาะ และกล่าวด้วยอรรถาธิบายของผู้รู้ทั้งหลาย.

***นาหันทเอกกรรมเปยยาลที่ ๘**

๑. ปฐมกัลยาณमितตสูตร

กัลยาณมิตรเป็นเหตุให้เกิดอริยมรรค

[๑๖๕] สาวัตถินิทาน. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เรายังไม่ถึงเห็นธรรมอันอื่นแม้สักอย่างหนึ่ง ซึ่งจะเป็นเหตุให้อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ที่ยังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมถึงความเจริญบริบูรณ์ เหมือนความเป็นผู้มีมิตรดีเลย คุก่อนภิกษุทั้งหลาย อันภิกษุผู้มีมิตรดีพึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ จักกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘.

[๑๖๖] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้มีมิตรดี ย่อมเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ย่อมกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างไรเล่า คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฐิ อันอาศัยวิเวก อันอาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุย่อมเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ย่อมกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างนี้แล.

จบปฐมกัลยาณमितตสูตรที่ ๑

* เปยยาลที่ ๘ ไม่มีอรรถกถาแก้

๒. ปฐมศีลสัมปทาสูตร

ศีลสัมปทาเป็นเหตุให้เกิดอริยมรรค

[๑๖๗] สาวัตถินิทาน. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เรายังไม่ถึงเห็นธรรมอันอื่นแม้สักอย่างหนึ่ง ซึ่งจะเป็เหตุให้อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ที่ยังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมถึงความเจริญบริบูรณ์ เหมือนความถึงพร้อมแห่งศีลเลย ฯลฯ

จบปฐมศีลสัมปทาสูตรที่ ๒

๓. ปฐมฉันทสัมปทาสูตร

ฉันทสัมปทาเป็นเหตุให้เกิดอริยมรรค

[๑๖๘] ... เหมือนความถึงพร้อมแห่งฉันทะเลย ฯลฯ

จบปฐมฉันทสัมปทาสูตรที่ ๓

๔. ปฐมอตตสัมปทาสูตร

อตตสัมปทาเป็นเหตุให้เกิดอริยมรรค

[๑๖๙] ... เหมือนความถึงพร้อมแห่งตนเลย ฯลฯ

จบปฐมอตตสัมปทาสูตรที่ ๔

๕. ปฐมทวิฐีสัมปทาสูตร

ทวิฐีสัมปทาเป็นเหตุให้เกิดอริยมรรค

[๑๗๐] ...เหมือนความถึงพร้อมแห่งทวิฐีเลย ฯลฯ

จบปฐมทวิฐีสัมปทาสูตรที่ ๕

๖. ปฐมอัปปมาทสัมปทาสูตร

อัปปมาทสัมปทาเป็นเหตุให้เกิดอริยมรรค

[๑๗๑] ...เหมือนความถึงพร้อมแห่งความไม่ประมาทเลย ฯลฯ

จบปฐมอัปปมาทสัมปทาสูตรที่ ๖

๗. ปฐมโยนิโสมนสิการสัมปทาสูตร

โยนิโสมนสิการเป็นเหตุให้เกิดอริยมรรค

[๑๗๒] สาวัดถินิทาน. คุณ่อนภิกษุทั้งหลาย เรายังไม่เล็งเห็นธรรมอันอื่นแม้สักอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นเหตุให้อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ที่ยังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมถึงความเจริญบริบูรณ์ เหมือนความถึงพร้อมแห่งการกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย คุณ่อนภิกษุทั้งหลาย อันภิกษุผู้ถึง

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวรรค เล่ม ๕ ภาค ๑ - หน้าที่ 94

พร้อมด้วยการกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย พึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ จักกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘.

[๑๓๓] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยการกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย ย่อมเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ย่อมกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างไรเล่า คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฐิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยการกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย ย่อมเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ย่อมกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างนี้แล.

จบปฐมโยนิโสมนสิการสัมปทาสูตรที่ ๗

๘. ทุติยกัลยาณमितตสูตร

กัลยาณมิตรเป็นเหตุให้เกิดอริยมรรค

[๑๓๔] สาวัตถีนิทาน. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เรายังไม่เล็งเห็นธรรมอันอื่นแม้สักอย่างหนึ่ง ซึ่งจะเป็นเหตุให้อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ที่ยังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมถึงความเจริญบริบูรณ์ เหมือนความเป็นผู้มีมิตรดีเลย คุก่อนภิกษุทั้งหลาย อันภิกษุผู้มีมิตรดี พึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ จักกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘.

[๑๗๕] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้มีมิตรดี ย่อมเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ย่อมกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างไม่รู้เล่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฐิ มีอันกำจัดราคะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโมหะเป็นที่สุด ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ มีอันกำจัดราคะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโทสะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโมหะเป็นที่สุด คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุย่อมเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ย่อมกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างนี้แล.

จบทุกขกัลยาณมิตตสูตรที่ ๘

๕. ทุกขกัลยาณมิตตสูตร

กัลยาณมิตตสูตร

[๑๗๖] สาวตถีนินทาน. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เรายังไม่เล็งเห็นธรรมอันอื่นแม้สักอย่างหนึ่ง ซึ่งจะเกิดเหตุให้อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ที่ยังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมถึงความเจริญบริบูรณ์ เหมือนความถึงพร้อมแห่งศีลเลย ฯลฯ

จบทุกขกัลยาณมิตตสูตรที่ ๕

๑๐. ทุติยฉันทสัมปทาสูตร

ฉันทสัมปทาเป็นเหตุให้เกิดอริยมรรค

[๑๗๗] ... เหมือนความถึงพร้อมแห่งฉันทะเลย ฯลฯ
จบตุติยฉันทสัมปทาสูตรที่ ๑๐

๑๑. ทุติยอัตตสัมปทาสูตร

อัตตสัมปทาเป็นเหตุให้เกิดอริยมรรค

[๑๗๘] ... เหมือนความถึงพร้อมแห่งตนเลย ฯลฯ
จบตุติยอัตตสัมปทาสูตรที่ ๑๑

๑๒. ทุติยทัญญุสสัมปทาสูตร

ทัญญุสสัมปทาเป็นเหตุให้เกิดอริยมรรค

[๑๗๙] ... เหมือนความถึงพร้อมแห่งทัญญุสเลย ฯลฯ
จบตุติยทัญญุสสัมปทาสูตรที่ ๑๒
จบตุติยทัญญุสสัมปทาสูตรที่ ๑๒

๑๓. ทุติยอัปมาทสัมปทาสูตร

อัปมาทสัมปทาเป็นเหตุให้เกิดอริยมรรค

[๑๘๐] ...เหมือนความถึงพร้อมแห่งความไม่ประมาทเลย ฯลฯ
จบทุติยอัปมาทสัมปทาสูตรที่ ๑๓

๑๔. ทุติยโยนิโสมนสิการสัมปทาสูตร

โยนิโสมนสิการเป็นเหตุให้เกิดอริยมรรค

[๑๘๑] สาวัตถินิทาน. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรายังไม่เล็งเห็นธรรมอันอื่นแม้สักอย่างหนึ่ง ซึ่งจะเป็นเหตุให้อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ที่ยังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมถึงความเจริญบริบูรณ์เหมือนความถึงพร้อมแห่งการกระทำไว้ในใจโดยแยกกายเลย ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อันภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยการกระทำไว้ในใจโดยแยกกาย พึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ จักกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘.

[๑๘๒] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยการกระทำไว้ในใจโดยแยกกาย ย่อมเจริญอริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ ย่อมกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างไรเล่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฏฐิ มีอันกำจัดราคะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโทสะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโมหะเป็นที่สุด ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ

พระสูตรต้นตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค เล่ม ๕ ภาค ๑ - หน้าที่ 98

มีอันกำจัดราคาเป็นที่สุด มีอันกำจัดโทษะเป็นที่สุด. มีอันกำจัดโมหะเป็นที่สุด
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยการกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย ย่อม
เจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ย่อมกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอัน
ประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างนี้แล.

จบทุติยโยนิโสมนสิการสัมปทาสูตรที่ ๑๔

จบนาหันทเอกธรรมเปยยาถที่ ๘

รวมพระสูตรที่มีในเปยยาถนี้ คือ

๑. ปฐมกัลยาณमितตสูตร ๒. ปฐมสีลสัมปทาสูตร ๓. ปฐมฉันท
สัมปทาสูตร ๔. ปฐมอัตตสัมปทาสูตร ๕. ปฐมทัญญูสัมปทาสูตร ๖. ปฐม
อัปมาทสัมปทาสูตร ๗. ปฐมโยนิโสมนสิการสัมปทาสูตร ๘. ทุติยกัลยาณ
मितตสูตร ๙. ทุติยสีลสัมปทาสูตร ๑๐. ทุติยฉันทสัมปทาสูตร ๑๑. ทุติย
อัตตสัมปทาสูตร ๑๒. ทุติยทัญญูสัมปทาสูตร ๑๓. ทุติยอัปมาทสัมปทาสูตร
๑๔. ทุติยโยนิโสมนสิการสัมปทาสูตร

***คังคาเปยยาลที่ ๕**

๑. คังคาปาจินนินนสูตร

ผู้เจริญอริยมรรคเป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน

เหมือนแม่น้ำคงคาไหลไปสู่ทิศปรາจัน

[๑๘๓] สาวัตถินิทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำคงคาไหลไปสู่ทิศปรາจัน หลังไปสู่ทิศปราจัน บ่าไปสู่ทิศปราจัน แม่น้ำใด ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เมื่อกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ก็เป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โนม้ไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ฉะนั้นเหมือนกัน.

[๑๘๔] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เมื่อกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างไม่เล้า จึงเป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โนม้ไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฎฐิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ กระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างนี้แล จึงเป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โนม้ไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน.

จบคังคาปาจินนินนสูตรที่ ๑

***วรรคนี้ไม่มีอรรถกถาแก้**

๒. ยมุนาปาจีนนินนสูตร

ผู้เจริญอริยมรรค ฯลฯ เหมือนแม่น้ำยมุนาไหลไปสู่ทิศปรายจีน

[๑๘๕] สาวัตถีนีทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำยมุนาไหลไปสู่
ทิศปรายจีน หลังไปสู่ทิศปรายจีน บ่าไปสู่ทิศปรายจีน แม้นั้นใด ภิกษุเมื่อเจริญ
อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ . . . ฉะนั้นเหมือนกัน ฯลฯ

จบยมุนาปาจีนนินนสูตรที่ ๒

๓. อจรวดีปาจีนนินนสูตร

ผู้เจริญอริยมรรค ฯลฯ เหมือนแม่น้ำอจรวดีไหลไปสู่ทิศปรายจีน

[๑๘๖] สาวัตถีนีทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำอจรวดีไหลไปสู่
ทิศปรายจีน หลังไปสู่ทิศปรายจีน บ่าไปสู่ทิศปรายจีน แม้นั้นใด ภิกษุเมื่อเจริญ
อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ . . . ฉะนั้นเหมือนกัน ฯลฯ

จบอจรวดีปาจีนนินนสูตรที่ ๓

๔. สรรูปาจีนนินนสูตร

ผู้เจริญอริยมรรค ฯลฯ เหมือนแม่น้ำสรภูไหลไปสู่ทิศปราจีน

[๑๘๗] สāvāตถินิทาน. อก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำสรภูไหลไปสู่
ทิศปราจีน หลังไปสู่ทิศปราจีน บ่าไปสู่ทิศปราจีน แม่น้ำใด ภิกษุเมื่อเจริญ
อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ . . . ฉะนั้นเหมือนกัน ฯลฯ

จบสรรูปาจีนนินนสูตรที่ ๔

๕. มหีปาจีนนินนสูตร

ผู้เจริญอริยมรรค ฯลฯ เหมือนแม่น้ำมहीไหลไปสู่ทิศปราจีน

[๑๘๘] สāvāตถินิทาน. อก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำมहीไหลไปสู่ทิศ
ปราจีน หลังไปสู่ทิศปราจีน บ่าไปสู่ทิศปราจีน แม่น้ำใด ภิกษุเมื่อเจริญ
อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ . . . ฉะนั้นเหมือนกัน ฯลฯ

จบมหีปาจีนนินนสูตรที่ ๕

๖. มหานทีปาจินนินสูตร

ผู้เจริญอุริยมรรค ฯลฯ เหมือนแม่น้ำใหญ่ไหลไปสู่ทิศปราจีน

[๑๘๙] สาวัดถีนิทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำใหญ่ๆ สายใด สายหนึ่งนี้ คือ แม่น้ำคงคา แม่น้ำยมนา แม่น้ำอจิรวดี แม่น้ำสรภู แม่น้ำมहीं ทั้งหมดนั้นไหลไปสู่ทิศปราจีน หลังไปสู่ทิศปราจีน บ่าไปสู่ทิศปราจีน แม่น้ำใด ภิภษุเมื่อเจริญอุริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เมื่อกระทำให้มากซึ่งอุริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ก็เป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โนมไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ฉะนั้นเหมือนกัน.

[๑๙๐] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิภษุเมื่อเจริญอุริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เมื่อกระทำให้มากซึ่งอุริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างไรเล่า จึงเป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โนมไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิภษุในธรรมวินัยนี้ เจริญสัมมาทิฐิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ โนมไปในการสละ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิภษุเมื่อเจริญอุริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เมื่อกระทำให้มากซึ่งอุริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างนี้แล จึงเป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โนมไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน.

จบมหานทีปาจินนินสูตรที่ ๖

๗. คังคาสุมททนนสูตร

ผู้เจริญอริยมรรค ฯลฯ เหมือนแม่น้ำคงคาไหลไปสู่สมุทร

[๑๕๑] สาวัตถิณีทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำคงคาไหลไปสู่สมุทร หลังไปสู่สมุทร บ่าไปสู่สมุทร แม่น้ำใด ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เมื่อกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ก็เป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โนม้ไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ฉะนั้นเหมือนกัน.

[๑๕๒] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เมื่อกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างไม่เล้า จึงเป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โนม้ไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เจริญสัมมาทิฐิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เมื่อกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างนี้แล จึงเป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โนม้ไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน.

จบคังคาสุมททนนสูตรที่ ๗

๘. ยมฺนาสมุททนนินฺสูตร

ผู้เจริญอริยมรรค ฯลฯ เหมือนแม่นํ้ายมนาไหลไปสู่สมุทร

[๑๕๓] สาวัดถีนิกาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่นํ้ายมนาไหลไปสู่สมุทร หลังไปสู่สมุทร บ่าไปสู่สมุทร แม่นันใด ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ . . . ฉะนั้นเหมือนกัน ฯลฯ

จบยมนาสมุททนนินฺสูตรที่ ๘

๙. อจิริวดีสมุททนนินฺสูตร

ผู้เจริญอริยมรรค ฯลฯ เหมือนแม่นํ้าอจิริวดีไหลไปสู่สมุทร

[๑๕๔] สาวัดถีนิกาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่นํ้าอจิริวดีไหลไปสู่สมุทร หลังไปสู่สมุทร บ่าไปสู่สมุทร แม่นันใด ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ . . . ฉะนั้นเหมือนกัน ฯลฯ

จบอจิริวดีสมุททนนินฺสูตรที่ ๙

๑๐. สรรณสมุททนนินสูตร

ผู้เจริญอุริยมรรค ฯลฯ เหมือนแม่น้ำสรภูไหลไปสู่สมุทร

[๑๕๕] สāvāṭṭhīnītaṇa. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำสรภูไหลไปสู่สมุทร หลังไปสู่สมุทร บ่าไปสู่สมุทร แม่น้ำใด ภิกษุเมื่อเจริญอุริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ฉะนั้นเหมือนกัน ฯลฯ

จบสรรณสมุททนนินสูตรที่ ๑๐

๑๑. มหีสมุททนนินสูตร

ผู้เจริญอุริยมรรค ฯลฯ เหมือนแม่น้ำมหิไหลไปสู่สมุทร

[๑๕๖] สāvāṭṭhīnītaṇa. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำมหิไหลไปสู่สมุทร หลังไปสู่สมุทร บ่าไปสู่สมุทร แม่น้ำใด ภิกษุเมื่อเจริญอุริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ . . . ฉะนั้นเหมือนกัน ฯลฯ

จบมหีสมุททนนินสูตรที่ ๑๑

๑๒. มหานทีสมุททนินสูตร

ผู้เจริญอริยมรรค ฯลฯ เหมือนแม่น้ำใหญ่ไหลไปสู่สมุทร

[๑๕๗] สาวัตถินิทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำใหญ่ๆ สายใด สายหนึ่งนี่ คือ แม่น้ำคงคา แม่น้ำยมนา แม่น้ำอจิรวดี แม่น้ำสรภู แม่น้ำมहीं ทั้งหมดนั้นไหลไปสู่สมุทร หลังไปสู่สมุทร บ่าไปสู่สมุทร แม่น้ำใด ภิกษุ เมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เมื่อกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอัน ประกอบด้วยองค์ ๘ ก็เป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โนมไปสู่นิพพาน โอนไปสู่ นิพพาน ฉะนั้นเหมือนกัน.

[๑๕๘] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วย องค์ ๘ เมื่อกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างไรเล่า จึงเป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โนมไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน คู่ก่อนภิกษุ ทั้งหมด ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฐิ อันอาศัยวิเวก อาศัย วิจารณ์โรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ อัน อาศัยวิเวก อาศัยวิจารณ์โรธ น้อมไปในการสละ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เมื่อกระทำให้มากซึ่งอริยมรรค อันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างนี้แล จึงเป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โนมไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน.

จบมหานทีสมุททนินสูตที่ ๑๒

วาระแห่งคังคาเปยบาลที่เขียนไว้โดยย่อ พึงให้พิสดารในเปยบาล.

หมวดที่ ๑ ว่าด้วยการอาศัยวิเวก (เป็นต้น) รวมเป็น ๑๒
สูตร ๖ สูตรแรกอุปมาด้วยแม่น้ำไหลไปสู่ทิศปราจีน ๖ สูตรหลัง
อุปมาด้วยแม่น้ำไหลไปสู่สมุทร.

จบหมวดที่ ๑

๑. คังคาปาจินนินนสูตร

ผู้เจริญ อริยมรรค ฯลฯ เหมือนแม่น้ำคงคาไหลไปสู่ทิศปราจีน

[๑๕๕] สาวตถีนีทาน. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำคงคาไหลไปสู่
ทิศปราจีน หลังไปสู่ทิศปราจีน บ่าไปสู่ทิศปราจีน แม่น้ำในใจ ภิกษุเมื่อเจริญ
อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เมื่อกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบ
ด้วยองค์ ๘ ก็เป็นผู้โน้มไปสู่निพพาน โนม้ไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน
ฉนั้นนั่นเหมือนกัน.

[๒๐๐] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบ
ด้วยองค์ ๘ เมื่อกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างไรเล่า
จึงเป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โนม้ไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน คุณก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฐิ มีอันกำจัดราคะเป็นที่สุด
มีอันกำจัดโทสะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโมหะเป็นที่สุด ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมา-
สมาธิ มีอันกำจัดราคะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโทสะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโมหะ
เป็นที่สุด คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์
๘ เมื่อกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างนี้แล จึงเป็นผู้
โน้มไปสู่นิพพาน โนม้ไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน.

จบคังคาปาจินนินนสูตรที่ ๑

๒. ยมูนาปาจีนนินนสูตร

ผู้เจริญอริยมรรค ฯลฯ เหมือนแม่น้ำยมูนาไหลไปสู่ทิศปรายจีน

[๒๐๑] สāvตถินิทาน. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำยมูนาไหลไปสู่ทิศปรายจีน หลังไปสู่ทิศปรายจีน บ่าไปสู่ทิศปรายจีน แม้นั้นใด ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ . . . ฉะนั้นเหมือนกัน ฯลฯ

จบยมูนาปาจีนนินนสูตรที่ ๒

๓. อจิรวดีปาจีนนินนสูตร

ผู้เจริญอริยมรรค ฯลฯ เหมือนแม่น้ำอจิรวดีไหลไปสู่ทิศปรายจีน

[๒๐๒] สāvตถินิทาน. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำอจิรวดีไหลไปสู่ทิศปรายจีน หลังไปสู่ทิศปรายจีน บ่าไปสู่ทิศปรายจีน แม้นั้นใด ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ . . . ฉะนั้นเหมือนกัน ฯลฯ

จบอจิรวดีปาจีนนินนสูตรที่ ๓

๔. สรรูปาจีนนินนสูตร

ผู้เจริญอริยมรรค ฯลฯ เหมือนแม่น้ำสรรภูไหลไปสู่ทิศปรายจีน

[๒๐๓] สāvตถินิทาน. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำสรรภูไหลไปสู่ทิศปรายจีน หลังไปสู่ทิศปรายจีน บ่าไปสู่ทิศปรายจีน แม้นั้นใด ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ . . . ฉะนั้นเหมือนกัน ฯลฯ

จบสรรูปาจีนนินนสูตรที่ ๔

๕. มหีปาจีนนินนสูตร

ผู้เจริญอริยมรรค ฯลฯ เหมือนแม่น้ำมึนไหลไปสู่ทิศปราจีน

[๒๐๔] สāvātthīnītan. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำมึนไหลไปสู่ทิศปราจีน หลังไปสู่ทิศปราจีน บ่าไปสู่ทิศปราจีน แม้นั้นใด ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ... ฉะนั้นเหมือนกัน ฯลฯ

จบมหีปาจีนนินนสูตรที่ ๕

๖. มหานทีปาจีนนินนสูตร

ผู้เจริญอริยมรรค ฯลฯ เหมือนแม่น้ำใหญ่ไหลไปสู่ทิศปราจีน

[๒๐๕] สāvātthīnītan. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำใหญ่ ๆ สายใดสายหนึ่งนี่ คือ แม่น้ำคงคา แม่น้ำยมนา แม่น้ำอจิรวดี แม่น้ำสรภู แม่น้ำมเหสี ทั้งหมดนั้นไหลไปสู่ทิศปราจีน หลังไปสู่ทิศปราจีน บ่าไปสู่ทิศปราจีน แม้นั้นใด ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ... ฉะนั้นเหมือนกัน ฯลฯ

จบมหานทีปาจีนนินนสูตรที่ ๖

๗. คังคาสุมททนนสูตร

ผู้เจริญอริยมรรค ฯลฯ เหมือนแม่น้ำคงคาไหลไปสู่สมุทร

[๒๐๖] สาวัตถินิทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำคงคาไหลไปสู่สมุทร หลังไปสู่สมุทร บ่าไปสู่สมุทร แม่น้ำจันใด ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เมื่อกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ก็เป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โนม้ไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน จันนั้นเหมือนกัน.

[๒๐๗] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เมื่อกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างไม่เล้า จึงจะเป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โนม้ไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฐิ มีอันกำจัดราคะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโทสะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโมหะเป็นที่สุด ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ มีอันกำจัดราคะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโทสะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโมหะเป็นที่สุด คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เมื่อกระทำให้มาก ซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างนี้แล จึงเป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โนม้ไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน.

จบคังคาสุมททนนสูตรที่ ๗

๘. ยมุนาสมุททนนินสูตร

ผู้เจริญอริยมรรค ฯลฯ เหมือนแม่น้ำยมุนาไหลไปสู่สมุทร

[๒๐๘] สāvāṭṭhīnaṃ. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำยมุนาไหล
ไปสู่สมุทร หลังไปสู่สมุทร บ่าไปสู่สมุทร แม้นั้นใด ภิกษุเมื่อเจริญอริย-
มรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ . . . ฉะนั้นเหมือนกัน ฯลฯ

จบยมุนาสมุททนนินสูตรที่ ๘

๙. อจิรวดีสมุททนนินสูตร

ผู้เจริญอริยมรรค ฯลฯ เหมือนแม่น้ำอจิรวดีไหลไปสู่สมุทร

[๒๐๙] สāvāṭṭhīnaṃ. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำอจิรวดีไหลไป
สู่สมุทร หลังไปสู่สมุทร บ่าไปสู่สมุทร แม้นั้นใด ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรค
อันประกอบด้วยองค์ ๘ . . . ฉะนั้นเหมือนกัน ฯลฯ

จบอจิรวดีสมุททนนินสูตรที่ ๙

๑๐. สรรณสมุททนนินสูตร

ผู้เจริญอริยมรรค ฯลฯ เหมือนแม่น้ำสรणीไหลไปสู่สมุทร

[๒๑๐] สāvāตถินิทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำสรणीไหลไปสู่สมุทร หลังไปสู่สมุทร บ่าไปสู่สมุทร แม่น้ำใด ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ . . . ฉะนั้นเหมือนกัน ฯลฯ

จบสรรณสมุททนนินสูตรที่ ๑๐

๑๑. มหีสุมุททนนินสูตร

ผู้เจริญอริยมรรค ฯลฯ เหมือนแม่น้ำมหีไหลไปสู่สมุทร

[๒๑๑] สāvāตถินิทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำมหีไหลไปสู่สมุทร หลังไปสู่สมุทร บ่าไปสู่สมุทร แม่น้ำใด ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ . . . ฉะนั้นเหมือนกัน ฯลฯ

จบมหีสุมุททนนินสูตรที่ ๑๑

๑๒. มหานทีสมุททนินสูตร

ผู้เจริญอริยมรรค ฯลฯ เหมือนแม่น้ำใหญ่ไหลไปสู่สมุทร

[๒๑๒] สาวัตถินิทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำใหญ่ ๆ สายใด สายหนึ่งนี้ คือ แม่น้ำคงคา แม่น้ำยมนา แม่น้ำอจิรวดี แม่น้ำสรภู แม่น้ำมहीं ทั้งหมดนั้นไหลไปสู่สมุทร หลังไปสู่สมุทร บ่าไปสู่สมุทร แม่น้ำใด ภิกษุ เมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เมื่อกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอัน ประกอบด้วยองค์ ๘ ก็เป็นผู้โน้มไปสู่निพพาน โนมไปสู่นิพพาน โอนไปสู่ นิพพาน ฉะนั้นเหมือนกัน.

[๒๑๓] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เมื่อกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างไรเล่า จึงเป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โนมไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน คู่ก่อนภิกษุ ทั้งหมด ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฐิ มีอันกำจัดราคะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโทสะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโมหะเป็นที่สุด ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ มีอันกำจัดราคะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโทสะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโมหะเป็นที่สุด คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เมื่อกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างนี้แล จึงเป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โนมไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน.

จบมหานทีสมุททนินสูตรที่ ๑๒

หมวดที่ ๒ ว่าด้วยการกำจัดราคะ (เป็นต้น) รวมเป็น ๑๒

สูตรที่ ๖ สูตรแรกอุปมาด้วยแม่น้ำไหลไปสู่ทิศปราจีน ๖ สูตรหลัง
อุปมาด้วยแม่น้ำไหลไปสู่สมุทร.

จบหมวดที่ ๒

๑. คังคาปาจินนินนสูตร

ผู้เจริญอริยมรรค ๗๑ เหมือนแม่น้ำคงคาไหลไปสู่ทิศปราจีน

[๒๑๔] สาวัตถินิทาน. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำคงคาไหลไปสู่
ทิศปราจีน หลังไปสู่ทิศปราจีน บ่าไปสู่ทิศปราจีน แม่น้ำในใจ ภิกษุเมื่อเจริญ
อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เมื่อกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบ
ด้วยองค์ ๘ ก็เป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โนม้ไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน
ฉันั้นเหมือนกัน.

[๒๑๕] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบ
ด้วยองค์ ๘ เมื่อกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วย ๘ อย่างไรเล่า จึง
เป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โนม้ไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน คุณก่อนภิกษุทั้ง
หลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฎฐิ อันหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะ
เป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด ๗๑ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ อันหยั่งลงสู่อมตะ
มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเมื่อเจริญ
อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เมื่อกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบ
ด้วยองค์ ๘ อย่างนี้แล จึงเป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โนม้ไปสู่นิพพาน โอนไป
สู่นิพพาน

จบคังคาปาจินนินนสูตรที่ ๑

๒. ยมุนาปาจีนนินนสูตร

ผู้เจริญอริยมรรค ฯลฯ เหมือนแม่น้ำยมุนาไหลไปสู่ทิศปราจีน

[๒๑๖] สāvāṭṭhinīṭhan. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำยมุนาไหลไปสู่
ทิศปราจีน หลังไปสู่ทิศปราจีน บ่าไปสู่ทิศปราจีน แม่น้ำใด ภิกษุเมื่อเจริญ
อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ . . . ฉะนั้นเหมือนกัน ฯลฯ

จบยมุนาปาจีนนินนสูตรที่ ๒

๓. อจิรวดีปาจีนนินนสูตร

ผู้เจริญอริยมรรค ฯลฯ เหมือนแม่น้ำอจิรวดีไหลไปสู่ทิศปราจีน

[๒๑๗] สāvāṭṭhinīṭhan. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำอจิรวดีไหลไปสู่
ทิศปราจีน หลังไปสู่ทิศปราจีน บ่าไปสู่ทิศปราจีน แม่น้ำใด ภิกษุเมื่อเจริญ
อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ . . . ฉะนั้นเหมือนกัน ฯลฯ

จบอจิรวดีปาจีนนินนสูตรที่ ๓

๔. สรรพปาจีนนินนสูตร

ผู้เจริญอริยมรรค ฯลฯ เหมือนแม่น้ำสรภูไหลไปสู่ทิศปราจีน

[๒๑๘] สāvātthīnītan. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำสรภูไหลไปสู่ทิศปราจีน หลังไปสู่ทิศปราจีน บ่าไปสู่ทิศปราจีน แม่น้ำใด ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ . . . ฉะนั้นเหมือนกัน ฯลฯ

จบสรรพปาจีนนินนสูตรที่ ๔

๕. มหิปาจีนนินนสูตร

ผู้เจริญอริยมรรค ฯลฯ เหมือนแม่น้ำมहीไหลไปสู่ทิศปราจีน

[๒๑๙] สāvātthīnītan. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำมहीไหลไปสู่ทิศปราจีน หลังไปสู่ทิศปราจีน บ่าไปสู่ทิศปราจีน แม่น้ำใด ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ . . . ฉะนั้นเหมือนกัน ฯลฯ

จบมหิปาจีนนินนสูตรที่ ๕

๖. มหานทีปาจินนินสูตร

ผู้เจริญอริยมรรค ๗๑ เหมือนแม่น้ำใหญ่ไปสู่ทิศปราย

[๒๒๐] สāvตถินิทาน. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำใหญ่ ๆ สายใด สายหนึ่งนี้ คือ แม่น้ำคงคา แม่น้ำยมุนา แม่น้ำอจิรวดี แม่น้ำสรภู แม่น้ำมหิทั้งหมดไหลไปสู่ทิศปราย หลังไปสู่ทิศปราย บ่าไปสู่ทิศปราย แม่น้ำใด ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ . . . ฉะนั้นเหมือนกัน ๗๑

จบมหานทีปาจินนินสูตรที่ ๖

๗. คังคาสุมทนินสูตร

ผู้เจริญอริยมรรค ๗๑ เหมือนแม่น้ำคงคาไหลไปสู่สมุทร

[๒๒๑] สāvตถินิทาน. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำคงคาไหลไปสู่สมุทร หลังไปสู่สมุทร บ่าไปสู่สมุทร แม่น้ำใด ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เมื่อกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ก็เป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โนมไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ฉะนั้นเหมือนกัน.

[๒๒๒] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เมื่อกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างไรเล่า จึงเป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โนมไปสู่นิพพาน โอนไปสู่พระนิพพาน คุณก่อน

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวรรค เล่ม ๕ ภาค ๑ - หน้าที่ 118

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฐิ อันหยั่งลงสู่อมตะ เป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ อันหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเมื่อเจริญ อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เมื่อกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างนี้แล จึงเป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โน้มไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน.

จบคังคาสมุททนินนสูตรที่ ๗

๘. ยมุนาสมุททนินนสูตร

ผู้เจริญอริยมรรค ฯลฯ เหมือนแม่น้ำยมนาไหลไปสู่สมุทร

[๒๒๑] สาวัดถินิทาน. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำยมนาไหลไปสู่สมุทร หลังไปสู่สมุทร บ่าไปสู่สมุทร แม้จันใด ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ . . . จันนั้นเหมือนกัน ฯลฯ

จบยมุนาสมุททนินนสูตรที่ ๘

๕. อจิรวดีสมุททนินสูตร

ผู้เจริญอริยมรรค ฯลฯ เหมือนแม่น้ำอจิรวดีไหลไปสู่สมุทร

[๒๒๔] สาวัดถีนิทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำอจิรวดีไหลไปสู่สมุทร หลังไปสู่สมุทร บ่าไปสู่สมุทร แม่น้ำใด ภิกษุเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ . . . ฉะนั้นเหมือนกัน ฯลฯ

จบอจิรวดีสมุททนินสูตรที่ ๕

๑๐. สรรภูสมุททนินสูตร

ผู้เจริญอริยมรรค ฯลฯ เหมือนแม่น้ำสรรภูไหลไปสู่สมุทร

[๒๒๕] สาวัดถีนิทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำสรรภูไหลไปสู่สมุทร หลังไปสู่สมุทร บ่าไปสู่สมุทร แม่น้ำใด ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ . . . ฉะนั้นเหมือนกัน ฯลฯ

จบสรรภูสมุททนินสูตรที่ ๑๐

๑๑. มหีสุมทหนินนสูตร

ผู้เจริญอริยมรรค ฯลฯ เหมือนแม่น้ำไหลไปสู่สมุทร

[๒๒๖] สาวัดถินิทาน. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำไหลไปสู่สมุทร หลังไปสู่สมุทร บ่าไปสู่สมุทร แม่น้ำใด ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ . . . ฉะนั้นเหมือนกัน ฯลฯ

จบมหีสุมทหนินนสูตรที่ ๑๑

๑๒. มหานทีสูมทหนินนสูตร

ผู้เจริญอริยมรรค ฯลฯ เหมือนมหานทีไหลไปสู่สมุทร

[๒๒๗] สาวัดถินิทาน. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำใหญ่ ๆ สายใด สายหนึ่งนี้ คือ แม่น้ำคงคา แม่น้ำยมนา แม่น้ำอจิรวดี แม่น้ำสรวุ แม่น้ำมที ทั้งหมดนั้นไหลไปสู่สมุทร หลังไปสู่สมุทร บ่าไปสู่สมุทร แม่น้ำใด ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เมื่อกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ก็เป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โนมไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ฉะนั้นเหมือนกัน.

[๒๒๘] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เมื่อกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างไม่เล้า จึงเป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โนมไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฐิอันหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะ

เป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ อันหยั่งลงสู่อมตะ
มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเมื่อเจริญ
อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เมื่อกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบ
ด้วยองค์ ๘ อย่างนี้แล เป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โน้มไปสู่นิพพาน โอนไป
สู่นิพพาน.

จบมหานทีสมุททนิพนสูตรที่ ๑๒

หมวดที่ ๓ ว่าด้วยการหยั่งลงสู่อมตะ รวมเป็น ๑๒ สูตร ๖
สูตรแรกอุปมาด้วยแม่น้ำไหลไปสู่ทิศปราจีน ๖ สูตรหลังอุปมาด้วย
แม่น้ำไหลไปสู่สมุทร.

จบหมวดที่ ๓

๑. กังคาปาจินนิพนสูตร

ผู้เจริญอริยมรรค ฯลฯ เหมือนแม่น้ำคงคาไหลไปสู่ทิศปราจีน

[๒๒๕] สาวัตถินิทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำคงคาไหลไปสู่
ทิศปราจีน หลังลงไปสู่ทิศปราจีน บ่าไปสู่ทิศปราจีน แม่น้ำใด ภิกษุเมื่อ
เจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เมื่อกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอัน
ประกอบด้วยองค์ ๘ ก็เป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โน้มไปสู่นิพพาน โอนไปสู่
นิพพาน ฉะนั้นเหมือนกัน.

[๒๓๐] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เมื่อกระทำใ้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างไรเล่า จึงเป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โน้มไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฐิ อันโน้มไปสู่นิพพาน โน้มไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ อันโน้มไปสู่นิพพาน โน้มไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เมื่อกระทำใ้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างนี้แล จึงเป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โน้มไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน.

จบคัมภีร์ปาจิณนินนสูตรที่ ๑

๒. ยมูนาปาจิณนินนสูตร

ผู้เจริญอริยมรรค ฯลฯ เหมือนแม่น้ำยมูนาไหลไปสู่ทิศปราจีน

[๒๓๑] สาวตถีนีทาน. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำยมูนาไหลไปสู่ทิศปราจีน หลังไปสู่ทิศปราจีน บ่าไปสู่ทิศปราจีน แม่น้ำใด ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ... ฉะนั้นเหมือนกัน ฯลฯ

จบยมูนาปาจิณนินนสูตรที่ ๒

๓. อจิรวดีปาจีนนินนสูตร

ผู้เจริญอริยมรรค ฯลฯ เหมือนแม่น้ำอจิรวดีไหลไปสู่ทิศปราจีน

[๒๓๒] สāvāṭṭhīnītaṇa. อก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำอจิรวดีไหลไปสู่
ทิศปราจีน หลังลงไปสู่ทิศปราจีน บ่าไปสู่ทิศปราจีน แม่น้ำใด ภิกษุเมื่อ
เจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ . . . ฉะนั้นเหมือนกัน ฯลฯ

จบอจิรวดีปาจีนนินนสูตรที่ ๓

๔. สรรูปาจีนนินนสูตร

ผู้เจริญอริยมรรค ฯลฯ เหมือนแม่น้ำสรภูไหลไปสู่ทิศปราจีน

[๒๓๓] สāvāṭṭhīnītaṇa. อก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำสรภูไหลไปสู่ทิศ
ปราจีน หลังไปสู่ทิศปราจีน บ่าไปสู่ทิศปราจีน แม่น้ำใด ภิกษุเมื่อเจริญ
อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ . . . ฉะนั้นเหมือนกัน ฯลฯ

จบสรรูปาจีนนินนสูตรที่ ๔

๕. มหีปาจีนนินนสูตร

ผู้เจริญอริยมรรค ฯลฯ เหมือนแม่น้ำมหีไหลไปสู่ทิศปราจีน

[๒๓๔] สาวัตถีนีทาน. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำมหีไหลไปสู่ทิศปราจีน หลังไปสู่ทิศปราจีน บ่าไปสู่ทิศปราจีน แม่น้ำในใด ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ... ฉะนั้นเหมือนกัน ฯลฯ

จบมหีปาจีนนินนสูตรที่ ๕

๖. มหานทีปาจีนนินนสูตร

ผู้เจริญอริยมรรค ฯลฯ เหมือนมหานทีไหลไปสู่ทิศปราจีน

[๒๓๕] สาวัตถีนีทาน. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำใหญ่ ๆ สายใด สายหนึ่งนี้ คือ แม่น้ำคงคา แม่น้ำยมุนา แม่น้ำอจิรวดี แม่น้ำสรวุ แม่น้ำมหี ทั้งหมดนั้นไหลไปสู่ทิศปราจีน หลังไปสู่ทิศปราจีน บ่าไปสู่ทิศปราจีน แม่น้ำในใด ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เมื่อกระทำให้มาก ซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ก็น้อมไปสู่นิพพาน โน้มไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ฉะนั้นเหมือนกัน.

[๒๓๖] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เมื่อกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างไรเล่า จึงเป็นผู้น้อมไปสู่นิพพาน โน้มไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฐิ อันน้อมไปสู่นิพพาน โน้มไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ อันน้อมไป

สูนิพพาน โนม้ไปสูนิพพาน โอนไปสูนิพพาน คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุ
เมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เมื่อกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอัน
ประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างนี้แล จึงเป็นผู้ยอมไปสูนิพพาน โนม้ไปสูนิพพาน
โอนไปสูนิพพาน

จบมหานทีปาจีนนินนสูตรที่ ๖

๗. คังคาสมุตทนินนสูตร

ผู้เจริญอริยมรรค ฯลฯ เหมือนแม่น้ำคงคาไหลไปสู่สมุทร

[๒๓๗] สาวัตถีนีทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำคงคาไหลไปสู่
สมุทร หลังไปสู่สมุทร บ่าไปสู่สมุทร แม่น้ำใด ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรค
อันประกอบด้วยองค์ ๘ เมื่อกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘
ก็เป็นผู้ยอมไปสูนิพพาน โนม้ไปสูนิพพาน โอนไปสูนิพพาน จนนั่นเหมือน
กัน.

[๒๓๘] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบ
ด้วยองค์ ๘ เมื่อกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างไม่เล่า
จึงเป็นผู้ยอมไปสูนิพพาน โนม้ไปสูนิพพาน โอนไปสูนิพพาน คู่ก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฏฐิ อันยอมไปสู
นิพพาน โนม้ไปสูนิพพาน โอนไปสูนิพพาน ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ
อันยอมไปสูนิพพาน โนม้ไปสูนิพพาน โอนไปสูพระนิพพาน คู่ก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เมื่อกระทำให้มาก
ซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างนี้แล จึงเป็นผู้ยอมไปสูนิพพาน
โนม้ไปสูนิพพาน โอนไปสูนิพพาน.

จบคังคาสมุตทนินนสูตรที่ ๗

๘. ยมฺนาสมุทฺทนินฺนสูตร

ผู้เจริญอริยมรรค ฯลฯ เหมือนแม่น้ำยมฺนาไหลไปสู่สมุท

[๒๓๕] สāvattīnīทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำยมฺนาไหลไปสู่สมุท หลังไปสู่สมุท บ่าไปสู่สมุท แม่น้ำใด ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ . . . ฉะนั้นเหมือนกัน ฯลฯ

จบยมนาสมุตฺทนินฺนสูตรที่ ๘

๙. อจิรวดีสมุทฺทนินฺนสูตร

ผู้เจริญอริยมรรค ฯลฯ เหมือนแม่น้ำอจิรวดีไหลไปสู่สมุท

[๒๔๐] สāvattīnīทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำอจิรวดีไหลไปสู่สมุท หลังไปสู่สมุท บ่าไปสู่สมุท แม่น้ำใด ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ . . . ฉะนั้นเหมือนกัน ฯลฯ

จบอจิรวดีสมุทฺทนินฺนสูตรที่ ๙

๑๐. สรรณสมุทฺทนินฺนสูตร

ผู้เจริญอริยมรรค ฯลฯ เหมือนแม่น้ำสรณไหลไปสู่สมุท

[๒๘๑] สāvattīnīทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำสรณไหลไปสู่สมุท หลังไปสู่สมุท บ่าไปสู่สมุท แม่น้ำใด ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ . . . ฉะนั้นเหมือนกัน ฯลฯ

จบสรณสมุทฺทนินฺนสูตรที่ ๑๐

๑๑. มหีสุมททนินสูตร

ผู้เจริญอริยมรรค ฯลฯ เหมือนแม่น้ำมึลไหลไปสู่สมุทร

[๒๔๒] สāvตถินิทาน. คุณอนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำมึลไหลไปสู่สมุทร หลังไปสู่สมุทร บ่าไปสู่สมุทร แม้ฉันไค ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ . . . ฉันนั้นเหมือนกัน ฯลฯ

จบมหีสุมททนินสูตรที่ ๑๑

๑๒. มหานทีสมททนินสูตร

ผู้เจริญอริยมรรค ฯลฯ เหมือนแม่น้ำใหญ่ไหลไปสู่สมุทร

[๒๔๓] สāvตถินิทาน. คุณอนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำใหญ่ๆ สายใดสายหนึ่งนี่ คือแม่น้ำคงคา แม่น้ำยมนา แม่น้ำอจิรวดี แม่น้ำสรภู แม่น้ำมึล ทั้งหมดนั้นไหลไปสู่สมุทร หลังไปสู่สมุทร บ่าไปสู่สมุทร แม้ฉันไค ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เมื่อกระทำไ้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ก็เป็นผู้น้อมไปสู่นิพพาน โนม้ไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ฉันนั้นเหมือนกัน.

[๒๔๔] คุณอนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เมื่อกระทำไ้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อยางไรเล่า จึงเป็นผู้น้อมไปสู่นิพพาน โนม้ไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน คุณอนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฐิ อันน้อมไปสู่นิพพาน

โน้มไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ อันน้อมไป
สู่นิพพาน โนม้ไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุ
เมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เมื่อกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอัน
ประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างนี้แล จึงเป็นผู้น้อมไปสู่นิพพาน โนม้ไปสู่นิพพาน
โอนไปสู่นิพพาน.

จบมหานทีสมุททนนินนสูตรที่ ๑๒

หมวดที่ ๔ ว่าด้วยการน้อมไปสู่นิพพาน รวมเป็น ๑๒ สูตร
๖ สูตรแรก อุปมาด้วยแม่น้ำไหลไปสู่ทิศปราจีน ๖ สูตรหลังอุปมา
ด้วยแม่น้ำไหลไปสู่สมุทร.

จบหมวดที่ ๔

จบคัมภีร์คัมภีร์ที่ ๕

อัปมาทวรรคที่ ๑๐

๑. ปฐมตถาคตสูตร*

ผู้เจริญอริยมรรคน้อมไปในการสละ

[๒๔๕] สาวัตถินิทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายที่ไม่มี
เท้าก็ดี มี ๒ เท้าก็ดี มี ๔ เท้าก็ดี มีเท้ามากก็ดี มีรูปก็ดี ไม่มีรูปก็ดี มี
สัญญาก็ดี ไม่มีสัญญาก็ดี มีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่ก็ดี มีประมาณ
เท่าใด พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า บัณฑิตกล่าวว่า เป็นผู้เลิศจก
สัตว์เหล่านั้น ฉันทิ กุศลธรรมเหล่านี้เหล่านั้นหนึ่ง ทั้งหมดนั้น มีความไม่
ประมาณเป็นมูล รวมลงในความไม่ประมาณ ความไม่ประมาณ บัณฑิต
กล่าวว่า เลิศจกกุศลธรรมเหล่านั้น ฉันทินั้นเหมือนกัน คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย
อันภิกษุผู้ไม่ประมาณแล้ว พึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วย
ตัวของค์ ๘ จักกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยของค์ ๘.

[๒๔๖] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุผู้ไม่ประมาณ ย่อมเจริญอริย-
มรรคอันประกอบด้วยของค์ ๘ ย่อมกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วย
ของค์ ๘ อย่างไรก็ตาม ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฏฐิ อันอาศัยวิเวก
อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ
อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ คู่ก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย ภิกษุผู้ไม่ประมาณ ย่อมเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยของค์ ๘ ย่อม
กระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยของค์ ๘ อย่างนี้แล.

จบปฐมตถาคตสูตรที่ ๑

(อีก ๓ สูตรข้างหน้า พึงให้พิสดารอย่างนี้)

* อรรถกถาแก้รวมไว้ท้ายวรรคนี้.

๒. ทุตยตถาคตสูตร

ผู้เจริญอริยมรรคมีการกำจัดราคะเป็นที่สุด

[๒๔๖] สาวัตถีนินทาน. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายที่ไม่มี
เท่าก็ดี มี ๒ เท่าก็ดี มี ๔ เท่าก็ดี มีเท่ามากก็ดี... อันภิกษุผู้ไม่ประมาท
พึงหวังข้อนี้ได้ว่า. จักเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ จักกระทำให้
มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์.

[๒๔๗] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ไม่ประมาท ย่อมเจริญอริย-
มรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ย่อมกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วย
องค์ ๘ อย่างไรเล่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฐิ มีอันกำจัด
ราคะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโทสะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโมหะเป็นที่สุด ฯลฯ
ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ มีอันกำจัดราคะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโทสะเป็นที่สุด
มีอันกำจัดโมหะเป็นที่สุด คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ไม่ประมาท ย่อมเจริญ
อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ย่อมกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบ
ด้วยองค์ ๘ อย่างนี้แล.

จบทุตยตถาคตสูตรที่ ๒

๓. ตติยตถาคตสูตร

ผู้เจริญอริยมรรคอันหยั่งลงสู่อมตะ

[๒๔๘] สาวัตถีนินทาน. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายที่ไม่มี
เท่าก็ดี มี ๒ เท่าก็ดี มี ๔ เท่าก็ดี... อันภิกษุผู้ไม่ประมาท พึงหวังข้อนี้
ได้ว่า จักเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ จักกระทำให้มากซึ่งอริยมรรค

อันประกอบด้วยองค์ ๘.

[๒๕๐] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ไม่ประมาท ย่อมเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ย่อมกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างไม่เล้า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฐิ อันหยังลงสู่อมตะ มียมตะเป็นเบื้องหน้า มียมตะเป็นที่สุด ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ อันหยังลงสู่อมตะ มียมตะเป็นเบื้องหน้า มียมตะเป็นที่สุด คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ไม่ประมาท ย่อมเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ย่อมกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างนี้แล.

๔. จตุตถตถาคตสูตร

ความไม่ประมาทเลิศกว่ากุศลธรรม

[๒๕๑] สาวัดถีนิทาน. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายที่ไม่มีเท่าก็ดี มี ๒ เท่าก็ดี มี ๔ เท่าก็ดี มีเท่ามากก็ดี มีรูปก็ดี ไม่มีรูปก็ดี มีสัญญาก็ดี ไม่มีสัญญาก็ดี มีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่ก็ดี มีประมาณเท่าใด พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า บัณฑิตกล่าวว่า เป็นผู้เลิศกว่าสัตว์เหล่านั้น ฉันทใด กุศลธรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ทั้งหมดนั้นมีความไม่ประมาทเป็นมูล รวมลงในความไม่ประมาท ความไม่ประมาท บัณฑิตกล่าวว่าเลิศกว่ากุศลธรรมเหล่านั้น ฉันทนั้นเหมือนกัน คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อันภิกษุผู้ไม่ประมาท พึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ จักกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘.

[๒๕๒] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุผู้ไม่ประมาท ย่อมเจริญ อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ย่อมกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างไรเล่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฐิ อันน้อมไปสู่นิพพาน โน้มไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ อันน้อมไปสู่นิพพาน โน้มไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ไม่ประมาท ย่อมเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ย่อมกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างนี้แล.

จบจตุตถถาคตสูตรที่ ๔

๕. ปทสูตร

กุศลธรรมทั้งปวงมีความไม่ประมาทเป็นมูล

[๒๕๓] สาวัดถีนทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย รอยเท้าของสัตว์ทั้งหลาย ผู้สัญจรไปบนแผ่นดิน ชนิดใดชนิดหนึ่ง ทั้งหมดนั้นย่อมถึงความประชุมลงในรอยเท้าข้าง รอยเท้าข้าง บัณฑิตกล่าวว่าเลิศกว่ารอยเท้าสัตว์เหล่านั้น เพราะเป็นรอยใหญ่ แม้นั้นใด กุศลธรรมเหล่าใดเหล่านั้น ทั้งหมดนั้นมีความไม่ประมาทเป็นมูล รวมลงในความไม่ประมาท ความไม่ประมาท บัณฑิตกล่าวว่าเลิศกว่ากุศลธรรมเหล่านั้น ฉะนั้นเหมือนกัน คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อันภิกษุผู้ไม่ประมาท พึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักเจริญ อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ จักกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘.

[๒๕๔] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุผู้ไม่ประมาท ย่อมเจริญ
อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ย่อมกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วย
องค์ ๘ อย่างไรเล่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฐิ อัน
อัสยวิเวก อัสยวิราคะ อัสยนิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญ
สัมมาสมาธิ อันอัสยวิเวก อัสยวิราคะ อัสยนิโรธ น้อมไปในการสละ
คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ไม่ประมาท ย่อมเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วย
องค์ ๘ ย่อมกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างนี้แล.

จบปทสูตรที่ ๕

๖. กุฏสูตร

ว่าด้วยเรือนยอด

[๒๕๕] สาวัตถีนีทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย กลอนแห่งเรือนยอด
อย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งหมดนั้นไปสู่ยอด น้อมไปสู่ยอด ประชุมเข้าที่ยอด
ยอดแห่งเรือนยอดนั้น บัณฑิตกล่าวว่าเลิศกว่ากลอนเหล่านั้น แม้ฉันใด
กุศลธรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ทั้งหมดนั้น มีความไม่ประมาทเป็นมูล...
ฉันนั้นเหมือนกัน ฯลฯ

จบกุฏสูตรที่ ๖

๗. มุลคันธสูตร

ว่าด้วยกลิ่นที่ร่าก

[๒๕๖] สาวัตถิณีทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ไม่มีกลิ่นที่ร่ากชนิดใด ชนิดหนึ่ง ไม่กัลม์พัก บัณฑิตกล่าวว่าเลิศกว่าไม่มีกลิ่นที่ร่ากเหล่านั้น แม้ฉันใด กุศลธรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ทั้งหมดนั้น มีความไม่ประมาทเป็นมูล... ฉะนั้นเหมือนกัน ฯลฯ

จบมุลคันธสูตรที่ ๗

๘. สารคันธสูตร

ว่าด้วยกลิ่นที่แก่น

[๒๕๗] สาวัตถิณีทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ไม่มีกลิ่นที่แก่นชนิดใด ชนิดหนึ่ง จันทน์แดง บัณฑิตกล่าวว่าเลิศกว่าไม่มีกลิ่นที่แก่นเหล่านั้น แม้ฉันใด กุศลธรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ทั้งหมดนั้น มีความไม่ประมาทเป็นมูล... ฉะนั้นเหมือนกัน ฯลฯ

จบสารคันธสูตรที่ ๘

๕. ปุ่ผคัันธสูตร

ว่าด้วยกลันที่ดอก

[๒๕๘] สาวัดถีนิทาน. คู่ออนภิกษุทั้งหลาย ไม่มีกลันที่ดอกชนิดใด ชนิดหนึ่ง มลิต บัณทิตถกล่าวว่เลศกว่าไม่มีกลันที่ดอกเหล่านั้น แม้อันใด กุศลธรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ทั้งหมดนั้น มีความไม่ประมาทเป็นมูล... ฉัันนั้นเหมือนกัน ฯลฯ

จบปุ่ผคัันธสูตรที่ ๕

๑๐. กุฎฐราชสูตร

ว่าด้วยพระราชาผู้เลิศ

[๒๕๙] สาวัดถีนิทาน. คู่ออนภิกษุทั้งหลาย พระราชาผู้น้อย (ชั้นต่ำ) เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ทั้งหมดนั้น ย่อมเป็นผู้ตามเสด็จพระเจ้าจักรพรรดิ พระเจ้าจักรพรรดิบัณทิตถกล่าวว่เลศกว่าพระราชาผู้น้อยเหล่านั้น แม้อันใด กุศลธรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ทั้งหมดนั้น มีความไม่ประมาทเป็นมูล... ฉัันนั้นเหมือนกัน ฯลฯ

จบกุฎฐราชสูตรที่ ๑๐

๑๑. จันทิมสูตร

ว่าด้วยพระจันทร์

[๒๖๐] สาวัตถีนีทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย แสงสว่างแห่งดวงดาวชนิดใดชนิดหนึ่ง ทั้งหมดนั้น ย่อมไม่ถึงเส้นที่ ๑๖ แห่งแสงสว่างของพระจันทร์ แสงสว่างของพระจันทร์ บัณฑิตกล่าวว่าเลิศกว่าแสงสว่างของดวงดาวเหล่านั้น แม้ฉันใด กุศลกรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ทั้งหมดนั้น มีความไม่ประมาทเป็นมูล... ฉะนั้นเหมือนกัน ฯลฯ

จบจันทิมสูตรที่ ๑๑

๑๒. สุริยสูตร

ว่าด้วยพระอาทิตย์

[๒๖๑] สาวัตถีนีทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ในสรทสมัย ท้องฟ้าบริสุทธ์ ปราศจากเมฆ พระอาทิตย์ขึ้นไปสู่ท้องฟ้า ย่อมส่องแสงและแผดแสงไพโรจน์ กำจัดความมืดอันมีอยู่ในอากาศทั่วไป แม้ฉันใด กุศลกรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ทั้งหมดนั้น มีความไม่ประมาทเป็นมูล... ฉะนั้นเหมือนกัน ฯลฯ

จบสุริยสูตรที่ ๑๒

๑๓. วัตถสูตร

ว่าด้วยผ้า

[๒๖๒] สาวัตถินิทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ผ้าที่ทอด้วยด้ายชนิดใด ชนิดหนึ่ง ผ้าของชาวกาสิ บัณฑิตกล่าวว่าเลิศกว่าผ้าที่ทอด้วยด้ายเหล่านั้น แม้ฉันใด กุศลธรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ทั้งหมดนั้น มีความไม่ประมาท เป็นมูล รวมลงในความไม่ประมาท ความไม่ประมาท บัณฑิตกล่าวว่าเลิศ กว่ากุศลธรรมเหล่านั้น ฉะนั้นเหมือนกัน คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อันภิกษุผู้ ไม่ประมาท พึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักเจริญอริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ จัก กระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘.

[๒๖๓] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุผู้ไม่ประมาท ย่อมเจริญ อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ย่อมกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วย องค์ ๘ อย่างไรเล่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฐิ อันอาศัย วิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมา- สมาธิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ คู่ก่อน ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ไม่ประมาท ย่อมเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ย่อมกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างนี้แล.

จบวัตถสูตรที่ ๑๓

จบอัปมาทวรรคที่ ๑๐

อัปมาทวรรคธรรณชาติ ๑๐

อรรถกถาแห่งอัปมาทเพยยาล

ฟังทราบวินิจฉัยใน อัปมาทเพยยาล.

ในบทว่า เอวเมว โข นี้พึงเห็นว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นผู้ เลิศกว่าสัตว์ทั้งปวง ฉันใด ความไม่ประมาทอันเป็นตัวละครเป็นธรรมเลิศกว่า กุศลธรรมทั้งหลายทั้งปวง ฉันนั้น. ถ้ามว่า ก็ความไม่ประมาทนี้เป็นโลกียะ มิใช่หรือ แต่กุศลธรรมเป็นโลกุตระก็มี อนึ่ง ความไม่ประมาทนี้เป็น กามาวจร แต่กุศลธรรมทั้งหลายเป็นไปในภูมิ ๔ ความไม่ประมาทนี้จะเป็น ธรรมเลิศกว่าธรรมเหล่านั้นได้อย่างไร. ตอบว่า เพราะกุศลธรรมเหล่านั้น อันบุคคลผู้ได้ ย่อมได้ด้วยความไม่ประมาท เพราะฉะนั้น ความไม่ประมาท นั้นจึงเป็นธรรมเลิศกว่าธรรมเหล่านั้น. ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึง ตรัสว่า ธรรมเหล่านั้น ทั้งหมดมีความไม่ประมาทเป็นมูล ดังนี้ เป็นต้น.

บทว่า ชงฺกลานํ ได้แก่ สัตว์ผู้เที่ยวไปบนพื้นแผ่นดิน. บทว่า ปาณานํ ได้แก่พวกสัตว์มีเท้า. บทว่า ปทชาตานิ ได้แก่ เท้าทั้งหลาย. บทว่า สโมธานํ คจฺจนฺติ ได้แก่ ถึงการรวบรวมคือยกขึ้น. บทว่า อคฺคมกฺขายติ ได้แก่ ย่อมกล่าวว่าประเสริฐที่สุด. บทว่า ยทฺธิ มหฺนุตฺตเตน ได้แก่ ย่อมกล่าวว่าเลิศโดยความเป็นธรรมยิ่งใหญ่. อธิบายว่า ไม่ใช่ กล่าวว่าย่อม เลิศด้วยสามารถแห่งคุณ. บทว่า วสุสิกฺกํ ได้แก่ ดอกมะลิ.

มีเรื่องเล่าว่า พระภิกษุมหาร สดับเรื่องนี้แล้ว รับสั่งให้ออบ ด้วยกลิ่นดอกไม้ ๔ ชนิดในห้องหนึ่ง ด้วยพระประสงค์จะทดลองให้นำดอกไม้ มีกลิ่นหอม ตั้งดอกมะลิกำหนึ่งไว้กลางผอบใบหนึ่ง จัดดอกไม้ที่เหลือกำ หนึ่ง ๆ ตั้งไว้โดยรอบดอกมะลินั้น ทรงปิดพระทวารเสด็จออกไปข้างนอก เมื่อ

พระองค์รอเวลาผ่านไปครู่หนึ่งจึงเปิดพระทวารเสด็จเข้าไป กลืนดอกมะลิ
กระทบพระชานะก่อนดอกไม้ทั้งหมด. พระองค์เสด็จไปประทับที่
มหาเจดีย์ ทรงหมอบลง ณ พื้นแผ่นดินใหญ่นั้นเอง ถวายบังคมพระเจดีย์
ด้วยทรงพระดำริว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสว่า ดอกมะลิเป็นดอกไม้ที่
เลิศกว่าดอกไม้ทั้งหลาย เป็นอันพระองค์ตรัสถูกต้องแล้ว ดังนี้.

บทว่า กุฏฐราชาโน ได้แก่ พระราชาผู้น้อย. บาลีว่า กุฏฐราชาโน
ดังนี้ก็มี. บทว่า ตนุตาวัตตานิ ตัดบทเป็น ตนุเต อาวัตตานิ ความว่า
ยกด้ายขึ้น คือทอ. บทนี้เป็นฉกฺขวิภคฺติลงในอรรถแห่งปฐมวิภคฺติ. บทว่า
ยานิกานิจิ ตนุตาวัตตานิ นี้มีเนื้อความในตอนต้น. อีกอย่างหนึ่ง พึงเห็น
เนื้อความในบทนี้แม้โดยนัยแห่งปาฐะที่เหลืออย่างนี้ว่า ตนุตาวัตตานิ อาว-
ตานิ กานิจิ วัตตานิ ดังนี้ แปลว่า ผ้าชนิดใดชนิดหนึ่งที่ทอด้วยด้าย.
บทที่เหลือในที่ทั้งปวงง่ายทั้งนั้น.

จบอัปมาทรรควรรคที่ ๑๐

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. ปฐมตถาคตสูตร ๒. ทุติยตถาคตสูตร ๓. ตติยตถาคตสูตร
๔. จตุตถตถาคตสูตร ๕. ปทสูตร ๖. กุฏฐสูตร ๗. มุลกัณฐสูตร
๘. สารกัณฐสูตร ๙. ปุพฺพกัณฐสูตร ๑๐. กุฏฐราชาสูตร ๑๑. จันทิมสูตร
๑๒. สุริยสูตร ๑๓. วัตถสูตร พร้อมทั้งอรรถกถา

ผลกรณียวรรคที่ ๑๑

๑. ปฐมผลกรณียสูตร

อาศัยศีล เจริญอริยมรรคน้อมไปในการสละ

[๒๖๔] สาวัตถินิทาน คุก่อนภิกษุทั้งหลาย การงานที่จะพึงทำด้วยกำลังอย่างใดอย่างหนึ่ง อันบุคคลทำอยู่ ทั้งหมดนั้น อันบุคคลอาศัยแผ่นดิน ดำรงอยู่บนแผ่นดิน จึงทำได้ การงานที่จะพึงทำด้วยกำลังเหล่านี้ อันบุคคล ย่อมกระทำได้ด้วยอาการอย่างนี้ แม้นั้นใด ภิกษุอาศัยศีล ตั้งอยู่ในศีลแล้ว จึงเจริญอริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ กระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ นั้นนั้นเหมือนกัน.

[๒๖๕] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุอาศัยศีล ตั้งอยู่ในศีลแล้ว จึงเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ กระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างไรเล่า คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญ สัมมาทิฎฐิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ อินอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุอาศัยศีล ตั้งอยู่ในศีลแล้ว จึงเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ กระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างนี้แล.

จบ ปฐมผลกรณียสูตรที่ ๑

ผลกรณียวรรควรรณาที่ ๑๑

อรรถกถาปฐมผลกรณียสูตร

พึงทราบวินิจฉัยใน ผลกรณียวรรค.

บทว่า ผลกรณียา ได้แก่ การงานมีการวิ่ง การกระโดด การก้ม และการหว่าน เป็นต้น พึงทำด้วยกำลังขาและกำลังแขน. บทว่า สีเล ปติฏฺฐาย ได้แก่ ตั้งอยู่ในจุดปาริสุทธิศีล บทว่า อฏฺฐงฺคิกํ มคฺคํ ได้แก่ อริยมรรคกับวิปัสสนา.

จบอรรถกถาปฐมผลกรณียสูตรที่ ๑

๒. ทุตติยผลกรณียสูตร *

อาศัยศีล เจริญอริยมรรคมีการำจำกัดราคะ

[๒๖๖] สาวัดถีนิทาน. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย การงานที่จะพึงทำ ด้วยกำลังอย่างใดอย่างหนึ่ง อันบุคคลทำอยู่ ทั้งหมดนั้น อันบุคคลอาศัย แผ่นดิน ดำรงอยู่บนแผ่นดิน จึงทำได้ การงานที่จะพึงทำด้วยกำลังเหล่านี้ อันบุคคลย่อมกระทำได้ด้วยอาการอย่างนี้ แม้ฉัดไค ภิกษุอาศัยศีล ตั้งอยู่ในศีลแล้ว จึงเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ กระทำให้มากซึ่ง อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ฉะนั้นเหมือนกัน.

* สูตรที่ ๒ - ๔ ไม่มีอรรถกถา

[๒๖๗] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุอาศัยศีล ตั้งอยู่ในศีลแล้ว
จึงเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ กระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอัน
ประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างไรเล่า คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้
ย่อมเจริญสัมมาทิฐิ มีอันกำจัดราคะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโทสะเป็นที่สุด
มีอันกำจัดโมหะเป็นที่สุด ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ มีอันกำจัดราคะเป็น
ที่สุด มีอันกำจัดโทสะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโมหะเป็นที่สุด คุก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย ภิกษุอาศัยศีล ตั้งอยู่ในศีลแล้ว จึงเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วย
องค์ ๘ กระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างนี้แล.

จบทุติยพลกณียสูตรที่ ๒

๓. ตติยพลกณียสูตร

อาศัยศีล เจริญอริยมรรคอันหยั่งลงสู่่อมตะ

[๒๖๘] สาวัดถินิทาน. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย การงานที่จะพึงทำ
ด้วยกำลังอย่างใดอย่างหนึ่ง อันบุคคลทำอยู่ ทั้งหมดนั้น อันบุคคลอาศัย
แผ่นดิน ดำรงอยู่บนแผ่นดิน จึงทำได้ การงานที่จะพึงทำด้วยกำลังเหล่านี้
อันบุคคลย่อมกระทำได้ด้วยอาการอย่างนี้ แม้นั้นใด ภิกษุอาศัยศีล ตั้งอยู่
ในศีลแล้ว จึงเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ กระทำให้มากซึ่ง
อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ฉะนั้นเหมือนกัน.

[๒๖๙] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุอาศัยศีล ตั้งอยู่ในศีลแล้ว จึง
เจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ กระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วย

ด้วยองค์ ๘ อย่างไรเล่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญ
สัมมาทิฏฐิ อันหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด ฯลฯ
ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ อันหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็น
ที่สุด คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุอาศัยศีล ตั้งอยู่ในศีลแล้ว จึงเจริญอริยมรรค
อันประกอบด้วยองค์ ๘ กระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘
อย่างนี้แล.

จบตติยผลกรรมียสูตรที่ ๓

๔. จตุตถผลกรรมียสูตร

อาศัยศีล เจริญอริยมรรคน้อมไปสู่นิพพาน

[๒๗๐] สาวัดถีนิทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย การงานที่จะพึงทำ
ด้วยกำลังอย่างใดอย่างหนึ่ง อันบุคคลทำอยู่ ทั้งหมดนั้น อันบุคคลอาศัย
แผ่นดิน ดำรงอยู่บนแผ่นดิน จึงทำได้ การงานที่พึงทำด้วยกำลังเหล่านี้
อันบุคคลย่อมทำได้ด้วยอาการอย่างนี้ แม้นั้นใด ภิกษุอาศัยศีล ตั้งอยู่ในศีล
แล้ว จึงเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ กระทำให้มากซึ่งอริยมรรค
อันประกอบด้วยองค์ ๘ ฉะนั้นเหมือนกัน.

[๒๗๑] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุอาศัยศีล ตั้งอยู่ในศีลแล้ว จึง
เจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ กระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบ
ด้วยองค์ ๘ อย่างไรเล่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญ
สัมมาทิฏฐิ อันน้อมไปสู่निพพาน โนม้ไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ฯลฯ
ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ อันน้อมไปสู่นิพพาน โนม้ไปสู่นิพพาน โอนไปสู่

นิพพาน คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุอาศัยศีล ตั้งอยู่ในศีลแล้ว จึงเจริญ
อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ กระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วย
องค์ ๘ อย่างนี้แล.

จบจตุตถผลกรรมียสูตรที่ ๔

๕. พืชสูตร

ผู้อาศัยศีล เจริญอริยมรรค เหมือนพืชอาศัยแผ่นดิน

[๒๗๒] สาวตถีนิทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย พืชคามและกุตคาม
ชนิดใดชนิดหนึ่งนี้ ย่อมถึงความเจริญงอกงามใหญ่โต พืชคามและกุตคาม
ทั้งหมดนั้นอาศัยแผ่นดิน ตั้งอยู่ในแผ่นดิน ถึงถึงความเจริญงอกงามใหญ่โต
พืชคามและกุตคามเหล่านี้ ย่อมถึงความเจริญงอกงามใหญ่โต ด้วยอาการ
อย่างนี้ แม้นใจ ภิกษุอาศัยศีล ตั้งอยู่ในศีลแล้ว เจริญอริยมรรคอัน
ประกอบด้วยองค์ ๘ กระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ย่อม
ถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ในธรรมทั้งหลายจันนั้นเหมือนกัน.

[๒๗๓] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุอาศัยศีล ตั้งอยู่ในศีลแล้ว เจริญ
อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ กระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วย
องค์ ๘ อย่างไรเล่า จึงถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ ในธรรมทั้งหลาย
คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฏฐิ อันอาศัย
วิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมา-
สมาธิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ คู่ก่อน
ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุอาศัยศีล ตั้งอยู่ในศีลแล้ว เจริญอริยมรรคอันประกอบ

ด้วยองค์ ๘ กระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างนี้แล
ย่อมถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ในธรรมทั้งหลาย.

จบพีชสูตรที่ ๕

อรรถกถาพีชสูตร

ในบทว่า พีชคามภูตคาม นี้ พึงทราบว่ พีช ๕ ชนิด ชื่อว่า
พีชคาม พีชนั้นนั่นแล สมบูรณ์ด้วยใบ ชื่อว่า ภูตคาม ตั้งแต่มีสีเขียว
บทว่า พลั กาหนนุติ ได้แก่ ถึงความเจริญงอกงาม คือ มีลำต้นมั่นคง.
นี้เป็นกถาตามลำดับในบทว่า กุสุพฺุเ โอตฺรนุติ เป็นต้น.

จบอรรถกถาพีชสูตรที่ ๕

๖. นาคสูตร

ผู้อาศัยศีลเจริญอริยมรรคเหมือนนาคอาศัยขุนเขา

[๒๓๔] สาวตถิณีทาน. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกนาคอาศัยขุนเขา
ชื่อหิมวันต์ มีกายเดิบโต มีกำลัง ครั้นมีกายเดิบโต มีกำลังที่ขุนเขานั้นแล้ว
ย่อมลงสู่บึงน้อย ครั้นลงสู่บึงน้อยแล้ว ย่อมลงสู่บึงใหญ่ ครั้นลงสู่บึงใหญ่
แล้ว ย่อมลงสู่แม่น้ำน้อย ครั้นลงสู่แม่น้ำน้อยแล้ว ย่อมลงสู่แม่น้ำใหญ่
ครั้นลงสู่แม่น้ำใหญ่แล้ว ย่อมลงสู่มหาสมุทรสาคร นาคพวกนั้นย่อมถึงความ
โตใหญ่ทางกายในมหาสมุทรสาครนั้น แม้ฉันใด ภิกษุอาศัยศีล ตั้งอยู่ในศีล

แล้ว เจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ กระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ย่อมถึงความเป็นใหญ่ไพศาลในธรรมทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกัน.

[๒๓๕] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุอาศัยศีล ตั้งอยู่ในศีลแล้ว เจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ กระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างไรเล่า ย่อมถึงความเป็นใหญ่ไพศาลในธรรมทั้งหลาย คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฐิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุอาศัยศีล ตั้งอยู่ในศีลแล้ว เจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ กระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างนี้แล ย่อมถึงความเป็นใหญ่ไพศาลในธรรมทั้งหลาย.

จบภาคสุตที่ ๖

อรรถกถาภาคสุต

พวกนางนาคตั้งครรภในอุตุสมัย พวกมันคิดว่า หากเราจักคลอดในบึงน้อยนี้ พวกลูก ๆ ของเราจักไม่อาจทนกำลังของกระแสน้ำและครุฑที่โลดแล่นมาได้ดังนี้ แม้นาคเหล่านั้น จึงพากันดำลงในมหาสมุทรถึงประตุมิปากทางร่วมกัน พวกมันเขาไปยังแม่น้ำใหญ่ ๕ สาย แล้วไปสู่ป่าหิมวันต์. ณ ที่นั้น พวกนางนาคอาศัยอยู่ที่ถ้ำทอง ถ้ำเงิน และถ้ำแก้วมณีซึ่งพวกครุฑเข้าไปไม่ได้ จึงคลอดแล้วสอนให้ลูกนาคหยั่งลงในน้ำประมาณขอทำเป็นต้น

แล้วข้ามน้ำไปได้. ต่อจากนั้น เมื่อใดพวกนาคเหล่านั้นข้ามแม่น้ำคงคา เป็นต้นได้โดยลำดับ สามารถข้ามไปมาได้คือข้ามจากฝั่งนี้ไปฝั่งโน้ม ข้ามจากฝั่งโน้นมาฝั่งนี้ได้ เมื่อนั้น แม่นาคทั้งหลายรู้ว่า บัดนี้ ลูก ๆ ของเราสามารถทนกระแสน้ำและกำลังครุฑได้แล้ว จึงให้เมฆใหญ่ตั้งขึ้นด้วยอำนาจของตน ให้ฝนตกคองทำป่าหิมวันต์ทั้งสิ้นให้มีน้ำเป็นสายเดียวกัน นิรมิตเรือสำเร็จด้วยทองและเงินเป็นต้น คาดเพดานฟ้ามีพวงดอกไม้ซึ่งมีกลิ่นหอมตลบ วิจิตรด้วยดาวทองเบื้องบน ถือเอาสุราอาหารและดอกไม้ซึ่งมีกลิ่นหอมเป็นต้น เล่นไปกัมมทานที่ทั้งห้าด้วยเรือเหล่านั้น ถึงมหาสมุทรโดยลำดับ. ก็พวกนาคอาศัยอยู่ ณ ที่นั้น เติบโตขึ้นประมาณ ร้อยวา พันวา แสนวา ชื่อว่า ถึงความเป็นผู้เจริญเติบโตไพบุลย์.

ในบทว่า เอวมว โข นี้ พึงเห็นว่า ภูเขาหิมวันต์ ก็คือจุฬาริสุทศีล โยคาวจรจุลกุนาค อริยมรรคจุบิงเป็นต้น นิพพานคจุมหาสมุทร ลुकุนาคทั้งหลายดำรงอยู่ในป่าหิมวันต์ถึงมหาสมุทรด้วยบิงเป็นต้น ถึงความเป็นผู้มีร่างกายใหญ่โตฉันใด พระโยคีทั้งหลายอาศัยศีล ตัวอยู่ในศีล บรรลุ นิพพานด้วยอริยมรรค ถึงความเป็นผู้มีศีระคือคุณธรรมอันใหญ่ในอกัญญาธรรมทั้งหลายอันมาถึงแล้ว ด้วยอรหัตมรรค ฉนนันันแล.

จบอรรถกถานาคสูตรที่ ๖

๗. รุกขสูตร *

ผู้เจริญอริยมรรคน้อมไปสู่นิพพาน เหมือนต้นไม้ล้มลงทางที่โอน

[๒๗๖] สาวัตถินิทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ต้นไม้น้อมไปสู่ทิศ
ปราจีน โน้มไปสู่ทิศปราจีน โอนไปสู่ทิศปราจีน ต้นไม้นั้นเมื่อถูกตัดราก
เสียแล้ว จักล้มลงทางทิศที่มันน้อม โน้ม โอนไป แม้ฉันใด ภิกษุเจริญ
อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ กระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วย
องค์ ๘ ย่อมเป็นผู้น้อมไปสู่นิพพาน โน้มไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน
ฉันนั้นเหมือนกัน

[๒๗๗] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วย
องค์ ๘ กระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างไรเล่า ย่อม
เป็นผู้น้อมไปสู่นิพพาน โน้มไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน คู่ก่อนภิกษุทั้ง
หลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฐิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ
อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ อันอาศัยวิเวก
อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุ
เจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ กระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบ
ด้วยองค์ ๘ อย่างนี้แล ย่อมเป็นผู้น้อมไปสู่นิพพาน โน้มไปสู่นิพพาน โอน
ไปสู่นิพพาน.

จบรุกขสูตรที่ ๗

* สูตรที่ ๗ ไม่มีวรรคตาแก้

๘. กุมภสูตร

ผู้เจริญอริยมรรคย่อระบายอกุศลธรรม

[๒๗๘] สāvāḍḍīnīḥān. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย หม้อที่คว่ำย่อมทำให้ น้ำไหลออกอย่างเดียว ไม่ทำให้กลับไหลเข้า แม้ฉันใด ภิกษุเจริญอริยมรรค อันประกอบด้วยองค์ ๘ กระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ย่อม ระบายอกุศลธรรมอันลามกออกอย่างเดียว ไม่ให้กลับคืนมาได้ ฉะนั้นเหมือน กัน.

[๒๗๙] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วย องค์ ๘ กระทำให้มากซึ่งอริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างไรเล่า. ย่อม ระบายอกุศลธรรมอันลามกออกอย่างเดียว ไม่ให้กลับคืนมาได้ คุก่อนภิกษุ ทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฐิ อันอาศัยวิเวก อาศัย วิจารณ์โรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ อัน อาศัยวิเวก อาศัยวิจารณ์โรธ น้อมไปในการสละ คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ กระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอัน ประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างนี้แล ย่อมระบายอกุศลธรรมอันลามกออกอย่างเดียว ไม่ให้กลับคืนมาได้.

จบกุมภสูตรที่ ๘

อรรถกถากุมภสูตร

บทว่า กุมฺโห ได้แก่ หม้อน้ำ. บทว่า โน ปจุจวมติ คือ
น้ำไม่กลับเข้าไป. อธิบายว่า ไม่ไหลเข้าภายใน.

จบอรรถกถากุมภสูตรที่ ๘

๕. สุกกสูตร*

ทิกฺขุที่ต้งไว้ชอบยอมทำงานยอวิชา

[๒๘๐] สาวตถินิทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เตี่ยข้าวสาลีหรือเตี่ย
ข้าวขะ ต้งไว้เหมาะ มือหรือเท้าเหยียบแล้ว จักทำลายมือหรือเท้า หรือ
ว่าจักให้หือเลือด ข้อนี้เป็นฐานะที่มีได้ ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะเตี่ยต้ง
ไว้เหมาะ แม้ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกัน จักทำลายยอวิชา จักยังวิชา
ให้เกิด จักกระทำให้แจ้งซึ่งนิทาน เพราะทิกฺขุที่ต้งไว้ชอบ เพราะมรรค
ภาวนาต้งไว้ชอบ ข้อนี้เป็นฐานะที่มีได้ ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะทิกฺขุที่
ต้งไว้ชอบ.

[๒๘๑] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุยอมทำลายยอวิชา ย่อมยังวิชา
ให้เกิด ย่อมทำนิพพานให้แจ้ง เพราะทิกฺขุที่ต้งไว้ชอบ เพราะมรรคภาวนาที่
ต้งไว้ชอบอย่างไร คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญ
สัมมาทิกฺขุ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ

* สูตรที่ ๕. ไม่มีอรรถกถาแก้

ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปใน
การสละ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษาย่อมทำลายอวิชา ย่อมยังวิชาให้เกิด
ย่อมทำนิพพานให้แจ้ง เพราะทักขณินที่ตั้งไว้ชอบ เพราะมรรคภาวนาที่ตั้งไว้ชอบ
อย่างนี้แล.

จบสุกกสูตรที่ ๕

๑๐. อากาศสูตร

ผู้เจริญอุรียมรรคยอมทำสติปัญญาให้บริบูรณ์

[๒๘๒] สาวัตถินิทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ลมหลายชนิดพัดไป
ในอากาศคือ ลมตะวันออกบ้าง ลมตะวันตกบ้าง ลมเหนือบ้าง ลมใต้บ้าง
ลมมีธุลีบ้าง ลมไม่มีธุลีบ้าง ลมหนาวบ้าง ลมร้อนบ้าง ลมพัดเบาๆ บ้าง
ลมพัดแรงบ้าง แม้นั้นใด เมื่อภิกษุเจริญอุรียมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘
เมื่อกระทำใ้มากซึ่งอุรียมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ สติปัญญา ๔ ย่อมถึง
ความเจริญบริบูรณ์บ้าง สัมมัปปธาน ๔ ย่อมถึงความเจริญบริบูรณ์บ้าง
อิทธิบาท ๔ ย่อมถึงความเจริญบริบูรณ์บ้าง อินทรีย์ ๕ ย่อมถึงความเจริญ
บริบูรณ์บ้าง พละ ๕ ย่อมถึงความเจริญบริบูรณ์บ้าง โพชฌงค์ ๗ ย่อมถึง
ความเจริญบริบูรณ์บ้าง ฉะนั้นเหมือนกัน.

[๒๘๓] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุเจริญอุรียมรรคอันประกอบด้วย
องค์ ๘ กระทำให้มากซึ่งอุรียมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างไรเล่า สติ
ปัญญา ๔ จึงถึงความเจริญบริบูรณ์บ้าง สัมมัปปธาน ๔ ... อิทธิบาท ๔ ...
อินทรีย์ ๕ ... พละ ๕ ... โพชฌงค์ ๗ จึงถึงความเจริญบริบูรณ์บ้าง ดู

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวรรค เล่ม ๕ ภาค ๑ - หน้าที่ 152

ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฐิ อันอาศัยวิเวก
อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ อัน
อาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ คู่ก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ กระทำให้มากซึ่ง
อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างนี้แล สติปัญญา ๔ ย่อมถึงความเจริญ
บริบูรณ์บ้าง สัมมปธาน ๔ ... อิทธิบาท ๔ ... อินทรีย์ ๕ ... พละ ๕ ...
โพชฌงค์ ๗ ย่อมถึงความเจริญบริบูรณ์บ้าง.

จบอากาศสูตรที่ ๑๐

อรรถกถาอากาศสูตร

บทว่า ปุรตฺถุติมา ได้แก่ ลมมาจากทิศตะวันออก. แม้ในทิศตะวัน
ตกเป็นต้น ก็มีนัยนี้เหมือนกัน บทว่า จตุตฺตารปี สติปัญญา ความ
ว่า เหมือนอย่างว่า การรวมประเภทของทิศมีทิศตะวันออกเป็นต้นเหล่านั้น
สำเร็จลงได้ในอากาศ ฉนฺใด โพรธิปักขิจยธรรมที่ท่านกล่าวไว้โดยนัยมีอาทิว่า
จตุตฺตารปี สติปัญญา ดังนี้ แม้ในที่นี้ก็ฉนฺนั้น ย่อมสำเร็จลงได้ด้วยการ
เจริญอริยมรรค อันเป็นมหาวิปัสสนา. ด้วยเหตุฉนฺนั้นท่านจึงกล่าวคำนี้ไว้.

จบอรรถกถาอากาศสูตรที่ ๑๐

๑๑. ปฐมเมฆสูตร

ผู้เจริญอริยมรรคทำอกุศลธรรมให้สงบโดยพลัน

[๒๘๔] สāvāṭṭhinīhan. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ฝุ่นละอองอันตั้งขึ้นใน
เดือนท้ายแห่งฤดูร้อน เมฆก้อนใหญ่ที่เกิดในสมัยมิใช่กาล ย่อมยังฝุ่นละออง
นั้นให้หายสงบไปได้โดยพลัน แม้ฉันใด ภิกษุเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘
กระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ย่อมยังอกุศล
ธรรมอันลามกที่เกิดขึ้นแล้วให้หายสงบไปได้โดยพลัน ฉะนั้นเหมือนกัน.

[๒๘๕] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘
กระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างไรเล่า จึง
ให้ออกุศลธรรมอันลามกที่เกิดขึ้นแล้ว หายสงบไปได้โดยพลัน คุก่อนภิกษุทั้งหลาย
ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฐิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ
อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ อันอาศัยวิเวก
อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเมื่อ
เจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ กระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘
อย่างนี้แล จึงให้ออกุศลธรรมอันลามกที่เกิดขึ้นแล้ว หายสงบไปได้โดยพลัน.

จบปฐมเมฆสูตรที่ ๑๑

อรรถกถาปฐมเมฆสูตร

บทว่า คิมุห่านํ ปจฺฉิเม มาเส ได้แก่ ในเดือน ๘. บทว่า
อุปหตฺถ์ ได้แก่ ฝุ่นละอองถูกสัตว์สองเท้า สัตว์เหยียบย่ำต้งขึ้นในพื้นดินเป็น
สายตกลงไปเบื้องบนงไปในอากาศ. บทว่า รัชชชุลฺล ได้แก่ ฝุ่นละออง.

จบอรรถกถापฐมเมฆสูตรที่ ๑๑

๑๒. ทุตติยเมฆสูตร

ผู้เจริญอุริยมรรคทำอกุศลธรรมให้สงบให้ระหว้างโดยพลัน

[๒๘๖] สาวัตถินิทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ลมแรงย่อมยังมหา-
เมฆอันเกิดขึ้นแล้วให้หายหมดไปได้ในระหว้างนั่นเอง แม้นั้นใด ภิกษุเมื่อ
เจริญอุริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ กระทำให้มากซึ่งอุริยมรรคอันประกอบ
ด้วยองค์ ๘ ย่อมยังอกุศลธรรมอันลามกที่เกิดขึ้นแล้ว ให้หายสงบไปในระหว้าง
ได้โดยพลัน ฉะนั้นเหมือนกัน.

[๒๘๗] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเมื่อเจริญอุริยมรรคอันประกอบ
ด้วยองค์ ๘ กระทำให้มากซึ่งอุริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างไรเล่า จึง
ให้ออกุศลธรรมอันลามกที่เกิดขึ้นแล้ว หายสงบไปในระหว้างได้ คู่ก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฏฐิ อันอาศัยวิเวก อาศัย
วิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ อาศัย
วิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย
ภิกษุเจริญอุริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ กระทำให้มากซึ่งอุริยมรรคอัน

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวรรค เล่ม ๕ ภาค ๑ - หน้าที่ 155
ประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างนี้แล จึงให้อกุศลธรรมอันลามกที่เกิดขึ้นแล้วหาย
สงบไปในระหว่างได้โดยพลัน.

จบพุทธนิมิตตสูตรที่ ๑๒

๑๓. นาวาสูต

ผู้เจริญอุริยมรรคทำให้สังโยชน์สงบหมดไป

[๒๘๘] สาวัตถินิทาน. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อเรือเดินสมุทรที่
ผูกด้วยเครื่องผูกคือหวาย เช่อยู่ในน้ำตลอด ๖ เดือน เขายกขึ้นบกในฤดูหนาว
เครื่องผูกต้องลมและแดดแล้ว อันฝนตกครดแล้ว ย่อมจะเสียไป ฟูไป โดย
ไม่ยากเลย แม้นั้นใด ภิกษุเมื่อเจริญอุริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ กระทำ
ให้มากซึ่งอุริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ สังโยชน์ทั้งหลายย่อมสงบหมดไป
โดยไม่ยากเลย ฉะนั้นเหมือนกัน.

[๒๘๙] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเมื่อเจริญอุริยมรรคอันประกอบ
ด้วยองค์ ๘ กระทำให้มากซึ่งอุริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างไรเล่า
สังโยชน์ทั้งหลายจึงจะสงบหมดไป โดยไม่ยากเลย คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุ
ในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฏฐิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ
น้อมไปในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ
อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเมื่อเจริญอุริยมรรค
อันประกอบด้วยองค์ ๘ กระทำให้มากซึ่งอุริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘
อย่างนี้แล สังโยชน์ทั้งหลายจึงสงบหมดไป โดยไม่ยากเลย.

จบนาวาสูตที่ ๑๓

อรรถกถานาวาสุต

บทว่า สามุทฺทิกาย นาวาย เป็นต้น พิศดารแล้วในวาทิชโกปม
สูตรตอนต้น.

จบอรรถกถานาวาสุตที่ ๑๓

๑๔. อากันตุกาการสูตร

ธรรมที่ควรกำหนดรู้ ควรละ ควรทำให้แจ้ง ควรทำให้เจริญ

[๒๕๐] สāvattīnīhan. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย คนผู้มาจากทศบูรพา
ก็ดี จากทิศปัจฉิมก็ดี จากทิศอุดรก็ดี จากทิศทักษิณก็ดี ย่อมพักอยู่ที่เรือน
สำหรับรับแขก ถึงกษัตริย์ พรหมณ์. แพทย์ สุทรก็ดี ที่มาแล้วก็ย่อมพัก
อยู่ที่เรือนสำหรับรับแขกนั้น แม้นั้นใด ภิกษุเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘
กระทำไ้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ย่อมกำหนดรู้
ธรรมที่ควรกำหนดรู้ด้วยปัญญาอันยิ่ง ย่อมละธรรมที่ควรละด้วยปัญญาอันยิ่ง
ย่อมกระทำให้แจ้งซึ่งธรรมที่ควรทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่ง ย่อมเจริญธรรม
ที่ควรให้เจริญด้วยปัญญาอันยิ่ง ฉะนั้นเหมือนกัน.

[๒๕๑] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ธรรมที่ควรกำหนดรู้ด้วยปัญญา
อันยิ่งเป็นไฉน คือ ธรรมที่เรียกว่า อุปาทานขันธ ๕ อุปาทานขันธ ๕
เป็นไฉน คือ รูปอุปาทานขันธ ฯลฯ วิญญาณูปาทานขันธ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย
ธรรมเหล่านี้ควรกำหนดรู้ด้วยปัญญาอันยิ่ง.

[๒๕๒] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ธรรมที่ควรละด้วยปัญญาอันยิ่ง เป็นไฉน คือ อวิชาและภวตัณหา คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมเหล่านี้ควรละ ด้วยปัญญาอันยิ่ง.

[๒๕๓] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ธรรมที่ควรทำให้แจ้งด้วยปัญญา อันยิ่งเป็นไฉน คือ วิชาและวิมุตติ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมเหล่านี้ ควรทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่ง.

[๒๕๔] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ธรรมที่ควรให้เจริญด้วยปัญญาอันยิ่ง เป็นไฉน คือ สมณะและวิปัสสนา คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมเหล่านี้ควร ให้เจริญด้วยปัญญาอันยิ่ง.

[๒๕๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ กระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างไรเล่า จึงกำหนดรู้ธรรมที่ควรกำหนดรู้ด้วยปัญญาอันยิ่ง ฯลฯ จึงเจริญธรรมที่ควร ให้เจริญด้วยปัญญาอันยิ่ง คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อม เจริญสัมมาทิฐิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ กระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างนี้แล จึงกำหนดรู้ธรรมที่ควรกำหนดรู้ด้วยปัญญาอันยิ่ง ฯลฯ จึงเจริญธรรมที่ควร ให้เจริญด้วยปัญญาอันยิ่ง.

จบอาคันตุกาธรรมสูตรที่ ๑๔

อรรถกถาอาคันตุกาการสูตร

บทว่า อาคันตุกาจารย์ ได้แก่เรือนรับรองแขกที่ผู้ต้องการบุญสร้างไว้ท่ามกลางเมือง แม้พระราชและมหาอำมาตย์ของพระราชาก็สามารถเข้าไปพักอาศัยได้. บทว่า อภิญญา ปริญฺเญยฺย ความว่า เหมือนอย่างว่า การอยู่ของกษัตริย์เป็นต้นผู้มาจากทิศ มีทิศตะวันออกเป็นต้นเหล่านั้น ย่อมสำเร็จได้ในเรือนรับรองฉันใด ภิกษุทั้งหลายย่อมสำเร็จด้วยการเจริญอริยมรรคอันเป็นสมาธิวิปัสสนา ด้วยการกำหนดรู้ด้วยปัญญาอันยิ่งเป็นต้นแห่งธรรมทั้งหลายมีอาทิว่า อภิญญา ปริญฺเญยฺย แม้เหล่านี้ก็ฉันนั้น ด้วยเหตุนี้ท่านจึงกล่าวคำนี้ไว้.

จบอรรถกถาอาคันตุกาการสูตรที่ ๑๔

๑๕. นทีสูตร

ไม่มีผู้สามารถให้ผู้เจริญอริยมรรคกลับเป็นคนเลวได้

[๒๕๖] สวรรตนิทาน. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำคงคาไหลไปสู่ทิศปราจีน หลังไปสู่ทิศปราจีน บ่าไปสู่ทิศปราจีน ครั้งนั้น หมู่มหาชนพากันถือเอาจอบและตะกร้ามาด้วยประสงค์ว่า พวกเราจักทำการทดแม่น้ำคงคานี้ให้ไหลกลับ ให้หลังกลับ ให้บ่ากลับ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน

หม่อมราชชนนั้นจะพึงทำการทมน้ำคองคาให้ไหลกลับ ให้หลงกลับ ให้ปากกลับ
ได้ละหรือ

ภิกษาเหล่านั้นกราบทูลว่า ไม่ได้ พระเจ้าข้า.

พ. ข้อนั้นเพราะเหตุอะไร

ภ. เพราะเมื่อน้ำคองคาไหลไปสู่ทิศปรายจีน หลังไปสู่ทิศปรายจีน บ่า-
ไปสู่ทิศปรายจีน การที่จะทำการทมน้ำคองคาให้ไหลกลับ ให้หลังกลับ ให้
ปากกลับ มิใช่กระทำได้ง่าย แต่หม่อมราชชนพึงเป็นผู้มีส่วนแห่งความลำบาก
ยากแค้นแน่นอน.

พ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พระราชา มหาอำมาตย์ของพระราชา
มิตรสหาย หรือญาติสาโลหิต จะพึงเชื่อเชิญภิกษุผู้เจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘
ผู้กระทำไ้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ด้วยโภคะ
ทั้งหลาย เพื่อนำไปตามใจว่า คุณก่อนบุรุษผู้เจริญ เชิญท่านมาเถิด ท่านจะ
นุ่งห่มผ้ากาสาเยเหล่านี้ทำไม ท่านจะเป็นคนโล้นถือกระบือเกี่ยวไปทำไม
ท่านจงสึกมาบริโภคะและกระทำบุญเถิด ภิกษุผู้เจริญอริยมรรคอัน
ประกอบด้วยองค์ ๘ ผู้กระทำไ้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ นั้น
จักลาสิกขาสึกออกเป็นคฤหัสถ์ ข้อนี้มีไ้ฐานะที่จะมีได้ ข้อนั้นเพราะเหตุไร
เพราะว่าจิตที่น้อมไปในวิเวก โน้มไปในวิเวก โอนไปในวิเวก ตลอดกาลนาน
นั้น จักสึกออกมาเป็นคฤหัสถ์ ข้อนี้มีไ้ฐานะที่จะมีได้.

[๒๕๗] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุยอมเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘
ยอมกระทำไ้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างไรเล่า
คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฐิ อันอาศัยวิเวก
อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค เล่ม ๕ ภาค ๑ - หน้าที่ 160

อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ คู่ก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย ภิกษุยอมเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ย่อมกระทำให้มาก
ซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างนี้แล.

จบนทีสูตรที่ ๑๕

จบพลกณียวรรคที่ ๑๑

อรรถกถา

นทีสูตร มีนัยดังกล่าวในหนหลังนั้นแล.

จบอรรถกถาพลกณียวรรค

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. ปฐมพลกณียสูตร ๒. ทุติยพลกณียสูตร ๓. ตติยพลกณีย
สูตร ๔. จตุตถพลกณียสูตร ๕. พีชสูตร ๖. นาคสูตร ๗. รุกขสูตร
๘. กุมภสูตร ๙. สุกกสูตร ๑๐. อากาลสูตร ๑๑. ปฐมเมฆสูตร ๑๒.
ทุติยเมฆสูตร ๑๓. นาวาสูตร ๑๔. อาคันตุกาคารสูตร ๑๕. นทีสูตร
พร้อมทั้งอรรถกถา.

เอสนาวรรคที่ ๑๒

๑. ปฐมเอสนาสูตร

การแสวงหา ๓

[๒๕๘] สาวัตถินิทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย การแสวงหา ๓ อย่างนี้ ๒ อย่างเป็นไฉน คือ การแสวงหากาม ๑ การแสวงหาภพ ๑ การแสวงหาพรหมจรรย์ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย การแสวงหา ๓ อย่างนี้แล.

[๒๕๙] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เพื่อความรู้ยิ่งซึ่งการแสวงหา ๓ อย่างนี้แล อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เป็นไฉน คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย. ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฐิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญอริยมรรคอัน ประกอบด้วยองค์ ๘ นี้ เพื่อรู้ยิ่งซึ่งการแสวงหา ๓ อย่างนี้แล.

จบปฐมเอสนาสูตรที่ ๑

เอสนาวรรควรรณาที่ ๑๒

อรรถกถาปฐมเอสนาสูตร

ฟังทราบวินิจฉัยในเอสนาวรรค. (ปฐมเอสนาสูตรที่ ๑)

บทว่า กามเสนา ได้แก่ การแสวงหา ค้นหา เทียวหา ประรณากามทั้งหลาย. บทว่า ภเวเสนา ได้แก่ การแสวงหาภพทั้งหลาย. บทว่า พุรหมุจริเยเสนา ได้แก่ การแสวงหาพรหมจรรย์กล่าวคือมิจฉาทิฎฐิ

จบอรรถกถापฐมเอสนาสูตรที่ ๑

๒. ทุติยเอสนาสูตร*

การแสวงหา ๑

[๓๐๐] สāvāṭṭhinīnaṃ. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย การแสวงหา ๓ อย่างนี้ ๓ อย่างเป็นไฉน คือ การแสวงหากาม ๑ การแสวงหาภพ ๑ การแสวงหาพรหมจรรย์ ๑ คุก่อนภิกษุทั้งหลาย การแสวงหา ๓ อย่างนี้แล.

[๓๐๑] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เพื่อรู้อย่างซึ่งการแสวงหา ๓ อย่างนี้แล อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เป็นไฉน คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฎฐิ มีอันกำจัดราคะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโทสะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโมหะเป็นที่สุด ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ มีอันกำจัดราคะเป็นที่สุด มีอัน

* ตั้งแต่สูตรที่ ๒ - ๘ ไม่มีอรรถกถาแก้

กำจัดโมหะเป็นที่สุด คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ นี้ เพื่อรู้อย่างซึ่งการแสวงหา ๓ อย่างนี้แล.

จบตติยเอสนาสูตรที่ ๒

๓. ตติยเอสนาสูตร

การแสวงหา ๓

[๓๐๒] สาวัตถีนิทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย การแสวงหา ๓ อย่างนี้ ๓ อย่างเป็นไฉน คือ การแสวงหากาม ๑ การแสวงหาภพ ๑ การแสวงหาพรหมจรรย์ ๑ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย การแสวงหา ๓ อย่างนี้แล.

[๓๐๓] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เพื่อรู้อย่างซึ่งการแสวงหา ๓ อย่างนี้แล อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เป็นไฉน คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฐิ อันหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ อันหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ นี้ เพื่อรู้อย่างซึ่งการแสวงหา ๓ อย่างนี้แล.

จบตติยเอสนาสูตรที่ ๓

๔. จตุตถเอสนาสูตร

การแสวงหา ๓

[๓๐๔] สāvāṭṭhīnīnaṃ. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย การแสวงหา ๓ อย่างนี้ ๓ อย่างเป็นไฉน คือ การแสวงหากาม ๑ การแสวงหาภพ ๑ การแสวงหา พรหมจรรย์ ๑ คุก่อนภิกษุทั้งหลาย การแสวงหา ๓ อย่างนี้แล.

[๓๐๕] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เพื่อรู้ถึงการแสวงหา ๓ อย่างนี้แล อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เป็นไฉน คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฏฐิ อันน้อมไปสู่นิพพาน โน้มไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ฯลฯ ย่อมเจริญ สัมมาสมาธิ อันน้อมไปสู่นิพพาน โน้มไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน คุก่อน ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ นี้ เพื่อรู้ถึงการแสวงหา ๓ อย่างนี้แล.

จบจตุตถเอสนาสูตรที่ ๔

๕. ปัญจมเอสนาสูตร

การแสวงหา ๓

[๓๐๖] สāvāṭṭhīnīnaṃ คุก่อนภิกษุทั้งหลาย การแสวงหา ๓ อย่างนี้ ๓ อย่างเป็นไฉน คือ การแสวงหากาม ๑ การแสวงหาภพ ๑ การแสวงหา พรหมจรรย์ ๑ คุก่อนภิกษุทั้งหลาย การแสวงหา ๓ อย่างนี้แล.

[๓๐๓] ดูก่อนนิกขุทั้งหลาย นิกขุควรวจรณอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เพื่อกำหนดรู้ซึ่งการแสวงหา ๓ อย่างนี้แล ฯลฯ ดูก่อนนิกขุทั้งหลาย นิกขุควรวจรณอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ นี้ เพื่อกำหนดรู้ซึ่งการแสวงหา ๓ อย่างนี้แล.

จบปัญจมเอสนาสูตรที่ ๕

๖. ัญญฐเอสนาสูตร

การแสวงหา ๓

[๓๐๔] สาวัตถีนิทาน. ดูก่อนนิกขุทั้งหลาย การแสวงหา ๓ อย่างนี้ ๓ อย่างเป็นไฉน คือ การแสวงหากาม ๑ การแสวงหาภพ ๑ การแสวงหาพรหมจรรย์ ๑ ดูก่อนนิกขุทั้งหลาย การแสวงหา ๓ อย่างนี้แล ฯลฯ

จบัญญฐเอสนาสูตรที่ ๖

๗. สัตตมเอสนาสูตร

การแสวงหา ๓

[๓๐๕] สาวัตถีนิทาน. ดูก่อนนิกขุทั้งหลาย การแสวงหา ๓ อย่างนี้ ๓ อย่างเป็นไฉน คือ การแสวงหากาม ๑ การแสวงหาภพ ๑ การแสวงหาพรหมจรรย์ ๑ ดูก่อนนิกขุทั้งหลาย การแสวงหา ๓ อย่างนี้แล.

[๓๑๐] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เพื่อความสิ้นไปแห่งการแสวงหา ๓ อย่างนี้แล ฯลฯ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ นี้ เพื่อความสิ้นไปแห่งการแสวงหา ๓ อย่างนี้ ฯลฯ

จบสัจจมเอสนาสูตรที่ ๓

๘. อัญญมเอสนาสูตร

การแสวงหา ๓

[๓๑๑] สาวัตถีนิกาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย การแสวงหา ๓ อย่างนี้ ๓ อย่างเป็นไฉน คือ การแสวงหากาม ๑ การแสวงหาภพ ๑ การแสวงหาพรหมจรรย์ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย การแสวงหา ๓ อย่างนี้แล.

[๓๑๒] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เพื่อละการแสวง ๓ อย่างนี้แล อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เป็นไฉน คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฐิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ นี้ เพื่อละการแสวงหา ๓ อย่างนี้แล.

จบอัญญมเอสนาสูตรที่ ๘

๕. วิชาสูตร

การถือตัว ๓

[๓๑๓] สาวัตถินิทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย การถือตัว ๓ อย่างนี้ ๓ อย่างเป็นไฉน คือ การถือตัวว่า เราประเสริฐกว่าเขา ๑ เราเสมอเขา ๑ เราเลวกว่าเขา ๑ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย การถือตัว ๓ อย่างนี้แล.

[๓๑๔] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เพื่อรู้อย่างนี้ เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละการถือตัว ๓ อย่างนี้แล อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เป็นไฉน คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฏฐิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ นี้ เพื่อรู้อย่างนี้ เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละการถือตัว ๓ อย่างนี้แล.

จบวิชาสูตรที่ ๕

อรรถกถาวิสาสูตร

บทว่า วิสา ได้แก่ ส่วนแห่งมานะ หรือการตั้งไว้ซึ่งมานะ. บทว่า เสโยหมสมิติ วิสา ได้แก่ ส่วนแห่งมานะหรือการตั้งไว้ซึ่งมานะอย่างนี้ว่า เราเป็นผู้ประเสริฐกว่าเขา.

จบอรรถกถาวิสาสูตรที่ ๕

๑๐. อาสวสูตร*

อาสวะ ๓

[๑๑๕] สāvātthinītan. อก่อนภิกษุทั้งหลาย อาสวะ ๓ อย่างนี้ ๓ อย่างเป็นไฉน คือ กามาสวะ ๑ ภวาสวะ ๑ อวิชชาสวะ ๑ อก่อนภิกษุทั้งหลาย อาสวะ ๓ อย่างนี้.

[๑๑๖] อก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละอาสวะ ๑ อย่างนี้แล ฯลฯ ภิกษุควรเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๕

จบอาสวสูตรที่ ๑๐

* สูตรที่ ๑๐ - ๑๔ ไม่มีอรรถกถาแก้.

๑๑. ภพสูตร

ภพ ๓

[๑๑๓] สาวัตถินิทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภพ ๓ อย่างนี้ ๓ อย่าง เป็นไฉน คือ กามภพ ๑ รูปภพ ๑ อรูปภพ ๑ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภพ ๓ อย่างนี้แล.

[๑๑๔] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละภพ ๓ อย่างนี้แล ฯลฯ ภิกษุควรเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยมรรค ๘ นี้ ฯลฯ

จบภพสูตรที่ ๑๑

๑๒. ทุกขตาสูตร

ความเป็นทุกข์ ๓

[๑๑๕] สาวัตถินิทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ความเป็นทุกข์ ๓ อย่างนี้ ๓ อย่างเป็นไฉน คือ ความเป็นทุกข์เกิดจากความไม่สบายกาย ๑ ความเป็นทุกข์เกิดจากสังขาร ความเป็นทุกข์เกิดจากความแปรปรวน ๑ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ความเป็นทุกข์ ๓ อย่างนี้แล.

[๑๑๖] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เพื่อรู้อย่าง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละความเป็นทุกข์ ๓ อย่างนี้แล ฯลฯ ภิกษุควรเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ นี้ ฯลฯ

จบทุกขตาสูตรที่ ๑๒

๑๓. ขีลสูตร

เสาเชื่อน ๓

[๑๒๑] สāvattīnīทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เสาเชื่อน ๓ อย่างนี้ ๒
อย่างเป็นไฉน ได้แก่เสาเชื่อนคือราคะ ๑ โทสะ ๑ โมหะ ๑ คู่ก่อนภิกษุทั้ง
หลาย เสาเชื่อน ๓ อย่างนี้แล.

[๑๒๒] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เพื่อรู้อย่างยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละเสาเชื่อน ๓
อย่างนี้แล ฯลฯ ภิกษุควรเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ นี้ ฯลฯ

จบขีลสูตรที่ ๑๓

๑๔. มลสูตร

มลทิน ๓

[๑๒๓] สāvattīnīทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย มลทิน ๓ อย่างนี้ ๓
อย่างเป็นไฉน ได้แก่มลทิน คือ ราคะ ๑ โทสะ ๑ โมหะ ๑ คู่ก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย มลทิน ๓ อย่างนี้แล.

[๑๒๔] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เพื่อรู้อย่างยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละมลทิน ๓ อย่าง
นี้แล ฯลฯ ภิกษุควรเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ นี้ ฯลฯ

จบมลสูตรที่ ๑๔

๑๕. นิมุตต

ทุกข์ ๓

[๓๒๕] สาวัตถินิทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ทุกข์ ๓ อย่างนี้ ๓
อย่างเป็นไฉน ได้แก่ทุกข์ คือ รากะ ๑ โทสะ ๑ โมหะ ๒ คู่ก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย ทุกข์ ๓ อย่างนี้แล.

[๓๒๖] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เพื่อรู้อย่างยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละทุกข์ ๓ อย่างนี้
แล ฯลฯ ภิกษุควรเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ นี้ ฯลฯ

จบนิมุตตที่ ๑๕

อรรถกถานิมุตต

บทว่า นิมา ได้แก่ทุกข์. ก็ในบทนี้มีคำอธิบายว่า ทุกข์ทั้งหลาย
เกิดแก่บุรุษ ย่อมทำลายบุรุษนั้นเสีย เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า นิมา. สุตตที่
เหลือในวรรคนี้ทั้งนั้น.

จบอรรถกถานิมุตตที่ ๑๕

๑๖. เวทนาสูตร

เวทนา ๓

[๑๒๙] สāvāṭṭhinīhan. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เวทนา ๓ อย่างนี้ ๓ อย่างเป็นไฉน คือ สุขเวทนา ๑ ทุกขเวทนา ๑ อทุกขมสุขเวทนา ๑ คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เวทนา ๓ อย่างนี้แล.

[๑๓๐] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เพื่อรู้อย่างยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละเวทนา ๓ อย่างนี้แล ฯลฯ ภิกษุควรเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ นี้ ฯลฯ

จบเวทนาสูตรที่ ๑๖

๑๖. ปฐมตัณหาสูตร

ตัณหา ๓

[๑๓๑] สāvāṭṭhinīhan. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ตัณหา ๓ อย่างนี้ ๓ อย่างเป็นไฉน คือ กามตัณหา ๑ ภวตัณหา ๑ วิภวตัณหา ๑ คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ตัณหา ๓ อย่างนี้แล.

[๑๓๒] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เพื่อรู้อย่างยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละตัณหา ๓ อย่างนี้แล อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เป็นไฉน คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุ ในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฏฐิ อ้นอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ

น้อมไปในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ อันอาศัยวิเวก อภัยวิราคะ
อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุยอมเจริญอริยมรรค
อันประกอบด้วยองค์ ๘ นี้ เพื่อรู้อย่างยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อ-
ละตัณหา ๓ อย่างนี้แล.

จบปฐมตัณหาสูตรที่ ๑๗

๑๘. ทุตติยตัณหาสูตร

ตัณหา ๓

[๑๓๑] สāvāṭṭhinīṭhanāṃ cūgāṃbhikkhūṃsaṃghāya tādānāṃ ๓ อย่างนี้ ฯลฯ

[๑๓๒] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เพื่อรู้อย่างยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละตัณหา ๓ อย่างนี้แล อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เป็นไฉน คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฏฐิ มีอันกำจัตราคะเป็นที่สุด มีอันกำจัตโทสะเป็นที่สุด มีอันกำจัตโมหะเป็นที่สุด ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ มีอันกำจัตราคะเป็นที่สุด มีอันกำจัตโทสะเป็นที่สุด มีอันกำจัตโมหะเป็นที่สุด ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาทิฏฐิ อันหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ อันหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาทิฏฐิ อันน้อมไปสู่ นิพพาน โน้มไปสู่ นิพพาน โอนไปสู่ นิพพาน ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ อันน้อมไปสู่ นิพพาน

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวรรค เล่ม ๕ ภาค ๑ - หน้าที่ 174

โน้นไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญ
อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ นี้เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความมสิ้นไป
เพื่อละตัณหา ๓ อย่างนี้แล ฯลฯ

จบทุกยัตถมหาสูตรที่ ๑๘

จบเสนาวรรคที่ ๑๒

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. ปฐมเสนาสูตร
๒. ทุกยเสนาสูตร
๓. ตติยเสนาสูตร
๔. จตุตถเสนาสูตร
๕. ปัญจมเสนาสูตร
๖. ฉัฏฐเสนาสูตร
๗. สัตตม-
เสนาสูตร
๘. อัฐมเสนาสูตร
๙. วิชาสูตร
๑๐. อาสวสูตร
๑๑. ภาวสูตร
๑๒. ทุกขตาสูตร
๑๓. ปัสลสูตร
๑๔. มลสูตร
๑๕. นิฆสูตร
๑๖. เวทนาสูตร
๑๗. ปฐมัตถมหาสูตร
๑๘. ทุกยัตถมหาสูตร

โอมวรรคที่* ๑๓

๑. โอมสูตร

โอมะ ๔

[๓๓๓] สāvāṭṭhinīṭhan. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย โอมะ ๔ อย่างนี้ ๔
อย่างเป็นไหน ได้แก่โอมะคือกาม ๑ โอมะคือภพ ๑ โอมะคือทัญญู ๑
โอมะคืออวิชา ๑ คุก่อนภิกษุทั้งหลาย โอมะ อย่างนี้แล

[๓๓๔] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละโอมะ ๔ อย่าง
นี้แล ฯลฯ ภิกษุควรเจริญอริยมรรค อันประกอบด้วยองค์ ๘ นี้ ฯลฯ

จบโอมสูตรที่ ๑

๒. โยคสูตร

โยคะ ๔

[๓๓๕] สāvāṭṭhinīṭhan คุก่อนภิกษุทั้งหลาย โยคะ ๔ อย่างนี้ ๔
อย่างเป็นไหน. ได้แก่โยคะคือกาม ๑ โยคะคือภพ ๑ โยคะคือทัญญู โยคะ
คืออวิชา ๑ คุก่อนภิกษุทั้งหลาย โยคะ ๔ อย่างนี้แล.

* อรรถกถาวรรคนี้แก้ไขร่วมกัน.

[๓๓๖] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เพื่อรู้อย่างยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละประโยชน์ ๔ อย่างนี้แล ฯลฯ ภิกษุควรเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ นี้ ฯลฯ

จบโยคสูตรที่ ๒

๓. อุปาทานสูตร

อุปาทาน ๔

[๓๓๗] สาวัตถินิทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อุปาทาน ๔ อย่างนี้ ๔ อย่างเป็นไหน ได้แก่อุปาทานคือกาม ๑ อุปาทานคือทิฏฐิ ๑ อุปาทานคือศีลและพรต ๑ อุปาทานคืออัตตวาทะ ๑ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อุปาทานอย่างนี้แล.

[๓๓๘] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เพื่อรู้อย่างยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละอุปาทานอย่างนี้แล ฯลฯ ภิกษุควรเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ นี้ ฯลฯ

จบอุปาทานสูตรที่ ๓

๔. คันถสูตร

คันถะ ๔

[๓๓๕] สาวัตถีนีทาน. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย คันถะ ๔ อย่างนี้ ๔ อย่างเป็นไฉน ได้แก่กายคันถะคืออภิขมา ๑ กายคันถะคือกาบาท ๑ กายคันถะคือสีลัพพตปรามาส ๑ กายคันถะคืออิทังสัจจาภินิเวส ๑* คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย คันถะ ๔ อย่างนี้.

[๓๔๐] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เพื่อรู้อย่างยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละคันถะ ๔ อย่างนี้แล ฯลฯ ภิกษุควรเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ นี้ ฯลฯ

จบคันถสูตรที่ ๔

๕. อนุตยสูตร

อนุตัย ๗

[๓๔๑] สาวัตถีนีทาน คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อนุตัย ๗ อย่างนี้ ๗ อย่างเป็นไฉน ได้แก่อนุตัยคือกามราคะ อนุตัยคือปภิมะ ๑ อนุตัยคือทิฏฐิ ๑ อนุตัยคือวิจิกิจนา ๑ อนุตัยคือมานะ ๑ อนุตัยคือภวราคะ ๑ อนุตัยคือวิชชา ๑ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อนุตัย ๗ อย่างนี้แล.

* ความยึดมั่นว่าสิ่งนี้จริง.

[๑๔๒] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เพื่อรู้อย่างยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละอนุสัย ๗ อย่างนี้แล ฯลฯ ภิกษุควรเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ นี้ ฯลฯ

จบอนุสยสูตรที่ ๕

๖. กามคุณสูตร

กามคุณ ๕

[๑๔๓] สาวัตถินิทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย กามคุณ ๕ อย่างนี้ ๕ อย่างเป็นไฉน คือ รูปที่พึงรู้ได้ด้วยตา. อันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ น่ารัก ยั่วชวน ชวนให้กำหนัด เสียงที่พึงรู้ด้วยหู... กลิ่นที่พึงรู้ด้วยจมูก... รสที่พึงรู้ด้วยลิ้น โภจทรัพย์ที่พึงรู้ด้วยกาย อันนี้ปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ น่ารัก ยั่วชวน ชวนให้กำหนัด คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย กามคุณ ๕ อย่างนี้แล.

[๑๔๔] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เพื่อรู้อย่างยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละกามคุณ ๕ อย่างนี้แล ฯลฯ ภิกษุควรเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ นี้ ฯลฯ

จบกามคุณสูตรที่ ๖

๗. นีวรณสูตร

นีวรณ ๕

[๓๔๕] สāvattīnīhan. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย นีวรณ ๕ อย่างนี้ ๕ อย่างเป็นไฉน คือ กามฉันทนีวรณ ๑ พยาบาทนีวรณ ๑ ถีนมัทธนีวรณ ๑ อูธัจจกุกกุจจนีวรณ ๑ วิจิกิจฉานีวรณ ๑ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย นีวรณ ๕ อย่างนี้แล.

[๓๔๖] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เพื่อรู้อย่างยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละนิวรณ ๕ อย่างนี้แล ฯลฯ ภิกษุควรเจริญอรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ นี้ ฯลฯ

จบนีวรณสูตรที่ ๗

๘. อุปาทานขันธสูตร

อุปาทานขันธ ๕

[๓๔๗] สāvattīnīhan. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อุปาทานขันธ ๕ อย่างนี้ ๕ อย่างเป็นไฉน ได้แก่อุปาทานขันธคือรูป ๑ อุปาทานขันธคือเวทนา ๑ อุปาทานขันธคือสัญญา ๑ อุปาทานขันธคือสังขาร ๑ อุปาทานขันธคือวิญญาณ ๑ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อุปาทานขันธ ๕ อย่างนี้แล.

[๓๔๘] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญอุริยมรรคอัน ประกอบด้วย
ด้วยองค์ ๘ เพื่อรู้อย่าง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละอุปาทานชั้น
๕ อย่างนี้แล ฯลฯ ภิกษุควรเจริญอุริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ นี้ ฯลฯ
จบอุปาทานชั้นสุตฺรที่ ๘

๕. โอรัมภาคิยสุตฺร

โอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕

[๓๔๙] สาวตถินิทาน คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สังโยชน์อันเป็นส่วน
เบื้องต่ำ ๕ อย่างนี้ ๕ อย่างเป็นไฉน คือ สักกายทิฏฐิ ๑ วิจิกิจฉา ๑
สีลพทปรามาส ๑ กามฉันทะ ๑ พยาบาท ๑ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สังโยชน์
อันเป็นส่วนเบื้องต่ำ ๕ อย่างนี้แล.

[๓๕๐] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญอุริยมรรคอันประกอบด้วย
ด้วยองค์ ๘ เพื่อรู้อย่าง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละสังโยชน์อัน
เป็นส่วนเบื้องต่ำ ๕ อย่างนี้แล ฯลฯ ภิกษุควรเจริญอุริยมรรคอันประกอบด้วย
ด้วยองค์ ๘ นี้ ฯลฯ

จบโอรัมภาคิยสุตฺรที่ ๕

๑๐. ปฐมอุทัมภกคิยสูตร

อุทัมภกคิยสังโยชน์ ๕

[๑๕๑] สāvตถินิทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งกาย สังโยชน์อันเป็นส่วน เบื้องสูง ๕ อย่างนี้ ๕ อย่างเป็นไฉน คือ รูปปราคะ ๑ อรูปปราคะ ๑ มานะ ๑ อุทริจจะ ๑ อวิชชา ๑ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สังโยชน์อันเป็นส่วน เบื้องสูง ๕ อย่างนี้แล.

[๑๕๒] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๕ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละสังโยชน์อันเป็นส่วน เบื้องสูง ๕ อย่างนี้แล อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เป็นไฉน คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฐิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อภัยนิโรธ น้อมไปในการสละ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ นี้ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละสังโยชน์อันเป็นส่วน เบื้องสูง ๕ อย่างนี้แล.

จบปฐมอุทัมภกคิยสูตรที่ ๑๐

๑๑. ทุติยอุทหมภากียสูตร

ว่าด้วยวิธีกำจัดอุทหมภากียสังโยชน์ ๕

[๓๕๓] สาวัตถิทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สังโยชน์อันเป็นส่วนเบื้องสูง ๕ อย่างนี้ ๕ อย่างเป็นไฉน คือ รูปราคะ ๑ อรูปราคะ ๑ มานะ ๑ อุทธัจจะ ๑ อวิชชา ๑ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สังโยชน์อันเป็นส่วนเบื้องสูง ๕ อย่างนี้แล.

[๓๕๔] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละสังโยชน์อันเป็นส่วนเบื้องสูง ๕ อย่างนี้แล อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เป็นไฉน คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฐิ มีอันกำจัดราคะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโทสะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโมหะเป็นที่สุด ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ มีอันกำจัดราคะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโทสะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโมหะเป็นที่สุด ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาทิฐิ อันหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ อันหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาทิฐิ อันน้อมไปสู่นิพพาน โน้มไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ อันน้อมไปสู่นิพพาน โน้มไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ นี้ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละสังโยชน์อันเป็นส่วนเบื้องสูง ๕ อย่างนี้แล.

จบทุติยอุทหมภากียสูตรที่ ๑๑

จบโอฆวรรคที่ ๑๓

จบมัคคสังยุต

โอมวรรคพรรณนาที่ ๑๓

พึงทราบวินิจฉัยในโอมวรรค.

บทว่า กาโมโหม ได้แก่ ความกำหนดด้วยความพอใจในกามคุณ ๕.

บทว่า ภโวโหม ได้แก่ ความกำหนดด้วยความพอใจในรูปปราคะและอรูปราคะ.

บทว่า ทิฏฺฐโหม ได้แก่ ทิฏฺฐิ ๖๒. บทว่า อวิชฺโชโหม ได้แก่ ความไม่รู้ในอริยสัจ ๔. แม้ในกามโยคะเป็นต้นก็มีนัยนี้แล.

บทว่า กามุปาทานํ ได้แก่ การยึดถือกาม. แม้ในบทมีบทว่า ทิฏฺฐุปาทา เป็นต้น ก็มีนัยนี้แล.

บทว่า คนฺธา ได้แก่ เครื่องร้อยรัด คือติดแน่น. บทว่า กาย-

คนฺโถ ได้แก่ เครื่องร้อยรัดแห่งนามกาย คือกิเลสเครื่องร้อยรัดแน่น.

บทว่า อิทํ สจฺจาภินิเวโส ได้แก่ ยึดมั่นอย่างนี้ว่า นี้แหละจริง เกิดขึ้นด้วยอำนาจอันตคาหิกทิฏฺฐิ. บทว่า กามราคานุสฺสโย ความว่า ชื่อว่า

กามราคานุสฺสย เพราะอรรถว่า ไปด้วยกำลัง แม้ในสูตรที่เหลือก็มีนัยนี้แล.

บทว่า โอรมฺภากิยานิ คือสังโยชนอันเป็นส่วนเบื้องต่ำ. บทว่า

สญฺโฆชนานิ ได้แก่ เครื่องผูกมัด. บทว่า อุทฺธมฺภากิยานิ ได้แก่

สังโยชนอันเป็นส่วนเบื้องสูง. สูตรที่เหลือในที่ทั้งปวงมีความง่ายทั้งนั้น ด้วยประการฉะนี้.

จบโอมวรรคพรรณนาที่ ๑๓

จบอรรถกถามัคคสังยุต

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. โอมสูตร ๒. โยคสูตร ๓. อุปาทานสูตร ๔. กัณฺถสูตร
๕. อนุสฺสยสูตร ๖. กามคุณสูตร ๗. นีวรณสูตร ๘. อุปาทานชั้นธสูตร
๙. โอรัมภากิยสูตร ๑๐. ปฐมอุทฺธมฺภากิยสูตร ๑๑. ทุคฺคิยอุทฺธมฺภากิยสูตร

โพชฌงค์สังยุต

ปัพพตวรรคที่ ๑

๑. หิมวันตสูตร

ผู้เจริญโพชฌงค์ถึงความเป็นใหญ่ในธรรมทั้งหลาย

[๑๕๕] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกนาคอาศัยขุนเขาชื่อหิมวันต์ มีกายเติบโต มีกำลัง ครั้นกายเติบโต มีกำลังขุนเขานั้นแล้ว ย่อมลงสู่ บึงน้อย ครั้นลงสู่บึงน้อยแล้ว ย่อมลงสู่บึงใหญ่ ครั้นลงสู่บึงใหญ่แล้ว ย่อมลงสู่แม่น้ำน้อย ครั้นลงสู่แม่น้ำน้อยแล้ว ย่อมลงสู่แม่น้ำใหญ่ ครั้นลงสู่ แม่น้ำใหญ่แล้ว ย่อมลงสู่มหาสมุทรสาคร นาคพวกนั้น ย่อมถึงความโตใหญ่ ทางกายในมหาสมุทรสาครนั้น แม่น้ำใด ภิกษุอาศัยศีลตั้งอยู่ในศีลแล้ว เจริญโพชฌงค์ ๗ กระทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗ ย่อมถึงความใหญ่ไพศาล ในธรรมทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกัน.

[๑๕๖] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุอาศัยศีล ตั้งอยู่ในศีลแล้ว เจริญโพชฌงค์ ๗ กระทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗ อย่างไร จึงถึงความใหญ่ไพศาลในธรรมทั้งหลาย. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อม เจริญสติสัมโพชฌงค์ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ย่อมเจริญธรรมวิจยสัมโพชฌงค์... วิริยสัมโพชฌงค์... ปิติ สัมโพชฌงค์... ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์... สมาธิสัมโพชฌงค์... อุเบกขา สัมโพชฌงค์ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุอาศัยศีล ตั้งอยู่ในศีลแล้ว เจริญโพชฌงค์ ๗ กระทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗ อย่างนี้แล จึงถึงความใหญ่ไพศาลในธรรม

ทั้งหลาย.

จบนิมิตตสูตรที่ ๑

อรรถกถาโพชฌงค์สังยุต

ปัพพตวรรควรรณนาที่ ๑

อรรถกถาหิมวันตสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในหิมวันตสูตรที่ ๑ แห่งโพชฌงค์สังยุต.

บทว่า นาคา ความว่า นาคแม่เหล่านี้ อยู่ระหว่างคลื่น บนหลังมหาสมุทร หาอยู่ในวิมานไม้. นาคเหล่านี้มีกายเติบโตเป็นต้น เพราะอาศัยภูเขาหิมวันต์ ทั้งหมดพึงทราบโดยนัยอันกล่าวไว้ในหนหลัง. ในบทว่า โพชฌงค์ นี้ ชื่อว่าโพชฌงค์เพราะเป็นองค์แห่งความตรัสรู้ หรือองค์ของผู้ตรัสรู้. มีคำที่ท่านอธิบายไว้อย่างไร ธรรมสามัคคีนี้น่าท่านเรียกว่า โภชิ เพราะอธิบายไว้ว่า พระอริยสาวกย่อมตรัสรู้ด้วยธรรมสามัคคี กล่าวคือ สติ ธรรมวิจยะ วิริยะ ปิตี ปัสสัทธิ สมาธิ อุเบกขา ซึ่งเป็นปฏิปักษ์ต่ออุปัทวะหลายอย่างมี ลินะ ความหดหู่ อุทธัจจะ ความฟุ้งซ่าน ปติภูฐานะ ความตั้งอยู่ อายุหนะ การรวบรวม กามสุขัลลิกานุโยค ทำความเพียรในกามสุข อตตกิลมณานุโยค ทำความเพียรในการทำตนให้ลำบาก อูจเฉท-ทิฎฐิ ความเห็นว่าขาดสูญ ัสสตทิฎฐิ ความเห็นว่าเที่ยง และอภินิเวศ ความยึดมั่นเป็นต้น เมื่อธรรมสามัคคีเกิดขึ้นอยู่ ในขณะแห่งมรรคที่เป็นโลกิยะและโลกุตระดังนี้ บทว่า พุชฺฌติ มีอธิบายว่า พระอริยสาวก ย่อมลุกขึ้นจากความหลับคือกิเลสสันดาน คือตรัสรู้หรือริยัจ ๔ หรือย่อมกระทำนิพพานให้แจ้ง. สมดังที่ท่านกล่าวว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเจริญโพชฌงค์ ๗ ตรัสรู้แล้ว ซึ่งอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ. ชื่อว่า โพชฌงค์เพราะเป็นองค์

แห่งความตรัสรู้ กล่าวคือธรรมสามัคคีนั่น เหมือนองค์แห่งฉานและองค์แห่งมรรคเป็นต้น. ส่วนพระอริยสาวก เรียกว่า โภชิ เพราะอธิบายว่า ย่อมตรัสรู้ด้วยธรรมสามัคคีนี่ มีประการตามที่กล่าวแล้ว ด้วยประการฉะนี้. ชื่อว่า โภชฌงค์ เพราะเป็นองค์ของผู้ตรัสรู้นั้นบ้าง เหมือนองค์แห่งเสนาและองค์แห่งรถเป็นต้น. เพราะเหตุนี้ พระอรรถกถาจารย์ จึงกล่าวว่า อีกอย่างหนึ่งชื่อว่า โภชฌงค์ เพราะเป็นองค์ของบุคคลผู้ตรัสรู้.

ถามว่า ชื่อว่า โภชฌงค์ เพราะอรรถว่าอย่างไร.

ตอบว่า ชื่อว่า โภชฌงค์ เพราะอรรถว่า ย่อมเป็นไปเพื่อความตรัสรู้ เพราะอรรถว่า ตรัสรู้ เพราะอรรถว่า ตรัสรู้ตาม เพราะอรรถว่า ตรัสรู้เฉพาะ เพราะอรรถว่า ตรัสรู้ดี. ฟังทราบอรรถแห่งโภชฌงค์ แม้โดยนัยแห่งปฏิสัมภิทาเป็นต้น ด้วยประการฉะนี้แล

ส่วนในบทเป็นต้นว่า สติสมโภชฌงค์ ฟังทราบอรรถในบททั้งปวงอย่างนี้ว่า ชื่อว่า สัมโภชฌงค์ เพราะเป็นองค์แห่งการตรัสรู้ อันประเสริฐและดี สัมโภชฌงค์คือสติ ชื่อว่า สติสัมโภชฌงค์ ซึ่งสติสัมโภชฌงค์นั้น. บทว่า ภาวติ คือ ให้เจริญ อธิบายว่า ย่อมให้เกิดคือย่อมให้บังเกิดบ่อย ๆ ในจิตสันดานของตน บททั้งหลายมีอาทิว่า วิเวกนิสฺสิตํ ฟังทราบโดยนัยอันกล่าวแล้วในบทนี้ว่า ภิกษุย่อมเจริญสมาธิปฏิภาณอัสยวิเวกดังนี้ ในโกสลสังยุต.

ส่วนความต่างกันดังนี้ ในโกสลสังยุตนั้น ท่านกล่าววิเวกไว้ ๓ อย่าง คือ อาศัยตทังควิเวก สมุจเฉทวิเวก นิลสฺรณวิเวก. ส่วนอาจารย์บางพวกกล่าวถึงผู้เจริญโภชฌงค์อัสยวิเวก ๕ อย่างก็มี. ก็อาจารย์เหล่านั้นย่อมยกโภชฌงค์ขึ้นแสดงอย่างนี้ ในขณะที่แห่งพลววิปัสสนา มรรคและผลอย่างเดียวกันก็หาไม่ได้ ย่อมยกขึ้นแสดงแม้ในกสิณฉาน อานาปานสติ อสุภกัมมัฏฐาน

และพรหมวิหารทาน อันเป็นบาทของวิปัสสนา อาจารย์บางพวกเหล่านั้น จึงไม่สำเร็จตามพระอรรถกถาจารย์ เพราะฉะนั้น ตามมติของท่านเหล่านั้น ในขณะที่แห่งความเป็นไปแห่งฌานเหล่านั้น ว่าโดยกิจ ฌานก็ยังมีอาศัยวิ-
ขัมภณวิเวก. ในขณะที่แห่งวิปัสสนา ท่านกล่าวว่า โดยอธยาศัย ภิกษุยอมเจริญ
วิปัสสนา อาศัยนิสสรณวิเวก ฉันใด. ก็ควรจะกล่าวว่า ภิกษุยอมเจริญ
โพชฌงค์ อาศัยปฏิปัตสัทธิวิเวกฉันนั้น. คำที่เหลือในสูตรนี้มีนัยตามที่กล่าว
แล้วในหนหลังแล .

จบอรรถกถาหิมวันตสูตรที่ ๑

๒. กายสูตร

อาหารของนิรณัน ๕

[๑๕๗] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย กายนี้มีอาหารเป็นที่ตั้ง ดำรงอยู่ได้ เพราะอาศัยอาหาร ไม่มีอาหารดำรงอยู่ไม่ได้ แม้ฉันใด นิรณัน ๕ ก็มีอาหาร เป็นที่ตั้ง ดำรงอยู่ได้เพราะอาศัยอาหาร ไม่มีอาหารดำรงอยู่ไม่ได้ ฉันนั้น เหมือนกัน

[๑๕๘] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่าเป็นอาหาร ให้กามฉันทที่ยังไม่เกิดเกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้วให้เจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น คุก่อนภิกษุทั้งหลาย สุกณิมิตมีอยู่ การกระทำให้มากซึ่งอโยนิโสมนสิการในสุกณิมิตนั้น นี้เป็นอาหารให้กามฉันทที่ยังไม่เกิดเกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้วให้เจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น

[๓๕๕] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่าเป็นอาหารให้พยาบาทที่ยังไม่เกิดเกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้วให้เจริญไฟบุญยิ่งขึ้น คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ปฏินิมิตมียอยู่ การกระทำให้มากซึ่งอโยนิโสมนสิการในปฏินิมิตนั้น นี่เป็นอาหารให้พยาบาทที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญไฟบุญยิ่งขึ้น.

[๓๖๐] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่าเป็นอาหารให้ถีนมิทชะที่ยังไม่เกิดเกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้วให้เจริญไฟบุญยิ่งขึ้น คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ความไม่ยินดี ความเกียจคร้าน ความบิดเบี้ยว ความเมาอาหาร ความที่ใจหดหู่ มียอยู่ การกระทำให้มากซึ่งอโยนิโสมนสิการในสิ่งเหล่านั้น นี่เป็นอาหารให้ถีนมิทชะที่ยังไม่เกิดเกิดขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญไฟบุญยิ่งขึ้น

[๓๖๑] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่าเป็นอาหารให้อุทธัจจกุกกัจจะที่ยังไม่เกิดเกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้วให้เจริญไฟบุญยิ่งขึ้น คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ความไม่สงบใจมียอยู่ การกระทำให้มากซึ่งอโยนิโสมนสิการในความไม่สงบใจนั้น นี่เป็นอาหารให้อุทธัจจกุกกัจจะที่ยังไม่เกิดเกิดขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญไฟบุญยิ่งขึ้น

[๓๖๒] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่าเป็นอาหารให้วิจิจจลาที่ยังไม่เกิดเกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้วให้เจริญไฟบุญยิ่งขึ้น คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมทั้งหลาย อันเป็นที่ตั้งแห่งวิจิจจลามียอยู่ การกระทำให้มากซึ่งอโยนิโสมนสิการในธรรมเหล่านั้น นี่เป็นอาหารให้วิจิจจลาที่ยังไม่เกิดเกิดขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญไฟบุญยิ่งขึ้น.

[๓๖๓] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย กายนี้มีอาหารเป็นที่ตั้ง ดำรงอยู่ได้ เพราะอาศัยอาหาร ไม่มีอาหารดำรงอยู่ไม่ได้ แม้ฉันใด นิรณฺฑ ๕ เหล่านี้

ก็มีอาหารเป็นที่ตั้ง ดำรงอยู่ได้เพราะอาศัยอาหาร ไม่มีอาหารดำรงอยู่ไม่ได้
ฉนั้นนั่นเหมือนกัน.

อาหารของโพชฌงค์ ๗

[๑๖๔] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย กายนี้มีอาหารเป็นที่ตั้ง ดำรงอยู่ได้
เพราะอาศัยอาหาร ไม่มีอาหารดำรงอยู่ไม่ได้ แม้ฉนั้นใด โพชฌงค์ ๗ ก็มี
อาหารเป็นที่ตั้ง ดำรงอยู่ได้เพราะอาศัยอาหาร ไม่มีอาหารดำรงอยู่ไม่ได้ ฉนั้น
นั่นเหมือนกัน

[๑๖๕] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่าเป็นอาหารให้สติสัมโพชฌงค์
ที่ยังไม่เกิดเกิดขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญบริบูรณ์ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
ธรรมทั้งหลายเป็นที่ตั้งแห่งสติสัมโพชฌงค์ มีอยู่ การกระทำให้มากซึ่งโยนิ-
โสมนสิการในธรรมเหล่านั้น นี่เป็นอาหารให้สติสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิดเกิด
ขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญบริบูรณ์

[๑๖๖] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่าเป็นอาหารให้ธรรมวิจย
สัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิดเกิดขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญบริบูรณ์. คุณก่อน
ภิกษุทั้งหลาย ธรรมทั้งหลายที่เป็นกุศลและอกุศล ที่มีโทษ และไม่มีโทษ
ที่เลวและประณีต ที่เป็นฝ่ายดำและฝ่ายขาว มีอยู่ การกระทำให้มีซึ่งโยนิ-
โสมนสิการในธรรมเหล่านั้น นี่เป็นอาหารให้ธรรมวินัยสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิด
เกิดขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญบริบูรณ์.

[๑๖๗] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่าเป็นอาหารให้วิริยสัมโพชฌงค์
ที่ยังไม่เกิดเกิดขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญบริบูรณ์. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
ความริเริ่ม ความพยายาม ความบากบั่น มีอยู่ การกระทำให้มากซึ่งโยนิ-

โสมนสิการในสิ่งเหล่านี้ นี้เป็นอาหารใช้วิริยสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิดเกิดขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญบริบูรณ์.

[๑๖๘] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย กี่อะไรเล่าเป็นอาหารให้ปีติสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิดเกิดขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญบริบูรณ์ คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมทั้งหลายเป็นที่ตั้งแห่งปีติสัมโพชฌงค์ มีอยู่. การกระทำให้มากซึ่งโยนิโสมนสิการในธรรมเหล่านั้น นี้เป็นอาหารให้ปีติสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิดเกิดขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญบริบูรณ์

[๑๖๙] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย กี่อะไรเล่าเป็นอาหารให้ปีติสัทธิสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิดเกิดขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญบริบูรณ์. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ความสงบกาย ความสงบจิต มีอยู่. การกระทำให้มากซึ่งโยนิโสมนสิการในความสงบนั้น นี้เป็นอาหารให้ปีติสัทธิสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิดเกิดขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญบริบูรณ์.

[๑๗๐] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย. กี่อะไรเล่าเป็นอาหารให้สมาธิสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิดเกิดขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญบริบูรณ์. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย สมาธินิมิต อัปยัคคินิมิต* มีอยู่. การกระทำให้มากซึ่งโยนิโสมนสิการในนิมิตนั้น นี้เป็นอาหารให้สมาธิสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิดเกิดขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญบริบูรณ์

[๑๗๑] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย กี่อะไรเล่าเป็นอาหารให้อุเบกขาสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิดเกิดขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญบริบูรณ์. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมทั้งหลายเป็นที่ตั้งแห่งอุเบกขาสัมโพชฌงค์ มีอยู่. การกระทำให้มากซึ่งโยนิโสมนสิการในธรรมเหล่านั้น นี้เป็นอาหารให้อุเบกขาสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิดเกิดขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญบริบูรณ์.

* หมายถึงนิมิตแห่งจิตที่มีอารมณ์ไม่ฟุ้งซ่าน.

[๓๗๒] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย กายนี้มีอาหารเป็นที่ตั้ง ดำรงอยู่ได้ เพราะอาศัยอาหาร ไม่มีอาหารดำรงอยู่ไม่ได้ แม้ฉันใด โพชฌงค์ ๗ เหล่านี้ก็มี อาหารเป็นที่ตั้ง ดำรงอยู่ได้เพราะอาศัยอาหาร ไม่มีอาหารดำรงอยู่ไม่ได้ ฉะนั้นเหมือนกัน.

จบกายสูตร ๒

อรรถกถากายสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในกายสูตรที่ ๒.

บทว่า อาหารภูจิติโก คือกายนี้ดำรงอยู่ได้เพราะปัจจัย. บทว่า อาหาร ปฏิจฺจ ได้แก่ อาศัยปัจจัย. บทว่า สุกฺกนิมิตฺตํ ได้แก่ แม้สิ่งที่งามก็เป็นสุกฺกนิมิต แม้อารมณ์ของสิ่งที่งาม ก็เป็นสุกฺกนิมิต. บทว่า อโยนิโส มนสิกาโร ได้แก่ ไม่กระทำไว้ในใจโดยอุบาย คือ กระทำไว้ในใจนอกทาง ได้แก่ กระทำในใจในความไม่เที่ยงว่าเที่ยง หรือในความทุกข์ว่าสุข ในสิ่งที่มิใช่ตนว่าตน หรือในสิ่งที่ไม่งามว่างาม กามฉันทะย่อมเกิดขึ้นแก่ผู้ยังมนสิการนั้นให้เข้าไปอยู่ในสุกฺการมณฺ์นั้นโดยมาก. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสคำว่า อตฺตติ ภิกฺขเว สุกฺกนิมิตฺตตํ ดังนี้เป็นต้น. พึงทราบวาจาประกอบในนิวรรณ์ในที่ซึ่งปวงด้วยประการฉะนี้.

ส่วนในบทว่า **ปฏิฆณิมิต्त** เป็นต้น ปฏิฆะก็ดี อารมณ์ของปฏิฆะก็ดี จัดเป็นปฏิฆณิมิต. บทว่า **อโรติ** แปลว่า ความกระสัน. พระองค์ตรัสชื่อว่า ในบทเหล่านั้น ความไม่ยินดีเป็นไฉน คือความไม่ยินดี ความไม่ยินดียิ่ง ความไม่เอกริรมย์ ความกระสัน ความสะดุ้งในเสนาสนะทั้งหลายอันสังัด หรือในธรรมทั้งหลาย อันเป็นอริกฺขุสลอย่างใดอย่างหนึ่ง นี้เรียกว่า ความไม่ยินดี.

บทว่า **ตฺนุทิ** ได้แก่ ความคร้านกายที่จรมาเกิดขึ้น เพราะมีหนวหนัก เป็นต้นเป็นปัจจัย เมื่อมันเกิดขึ้น เขาจะกล่าวว่ หนวหนัก ร้อนนัก เรา หิวนัก กระหายนัก เราเดินทางไกลนัก. พระองค์ตรัสชื่อว่า ในบทเหล่านั้น ความเกียจคร้านเป็นไฉน คือกิริยาที่เกียจคร้าน ความมีใจเกียจคร้าน ความคร้าน กิริยาที่คร้าน ความเป็นคนมีความคร้านอันใด นี้เรียกว่า ความเกียจคร้าน.

บทว่า **วิขมฺภิตา** ได้แก่ ความบิดกายด้วยอำนาจกิเลส. พระองค์ตรัสชื่อว่า ในบทเหล่านั้น ความบิดขี้เกียจเป็นไฉน คือความบิดกาย ความบิด ความเอียงมา ความเอียงไป ความสยบลง ความซบเซา ความป่วยไข้ของกายอันใด นี้เรียกว่า ความบิดขี้เกียจ.

บทว่า **ภตฺตสมฺมโท** ได้แก่ ความเร่าร้อนในอาหาร. พระองค์ตรัสชื่อว่า ในบทเหล่านั้น ความเมาในอาหารเป็นไฉน ความสยบในอาหาร ลำบากในอาหาร ความเร่าร้อนในอาหาร ความอ้วนของกายของคน ผู้บริโภคอันใด อันนี้เรียกว่า คมเมาในอาหาร.

บทว่า **เจตโส ลินฺตุตฺต** ได้แก่ อากาโรหฺนุของจิต. พระองค์ตรัสชื่อว่า ในบทเหล่านั้น ความหุดหู่ของจิตใจเป็นไฉน คือความไม่งาม ความ

ไม่ควรแก่การงาน ความหดหู่ลง กิริยาหดหู่ ความหดหู่ของจิต ท้อแท้ กิริยาที่ท้อแท้ ความท้อแท้ของจิตอันใด อันนี้เรียกว่าความหดหู่ของจิต.

บทว่า เจตโส อรูปสโม ความว่า อาการไม้สงบของจิต เหมือนคนนั่งก่อไฟ มีแต่ถ่านปราศจากเปลวไฟ และเหมือนคนนั่งไม่ก่อไฟในที่สุม-บาดร ฉะนั้น แต่โดยเนื้อความข้อนั้น เป็นความฟุ้งซ่านรำคาญแท้.

บทว่า วิจิกิจฉานญาณิยา ธมฺมา ได้แก่ ธรรมเป็นอารมณ์ของวิจิกิจฉา. อโยนิโสมนสิการมีนัยอันกล่าวไว้ในบททั้งปวงแล ในข้อนี้ ธรรม ๒ เหล่านี้ คือ กามฉันทะ วิจิกิจฉา ท่านกล่าวไว้ว่าอย่างนี้ โดยอารมณฺ์พยาบาท กล่าวไว้โดยอารมณฺ์และอุปนิสสัยปัจจัย ธรรมที่เลือกกล่าวไว้โดยสหชาติปัจจัย และอุปนิสสัยปัจจัย ด้วยประการฉะนี้.

บทว่า สติสมุโขษณฺคญาณิยา ธมฺมา ได้แก่ ธรรมเป็นอารมณ์ของสติ คือโพธิปักขิยธรรม ๓๗ และโลกุตตรธรรม ๘. บทว่า ตตฺถโยนิโสมนสิการพหุลีกาโร ได้แก่ การทำบ่อย ๆ ซึ่งมนสิการโดยอุบายในธรรมนั้น.

บทว่า กุสลา ในบทเป็นต้นว่า กุสลากุสลา ธมฺมา ได้แก่ ธรรมเกิดแต่ความฉลาดไม่มีโทษมีผลเป็นสุข. บทว่า อกุสลา ได้แก่ ธรรมเกิดแต่ความไม่ฉลาด มีโทษ มีผลเป็นทุกข์. บทว่า สาวชฺชา ได้แก่ ธรรมเป็นอกุศล. บทว่า อนวชฺชา ได้แก่ ธรรมเป็นกุศล. แม้ในธรรมเลวประณีต ดำและขาว ก็มีนัยนี้เหมือนกัน. บทว่า สปฺปฏิภาคา ได้แก่ กัณฺหธรรมและสุกฺกธรรมเท่านั้น ด้วยว่า กัณฺหธรรมชื่อว่ามีส่วนเปรียบเพราะให้ผลดำ และสุกฺกธรรมชื่อว่ามีส่วนเปรียบ เพราะให้ผลขาว อธิบายว่า มีส่วนแห่งวิบากเช่นกัน อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่ามีส่วนเปรียบ เพราะมีส่วนตรงกันข้าม. คือมีส่วนเปรียบแม้ว่าอย่างนี้ว่า ส่วนสุกฺกธรรมตรงกันข้ามกับกัณฺหธรรม

และกัณหารธรรมตรงกันข้ามกับสุกกธรรม อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า มีส่วนเปรียบ เพราะอรรถว่า จะนำมากลับกันไม่ได้. คือกัณหาและสุกกธรรมมีส่วนเปรียบกันได้อย่างนี้ว่า ฝ่ายอกุศลห้ามกุศลแล้ว จึงให้วิบากของตน ส่วนกุศลห้ามอกุศลแล้ว จึงให้วิบากของตน ดังนี้.

บทว่า อารพุกชาตุ ได้แก่ความเพียรครั้งแรก. บทว่า นิกุขมชาตุ ได้แก่ความเพียรมีกำลังกว่านั้น เพราะออกจากความเกียจคร้าน. บทว่า ประกุกมชาตุ ได้แก่ ความเพียรมีกำลังกว่านั้น เพราะเป็นเหตุก้าวไปข้างหน้า ๆ ก็อฐานะ เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวด้วยบท ๓.

บทว่า ปิติสมโพขณงกุฏจانيยา ได้แก่ ธรรมเป็นอารมณ์ของ ปิติ. บทว่า กายปสุตฺทฺธิ ได้แก่ ความสงบแห่งขันธ* สาม. บทว่า จิตฺตปสุตฺทฺธิ ได้แก่ ความสงบแห่งวิญญูณขันธ บทว่า สมานินิมิตฺตํ ได้แก่ สมณะบ้าง อารมณ์ของสมณะบ้าง. บทว่า อพฺยคฺคณิมิตฺตํ เป็นไวพจน์ของ บทว่า สมานินิมิตฺตํ นั้น.

บทว่า อุเปกฺขาสมโพขณงกุฏจانيยา ได้แก่ ธรรมเป็นอารมณ์ของอุเบกขา แต่โดยเนื้อความ พึงทราบอาการอันเป็นกลางว่า ธรรมทั้งหลายเป็นที่ตั้งแห่งอุเบกขา ในข้อนี้ สติ ธรรมวิจยะ และอุเบกขาสัมโพชฌงค์ ท่านกล่าวไว้โดยความเป็นอารมณ์อย่างนี้. ธรรมทั้งหลายที่เหลือท่านกล่าวไว้โดยความเป็นอารมณ์บ้าง โดยความเป็นอุปนิสัยบ้าง.

จบอรรถกถากายสูตรที่ ๒

* คือ เวทนาขันธ สัญญาขันธ และสังขารขันธ.

๓. สีสสูตร

การหลีกออก ๒ วิธี

[๓๗๓] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่าใดเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีล เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยสมาธิ เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญา เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิมุตติ เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิมุตติญาณทัสสนะ การได้เห็นภิกษุเหล่านั้นก็ดี การได้ฟังภิกษุเหล่านั้นก็ดี การเข้าไปนั่งใกล้ภิกษุเหล่านั้นก็ดี การระลึกถึงภิกษุเหล่านั้นก็ดี แต่ละอย่าง ๆ เรากล่าวว่ามีอุปการะมาก ข้อนั้นเพราะเหตุไร. เพราะผู้ที่ได้ฟังธรรมของภิกษุเห็นปานนั้นแล้ว ย่อมหลีกออกอยู่ด้วย ๒ วิธี คือ หลีกออกด้วยกาย ๒ หลีกออกด้วยจิต ๑ เชนหลีกออกอยู่อย่างนั้นแล้ว ย่อมระลึกถึง ย่อมตรึกถึงธรรมนั้น.

[๓๗๔] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สมัยใด ภิกษุหลีกออกอยู่อย่างนั้นแล้ว ย่อมระลึกถึง ย่อมตรึกถึงธรรมนั้น สมัยนั้น สติสัมโพชฌงค์ เป็นอันภิกษุปรารภแล้ว ภิกษุย่อมชื่อว่าเจริญสติสัมโพชฌงค์ สติสัมโพชฌงค์ของภิกษุย่อมถึงความเจริญบริบูรณ์ เชนมีสตอยู่อย่างนั้น ย่อมเลือกเฟ้น ตรวจตรา ถึงความพินิจพิจารณาธรรมนั้นด้วยปัญญา.

[๓๗๕] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สมัยใด ภิกษุมีสตอยู่อย่างนั้น ย่อมเลือกเฟ้น ตรวจตรา ถึงความพินิจพิจารณาธรรมนั้นด้วยปัญญา สมัยนั้น ธรรมวิจยสัมโพชฌงค์ เป็นอันภิกษุปรารภแล้ว ภิกษุย่อมชื่อว่าเจริญธรรมวิจยสัมโพชฌงค์ ธรรมวิจยสัมโพชฌงค์ของภิกษุย่อมถึงความเจริญบริบูรณ์ เมื่อภิกษุเลือกเฟ้น ตรวจตรา พินิจพิจารณาธรรมนั้นด้วยปัญญา ความเพียรอันไม่ย่อหย่อนเป็นอันภิกษุปรารภแล้ว.

[๑๗๖] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย สมัยใด เมื่อภิกษุเลือกเฟ้น ตรวจตรา พินิจพิจารณาธรรมนั้นด้วยปัญญา ความเพียรอันไม่ย่อหย่อน อันภิกษุปรารถนาแล้ว สมัยนั้น วิริยสัมโพชฌงค์เป็นอันภิกษุปรารถนาแล้ว ภิกษุยอมชื่อว่าเจริญ วิริยสัมโพชฌงค์ วิริยสัมโพชฌงค์ของภิกษุยอมถึงความเจริญบริบูรณ์ ปีติที่ไม่มีอามิสยอมเกิดแก่ภิกษุผู้ปรารถนาความเพียร.

[๑๗๗] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย สมัยใด ปีติที่ไม่มีอามิสยอมเกิดแก่ภิกษุ ผู้ปรารถนาความเพียร สมัยนั้น ปีติสัมโพชฌงค์เป็นอันภิกษุปรารถนาแล้ว ภิกษุยอมชื่อว่าเจริญปีติสัมโพชฌงค์ ปีติสัมโพชฌงค์ของภิกษุยอมถึงความเจริญบริบูรณ์ กายก็ดี จิตก็ดี ของภิกษุผู้มีใจกอปรด้วยปีติ ย่อมสงบระงับ.

[๑๗๘] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย สมัยใด กายก็ดี จิตก็ดี ของภิกษุผู้มีใจกอปรด้วยปีติ ย่อมสงบระงับ สมัยนั้น ปัสัตถิสัมโพชฌงค์เป็นอันภิกษุปรารถนาแล้ว ภิกษุยอมชื่อว่าเจริญปัสัตถิสัมโพชฌงค์ ปัสัตถิสัมโพชฌงค์ของภิกษุ ย่อมถึงความเจริญบริบูรณ์ จิตของภิกษุผู้มีกายสงบแล้ว มีความสุข ย่อมตั้งมั่น.

[๑๗๙] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย สมัยใด จิตของภิกษุผู้มีกายสงบแล้ว มีความสุข ย่อมตั้งมั่น สมัยนั้น สมาธิสัมโพชฌงค์เป็นอันภิกษุปรารถนาแล้ว ภิกษุยอมชื่อว่าเจริญสมาธิสัมโพชฌงค์ สมาธิสัมโพชฌงค์ของภิกษุยอมถึงความเจริญบริบูรณ์ เธอยอมเป็นผู้เพ่งดูจิตที่ตั้งมั่นแล้วอย่างนั้นด้วยดี.

[๑๘๐] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย สมัยใด ภิกษุยอมเป็นผู้เพ่งดูจิตที่ตั้งมั่นแล้วอย่างนั้นด้วยดี สมัยนั้น อุเบกขาสัมโพชฌงค์เป็นอันภิกษุปรารถนาแล้ว ภิกษุยอมชื่อว่าเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ อุเบกขาสัมโพชฌงค์ของภิกษุ ย่อมถึงความเจริญบริบูรณ์.

[๓๘๑] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อโพชนงค์ ๗ อันภิกษุเจริญแล้ว
อย่างนี้ กระทำให้มากแล้วอย่างนี้ ผลานิสงส์ ๗ ประการ อันเชอพึงหวังได้
ผลานิสงส์ ๗ ประการเป็นไฉน.

[๓๘๒] คือ (๑) ในปัจจุบัน จะได้บรรลุอรหัตผลโดยพลัน (๒)
ในปัจจุบันไม่ได้บรรลุ ที่นั่นจะได้บรรลุในเวลาใกล้ตาย (๓) ถ้าในปัจจุบัน
ก็ไม่ได้บรรลุ ในเวลาใกล้ตายก็ไม่ได้บรรลุ ที่นั่นจะได้เป็นพระอนาคามีผู้
อัคราปรินิพพายี เพราะสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ลื่นไป (๔) ถ้าในปัจจุบันก็ไม่ได้
บรรลุ ในเวลาใกล้ตายก็ไม่ได้บรรลุ และไม่ได้เป็นพระอนาคามีผู้อัครา-
ปรินิพพายี เพราะสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ลื่นไป ที่นั่น จะได้เป็นพระอนาคามี
ผู้อุปหัจจปรินิพพายี เพราะสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ลื่นไป (๕) ถ้าในปัจจุบัน
ก็ไม่ได้บรรลุ ในเวลาใกล้ตายก็ไม่ได้บรรลุ ไม่ได้เป็นพระอนาคามีผู้
อัคราปรินิพพายี และไม่ได้เป็นพระอนาคามีผู้อุปหัจจปรินิพพายี ที่นั่น
จะได้เป็นพระอนาคามีผู้สังขารปรินิพพายี เพราะสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ลื่นไป
(๖) ถ้าในปัจจุบันก็ไม่ได้บรรลุ ในเวลาใกล้ตายก็ไม่ได้บรรลุ ไม่ได้เป็น
พระอนาคามีผู้อัคราปรินิพพายี ไม่ได้เป็นพระอนาคามีผู้อุปหัจจปรินิพพายี
พระไม่ได้เป็นพระอนาคามีผู้สังขารปรินิพพายี ที่นั่น จะได้เป็นพระอนาคามี
สังขารปรินิพพายี เพราะสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ลื่นไป (๗) ถ้าในปัจจุบันก็
ไม่ได้บรรลุ ในเวลาใกล้ตายก็ไม่ได้บรรลุ ไม่ได้เป็นพระอนาคามีผู้อัครา-
ปรินิพพายี ไม่ได้เป็นพระอนาคามีผู้อุปหัจจปรินิพพายี ไม่ได้เป็นพระอนาคามี
ผู้สังขารปรินิพพายี และไม่ได้เป็นพระอนาคามีผู้สังขารปรินิพพายี ที่นั่น
จะได้เป็นพระอนาคามีผู้อุทรังโสโตอกนิฏฐคามิ เพราะสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕

สิ้นไป คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อโพชฌงค์ ๗ อันภิกษุเจริญแล้วอย่างนี้ กระทำ
ให้มากแล้วอย่างนี้ ผลานิสงส์ ๗ ประการเหล่านี้ อันเธอพึงหวังได้.

จบสี่สูตรที่ ๓

อรรถกถาสี่สูตร

พึงทราบวินิจฉัยในสี่สูตรที่ ๓.

ในบทว่า สีสสมฺปนฺนา นี้ ท่านถือเอาโลกียศีลและโลกุตระศีลของ
ภิกษุผู้มีอาสวะสิ้นแล้ว. อธิบายว่า พวกภิกษุเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีลนั้น. แม้
ในสมาธิและปัญญาที่มีนัยนี้เหมือนกัน. ส่วนความหลุดพ้น เป็นผลวิมุตติ
เท่านั้น. วิมุตติญาณทัสสนะ เป็นปัจจเวกขณญาณ. ในข้อนี้ ธรรมมีศีล
เป็นต้น เป็นทั้งโลกิยะและโลกุตระอย่างนี้ วิมุตติเป็นโลกุตระ วิมุตติญาณ
ทัสสนะเป็นโลกิยะเท่านั้น.

บทว่า ทสฺสนมฺปหิ ตตฺตบเทเป็น ทสฺสนปี อหิ ก็การได้เห็นนี้นั้น
มี ๒ อย่างคือ การเห็นด้วยจักขุ ๑ เห็นด้วยญาณ ๑. ในการได้เห็น ๒ อย่าง
นั้น การได้เห็นคือการได้แลดูพระอรិยะทั้งหลายด้วยจักขุ อันเลื่อมใส
ชื่อว่า การได้เห็นด้วยจักขุ. ส่วนการได้เห็นลักษณะอันพระอริยะเห็นแล้ว
และการแทงตลอดลักษณะอันพระอริยะแทงตลอดแล้ว ด้วยฌาน ด้วย
วิปัสสนา หรือด้วยมรรคและผล คือว่า การได้เห็นด้วยญาณ. แต่ในการ
ได้เห็น ๒ อย่างนี้ การได้เห็นด้วยจักขุ ประสงค์เอาในที่นี้. เพราะว่า แม้
การได้แลดูพระอริยะด้วยจักขุอันเลื่อมใส มีอุปการะมากทีเดียว. บทว่า สวณฺ
ได้แก่ การได้ฟังด้วยหู ต่อบุคคลทั้งหลายผู้กล่าวอยู่ว่า พระจินาสพชื่อนั้น

ย่อมอยู่ในแวนแคว้น ชนบท บ้าน นิคม วิหาร หรือในถ้ำซื่อโน้น การได้ฟังนั้นก็มิอุปการะมากเหมือนกัน. บทว่า **อุปสงฺกมณํ** ได้แก่ การเข้าไปหาพระอริยะด้วยจิตเห็นปานนี้ว่า เราจักถวายทาน หรือจักถามปัญหา เราจักฟังธรรมหรือเราจักทำสักการะ. บทว่า **ปยฺธิรฺปาสนํ** ได้แก่ การเข้าไปนั่งใกล้เพื่อจะถาม. อธิบายว่า การฟังคุณของพระอริยะ เข้าไปหาพระอริยะเหล่านั้น นิมนต์ ถวายทาน ถามปัญหาโดยนัยเป็นต้นว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ อะไรเป็นกุศล ดังนี้.

บทว่า **อนุสฺสตี** ได้แก่ การระลึกถึงภิกษุผู้นั่งอยู่ในที่พักกลางคืน และที่พักกลางวันว่า บัดนี้ พระอริยะทั้งหลายให้เวลาล่วงไปอยู่ด้วยความสุข เกิดแต่ฌาน วิปัสสนามรรคและผล ในที่มีที่เร้น ถ้ำ และมณฑปเป็นต้น อนึ่ง โอวาทใดอันเราได้แล้วในสำนักของพระอริยะเหล่านั้น การจำแนกโอวาทนั้นแล้วระลึกถึงอย่างนี้ว่า ในที่นี้ท่านกล่าวถึงศีล ในที่นี้ท่านกล่าวถึงสมาธิ ในที่นี้ท่านกล่าวถึงวิปัสสนา ในที่นี้ท่านกล่าวถึงมรรค ในที่นี้ท่านกล่าวถึงผล. บทว่า **อนุปพฺพชฺช** ได้แก่ การยังจิตให้เลื่อมใสในพระอริยะ แล้วออกจากเรือนบวชในสำนักของพระอริยะเหล่านั้น. อนึ่ง การบวชแท้ของบุคคลผู้ยังจิตให้เลื่อมใสในสำนักของพระอริยะ บวชในสำนักของท่านเหล่านั้นหวังประพฤติดตามโอวาทานุสาสนีของท่าน ชื่อว่า การบวชตาม. การบวชของบุคคลผู้หวังประพฤติดตามโอวาทานุสาสนี ในสำนักคนเหล่าอื่นก็ดี ของบุคคลผู้บวชในที่อื่นด้วยความเลื่อมใสในพระอริยะ หวังประพฤติดตามโอวาทานุสาสนีในสำนักของพระอริยะก็ดี ชื่อว่า การบวชตาม. ส่วนการบวชของคนผู้บวชในสำนักของเจ้าลัทธิตอื่นด้วยความเลื่อมใสในเจ้าลัทธิตอื่น หวังประพฤติดตามโอวาทานุสาสนีของเจ้าลัทธิตอื่น ไม่ชื่อว่า บวชตาม.

ก็ในบรรพชิตทั้งหลาย บรรพชิตที่บวชตามพระมหากัสสปเถระ
อย่างนี้ คราวแรกได้มีประมาณแสนรูป. และที่บวชตามพระจันทคุตตเถระ
ผู้เป็นสัทธีวาริกของพระเถระนั้น ก็มีประมาณเท่านั้นเหมือนกัน. พระสุริย-
คุตตเถระผู้เป็นสัทธีวาริกของพระจันทคุตตเถระนั้นก็ดี พระอัสสคุตต
เถระผู้เป็นสัทธีวาริกของพระสุริยคุตตเถระนั้นก็ดี พระโยนกธรรมรักจิต
เถระผู้เป็นสัทธีวาริกของพระอัสสคุตตเถระนั้นก็ดี ก็ได้มีประมาณเท่านั้น
เหมือนกัน. ส่วนพระอนุชาของพระเจ้าอโศกผู้เป็นสัทธีวาริกของพระ
โยนกธรรมรักจิตเถระ ชื่อว่า **ติสสเถระ** บรรพชิตบวชตามพระติสสเถระ
นั้นนับได้สองโกฏิครึ่ง. พวกบวชตามพระมหินทเถระกำหนดนับไม่ได้.
เมื่อคนบวชด้วยความเลื่อมใสในพระศาสดาในเกาะลังกาจนถึงวันนี้ ก็ชื่อว่า
บวชตามพระมหินทเถระเหมือนกัน

บทว่า **ตัมมัม** ได้แก่ ซึ่งธรรมคือโอวาทานิสาสนียของท่านเหล่านั้น.
บทว่า **อนุสุสฺรติ** แปลว่า ย่อมระลึก. บทว่า **อนุวิตกฺกเถติ** ได้แก่ ทำให้
วิตกนำไป. บทว่า **อารทฺโธ โหติ** ได้แก่ บริบูรณ์ คำเป็นต้นว่า **ปวิจฺนติ**
ทั้งหมดท่านกล่าวด้วยอำนาจการเที่ยวไปด้วยญาณในธรรมนั้น. อีกอย่างหนึ่ง
บทว่า **ปวิจฺนติ** ได้แก่ เลือกเฟ้นลักษณะแห่งธรรมเหล่านั้น ๆ บทว่า
ปวิจฺรติ ได้แก่ ยังญาณให้เที่ยวไปในธรรมนั้น. บทว่า **ปรีวิมฺสมาปชฺชติ**
ได้แก่ ย่อมถึงความพิจารณา ตรวจดู ค้นคว้า.

บทว่า **สตฺต ผลานิ สตฺตวณฺิสํสา** นั้น โดยใจความเป็นอย่าง.
เดียวกัน. บทว่า **ทิกฺขุเรว ฐมฺเม ปฏฺิจฺจ อญฺณํ อาราเชติ** ได้แก่ เมื่อ
บรรลูลอหัตผล ก็ได้บรรลุในอรรถาพินฺเณ. และย่อมบรรลูลอหัตผลนั้นแล

ก่อน อธิบายว่า เมื่อบรรลุนิติภาวะ ก็จะมีบรรลุนิติภาวะ บพว่า ออ
มรรณกาล ได้แก่ ย่อมบรรลุนิติภาวะในเวลาใกล้จะตาย

บพว่า อนัตตปรินิพพายี ความว่า อนัตตปรินิพพายีใด อายุ
ยังไม่ถึงกลางคน ปรินิพพานเสียก่อน อนัตตปรินิพพายีนั่น มีสามอย่าง คือ
ผู้หนึ่งเกิดในชั้นอวิหามีอายุพันกัป จะบรรลุนิติภาวะครั้งแรกในวันทีตน
เกิดนั่นเอง. ถ้าไม่บรรลุนิติภาวะในวันทีตนเกิด ก็จะมีบรรลุนิติภาวะแห่งร้อยกัปต้น
นี่เป็นอนัตตปรินิพพายีทีหนึ่ง อีกหนึ่ง เมื่อไม่อาจอย่างนี้ จะบรรลุนิติภาวะแห่ง
สองร้อยกัปนี่เป็นอนัตตปรินิพพายีทีสอง อีกหนึ่ง เมื่อไม่อาจอย่างนี้ จะบรรลุนิติภาวะ
ในทีสุดแห่งสิริร้อยกัป นี่เป็นอนัตตปรินิพพายีทีสาม ก็พันร้อยกัปทีห้าบรรลุนิติภาวะ
หรือผลชื่อว่าอุปหัจจปรินิพพายี แม้ในชั้นอตปปา ก็มีนัยนี้เหมือนกัน
ก็เขาเกิดในทีแห่งใดแห่งหนึ่ง บรรลุนิติภาวะแล้ว ด้วยการประกอบรวมกันมี
ปัจจัยปรุงแต่ง ชื่อว่า สสังขารปรินิพพายี. บรรลุนิติภาวะแล้ว ด้วยการ
ไม่ประกอบทีไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง ชื่อว่า อสังขารปรินิพพายี. ผู้เกิดแม่ใน
ชั้นอวิหาเป็นต้น ดำรงอยู่ในชั้นนั้นตลอดอายุแล้ว เกิดในชั้นสูง ๆ ขึ้นไป
ถึงอกนิฏฐพรหม ชื่อว่า อุทังโสโตอกนิฏฐคามิ.

ส่วนอนาคามี ๔๘ ควรกล่าวไว้ในทีนี้ด้วย ก็ในชั้นอวิหา อนัตต-
ปรินิพพายีมีสาม อุปหัจจปรินิพพายีมีหนึ่ง อุทังโสโตอกนิฏฐคามิมีหนึ่ง
รวมเป็น ๕ อสังขารปรินิพพายีเหล่านั้น ๕ สสังขารปรินิพพายี ๕ รวมเป็น ๑๐.
ในชั้นอตปปาเป็นต้นก็อย่างนั้น ส่วนในชั้นอกนิฏฐพรหม ไม่มีอุทังโสโต.
เพราะฉะนั้น ในชั้นอกนิฏฐพรหมนั้น มีสสังขารปรินิพพายี ๔ มีอสังขาร
ปรินิพพายี ๔ รวมเป็น ๘ รวมอนาคามีได้ ๔๘ ด้วยประการฉะนี้ บรรดา
อนาคามีเหล่านั้น อุทังโสโตอกนิฏฐคามิยอมเป็นผู้ใหญ่กว่าเขาทั้งหมด

และเป็นผู้น้อยกว่าเขาทั้งหมด ถามว่า อย่างไร. ตอบว่า ก็เขาชื่อว่า ผู้ใหญ่กว่าอนาคามีทั้งปวงด้วยอายุ เพราะมีอายุหนึ่งหมื่นหกพันกัป. ชื่อว่า ผู้น้อยกว่าอนาคามีทั้งปวง เพราะบรรลุดุรหัตผลภายหลังกว่าเขาทั้งหมด. ในสูตรนี้ ท่านกล่าวโพชฌงค์อันเป็นบุพภาควิปัสสนาแห่งอรหัตมรรค ซึ่งมี ลักษณะต่าง ๆ อันเป็นไปในขณะแห่งจิตดวงหนึ่ง ไม่ก่อน ไม่หลัง.

จบอรรถกถาสีลสูตรที่ ๓

๔. วัตตสูตร

การอยู่ด้วยโพชฌงค์ ๗

[๓๘๓] สมัยหนึ่ง ท่านพระสารีบุตรอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้กรุงสาวัตถี ณ ที่นั่นแล ท่านพระสารีบุตร เรียกภิกษุทั้งหลายว่า คุณก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้นรับคำท่านพระสารีบุตรแล้ว. ท่านพระสารีบุตรได้กล่าวว่า คุณก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย โพชฌงค์ ๗ ประการนี้. ๗ ประการเป็นไฉน. คือ สติสัมโพชฌงค์ ๑ ธรรมวิจยสัมโพชฌงค์ ๑ วิริยสัมโพชฌงค์ ๑ ปิติสัมโพชฌงค์ ๑ ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ ๑ สมาธิสัมโพชฌงค์ ๑ อุเบกขาสัมโพชฌงค์ ๑ คุณก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย โพชฌงค์ ๗ ประการนี้แล.

[๓๘๔] คุณก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย บรรดาโพชฌงค์ ๗ ประการนี้ เรา ประสงค์จะอยู่ด้วยโพชฌงค์ข้อใด ๆ ในเวลาเช้า ก็อยู่ด้วยโพชฌงค์ข้อนั้น ๆ เราประสงค์จะอยู่ด้วยโพชฌงค์ข้อใด ๆ ในเวลาเที่ยง ก็อยู่ด้วยโพชฌงค์ข้อ

นั้น ๆ เราประสงค์จะอยู่ด้วยโพชฌงค์ข้อใด ๆ ในเวลาเย็น ก็อยู่ด้วยโพชฌงค์ข้อนั้น ๆ.

[๑๘๕] คุณก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ถ้าสติสัมโพชฌงค์มีอยู่แก่เรา ดังพรรณนามานี้ เราก็รู้ว่าสติสัมโพชฌงค์ของเราหาประมาณมิได้ อันเราปรารถดีแล้ว สติสัมโพชฌงค์เมื่อยังตั้งอยู่ เราก็รู้ว่าตั้งอยู่ ถ้าเมื่อสติสัมโพชฌงค์ของเราเคลื่อนไป เราก็รู้ว่าเคลื่อนไป เพราะสิ่งนี้เป็นปัจจัย ฯลฯ

[๑๘๖] คุณก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ถ้าอุเบกขาสัมโพชฌงค์มีอยู่แก่เรา ดังพรรณนามานี้ เราก็รู้ว่าอุเบกขาสัมโพชฌงค์ของเราหาประมาณมิได้ อันเราปรารถดีแล้ว อุเบกขาสัมโพชฌงค์เมื่อยังตั้งอยู่ เราก็รู้ว่าตั้งอยู่ ถ้าเมื่ออุเบกขาสัมโพชฌงค์ของเราเคลื่อนไป เราก็รู้ว่าเคลื่อนไป เพราะสิ่งนี้เป็นปัจจัย.

[๑๘๗] คุณก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย หีบผ้าของพระราชาหรือของราชมหาอำมาตย์ เต็มด้วยผ้าสีต่าง ๆ พระราชาหรือราชมหาอำมาตย์ ประสงค์จะนุ่งห่มผ้าชุดใด ๆ ในเวลาเช้า ก็นุ่งห่มผ้าชุดนั้น ๆ ได้ ประสงค์จะนุ่งห่มผ้าชุดใด ๆ ในเวลาเที่ยง ก็นุ่งห่มผ้าชุดนั้น ๆ ได้ ประสงค์จะนุ่งห่มผ้าชุดใด ๆ ในเวลาเย็น ก็นุ่งห่มผ้าชุดนั้น ๆ ได้ แม้ฉันใด เราก็ฉันนั้น เหมือนกัน บรรดาโพชฌงค์ทั้ง ๗ นี้ ประสงค์จะอยู่ด้วยโพชฌงค์ข้อใด ๆ ในเวลาเช้า ก็อยู่ด้วยโพชฌงค์ข้อนั้น ๆ ประสงค์จะอยู่ด้วยโพชฌงค์ข้อใด ๆ ในเวลาเที่ยง ก็อยู่ด้วยโพชฌงค์ข้อนั้น ๆ ประสงค์จะอยู่ด้วยโพชฌงค์ข้อใด ๆ ในเวลาเย็น ก็อยู่ด้วยโพชฌงค์ข้อนั้น ๆ.

[๑๘๘] ถ้าสติสัมโพชฌงค์มีอยู่แก่เรา ดังพรรณนามานี้ เราก็รู้ว่าสติสัมโพชฌงค์ของเราหาประมาณมิได้ อันเราปรารถดีแล้ว สติสัมโพชฌงค์

เมื่อยังตั้งอยู่ เราก็รู้ว่าตั้งอยู่ ถ้าเมื่อสติสัมโพชฌงค์ของเราเคลื่อนไป เราก็รู้ว่าเคลื่อนไป เพราะสิ่งนี้เป็นปัจจัย ฯลฯ

[๒๘๕] ถ้าอุเบกขาสัมโพชฌงค์มีอยู่แก่เรา ดังพรรณนามานี้ เราก็รู้ว่าอุเบกขาสัมโพชฌงค์ของเราหาประมาณมิได้ อันเราปรารถนาแล้ว อุเบกขา- สัมโพชฌงค์เมื่อยังตั้งอยู่ เราก็รู้ว่าตั้งอยู่ ถ้าเมื่ออุเบกขาสัมโพชฌงค์ของเราเคลื่อนไป เราก็รู้ว่าเคลื่อนไป เพราะสิ่งนี้เป็นปัจจัย.

จบวัตตสูตรที่ ๔

อรรถกถาวัตตสูตร

ฟังทราบวินิจฉัยในวัตตสูตรที่ ๔.

บทว่า สติสัมโพชฌงฺโก อิติ เจ เม โหติ ความว่า ถ้าสติสัม- โพชฌงค์ย่อมมีแก่เราดังพรรณนามานี้. บทว่า อปฺปมาโณติ เม โหติ ความว่า เราเห็นว่า สติสัมโพชฌงค์ของเราหาประมาณมิได้ดังนี้. บทว่า สุตฺตมารทฺโธ ได้แก่ บริบูรณ์ดีแล้ว. ในบทว่า ติฏฺฐนฺตุ นี้ สติสัมโพชฌงค์ย่อมตั้งอยู่ โดยอาการแปด. คือ พระเถระย่อมรู้ว่า สติสัมโพชฌงค์ ชื่อว่า ตั้งอยู่ เพราะไม่ระลึกถึงความเกิด เพราะระลึกถึงความไม่เกิด คือ ความเป็นไป ความไม่ เป็นไป นิमित ไม่มีนิमित สติสัมโพชฌงค์ ชื่อว่า ตั้งอยู่ เพราะไม่ระลึก ถึงสังขาร เพราะระลึกถึงอสังขาร ดังนั้น สติสัมโพชฌงค์ จึงตั้งอยู่ด้วย อาการแปดเหล่านี้แล. พระเถระย่อมรู้ชัดซึ่งสติสัมโพชฌงค์ เมื่อประพฤติ ย่อมประพฤติด้วยอาการแปดตรงกันข้ามกันอาการที่กล่าวแล้ว นั้นแหละ. แม้

ในโพชฌงค์ที่เหลือ ก็มีนัยนี้แล. สูตรนี้ท่านกล่าวโพชฌงค์ที่มีกำลังของพระเถระ.

ก็เมื่อใดพระเถระทำสติสัมโพชฌงค์ให้เป็นหลัก ย่อมเข้าผลสมาบัติเมื่อนั้น โพชฌงค์ ๖ นอกนี้ ย่อมไปตามสติสัมโพชฌงค์นั้น. เมื่อใด พระเถระทำโพชฌงค์อย่างใดอย่างหนึ่งให้เป็นหลักในบรรดาโพชฌงค์ มีธรรมวิจยะเป็นต้น แม้เมื่อนั้น โพชฌงค์ที่เหลือ ย่อมไปตามโพชฌงค์นั้นแล. พระเถระ เมื่อแสดงความชำนาญที่ประพฤติมาของตน ในผลสมาบัติอย่างนี้ จึงกล่าวสูตรนี้ ด้วยประการดังนี้.

จบอรรถกถาวัตตสูตรที่ ๔.

๕. ภิกขุสูตร

เรื่องว่าโพชฌงค์เพราะเป็นไปเพื่อตรัสรู้

[๔๕๐] ครั้งนั้นแล ภิกขุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ฯลฯ ครั้นแล้วได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่เรียกว่าโพชฌงค์ ๆ ดังนี้ ด้วยเหตุเพียงเท่าไรหนอ จึงจะเรียกว่า โพชฌงค์. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกขุ ที่เรียกว่าโพชฌงค์ เพราะเป็นไปเพื่อตรัสรู้.

[๔๕๑] ดูก่อนภิกขุ ภิกขุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสติสัมโพชฌงค์ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ

[๔๕๒] ภิกขุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ

[๓๕๓] เมื่อภิกษุนั้นเจริญโพชฌงค์ ๗ ประการนี้ จิตย่อมหลุดพ้น
แม้จากกามาสวะ ภวาสวะ อวิชชาสวะ เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ย่อมมีญาณหยั่ง
รู้ว่าหลุดพ้นแล้ว ย่อมรู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่
ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี คู่ก่อนภิกษุ ที่เรียกว่า
โพชฌงค์ เพราะเป็นไปเพื่อตรัสรู้ ฉะนั้นแล.

จบภิกษุสูตรที่ ๕

อรรถกถาภิกษุสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในภิกษุสูตรที่ ๕.

บทว่า โปชฌย ลวตฺตุนฺติ ความว่า ย่อมเป็นไปเพื่อตรัสรู้. ถามว่า
เพื่อตรัสรู้อะไร ตอบว่า ตรัสรู้นิพพาน อันปัจจุปรังแต่ไม่ได้ด้วย
มรรค ตรัสรู้กิจอันตนทำแล้วด้วยปัจจุเวกขณญาณ. มีอธิบายว่า อีกอย่าง
หนึ่ง โพชฌงค์ย่อมเป็นไปเพื่อตรัสรู้ เพราะการตัดกิเลสได้ขาดด้วยมรรคเพื่อ
ความเป็นพุทธะ ด้วยผลดังนี้ก็มี. ด้วยเหตุนี้แล ในที่นี้ ท่านจึงแสดงไว้ทั้ง
หมดว่าการกระทำนิพพานให้แจ้ง การพิจารณาซึ่งการละกิเลส.

จบอรรถกถาภิกษุสูตรที่ ๕

๖. กุณฑลียสูตร

ตถาคตมีวิชาและวิมุตติเป็นผลานิสงส์

[๑๕๔] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ป่าอัญชนมฤคทายวัน ใกล้เมืองสาเกต. ครั้งนั้นแล กุณฑลียปริพาชกเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ได้ปราศรัยกับพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ข้าพระองค์ชอบเที่ยวไปในอารามและชอบเข้าไปในที่ชุมนุมชน นี่เป็นเหตุการ์ณของข้าพระองค์ ผู้บริโภคอาหารเช้าแล้ว ในเวลาหลังอาหาร ข้าพระองค์เดินไปเรื่อยๆ เทียวไปเรื่อยๆ สู่อารามจากอาราม สู่อุทยานจากอุทยาน ณ ที่นั้น ข้าพระองค์เห็นสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง กำลังกล่าวถ้อยคำมีวาทะและการเปลื้องวาทะว่าดังนี้เป็นอานิสงส์ และมีความขุ่นเคืองเป็นอานิสงส์ ส่วนท่านพระโคตมมีอะไรเป็นอานิสงส์อยู่เล่า. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ดูก่อนกุณฑลียะ ตถาคตมีวิชาและวิมุตติเป็นผลานิสงส์อยู่.

[๑๕๕] ก. ข้าแต่ท่านพระโคตมผู้เจริญ ก็กรรมเหล่าไหนที่บุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมยังวิชาและวิมุตติให้บริบูรณ์.

พ. ดูก่อนกุณฑลียะ โภชณงค์ ๗ อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมยังวิชาและวิมุตติให้บริบูรณ์.

ก. ข้าแต่ท่านพระโคตมผู้เจริญ ก็กรรมเหล่าไหนที่บุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมยังโภชณงค์ ๗ ให้บริบูรณ์.

พ. คุณก่อนคุณทลียะ สติปัญญา ๔ อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้
มากแล้ว ย่อมยังโพชฌงค์ ๗ ให้บริบูรณ์.

ก. ข้าแต่ท่านพระโคตมผู้เจริญ ก็กรรมเหล่าไหนที่บุคคลเจริญแล้ว
กระทำให้มากแล้ว ย่อมยังสติปัญญา ให้บริบูรณ์

พ. คุณก่อนคุณทลียะ สุจริต ๓ อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มาก
แล้ว ย่อมยังสติปัญญา ๔ ให้บริบูรณ์

ก. ข้าแต่ท่านพระโคตมผู้เจริญ ก็กรรมเหล่าไหนที่บุคคลเจริญแล้ว
กระทำให้มากแล้ว ย่อมยังสุจริต ๓ ให้บริบูรณ์.

[๓๕๖] พ. คุณก่อนคุณทลียะ อินทรีย์สังวรอันบุคคลเจริญแล้ว
กระทำให้มากแล้ว ย่อมยังสุจริต ๓ ให้บริบูรณ์ อินทรีย์สังวรอันบุคคลเจริญ
แล้ว กระทำให้มากแล้วอย่างไร ย่อมยังสุจริต ๓ ให้บริบูรณ์ คุณก่อนคุณทลียะ
ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เห็นรูปที่พอใจด้วยจักขุแล้ว ย่อมไม่ยินดี ไม่จึงเคียด
ไม่ยังความกำหนัดให้เกิด และกายของเธอก็คงที่ จิตก็คงที่ มั่นคงดีในภายใน
หลุดพ้นดีแล้ว อนึ่ง เธอเห็นรูปที่ไม่พอใจด้วยจักขุแล้ว ก็ไม่เก้อ
ไม่มีจิตตั้งอยู่ด้วยอำนาจกิเลส ไม่เสียใจ มีจิตไม่พยายาบท และกายของเธอก็
คงที่ จิตก็คงที่ มั่นคงดีในภายใน หลุดพ้นดีแล้ว

อีกประการหนึ่ง ภิกษุฟังเสียงด้วยหู ฯลฯ คมกลิ่นด้วยจมูก ฯลฯ ลิ้ม
รสด้วยลิ้น ฯลฯ ถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกาย ฯลฯ รู้ธรรมารมณที่พอใจด้วยใจ
แล้ว ย่อมไม่ยินดี ไม่จึงเคียด ไม่ยังความกำหนัดให้เกิด และกายของเธอ
ก็คงที่ จิตก็คงที่ มั่นคงดีในภายใน หลุดพ้นดีแล้ว อนึ่ง เธอรู้ธรรมารมณ
ที่ไม่พอใจด้วยใจแล้ว ไม่เก้อ ไม่มีจิตตั้งอยู่ด้วยอำนาจกิเลส ไม่เสียใจ
มีจิตไม่พยายาบท และกายของเธอก็คงที่ จิตก็คงที่ มั่นคงดีในภายใน
หลุดพ้นดีแล้ว.

ดูก่อนคุณทลียะ เพราะเหตุที่ภิกษุเห็นรูปด้วยจักขุแล้ว เป็นผู้คงที่ไม่เสียใจ มีจิตไม่พยายาบาท เพราะรูปทั้งที่ชบอบใจและไม่ชบอบใจ ภายของเธอก็คงที่ จิตก็คงที่ มันคงดีในภายใน หลุดพ้นดีแล้ว ภิกษุฟังเสียงด้วยโสต ฯลฯ คมกลั่นด้วยฆมานะ ฯลฯ ลี้มรสด้วยชีวหา ฯลฯ ถูกต้องโณฏฐัพพะด้วยกาย ฯลฯ รู้ธรรมารมณด้วยใจแล้ว เป็นผู้คงที่ ไม่เสียใจ มีจิตไม่พยายาบาท เพราะธรรมารมณที่ชบอบใจและไม่ชบอบใจ และภายของเธอก็คงที่ จิตก็คงที่ มัน คงดีในภายใน หลุดพ้นดีแล้ว ดูก่อนคุณทลียะ อินทริยสังวรอันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว อย่างนี้แล ย่อมยังสุจริต ๓ ให้บริบูรณ์.

[๒๕๑] ดูก่อนคุณทลียะ ก็สุจริตเหล่านั้นอันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้วอย่างไร ย่อมยังสติปัญฐาน ๔ ให้บริบูรณ์ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เจริญกายสุจริตเพื่อละกายทุจริต เจริญวจีสุจริตเพื่อละวจีทุจริต เจริญมโนสุจริตเพื่อละมโนทุจริต สุจริต ๓ อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว อย่างนี้แล ย่อมยังสติปัญฐาน ๔ ให้บริบูรณ์.

[๒๕๒] ดูก่อนคุณทลียะ สติปัญฐาน ๔ อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้วอย่างไร ย่อมยังโพชฌงค์ ๗ ให้บริบูรณ์ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมพิจารณาเห็นกายในกายเนื่อง ๆ อยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ พึงกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้ ย่อมพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาเนื่อง ๆ อยู่ ฯลฯ ย่อมพิจารณาเห็นจิตในจิตเนื่อง ๆ อยู่ ฯลฯ ย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรมเนื่อง ๆ อยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ พึงกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้ ดูก่อนคุณทลียะ สติปัญฐาน ๔ อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้วอย่างนี้แล ย่อมยังโพชฌงค์ ๔ ให้บริบูรณ์.

[๔๙๕] คุณก่อนคุณทลียะ โปชฌงค์ ๗ อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้วอย่างไร ย่อมยังวิชาและวิมุตติให้บริบูรณ์ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสติสัมโพชฌงค์ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ คุณก่อนคุณทลียะ โปชฌงค์ ๗ อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้วอย่างนี้แล ย่อมยังวิชาและวิมุตติให้สมบูรณ์

[๔๐๐] เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว คุณทลียปริพาชกได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ภามิตของพระองค์แจ่มแจ้งนัก ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ภามิตของพระองค์แจ่มแจ้งนัก ท่านพระโคตมทรงประกาศธรรมโดยอเนกปริยาย เปรียบเหมือนบุคคลหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทางแก่คนหลงทาง หรือตามประทีปในที่มืดด้วยหวังว่า ผู้มีจักขุจักเห็นรูปได้ ฉะนั้น ข้าพระองค์ขอถึงท่านพระโคตมกับทั้งพระธรรมและพระภิกษุสงฆ์ ว่าเป็นสรณะ ขอท่านพระโคตม จงทรงจำข้าพระองค์ว่า เป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะจนตลอดชีวิต จำเดิมแต่วันนี้เป็นต้นไป.

จบคุณทลียสูตรที่ ๖

อรรถกถาคุณทลีสสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในคุณทลีสสูตรที่ ๖.

บทว่า อารามนียาติ ได้แก่ ชื่อว่า เทียวไปในอาราม เพราะอาศัย อารามเป็นที่ไป. บทว่า ปริสทาจโร ได้แก่ เทียวไปในบริษัท. คนพาลบ้าง บัณฑิตบ้าง มารวมกันอยู่ ชื่อว่า บริษัท. ส่วนผู้ใด ย่อมสามารถเพื่อย่ำยี วาตะของคนอื่นแล้ว จึงแสดงวาตะของตนได้ ผู้นี้ชื่อว่า เทียวไปในบริษัท. บทว่า อาราเมน อาราม์ ความว่า ข้าพเจ้าเดินไปเนื่อง ๆ สู่อารามจาก อาราม อธิบายว่า มิได้เดินไปภายนอก แม้อันอุทยานก็มีนัยนี้เหมือนกัน. ในข้อนี้มีเนื้อความดังนี้ว่า เข้าไปสู่อารามหนึ่ง จากอารามหนึ่ง เข้าไปสู่ อุทยานหนึ่ง จากอุทยานหนึ่ง. บทว่า อติวาทปโมกฺขานิสฺส ความว่า วาตะดังนี้ การเปลื้องวาตะดังนี้ โดยนัยนี้ว่า การถามมีอย่างนี้ การตอบ มีอย่างนี้ การถือเอาความอย่างนี้ ใจความอย่างนี้ ดังนี้ นั่นเป็นอนิสงส์ บทว่า อุปรามฺภานิสฺส ได้แก่ มีโทษในวาตะเป็นอนิสงส์ อย่างนี้ว่า นี้เป็นโทษในการถาม นี้เป็นโทษในการตอบ ดังนี้. บทว่า กถํ ภาวิตฺถ กิณฺฑทลฺย อินฺทฺริยสุวโร ความว่า พระศาสดาทรงรู้ว่า ก็ปริพาชกถาม ฐานะมีประมาณเท่านี้แล้ว บัดนี้ เขาไม่อาจเพื่อจะถามอีก เมื่อทรงถาม จึงทรงเริ่มเทศนานี้ด้วยพระองค์โดยทรงดำริว่า คราวแรก เทศนานี้ไม่เป็นไป ต่อเนื่องกัน บัดนี้ เราจักให้เทศนานี้ถึงการต่อเนื่องกัน ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า มนาปํ นาลิขณายติ ได้แก่ ย่อมไม่ เพ่งอารมณ์ที่น่าปรารถนา. บทว่า นาวิหีสติ ได้แก่ ย่อมไม่ซึ่งเคียดด้วย ความยินดี อันมีอามิส. บทว่า ตสฺส จิตฺต จ กาโย โหติ จิตฺต จิตฺต

อชุตตฺ ความว่า นามกายและจิตของเธอคงที่อยู่ภายในอารมณ์ **บทว่า**
สตนฺจติ ได้แก่ มั่นคงด้วยดีด้วยอำนาจกัมมัญฐาน **บทว่า** **สุวิมุตฺ** ได้แก่
หลุดพ้นดีแล้วด้วยกัมมัญฐาน. **บทว่า** **อมนาปี** ได้แก่ อารมณ์ที่ไม่น่าปรารถนา
บทว่า **น มงฺกุ โหติ** ได้แก่ ย่อมไม่เกื้อในรูปนั้น **บทว่า** **อปฺปติญฺจิต-**
จิตฺโต ได้แก่ มีจิตไม่ตั้งอยู่ด้วยอำนาจกิเลส. **บทว่า** **อาทินฺนมานโส**
ได้แก่ มีจิตอันกิเลสยึดถือด้วยอำนาจโทมนัสไม่ได้. **บทว่า** **อพฺยาปนฺนเจตโส**
ได้แก่ มีจิตไม่ตั้งอยู่ด้วยอำนาจโทสะ.

ในบทว่า **เอวมฺภาวโ** **โ ข กุณฺฑลฺย** **อินฺทฺริยสํวโร** **เอว**
พหุสฺสโก **ตีณิ** **สุจฺริตานิ** **ปริปุเรตี** นี้ พึงทราบการยังสุจริตให้บริบูรณ์
อย่างนี้ ทุจริตทั้งหลายมี ๑๘ ในทวาร ๖ เหล่านี้ก่อน. ถามว่า มีได้อย่างไร
ตอบว่า เมื่อไม่ให้ส่วนกายและวาจาหวั่นไหว เมื่ออารมณ์อันน่าปรารถนา
มาสู่คลอกงในจักขุทวารครั้งแรก แต่ยั้งความโลภให้เกิดขึ้นในอารมณ์นั้น
จัดเป็นมโนทุจริต. เมื่อพูดด้วยจิตประกอบด้วยความโลภว่า โอหนอ สิ่งนี้
น่าปรารถนา น่าใคร น่าพอใจดังนี้ จัดเป็นวจีทุจริต เมื่อเอามือจับต้อง
สิ่งนั้นเท่านั้น จัดเป็นกายทุจริต. แม้ในทวารที่เหลือก็มีนัยนี้เหมือนกัน.

ส่วนความต่างกัณฺฑนฺตี ด้วยว่า เมื่อจับต้องเครื่องดนตรีมีสังข์และ
บัณเฑาะว์เป็นต้น อันเป็นอนามาส ซึ่งเป็นที่ตั้งของสัททวารมณฺเฑในโสตทวาร
จับต้องของหอมและดอกไม้เป็นต้น ซึ่งเป็นที่ตั้งของคันธารมณฺเฑในฆานทวาร.
จับต้องปลาและเนื้อเป็นต้น ซึ่งเป็นที่ตั้งของรสารมณฺเฑในชีวนทวาร. จับต้อง
จีวรเป็นต้น ซึ่งเป็นที่ตั้งของโฏฐัพพารมณฺเฑ ในกายทวาร เมื่อจับต้อง เนยใส
น้ำมัน น้ำผึ้ง และน้ำอ้อยเป็นต้น ซึ่งเป็นธรรมารมณฺเฑด้วยอำนาจแห่งบัญญัติ
ในมโนทวาร พึงทราบว่า กายทุจริต แต่เมื่อว่าโดยย่อ ในข้อนี้มีทุจริตสาม

เท่านั้น คือ การละเมิดทางกายในทวาร ๖ จัดเป็นกายทุจจริต การละเมิดทางวาจา จัดเป็นวจีทุจจริต การละเมิดทางใจ จัดเป็นมโนทุจจริต.

ส่วนภิกษุนี้ มันคงอยู่ในการพิจารณาภาวนาของตนย่อมประพฤติกุจจริตเหล่านี้ให้เป็นสุจริตธรรม ถามว่า ประพฤติอย่างไร ตอบว่า เมื่อไม่ยังส่วนกายและวาจาให้เคลื่อนไหว เมื่ออารมณ์อันน่าปรารถนามาสู่คลองในจักขุทวารครั้งแรก ปรารถนาอยู่ซึ่งวิปัสสนาอันมีรูปเป็นอารมณ์ จัดเป็นมโนสุจริต เมื่อพูดด้วยจิตอันประกอบด้วยวิปัสสนาว่า มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา จัดเป็นวจีสุจริต. เมื่อไม่จับต้องด้วยคิดว่า สิ่งนี้เป็นอนามาส จัดเป็นกายสุจริต. แม้ในทวารที่เหลือก็มีนัยนี้เหมือนกัน. ว่าโดยพิสดาร สุจริตมีด้วยทวารที่เหลือด้วยประการฉะนี้ แต่โดยสังเขปในข้อนี้ มีสุจริตสามเท่านั้น คือ การสำรวมทางกายในทวาร ๖ จัดเป็นกายสุจริต การสำรวมทางวาจาจัดเป็นวจีสุจริต. การสำรวมทางใจ จัดเป็นมโนสุจริต ความสำรวมอินทรีย์อย่างนี้ พึงทราบว่าย่อมยังสุจริตสามให้บริบูรณ์. ท่านกล่าวถึงอินทรีย์สังวรศีล อันศีลตามรักษาแล้ว ด้วยเหตุประมาณเท่านั้น.

ในบทเป็นต้นว่า กายทุจริต ปหาย ได้แก่ กายทุจริต ๓ อย่าง วจีทุจริต อย่างมโนทุจริต ๓ อย่าง. พึงทราบกายสุจริตเป็นต้น ด้วยอำนาจตรงกันข้ามกับกายทุจริตเป็นต้นนั้น ด้วยคำประมาณเท่านั้นย่อมเป็นอันท่านกล่าวถึงปาฏิโมกขศีลด้วยการสำรวมทางกายและทางวาจา. ศีลสามด้วยการสำรวมทางใจ ย่อมเป็นอันท่านกล่าวแล้วถึงจตุปาริสุทธศีล ล้วนในสูตรนี้ทั้งสิ้น พึงทราบว่าท่านกล่าวสติปัฏฐานมีสุจริตเป็นมูลว่า คลุกเคล้าด้วยโลกุตตระ. สติปัฏฐานเป็นมูลแห่งโพชฌงค์ ๗ ว่าเป็นบุพภาค. โพชฌงค์มี

สติปัญญาเป็นมูล แม้เหล่านั้นว่าเป็นบุพภาค. ส่วนโพชฌงค์ซึ่งเป็นมูลแห่งวิชาและวิมุตติ พึงทราบว่าเป็นโลกุตระแท้.

อรรถกถาภุมมกัณฐสูตรที่ ๖

๖. กุณฐสูตร

ผู้เจริญโพชฌงค์ย่อมโน้มไปสู่นิพพาน

[๔๐๑] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย กลอนเรือนยอดทั้งหมดโน้มไปสู่ยอด โนม้ไปสู่ยอด โอนไปสู่ยอด แม้ฉันใด ภิกษุเจริญโพชฌงค์ ๗ กระทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗ ย่อมเป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โนม้ไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ฉะนั้นเหมือนกัน.

[๔๐๒] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุเจริญโพชฌงค์ กระทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗ อย่างไร ย่อมเป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โนม้ไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสติสัมโพชฌงค์ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ. โนม้ไปในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ โนม้ไปในการสละ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเจริญโพชฌงค์ ๗ อย่างนี้แล ย่อมเป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โนม้ไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน.

จบกุณฐสูตรที่ ๖

ส่วนอรรถกถากุณฐสูตรที่ ๖ มีเนื้อความง่ายทั้งนั้นแล.

๘. อุปวาณสูตร

โพชฌงค์ ๗ ที่ปรารถนิตัวแล้วยอมให้อยู่ผาสุก

[๔๐๓] สมัยหนึ่ง ท่านพระอุปวาณะและท่านพระสารีบุตรอยู่ ณ โขสิตาราม ใกล้กรุงโกสัมพี ครั้งนั้น ท่านพระสารีบุตรออกจากที่พักผ่อนในเวลาเย็นแล้ว เข้าไปหาท่านพระอุปวาณะถึงที่อยู่ ได้ปราศรัยกับท่านพระอุปวาณะ ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้ถามท่านพระอุปวาณะว่า ท่านอุปวาณะผู้มีอายุ ภิคุมุขะพึงรู้หรือไม่ว่า โพชฌงค์ ๗ อันเราปรารถนิตัวแล้วอย่างนี้ ด้วยการกระทำไว้ในใจโดยแยบคายเฉพาะตน ย่อมเป็นไปเพื่อความอยู่เป็นผาสุก ท่านพระอุปวาณะตอบว่า คุณก่อนท่านสารีบุตรผู้มีอายุ ภิคุมุขะพึงรู้ได้ว่า โพชฌงค์ ๗ อันเราปรารถนิตัวแล้วอย่างนี้ ด้วยการกระทำไว้ในใจโดยแยบคายเฉพาะตน ย่อมเป็นไปเพื่อความอยู่ผาสุก.

[๔๐๔] ตา. คุณก่อนผู้มีอายุ ภิคุมุขะปรารถนิตัวแล้ว ย่อมรู้ได้ หรือว่าจิตของเราหลุดพ้นดีแล้ว ถิ่นมิตถะเราถอนเสียแล้ว อุทัจจกุกุจะเรากำจัดได้แล้ว ความเพียรเราปรารถแล้ว เราก่อกระทำไว้ในใจอย่างจริงจัง มิได้ย่อหย่อน ฯลฯ

[๔๐๕] คุณก่อนผู้มีอายุ ภิคุมุขะเจริญอุเบกขาแล้ว ย่อมรู้ได้ หรือว่าจิตของเราหลุดพ้นแล้ว ถิ่นมิตถะเราถอนเสียแล้ว อุทัจจกุกุจะเรากำจัดได้แล้ว ความเพียรเราปรารถแล้ว เราก่อกระทำไว้ในใจอย่างจริงจัง มิได้ย่อหย่อน ฯลฯ

[๔๐๖] อ. คุณก่อนท่านสารีบุตรผู้มีอายุ ภิกษุพึงรู้ได้ดังนี้แล้ว
โพชฌงค์อันเราปรารถดีแล้วอย่างนี้ ด้วยการกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย
เฉพาะตน ย่อมเป็นไปเพื่อความอยู่ผาสุก.

จบอุปวาณสูตรที่ ๘

อรรถกถาอุปวาณสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในอุปวาณสูตรที่ ๘

บทว่า **ปจฺจตุตฺถํ** คือเฉพาะตน. บทว่า **โยนิโสมนสิการา** ได้แก่
ด้วยการกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย. บทว่า **อารพฺภมาโน** ได้แก่ กระทำ
อยู่แต่ บทว่า **สุวิมุตฺตํ** ได้แก่ หลุดพ้น ด้วยกัมมัญ्ञาน บทว่า **อฏฺฐจิกฺขฺวา**
ได้แก่ กระทำให้เป็นประโยชน์ อธิบายว่า มีความต้องการ

จบอรรถกถาอุปวาณสูตรที่ ๘

๕. ปฐมอุปาตสูตร

โพชฌงค์ ๗ ไม่เกิดนอกจากการปรากฏแห่งตถาคต

[๔๐๗] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย โพชฌงค์ ๗ ประการนี้ อันภิกษุ
เจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ที่ยังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้น นอกจากความปรากฏ
แห่งพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว โพชฌงค์ ๗ ประการนี้ ย่อม
ไม่เกิดขึ้น โพชฌงค์ ๗ เป็นไฉน คือ สติสัมโพชฌงค์ ฯลฯ อุเบกขาสัมโพชฌงค์
โพชฌงค์ ประการนี้แล อันภิกษุเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ที่ยังไม่เกิด
ย่อมเกิดขึ้นนอกจากความปรากฏแห่งพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว
โพชฌงค์ ประการนี้ ย่อมไม่เกิดขึ้น.

จบปฐมอุปาตสูตรที่ ๕

อรรถกถापฐมอุปาตสูตร

ฟังทราบวินิจฉัยใน อุปาตสูตรที่ ๕.

บทว่า นายคุณฺตร ตถาคตตฺสฺส ปาตุภาวา ความว่า เว้นความ
ปรากฏแห่งพระตถาคต โพชฌงค์ย่อมไม่เกิดขึ้นในกาลอื่น.

จบอรรถกถาอุปาทสูตรที่ ๕

๑๐. ทุติยอุปาทสูตร

โพชฌงค์ ๗ ไม่เกิดนอกวินัยของพระสุคต

[๔๐๘] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย โพชฌงค์ ๗ ประการนี้ อันภิกษุ
เจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ที่ยังไม่เกิด ข้อมเกิดขึ้น ข้อมไม่เกิดขึ้นนอกวินัย
ของพระสุคต โพชฌงค์ ๗ เป็นไฉน คือ สติสัมโพชฌงค์ ๗ อเบกขา-
สัมโพชฌงค์ โพชฌงค์ ๗ ประการนี้แล อันภิกษุเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว
ที่ยังไม่เกิด ข้อมเกิดขึ้น ข้อมไม่เกิดขึ้นนอกวินัยของพระสุคต.

จบทุติยอุปาทสูตรที่ ๑๐

จบปัพพตวรรคที่ ๑

อรรถกถาทุติยอุปาทสูตรที่ ๑๐

พึงทราบวินิจฉัยในทุติยอุปาทสูตรที่ ๑๐.

บทว่า นาลยตฺตฺร สุตตวินยา ความว่า เว้นพระโอวาทของ
พระสุคตเจ้าเสีย โพชฌงค์ข้อมไม่เกิดขึ้น ดังนี้.

จบอรรถกถาทุติยอุปาทสูตรที่ ๑๐

จบปัพพตวรรคธรรมนาที่ ๑

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. หิมวันตสูตร ๒. กายสูตร ๓. สีสสูตร ๔. วัตตสูตร
๕. ภิกขุสูตร ๖. กุณฑลียสูตร ๗. กุณฺฐสูตร ๘. อุปวาณสูตร ๙. ปฐม-
อุปาทสูตร ๑๐. ทุติยอุปาทสูตร พร้อมทั้งอรรถกถา.

กิลานวรรคที่ ๒

๑. ปาณูปมสูตร

อาศัยศีลเจริญโพชฌงค์ ๗

[๔๐๕] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตว์เหล่าใดเหล่าหนึ่งสำเร็จอิริยาบถ คือ บางคราวก็เดิน บางคราวก็ยืน บางคราวก็นั่ง บางคราวก็นอน สัตว์เหล่านั้นทั้งหมด อาศัย แผ่นดิน ดำรงอยู่บนแผ่นดิน จึงสำเร็จอิริยาบถ ๔ นั้น อย่างนั้นแหละ แม้นั้นใด ภิกษุอาศัยศีล ตั้งอยู่ในศีลแล้ว ย่อมเจริญโพชฌงค์ ๗ ย่อมกระทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗ ฉะนั้นเหมือนกัน .

[๔๑๐] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุอาศัยศีล ตั้งอยู่ในศีลแล้ว ย่อมเจริญโพชฌงค์ ๗ อย่างไรเล่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสติสัมโพชฌงค์ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุอาศัยศีล ตั้งอยู่ในศีลแล้ว ย่อมเจริญโพชฌงค์ ๗ ย่อมกระทำให้มากซึ่งโพชฌงค์อย่างนี้แล.

จบปาณูปมสูตรที่ ๑

กิลานวรรควรรณาที่ ๒

อรรถกถาปาณูปมสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในปาณูปมสูตรที่ ๑ แห่งกิลานวรรคที่ ๒.

บทว่า จตุตถาโร อิริยาปเต กปะเปนุติ ความว่า อิริยาปเต ๔ ของสัตว์เหล่าใด มีอยู่ คำนั้น ท่านกล่าวด้วยอำนาจแห่งสัตว์เหล่านั้นเท่านั้น. บทว่า สิลิ นิสฺสาเย ได้แก่ ทำจตุปาริสุทศิลให้เป็นที่อาศัย บทว่า สตุต โปชฌนฺเจ ได้แก่ โปชฌนค์อันเป็นมรรคที่เห็นแจ้งร่วมกัน. สุริยุ- ปมสูตรที่ ๒ และที่ ๓ มีเนื้อความง่ายทั้งนั้นแล.

จบอรรถกถาปาณูปมสูตร ที่ ๑

๒. ปฐมสุริยุปมสูตร

อาศัยกัลยาณมิตรเจริญโพชฌนค์ ๗

[๔๑๑] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อพระอาทิตย์จะขึ้น สิ่งที่ยืนก่อน สิ่งที่เป็นนิมิตมาก่อน คือ แสงเงินแสงทอง ฉนั้นใด สิ่งที่เป็นเบื้องต้น เป็นนิมิตมาก่อน เพื่อความบังเกิดขึ้นแห่งโพชฌนค์ ๗ แก่ภิกษุ คือ ความ เป็นผู้มิตฺตฺติ ฉนั้นนั้นเหมือนกัน คุก่อนภิกษุทั้งหลาย อันภิกษุผู้มิตฺตฺติ พึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักเจริญโพชฌนค์ ๘ จักกระทำให้มากซึ่งโพชฌนค์ ๗

[๔๑๒] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุผู้มิตฺตฺติ ย่อมเจริญโพชฌนค์ ๗ ย่อมกระทำให้มากซึ่งโพชฌนค์ ๗ อย่างไรเล่า คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุ ในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสติสัมโพชฌนค์ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ

อาศัณิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ อันอาศัณวิเวก อาศัณวิราคะ อาศัณิโรธ น้อมไปในการสละ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้มีมิตรดี ย่อมเจริญโพชฌงค์ ๗ อย่างนี้แล.

จบปฐมสุริยปมสูตรที่ ๒

๓. ทุตติยสุริยปมสูตร

โยนิโสมนสิการเป็นเบื้องต้นแห่งโพชฌงค์

[๔๑๓] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อพระอาทิตย์จะขึ้น สิ่งที่ยืนก่อน สิ่งที่เป็นนิมิตมาก่อน คือ แสงเงินแสงทอง ฉันใด สิ่งที่เป็นเบื้องต้น เป็นนิมิตมาก่อน เพื่อความบังเกิดแห่งโพชฌงค์ ๗ แก่ภิกษุ คือ การกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย ฉันนั้นเหมือนกัน คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อันภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยการกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย พึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักเจริญโพชฌงค์ ๗ จักกระทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗.

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยการกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย ย่อมเจริญโพชฌงค์ ๗ ย่อมกระทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗ อย่างไม่เล่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสติสัมโพชฌงค์ อันอาศัณวิเวก อาศัณวิราคะ อาศัณิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ อันอาศัณวิเวก อาศัณวิราคะ อาศัณิโรธ น้อมไปในการสละ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยการกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย ย่อมเจริญโพชฌงค์ ๗ ย่อมกระทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗ อย่างนี้แล.

จบทุตติยสุริยปมสูตรที่ ๓

๔. ปฐมคิลานสูตร

พระมหากัสสปหายอาพาธด้วยโพชฌงค์ ๗

[๔๑๕] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเวฬุวัน กลันทกนิวาปสถาน ใกล้กรุงราชคฤห์ ก็สมัยนั้น ท่านพระมหากัสสปอาพาธ ไม่สบาย เป็นไข้หนัก อยู่ที่ปิปปลิกุหา.

[๔๑๖] ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จออกจากที่เรือนในเวลาเย็น เข้าไปหาท่านพระมหากัสสปถึงที่อยู่ แล้วประทับนั่งบนอาสนะที่ปูลาดไว้ ครั้นแล้วได้ตรัสถามท่านพระมหากัสสปว่า คุณก่อนกัสสป เธอพออดทนได้หรือ พอยังอึดภาพิให้เป็นไปได้หรือ ทุกขเวทนาคลายลง ไม่กำเริบขึ้นแลหรือ ความทูละย่อมปรากฏ ความกำเริบขึ้นไม่ปรากฏแลหรือ ท่านพระมหากัสสปกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์อดทนไม่ได้ ยังอึดภาพิให้เป็นไปไม่ได้ ทุกขเวทนาของข้าพระองค์กำเริบหนัก ยังไม่คลายไป ความกำเริบขึ้นย่อมปรากฏ ความทูละไม่ปรากฏ.

[๔๑๗] พ. คุณก่อนกัสสป โพชฌงค์ ๗ เหล่านี้เรากล่าวไว้ชอบแล้ว อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน โพชฌงค์ ๗ เป็นไฉน

[๔๑๘] คุณก่อนกัสสป สติสัมโพชฌงค์ ๗ เรากล่าวไว้ชอบแล้ว อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้เพื่อนิพพาน ฯลฯ อุเบกขาสัมโพชฌงค์ เรากล่าวไว้ชอบแล้ว อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้เพื่อนิพพาน คุณก่อนกัสสป โพชฌงค์ ๗ เหล่านี้แล เรากล่าวไว้ชอบแล้ว

อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความ
ตรัสรู้ เพื่อนิพพาน

[๔๑๕] ท่านพระมหากัสสปกราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า
โพชฌงค์คือนัก ข้าแต่พระสุคต โพชฌงค์คือนัก พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัส
ไวยากรณภยิตินี้แล้ว ท่านพระมหากัสสปปลื้มใจ ชื่นชมภยิตของพระผู้มี-
พระภาคเจ้า ท่านพระมหากัสสปหายจากอาพาธนั้นแล้ว และอาพาธนั้น
อันท่านพระมหากัสสปละได้แล้ว ด้วยประการฉะนี้แล

จบปฐมกิลานสูตรที่ ๔

อรรถกถापฐมกิลานสูตร

พึงทราบวินิจฉัยใน ปฐมกิลานสูตรที่ ๔.

บทว่า ตถา ปหิโน จายสุมโต มหากัสสปสุโต อาพาโธ

อโหสิ ความว่า ได้ยินว่า เมื่อพระมหากัสสปเถระตั้งใจฟังโพชฌงค์ภาวนา
นี้อยู่ ได้มีความดำรินี้ว่า เมื่อเราแทงตลอดอยู่ซึ่งสังขะทั้งหลายในวันที่ ๗
แต่วันที่เราบวชแล้ว โพชฌงค์เหล่านี้ก็ปรากฏ ก็เมื่อท่านคิดอยู่ว่า โอ คำ
สอนของพระศาสดานำสัตว์ออกจากทุกข์ดังนี้ โลหิตก็ผ่องใส อุปาหารูป ก็
หมดจด. โรคหายไปจากกายเหมือนหยาดน้ำตกในใบบัวฉะนั้น. เพราะเหตุ
นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ตถา ปหิโน จายสุมโต มหากัสสปสุ-
โต อาพาโธ อโหสิ ดังนี้.

แม้ใน คิลานสูตรที่ ๔ และที่ ๕ ก็มีนัยนี้เหมือนกัน ความป่วยไข้
ที่เกิดแต่ความเย็นอ่อน ๆ ซึ่งเกิดขึ้นด้วยการถูกต้องกับลมจากต้นไม้มีดอกเป็น
พิษที่บ้านแล้ว ที่เชิงแห่งภูเขา ฟังทราบว่าเป็นอาพาธของชนแม่ทั้ง ๓
เหล่านี้. คำที่เหลือในบททั้งปวง ง่ายทั้งนั้นแล.

จบอรรถกถาปฐมคิลานสูตรที่ ๔

๕. ทุตยคิลานสูตร

พระมหาโมคคัลลานะหายอาพาธด้วยโพชฌงค์ ๗

[๔๒๐] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหาร-
เวฬุวัน กลันทกนิวาปสถาน ใกล้กรุงราชคฤห์ ก็สมัยนั้น ท่านพระมหาโมค-
คัลลานะอาพาธ ไม่สบาย เป็นไข้หนัก อยู่ ณ ภูเขาศิขณภู.

[๔๒๑] ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จจากที่เร้นในเวลาเย็น
เข้าไปหาท่านพระมหาโมคคัลลานะถึงที่อยู่ แล้วประทับนั่งบนอาสนะที่ปูลาดไว้
ครั้นแล้ว ได้ตรัสถามท่านพระมหาโมคคัลลานะว่า คุณก่อนโมคคัลลานะ เธอ
พอดทนได้หรือ พอยังอัตภาพให้เป็นไปได้แลหรือ ทุกขเวทนาคลายลงไม่
กำเริบขึ้นแลหรือ ความทุเลาย่อมปรากฏ ความกำเริบขึ้นไม่ปรากฏแลหรือ
ท่านพระมหาโมคคัลลานะกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญข้าพระองค์อดทน
ไม่ได้ ยังอัตภาพให้เป็นไปไม่ได้ ทุกขเวทนาของข้าพระองค์ย่อมกำเริบหนัก
ยังไม่คลายลง ความกำเริบย่อมปรากฏ ความทุเลาไม่ปรากฏ.

[๔๒๒] พ. คุณอนโมคคัลลานะ โขชนงค์ ๗ เหล่านี้ เรากล่าวไว้ชอบแล้ว อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน โขชนงค์ ๗ เป็นไฉน.

[๔๒๓] คุณอนโมคคัลลานะ สติสัมโพชนงค์ เรากล่าวไว้ชอบแล้ว อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน ฯลฯ อุเบกขาสัมโพชนงค์ เรากล่าวไว้ชอบแล้ว อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน คุณอนโมคคัลลานะ โขชนงค์ ๗ เหล่านี้แล เรากล่าวไว้ชอบแล้ว อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน.

[๔๒๔] ท่านมหาพระโมคคัลลานะกราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า โขชนงค์คินัก ข้าแต่พระสุคต โขชนงค์คินัก. พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไวยากรณภายิตีนี้แล้ว ท่านพระมหาโมคคัลลานะปลื้มใจ ชื่นชมภายิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า ท่านพระมหาโมคคัลลานะหายจากอาพาธนั้นแล้ว และอาพาธนั้นอันท่านพระมหาโมคคัลลานะละได้แล้ว ด้วยประการฉะนี้แล.

จบพุทธยกิจจานุสตรที่ ๕

๖. ตติยคิลานสูตร

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหายประชวรด้วยโพชฌงค์ ๗

[๔๒๕] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเวฬุวัน กลันทกนิวาปสถาน ใกล้กรุงราชคฤห์ ก็สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าประชวร ไม่ทรงสบาย ทรงเป็นไข้หนัก.

[๔๒๖] ครั้งนั้น ท่านพระมหาจุนทะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสกะท่านพระมหาจุนทะว่า คุณ่อนจุนทะ โพชฌงค์จึงแจ่มแจ้งกะเธอ.

จ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ โพชฌงค์ ๗ เหล่านี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ชอบแล้ว อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้อย่าง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน โพชฌงค์ ๗ เป็นไฉน.

[๔๒๗] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ สติสัมโพชฌงค์ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ชอบแล้ว อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้อย่าง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน ฯลฯ อุเบกขาสัมโพชฌงค์ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไว้ชอบแล้ว อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้อย่าง เพื่อความรู้ เพื่อนิพพาน. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ โพชฌงค์ ๗ เหล่านี้แลพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ชอบแล้ว อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้อย่าง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน.

[๔๒๘] คุณก่อนจนทะ โภชฌงค์คีนัก คุณก่อนจนทะ โภชฌงค์คีนัก
ท่านพระมหาจนทะได้กล่าวไวยากรณภายิตนีแล้ว พระศาสดาทรงพอพระทัย
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหายจากประชวรนั้น และอาพาธนั้น อันพระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าทรงละแล้ว ด้วยประการฉะนี้แล.

จบตติยคิลานสูตรที่ ๖

๗. ปารคามีสสูตร

เจริญโภชฌงค์ ๗ ย่อมเป็นไปเพื่อถึงฝั่ง

[๔๒๙] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย โภชฌงค์ ๗ เหล่านี้ อันบุคคลเจริญ
แล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อถึงฝั่งจากที่มีไชฝั่ง โภชฌงค์ ๗ เป็น
ไปเพื่อถึงฝั่งจากที่มีไชฝั่ง.

[๔๓๐] ในมนุษย์ คนที่ไปถึงฝั่งมีจำนวน

น้อย แต่หมู่สัตว์ นอกนี้ย่อมวิ่งไปตามฝั่ง
นั่นเอง ส่วนชนเหล่าใดประพฤติตามธรรม
ในธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดีแล้ว
ชนเหล่านั้น จักข้ามบ่วงมฤตยูซึ่งแสนยาก
ที่จะข้ามได้ บัณฑิตพึงละกรรมฝ่ายคำเสีย
เจริญกรรมฝ่ายขาว ออกจากความอาลัย

อาศัยความไม่มีอาลัยแล้ว พึงละกามเสีย
เป็นผู้ไม่มีกิเลสเป็นเครื่องกังวล ปรารถนา
ความยินดีในวิเวก ที่สัตว์ยินดีได้ยาก
บัณฑิต พึงชำระตนให้ผ่องแผ้ว จาก
เครื่องเศร้าหมองจิต ชนเหล่าใดอบรมจิต
ดีแล้วโดยชอบในองค์เป็นเหตุตรัสรู้ ไม่
ถ่อมมัน ยินดีแล้วในความสละคืน ซึ่งความ
ยึดถือ ชนเหล่านั้นเป็นผู้สิ้นอาสวะ มี
ความรู้เรื่อง ปรีติพพานแล้วในโลก.

จบปารคามีสูตที่ ๗

๘. วิวัชสูต

โพชฌงค์ ๗ ที่ปรารภผิดและปรารถถูก

[๔๓๑] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย โพชฌงค์ ๗ อันบุคคลเหล่าใดเหล่าหนึ่ง
ปรารภผิดแล้ว อริยมรรคอันยังสัตว์ให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ เป็นอัน
บุคคลเหล่านั้นปรารภผิดแล้ว. โพชฌงค์ ๗ อันบุคคลเหล่าใดเหล่าหนึ่งปรารถ
ถูกแล้ว อริยมรรคอันยังสัตว์ให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ เป็นอันบุคคลเหล่านั้น
ปรารถถูกแล้ว โพชฌงค์ ๗ เป็นไฉน คือสติสัมโพชฌงค์ ฯลฯ อุเบกขาสัม-
โพชฌงค์.

[๔๓๒] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย โพชฌงค์ ๗ เหล่านี้ อันบุคคล
เหล่าใดเหล่าหนึ่งปรารภผิดแล้ว อริยมรรคอันยังสัตว์ให้ถึงความสิ้นทุกข์โดย

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค เล่ม ๕ ภาค ๑ - หน้าที่ 229

ชอบ เป็นอันบุคคลเหล่านั้นปรารภผิดแล้ว โภชฌงค์ ๗ เหล่านี้ อันบุคคล
เหล่าใดเหล่าหนึ่งปรารภถูกแล้ว อริยมรรคอันสัตว์ให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ
เป็นอันบุคคลเหล่านั้นปรารภถูกแล้ว.

จบวิริยสูตรที่ ๘

๕. อริยสูตร

เจริญโภชฌงค์ ๗ ย่อมนำตนออกจากทุกข์

[๔๓๓] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย โภชฌงค์ ๗ เหล่านี้ อันบุคคลเจริญ
แล้ว กระทำให้มากแล้ว ให้เป็นอริยธรรม นำตนออกจากทุกข์ ย่อมนำไป
เพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบ แก่ผู้กระทำซึ่งโภชฌงค์ ๗ นั้น โภชฌงค์ ๗
เป็นไฉน คือ สติสัมโภชฌงค์ ฯลฯ อุเบกขาสัมโภชฌงค์ คู่ก่อนภิกษุทั้ง
หลาย โภชฌงค์ ๗ เหล่านี้แล อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ให้
เป็นอริยธรรม นำตนออกจากทุกข์ ย่อมนำไปเพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบ
แก่ผู้กระทำซึ่งโภชฌงค์ ๗ นั้น.

จบอริยสูตรที่ ๕

๑๐. นิพพานสูตร

เจริญโพชฌงค์ ๗ ย่อมเป็นไปเพื่อความหน่าย

[๔๓๔] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย โพชฌงค์ ๗ เหล่านี้ อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความหน่ายโดยส่วนเดียว เพื่อคลายกำหนด เพื่อความดับ เพื่อความสงบระงับ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้เพื่อนิพพาน. โพชฌงค์ ๗ เป็นไฉน. คือ สติสัมโพชฌงค์ ๗ อูเบกขากสัมโพชฌงค์ คุก่อนภิกษุทั้งหลาย โพชฌงค์ ๗ เหล่านี้แล อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้วย่อมเป็นไปเพื่อความหน่ายโดยส่วนเดียว เพื่อคลายกำหนด เพื่อความดับ เพื่อความสงบระงับ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้เพื่อนิพพาน .

จบนิพพานสูตรที่ ๑๐

จบคิลานวรรคที่ ๒

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. ปาณูปมสูตร
๒. ปฐมสุริยูปมสูตร
๓. ทุตติยสุริยูปมสูตร
๔. ปฐมคิลานสูตร
๕. ทุตติยคิลานสูตร
๖. ตติยคิลานสูตร
๗. ปารคามีสสูตร
๘. วิวัชฐสูตร
๙. อริยสูตร
๑๐. นิพพานสูตร พร้อมทั้งอรรถกถา.

อุทายีวรรคที่ ๓

๑. โพนนสูตร

เรียกว่าโพชฌงค์เพราะเป็นเพื่อตรัสรู้

[๔๓๕] ครั้งนั้นแล ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง. ครั้นแล้วได้ทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่เรียกว่า โพชฌงค์ โพชฌงค์ ดังนี้ ด้วยเหตุเพียงเท่าไรหนอ จึงเรียกว่า โพชฌงค์ พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุ ที่เรียกว่า โพชฌงค์ เพราะเป็นไปเพื่อตรัสรู้.

[๔๓๖] คุณก่อนภิกษุ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสติสัมโพชฌงค์ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญ อุเบกขาสัมโพชฌงค์ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ คุณก่อนภิกษุ ที่เรียกว่า โพชฌงค์ เพราะเป็นไปเพื่อตรัสรู้ ฉะนั้นแล.

จบโพนนสูตรที่ ๑

อุทายีวรรควรรณนาที่ ๓

อรรถกถาโพชนสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในโพชนสูตรที่ ๑ แห่งอุทายีวรรคที่ ๓

บทว่า กิตฺตาวตานุ โข ฆนฺเต โปชนฺงคฺคาติ วุจฺจนฺติ ความว่า
ภิกษุทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่เรียกว่า ชื่อว่า องค์อันเป็น
ความตรัสรู้ ด้วยเหตุเพียงเท่าไร หนอแล. บทว่า โพชาย ลํวตฺตุนฺติ
ได้แก่ ย่อมเป็นไปเพื่อความตรัสรู้. ในสูตรนี้ ท่านกล่าวโพชนกคฺคฺลุกคฺคฺลํ
กันไป.

จบโพชนสูตรที่ ๑

๒. เทสนาสสูตร

โพชนกค ๗

[๔๓๗] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงโพชนกค ๗ แก่เธอทั้ง
หลาย เธอทั้งหลายจงฟังเรื่องนั้น. ก็โพชนกค ๗ เป็นไฉน. คือสติสัมโพชนกค
๗๗ อุเบกขาสัมโพชนกค คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย โพชนกค ๗ เหล่านี้แล.

จบเทสนาสสูตรที่ ๒

อรรถกถาเทศนาสูตร

การกำหนดธรรม ท่านกล่าวไว้ในเทศนาสูตรที่ ๒.

๓. ฐานิสสูตร

นิวรรณ์ ๕ เกิดเพราะมนสิการถึงธรรมที่เป็นที่ตั้งแห่งนิวรรณ์

[๔๓๘] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย กามฉันท์ที่ยังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้น และที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความเจริญไพบูลย์ยิ่ง เพราะกระทำมนสิการมากถึงธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งกามราคะ.

[๔๓๙] พยาบาทที่ยังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้น และที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความเจริญไพบูลย์ยิ่ง เพราะกระทำมนสิการมากถึงธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งพยาบาท.

[๔๔๐] ถีนมิทธะที่ยังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้น และที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความเจริญไพบูลย์ยิ่ง เพราะกระทำมนสิการมากถึงธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งถีนมิทธะ.

[๔๔๑] อุทธัจจกุกกุจจะที่ยังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้น และที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความเจริญไพบูลย์ยิ่ง เพราะกระทำมนสิการมากถึงธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งอุทธัจจกุกกุจจะ.

[๔๔๒] วิจิกิจ्ञาที่ยังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้น และที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความเจริญไพบูลย์ยิ่ง เพราะกระทำมนสิการมากถึงธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งวิจิกิจ्ञา.

[๔๔๓] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สติสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้นและที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมถึงความเจริญไพบูลย์ เพราะกระทำมนสิการมากถึงธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งสติสัมโพชฌงค์ ฯลฯ อุเบกขาสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้น และที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมถึงความเจริญไพบูลย์ เพราะกระทำมนสิการมากถึงธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งอุเบกขาสัมโพชฌงค์.

จบฐานิยสูตรที่ ๓

อรรถกถาฐานิยสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในฐานิยสูตรที่ ๓.

บทว่า กามราคฐานิยานัน ได้แก่ อารัมมณธรรมอันเป็นเหตุแห่งกามราคะ. แม้ในธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งพยาบาทเป็นต้น ก็มีนัยนี้เหมือนกัน. ก็สูตรนี้ทั้งหมดท่านกล่าว โดยอารมณ์เท่านั้น. แม้การกำหนดที่กล่าวในสูตรที่ ๒ แห่งวรรคที่ ๑ ผู้ศึกษาหาได้ในสูตรนี้แล.

ในอโยนิโสสูตรที่ ๔ ท่านกล่าวโพชฌงค์คลุกเคล้ากันไป. ในอปฺริหานิยสูตรที่ ๕ บทว่า อปฺริหานิเย ฌมฺเม ได้แก่ สภาวธรรมอันไม่ทำความเสื่อม.

จบอรรถกถาฐานิยสูตรที่ ๓

๔. อโยนิโสตสูตร

นิวรรณ์ ๕ เกิดเพราะมนสิการโดยไม่แยบคาย

[๔๔๔] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุมนสิการโดยไม่แยบคาย กามฉันทที่ขังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้นและที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความเจริญไพบุลย์ยิ่ง พยาบาท... ถีนมิทระ... อุทธัจจกุกกุจะ... วิจิกิจฉาที่ขังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้นและที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความเจริญไพบุลย์ยิ่ง.

[๔๔๕] สติสัมโพชฌงค์ที่ขังไม่เกิด ย่อมไม่เกิดขึ้น และที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมดับไป ฯลฯ อุเบกขาสัมโพชฌงค์ที่ขังไม่เกิด ย่อมไม่เกิดขึ้น และที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมดับไป.

[๔๔๖] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุมนสิการโดยแยบคาย กามฉันทที่ขังไม่เกิด ย่อมไม่เกิดขึ้น และที่เกิดขึ้นแล้ว เธอย่อมละเสียได้ พยาบาท... ถีนมิทระ... อุทธัจจกุกกุจะ... วิจิกิจฉาที่ขังไม่เกิด ย่อมไม่เกิดขึ้นและที่เกิดขึ้นแล้ว เธอย่อมละเสียได้.

[๔๔๗] สติสัมโพชฌงค์ที่ขังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้นและที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมถึงความเจริญไพบุลย์ยิ่ง ฯลฯ อุเบกขาสัมโพชฌงค์ที่ขังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้นและที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมถึงความเจริญไพบุลย์ยิ่ง.

จบอโยนิโสตสูตรที่ ๔

๕. อปริหานิยสูตร

ธรรมอันไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเลื่อม ๗

[๔๔๘] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงธรรมอันไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเลื่อม ๗ ประการ แก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟังธรรมนั้น. ก็ธรรมอันไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเลื่อม ๗ ประการเป็นไฉน. คือ โภชณงค์ ๗. โภชณงค์ ๗ เป็นไฉน. คือ สติสัมโภชณงค์ ฯลฯ อุเบกขาสัมโภชณงค์ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมอันไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเลื่อม ๗ ประการนี้แล.

จบอปริหานิยสูตรที่ ๕

๖. ขยสูตร

ปฏิบัติที่เป็นไปเพื่อสันต์ณหาคือโภชณงค์ ๗

[๔๔๙] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย มรรคาใด ปฏิปทาใด ย่อมเป็นไปเพื่อความสันต์ณหาคือ เธอทั้งหลายจงเจริญมรรคานั้น ปฏิปทานั้น มรรคาและปฏิบัติที่เป็นไปเพื่อความสันต์ณหาคือเป็นไฉน. คือ โภชณงค์ ๗. โภชณงค์ ๗ เป็นไฉน. คือ สติสัมโภชณงค์ ฯลฯ อุเบกขาสัมโภชณงค์.

[๔๕๐] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว ท่านพระอุทายีได้ทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ โภชณงค์ ๗ อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้วอย่างไร ย่อมเป็นไปเพื่อความสันต์ณหาคือ.

คู่ก่อนอุทายี ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสติสัมโพชฌงค์ อัน
อาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ ไพบูลย์ เป็นมรรคต หาประมาณมิ
ได้ ไม่มีความเบียดเบียน เมื่อภิกษุนั้นเจริญสติสัมโพชฌงค์ อันอาศัยวิเวก
อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ ไพบูลย์ เป็นมรรคต หาประมาณมิได้ ไม่มี
ความเบียดเบียน ย่อมละตัณหาได้ ฯลฯ ย่อมเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ อัน
อาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ ไพบูลย์ เป็นมรรคต หาประมาณมิ
ได้ ไม่มีความเบียดเบียน เมื่อภิกษุนั้นเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ อันอาศัย
วิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ ไพบูลย์ เป็นมรรคต หาประมาณมิได้
ไม่มีความเบียดเบียน ย่อมละตัณหาได้ เพราะละตัณหาได้ จึงละกรรมได้
เพราะละกรรมได้ จึงละทุกข์ได้ คู่ก่อนอุทายี เพราะสิ้นตัณหา จึงสิ้นกรรม
เพราะสิ้นกรรม จึงสิ้นทุกข์ ด้วยประการดังนี้แล.

จบขยสูตรที่ ๖

อรรถกถาขยสูตร

ฟังทราบวินิจฉัยใน ขยสูตรที่ ๖.

บทว่า **เอตทโวจ** ความว่า พระอุทายีเถระ เมื่อจะทูลถามว่า ข้า-
พระองค์จักรู้ถึงเทศนาอันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงให้จบลง ด้วยดำริว่า ภิกษุผู้
ฉลาดในอนุสนธิ ชื่อว่า อุทายีเถระ นั่งอยู่ในบริษัทนี้มีอยู่ เธอจักถามเรา
ดังนี้แล้ว สืบต่ออนุสนธิแห่งเทศนา จึงกราบทูลถามถึงข้อนั้น. บทว่า **วิปูล**
เป็นต้น ตรัสหมายถึงสติสัมโพชฌงค์ที่เจริญดีแล้วทั้งหมด เพราะว่า สติสัม-
โพชฌงค์ที่เจริญดีแล้ว ไพบูลย์ เป็นมรรคต หาประมาณมิได้ และชื่อว่า

ไม่มีความเบียดเบียน. สติสัมโพชฌงค์นั้นแล ชื่อว่า วิปุละ เพราะแผ่ไป.
ชื่อว่า มหรคต เพราะถึงความเป็นใหญ่ ชื่อว่า อัปปมาณะ เพราะมีความเจริญ
หาประมาณมิได้. ชื่อว่า อัพยาปัชณะ เพราะเว้นความพยาบาทโดยห่างไกล
นิर्वรณทั้งหลาย. บทว่า ตณฺหยา ปหานา กมฺมํ ปหฺยติ ความว่า กรรม
อันใดมีตัณหาเป็นมูลพึงเกิดขึ้น ย่อมละกรรมนั้นได้เพราะการละตัณหา. บทว่า
กมฺมสฺส ปหานา ทุกฺขํ ความว่า วัฏฏ์ทุกข์ แม้อันใด มีกรรมเป็นมูล พึง
เกิดขึ้น เพราะละกรรมได้ จึงละวัฏฏ์ทุกข์นั้นได้. ชื่อว่า สิ้นตัณหาเป็นต้น
เพราะสิ้นตัณหาเป็นต้นนั้นแหละ แต่ว่าโดยความ พึงทราบว่าเป็นนิพพาน ท่าน
กล่าว เพราะความสิ้นไปแห่งตัณหาเหล่านั้น.

จบอรรถกถาขุสุตฺตที่ ๖

๗. นิโรธสูตร *

ปฏิบัติเป็นไปเพื่อดับตัณหา คือ โโพชฌงค์ ๗

[๔๕๑] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย มรรคาใด ปฏิบัติใด ย่อมเป็นไป
เพื่อความดับตัณหา เธอทั้งหลายจงเจริญมรรคานั้น ปฏิบัตินั้น. มรรคา
และปฏิบัติที่เป็นไปเพื่อความดับตัณหาเป็นโฉน. คือ โโพชฌงค์ ๗. โโพชฌงค์
๗ เป็นโฉน คือ สติสัมโพชฌงค์ ๗ อุเบกขาสัมโพชฌงค์.

[๔๕๒] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย โโพชฌงค์ ๗ อันบุคคลเจริญแล้ว กระ
ทำให้มากแล้วอย่างไร ย่อมเป็นไปเพื่อความดับตัณหา คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสติสัมโพชฌงค์ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ

* สูตรที่ ๗ ไม่มีอรรถกถาแก้

อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ อัน
อาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ คุณก่อนภิกษุทั้ง
หลาย โพชฌงค์ ๗ อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้วอย่างนี้แล ย่อม
เป็นไปเพื่อความดับตัณหา

จบนิโรธสูตรที่ ๗

๘. นิพเพชสูตร

มรรคอันเป็นส่วนการแทงตลอดคือโพชฌงค์ ๗

[๔๕๓] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงมรรคอันเป็นส่วนแห่ง
การแทงตลอด แก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟังมรรคนั้น ก็มีมรรคอัน
เป็นส่วนแห่งการแทงตลอดเป็นไฉน. คือ โพชฌงค์ ๗. โพชฌงค์ ๗ เป็น
ไฉน. คือ สติสัมโพชฌงค์ ฯลฯ อุเบกขาสัมโพชฌงค์.

[๔๕๔] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว ท่านพระอุททิสได้
ทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ โพชฌงค์ ๗ อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำ
ให้มากแล้วอย่างไร ย่อมเป็นไปเพื่อความแทงตลอด.

พ. คุณก่อนอุททิส ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสติสัมโพชฌงค์
อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ อันไฟบุลย์ เป็นมรรคต หา
ประมาณมิได้ ไม่มีความเบียดเบียน เธอมีจิตอันสติสัมโพชฌงค์อบรมแล้ว
ย่อมแทงตลอด ย่อมทำลายกองโลภะ ที่ยังไม่เคยแทงตลอด ยังไม่เคยทำลายเสีย
ได้ ย่อมแทงตลอด ย่อมทำลายกองโทสะ ที่ยังไม่เคยแทงตลอด ยังไม่เคยทำลาย
เสียได้ ย่อมแทงตลอด ย่อมทำลายกองโมหะ ที่ยังไม่เคยแทงตลอด ยังไม่เคย

ทำลายเสียได้ ฯลฯ ย่อมเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ
อาศัยนิโรธ อันไพบูลย์ เป็นมรรคต หาประมาณมิได้ ไม่มีความเบียดเบียน
เธอมีจิตอันอุเบกขาสัมโพชฌงค์อบรมแล้ว ย่อมแทงตลอด ย่อมทำลายกอง
โลภะ ที่ยังไม่เคยแทงตลอด ยังไม่เคยทำลายเสียได้ ย่อมแทงตลอด ย่อมทำลาย
กองโทสะ ที่ยังไม่เคยแทงตลอด ยังไม่เคยทำลายเสียได้ ย่อมแทงตลอด ย่อม
ทำลายกองโมหะ ที่ยังไม่เคยแทงตลอด ยังไม่เคยทำลายเสียได้ คู่ก่อนอุทายี
โพชฌงค์ ๘ อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้วอย่างนี้แล ย่อมเป็นไปเพื่อ
ความแทงตลอด.

จบนิพเพชสูตรที่ ๘

อรรถกถานิพเพชสูตร

พึงทราบวินิจฉัยใน นิพเพชสูตรที่ ๘.

บทว่า นิพเพชภาคิย ได้แก่ ส่วนแห่งการแทงตลอด. บทว่า
สติสมุโพชฌงคภาวิเตน ความว่า มีจิตอันสติสัมโพชฌงค์อบรมแล้ว.
ในข้อนี้มีมรรคและโพชฌงค์คู่กันคล้ายกันดังนี้ จิตที่มั่นคง อันมรรคและ
โพชฌงค์เหล่านี้อบรมแล้ว เกิดโลกุตระ ก็แล การทำโพชฌงค์นั้น ให้อาศัย
มรรคแล้ว กล่าวให้คู่กันคล้ายกันนั้นแล จึงจะควร.

จบอรรถกถานิพเพชสูตรที่ ๘

๕. เอกกรรมสูตร

โพชฌงค์ ๗ ย่อมเป็นไปเพื่อละธรรมเป็นที่ตั้งสังโยชน์

[๔๕๕] คุณก่อนภิกษุทั้งหลายเรายังไม่ถึงเห็นธรรมอื่นแม้ข้อหนึ่ง ที่บุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อละธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งสังโยชน์เหมือนโพชฌงค์ ๗ นี้เลย. โพชฌงค์ ๗ เป็นไฉน คือ สติ-สัมโพชฌงค์ ฯลฯ อุเบกขาสัมโพชฌงค์.

[๔๕๖] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย โพชฌงค์ ๗ อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้วอย่างไร ย่อมเป็นไปเพื่อละธรรม อันเป็นที่ตั้งแห่งสังโยชน์. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสติสัมโพชฌงค์ อันอาศัย วิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย โพชฌงค์ ๗ อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว อย่างนี้แล ย่อมเป็นไปเพื่อละธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งสังโยชน์.

[๒๕๗] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งสังโยชน์เป็นไฉน. จักขุเป็นธรรมเป็นที่ตั้งแห่งสังโยชน์ เครื่องผูก เครื่องจองจำ คือ สังโยชน์ เหล่านั้นย่อมเกิดที่จักขุนี้ โสต...ฆานะ.. ชิวหา... *ใจเป็นธรรมที่ตั้งแห่งสังโยชน์ เครื่องผูก เครื่องจองจำ คือ สังโยชน์เหล่านั้น ย่อมเกิดที่ใจนี้ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เหล่านี้เรียกว่า ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งสังโยชน์.

จบเอกกรรมสูตรที่ ๕

* บาลีเป็นอย่างนี้ กายหายไป

อรรถกถาเอกธรรมสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในเอกธรรมสูตรที่ ๕.

บทว่า สลฺโยชนวินิพฺนฺธา ได้แก่ เครื่องผูกกล่าวคือสังโยชน.

บทว่า อหฺโณสฺนา ได้แก่ ให้สำเร็จแล้วยึดถือ.

จบอรรถกถาเอกธรรมสูตรที่ ๕

๑๐. อุทายิสฺสูตร

พระผู้มีพระภาคเจ้ารับรองมรรคที่พระอุทายีได้

[๔๕๘] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ นิคมของ
ชนชาวสุมภา ชื่อเสตกะ ในแคว้นสุมภา ครั้งนั้น ท่านพระอุทายีเข้าไปเฝ้า
พระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ฯลฯ ครั้นแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้า
ว่า

[๔๕๙] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ น้าอัศจรรย์นัก พระเจ้าข้า ไม่เคย
มีมาขึ้น ความรัก ความเคารพ ความละเอียดใจ และความเกรงกลัว ของ
ข้าพระองค์ซึ่งมีอยู่ในพระผู้มีพระภาคเจ้า มากเพียงไร ด้วยว่า ข้าพระองค์
เมื่อเป็นคฤหัสถ์ผู้ครองเรือนอยู่ในกาลก่อน ก็ได้กระทำความคุ้นเคย
กับพระธรรมมากนัก มิได้กระทำความคุ้นเคยกับพระสงฆ์มากนัก ข้าพระองค์
เห็นความรัก ความเคารพ ความละเอียดใจ ความเกรงกลัว ในพระผู้มีพระ-
ภาคเจ้า จึงออกบวชเป็นบรรพชิต พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธรรมแก่

ข้าพระองค์ว่า อย่างนี้รูป อย่างนี้ความเกิดแห่งรูป อย่างนี้ความดับแห่งรูป
อย่างนี้เวทนา... อย่างนี้สัญญา... อย่างนี้สังขาร... อย่างนี้วิญญาณ
อย่างนี้ความเกิดแห่งวิญญาณ อย่างนี้ความดับแห่งวิญญาณ.

[๔๖๐] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์อยู่ในเรือนว่างพิจารณา
ถึงความเกิดและความเสื่อมแห่งอุปาทานชั้น ๕ เหล่านี้ ได้รู้ตามความ
เป็นจริงว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกขสมุทัย นี้ทุกขนิโรธ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา.

[๔๖๑] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมที่ข้าพระองค์บรรลุแล้ว
และมรรคที่ข้าพระองค์ได้แล้วนั้น อันข้าพระองค์เจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว
จักน้อมนำข้าพระองค์ผู้อยู่โดยอาการอย่างนั้น ๆ ไป เพื่อความเป็นอย่างนั้น
โดยที่ข้าพระองค์จักรู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ
ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มีไม่ได้มี คือ สติสัมโพชฌงค์ ที่
ข้าพระองค์ได้แล้วนั้น อันข้าพระองค์เจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว จักน้อมนำ
ข้าพระองค์ผู้อยู่โดยอาการอย่างนั้น ๆ ไป เพื่อความเป็นอย่างนั้น โดยที่
ข้าพระองค์จักรู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำ
เสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มีไม่ได้มี ฯลฯ อุเบกขาสัมโพชฌงค์ ที่
ข้าพระองค์ได้แล้วนั้น อันข้าพระองค์เจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว จักน้อมนำ
ข้าพระองค์ผู้อยู่โดยอาการนั้น ๆ ไป เพื่อความเป็นอย่างนั้น โดยที่ข้าพระองค์
จักรู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว
กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มีไม่ได้มี มรรคที่ข้าพระองค์ได้แล้วนี้แล อันข้าพระองค์
เจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว จักน้อมนำข้าพระองค์ผู้อยู่โดยอาการนั้น ๆ ไป
เพื่อความเป็นอย่างนั้น โดยที่ข้าพระองค์จักรู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์
อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มีไม่ได้มี.

[๔๖๒] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดีละ ๆ อุทายี มรรคที่เธอได้
แล้วนั้นแล อันเธอเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว จักน้อมนำเธอผู้อยู่โดยอาการ
นั้น ๆ ไป เพื่อความเป็นอย่างนั้น โดยที่เธอจักรู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว
พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้
มิได้มี.

จบอุทายีสูตที่ ๑๐
จบอุทายีวรรคที่ ๓

อรรถกถาอุทายีสูต

ฟังทราบวินิจฉัยในอุทายีสูตที่ ๑๐.

บทว่า อพหุโกโต แปลว่า ไม่กระทำให้มาก. ในบทว่า อุกุชฺชา-
กุชฺชํ นี้ท่านแสดงว่า พระอุทายี พิจารณาเปลี่ยนไปมากด้วยอำนาจความเกิด
และความเสื่อม ความเกิดเรียกว่า อุกุชฺชะ ความเสื่อมเรียกว่า อวกุชฺชะ.
บทว่า ธมฺโม จ เม อภิสเมโต ได้แก่ วิปัสสนาธรรม อันข้าพระองค์
บรรลุแล้ว. บทว่า มคฺโค คือ วิปัสสนามรรค. ก็ถ้าพระเถระเป็นโสดาบัน
ในสมัยนั้น ฟังทราบวิปัสสนานี้เพื่อประโยชน์แก่มรรคทั้งสามเบื้องต้น ถ้าเป็น
อนาคามี ฟังทราบวิปัสสนานี้ เพื่อประโยชน์แก่อรหัตมรรค. บทว่า
ตถา ตถา วิหรนฺตุ ได้แก่ อยู่โดยอาการนั้น ๆ. บทว่า ตถตฺตตาย
ได้แก่ เพื่อความเป็นอย่างนั้น. ด้วยบทเป็นต้นว่า จินฺนา ชาติ ท่านประสงค์เอา
ตถตฺตตาย พระเถระแสดงความเป็นอย่างนั้น. ในข้อนี้ มีอธิบายว่า พระเถระ

นิวรรณวรรคที่ ๔

๑. ปฐมกุสสุตตร

ธรรมที่เป็นกุศลมีความไม่ประมาทเป็นมูล

[๔๖๓] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมที่เป็นกุศลเหล่าใดเหล่าหนึ่ง อันเป็นไปในส่วนแห่งกุศล เป็นไปในฝ่ายแห่งกุศล ธรรมเหล่านั้นทั้งหมด มีความไม่ประมาทเป็นมูล ประชุมลงในความไม่ประมาท ความไม่ประมาท เรากล่าวว่าเป็นยอดของธรรมเหล่านั้น คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อันภิกษุผู้ไม่ประมาทแล้ว พึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักเจริญโพชฌงค์ ๗.

[๔๖๔] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุผู้ไม่ประมาทแล้ว ย่อมเจริญโพชฌงค์ย่อมกระทำให้มากซึ่งโพชฌงค์อย่างไรเล่า. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสติสัมโพชฌงค์ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ไม่ประมาทแล้ว ย่อมเจริญโพชฌงค์ ๗ ย่อมกระทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗ อย่างนี้แล.

จบปฐมกุสสุตตรที่ ๑

๒. ทุติยกุศลสูตร*

ธรรมที่เป็นกุศลมีโยนิโสมนสิการเป็นมูล

[๔๖๕] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมที่เป็นกุศลเหล่าใดเหล่าหนึ่ง อันเป็นไปในส่วนแห่งกุศล เป็นไปในฝ่ายแห่งกุศล ธรรมเหล่านั้นทั้งหมด มีโยนิโสมนสิการเป็นมูล ประชุมลงในโยนิโสมนสิการ โยนิโสมนสิการ เรากล่าวว่าเป็นยอดของธรรมเหล่านั้น. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อันภิกษุผู้ ถึงพร้อมด้วยโยนิโสมนสิการพึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักเจริญโพชฌงค์ ๗ จักกระทำ ให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗.

[๔๖๖] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยโยนิโสมนสิการ ย่อมเจริญโพชฌงค์ ๗ ย่อมกระทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗ อย่างไรเล่า. คุณก่อน ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสติสัมโพชฌงค์ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ คุณก่อนภิกษุ ทั้งหลาย ภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยโยนิโสมนสิการ ย่อมเจริญโพชฌงค์ ๗ ย่อม กระทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗ อย่างนี้แล.

จบทุติยกุศลสูตรที่ ๒

* ไม่มีอรรถกถาแก้

๓. อุปกิเลสสูตร

อุปกิเลสของทอง ๕ อย่าง

[๔๖๗] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อุปกิเลสของทอง ๕ อย่างนี้ เป็นเครื่องทำทองไม่ให้อ่อน ไม่ให้ควรแก่การงาน ไม่ให้มีสีสุก ให้เปราะ และให้ใช้การไม่ได้ดี อุปกิเลส ๕ อย่างเป็นไฉน .

[๔๖๘] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เหล็กเป็นอุปกิเลสของทอง ทำทองไม่ให้อ่อน ไม่ให้ควรแก่การงาน ไม่ให้มีสีสุก ให้เปราะ และให้ใช้การไม่ได้ดี

[๔๖๙] โลหะ เป็นอุปกิเลสของทอง ทำทองไม่ให้อ่อน ฯลฯ

[๔๗๐] ดินบุก เป็นอุปกิเลสของทอง ทำทองไม่ให้อ่อน ฯลฯ

[๔๗๑] ตะกั่ว เป็นอุปกิเลสของทอง ทำทองไม่ให้อ่อน ฯลฯ

[๔๗๒] เงิน เป็นอุปกิเลสของทอง ทำทองไม่ให้อ่อน ไม่ให้ควรแก่การงาน ไม่ให้มีสีสุก ให้เปราะ และให้ใช้การไม่ได้ดี.

[๔๗๓] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อุปกิเลสของทอง ๕ อย่างนี้แล เป็นเครื่องทำทองไม่ให้อ่อน ไม่ให้ควรแก่การงาน ไม่ให้มีสีสุก ให้เปราะ และให้ใช้การไม่ได้ดี.

[๔๗๔] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกันแล อุปกิเลสของจิต ๕ อย่างนี้ เป็นเครื่องทำจิตไม่ให้อ่อน ไม่ให้ควรแก่การงาน ไม่ให้หลุดพัง ให้เสียไป และไม่ให้ตั้งมั่นด้วยดี เพื่อความสิ้นอาสวะ.

อุปกิเลส ๕ อย่างเป็นไฉน

[๔๗๕] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย กามฉันทะเป็นอุปกิเลสของจิต เป็นเครื่องทำจิตไม่ให้อ่อน ไม่ให้ควรแก่การงาน ไม่ให้ผูกผ่อง ให้เสียไป และไม่ให้ตั้งมั่นด้วยดีเพื่อความสิ้นอาสวะ.

[๔๗๖] พยาบาทเป็นอุปกิเลสของจิต เป็นเครื่องทำจิตไม่ให้อ่อน ไม่ให้ควรแก่การงาน ไม่ให้ผูกผ่อง ให้เสียไป และไม่ให้ตั้งมั่นด้วยดีเพื่อความสิ้นอาสวะ.

[๔๗๗] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อุปกิเลสของจิต ๕ อย่างนี้แล เป็นเครื่องทำจิตไม่ให้อ่อน ไม่ให้ควรแก่การงาน ไม่ให้ผูกผ่อง ให้เสียไป และไม่ให้ตั้งมั่น ด้วยดีเพื่อความสิ้นอาสวะ.

[๔๗๘] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย โภชณงค์ ๗ เหล่านี้ ไม่เป็นธรรมกัณ ไม่เป็นธรรมห้าม ไม่เป็นอุปกิเลสของจิต อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อกระทำให้แจ้งซึ่งผล คือ วิชชาและวิมุตติ โภชณงค์ ๗ เป็นไฉน.

[๔๗๙] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สติสัมโพชณงค์ไม่เป็นธรรมกัณ ไม่เป็นธรรมห้าม ไม่เป็นอุปกิเลสของจิต อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อกระทำให้แจ้งซึ่งผล คือ วิชชาและวิมุตติ ฯลฯ

[๔๘๐] อุเบกขาสัมโพชณงค์ ไม่เป็นธรรมกัณ ไม่เป็นธรรมห้าม ฯลฯ ย่อมเป็นไปเพื่อกระทำให้แจ้งซึ่งผล คือ วิชชาวิมุตติ.

[๔๘๑] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย โภชณงค์ ๗ เหล่านี้แล ไม่เป็นธรรมกัณ ไม่เป็นธรรมห้าม ไม่เป็นอุปกิเลสของจิต อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อกระทำให้แจ้งซึ่งผล คือ วิชชาและวิมุตติ

จบอุปกิเลสสูตรที่ ๓

นិเวรณวรรควรรณนาที่ ๔

อรรถกถาอุปกิเลสสูตร

พึงทราบวินิจฉัยใน อุปกิเลสสูตรที่ ๓ แห่งนิเวรณวรรคที่ ๔

บทว่า น จ ปภสฺสฺร ได้แก่ ไม่มีรัศมี. บทว่า ปภงฺกุ จ ได้แก่ มีการแตกทำลายเป็นสภาพ. บทว่า อโย ได้แก่ โลหะมีสีดำ. อธิบายว่า เว้นของ ๔ อย่าง ที่กล่าวไว้ในพระสูตรนี้ ที่เหลือชื่อว่า โลหะ บทว่า สขุณฺณ ได้แก่ เงิน. บทว่า จิตฺตสฺส ได้แก่ กุศลจิตที่เป็นไปในภุมมิตี. ถามว่า อุปกิเลสย่อมมีแก่จิตในภุมมิตีสาม จงยกไว้ก่อน อุปกิเลสของโลกุตรจิตมีได้อย่างไร ตอบว่า ธรรมเหล่าใด ย่อมไม่ให้อารมณ์อันเลิศเกิดขึ้น ธรรมเหล่านั้นนั้นแหละ ชื่อว่า เป็นอุปกิเลสของโลกียจิตบ้าง ของโลกุตรจิตบ้าง ย่อมมี. บทว่า ปภงฺกุ จ ความว่า มีความแตกเป็นสภาพ โดยเข้าถึงความเป็นจุนวิจุนไปในอารมณ์.

บทว่า อนาวรณา ได้แก่ ชื่อว่า อนาวรณา เพราะอรรถว่าไม่กั้น กุศลธรรม. บทว่า อนีวรณา ได้แก่ ชื่อว่า อนีวรณา เพราะอรรถว่าไม่ปกปิด บทว่า เจตฺโส อหุปฺกฺกุเลสา ได้แก่ ไม่เป็นอุปกิเลสของจิตในภุมมิตี.

จบอรรถกถาอุปกิเลสสูตรที่ ๓

๔. อโยนิโสสูตร*

มนสิการไม่แยกกาย นีวรณ์ ๕ จึงเกิด

[๔๘๒] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุมนสิการโดยไม่แยกกาย
กามฉันทที่ขังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้น และที่เกิดแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความเจริญ
ไพบุลย์ยิ่งขึ้น.

[๔๘๓] พยาบาทที่ขังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้น และที่เกิดแล้ว ย่อม
เป็นไปเพื่อความเจริญไพบุลย์ยิ่งขึ้น.

[๔๘๔] ถีนมิทระที่ขังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้น และที่เกิดแล้ว ย่อม
เป็นไปเพื่อความเจริญไพบุลย์ยิ่งขึ้น.

[๔๘๕] อุทธัจจกุกกุจจะที่ขังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้น และที่เกิดแล้ว
ย่อมเป็นไปเพื่อความเจริญไพบุลย์ยิ่งขึ้น.

[๔๘๖] วิจิกิจฉาที่ขังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้น และที่เกิดแล้ว ย่อม
เป็นไปเพื่อความเจริญไพบุลย์ยิ่งขึ้น.

จบอโยนิโสสูตรที่ ๔

* สูตรที่ ๔ ๕ ๖ ไม่มีอรรถกถาแก้.

๕. โยนิโสตฺถร

มนสิการโดยแยกกายย่อมเกิดโพชฌงค์

[๔๘๑] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็เมื่อภิกษุมนสิการโดยแยกกาย สติ-
สัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้น และที่เกิดแล้ว ย่อมถึงความเจริญ
บริบูรณ์ ฯลฯ.

[๔๘๒] อุเบกขาสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้น และที่เกิดแล้ว
ย่อมถึงความเจริญบริบูรณ์.

จบโยนิโสตฺถรที่ ๕

๖. วุฑฒิสฺตฺร

โพชฌงค์เป็นไปเพื่อความเจริญ

[๔๘๓] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย โพชฌงค์ ๗ นี้ อันบุคคลเจริญแล้ว
กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความเจริญ เพื่อความไม่เสื่อม. โพชฌงค์
๗ เป็นไฉน. คือ สติสัมโพชฌงค์ ฯลฯ อุเบกขาสัมโพชฌงค์ โพชฌงค์ ๗
นี้แล อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความเจริญ
เพื่อความไม่เสื่อม.

จบวุฑฒิสฺตฺรที่ ๖

๗. อารณานิเวรณสูตร

ธรรมเป็นอุปกิเลสของจิต ๕

[๔๕๐] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมเป็นเครื่องกั้น เป็นเครื่องห้าม เป็นอุปกิเลสของจิต ทำปัญญาให้ทราวม ๕ อย่างนี้. ๕ อย่างเป็นไฉน คุณก่อน ภิกษุทั้งหลาย กามฉันทะเป็นธรรมเครื่องกั้น เป็นธรรมเครื่องห้าม เป็นอุปกิเลสของจิต ทำปัญญาให้ทราวม. พยาบาท... ถีนมิทธะ... อุทธัจจกุกกุจจะ... วิจิกิจฉา เป็นธรรมเครื่องกั้น เป็นธรรมเครื่องห้าม เป็นอุปกิเลสของจิต ทำปัญญาให้ทราวม. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๕ อย่างนี้แล เป็นเครื่องกั้น เป็นเครื่องห้าม เป็นอุปกิเลสของจิต ทำปัญญาให้ทราวม.

[๔๕๑] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย โภชณงค์ ๗ เหล่านี้ ไม่เป็นเครื่องกั้น ไม่เป็นเครื่องห้าม ไม่เป็นอุปกิเลสของจิต อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำไ้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อกระทำให้แจ้งซึ่งผลคือ วิชชาและวิมุตติ. โภชณงค์ ๗ เป็นไฉน. คือ สติสัมโภชณงค์ ไม่เป็นเครื่องกั้น ไม่เป็นเครื่องห้าม ไม่เป็นอุปกิเลสของจิต อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำไ้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อกระทำให้แจ้งซึ่งผล คือ วิชชาและวิมุตติ ฯลฯ อุเบกขาสัมโภชณงค์ ไม่เป็นเครื่องกั้น ไม่เป็นเครื่องห้าม ไม่เป็นอุปกิเลสของจิต อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำไ้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อกระทำให้แจ้งซึ่งผล คือ วิชชาและวิมุตติ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย โภชณงค์ นี้แล ไม่เป็นเครื่องกั้น ไม่เป็นเครื่องห้าม ไม่เป็นอุปกิเลสของจิต อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำไ้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อกระทำให้แจ้งซึ่งผล คือ วิชชาและวิมุตติ.

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค เล่ม ๕ ภาค ๑ - หน้าที่ 254

[๔๕๒] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สมัยใด อริยสาวกตั้งใจ ใส่ใจ รวม
เข้าไว้ด้วยใจทั้งหมด เญยโสตกลงฟังธรรม สมัยนั้น นิวรรณ์ ย่อมไม่มีแก่เธอ
โพชฌงค์ ๗ ย่อมถึงความเจริญบริบูรณ์

จบอภยธรรมนึ่งวรรณสูตรที่ ๗

อภยธรรมนึ่งวรรณสูตร

พียงทราบวินิจฉัยในอภยธรรมนึ่งวรรณสูตรที่ ๗.

บทว่า ปญญาตพพฬิกรณา ได้แก่อ่อนปัญญา. เพราะวา
เมื่อมีนิวรรณธรรมทั้งหลายเกิดขึ้นเนื่อง ๆ ปัญญาเมื่อเกิดขึ้นในระหว่าง ๆ เป็น
ปัญญาธรรม อ่อน ไม่ฉลาด.

จบอภยธรรมนึ่งวรรณสูตรที่ ๗

๘. นิวรรณวรรณสูตร

นิวรรณ์ ๕ โพชฌงค์ ๗

[๔๕๓] ในสมัยนั้น นิวรรณ์ ๕ เป็นโจน ย่อมไม่มีแก่เธอ คือ
กามฉันทนิวรรณ์ ย่อมไม่มี พยาบาทนิวรรณ์... ถินมิทธานิวรรณ์... อุทธีจ-
กุกกุจจนิวรรณ์... วิจิจจฉานิวรรณ์ ย่อมไม่มี ในสมัยนั้น นิวรรณ์ ๕ ย่อมไม่มี
แก่เธอ.

[๔๕๔] ในสมัยนั้น โพชฌงค์ ๗ เป็นโจน ย่อมถึงความเจริญ
บริบูรณ์ คือ สติสัมโพชฌงค์ ย่อมถึงความเจริญบริบูรณ์ ฯลฯ อุเบกขา

สัมโพชฌงค์ ย่อมถึงความเจริญบริบูรณ์ โพชฌงค์ ๗ เหล่านี้ ย่อมถึงความเจริญบริบูรณ์.

[๔๕๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สมัยใด อริยสาวกตั้งใจ ใส่ใจ รวมไว้ด้วยใจทั้งหมด เจียโสตกลงฟังธรรม สมัยนั้น นิวรรณ์ ๕ ย่อมไม่มีแก่เธอ โพชฌงค์ ๗ เหล่านี้ ย่อมถึงความเจริญบริบูรณ์.

จบนิวรรณาภยวรรคที่ ๘

อรรถกถานิวรรณาภยวรรค

พึงทราบวินิจฉัยในนิวรรณาภยวรรคที่ ๘.

บทว่า ปรุจสุต นิรณมา ตสุสิ สมเย น โหนติ สตุต

โพชฌงฺกา ตสุมิ สมเย ภาวนาปาริปุรี กจฺจนฺติ ความว่า นิรณ

๕ อย่างของพระอริยสาวก ผู้ฟังอยู่ซึ่งธรรมเป็นที่สบาย ย่อมอยู่ในที่ไกล ถ้าพระอริยสาวกนั้นสามารถเพื่อยังคุณวิเศษให้เกิดในที่นั้นได้ โพชฌงค์ ๗ ของพระอริยสาวกนั้น ย่อมถึงความเจริญบริบูรณ์อย่างนี้. ถ้าไม่สามารถแต่นั้นท่านไปยังที่พักกลางคืนและที่พักกลางวัน เมื่อยังไม่ละปีตินั้นเสีย ข่มนิรณ ๕ ได้แล้ว จักยังคุณวิเศษให้เกิดได้. ข้อนั้นท่านกล่าวหมายถึงข้อนี้ว่า แม้เมื่อไม่สามารถอยู่ในที่นั้นได้ เมื่อยังไม่ละปีตินั้น จนถึงภายใน ๗ วัน ข่มนิรณได้แล้ว จักยังคุณวิเศษให้เกิดได้ ดังนี้. ความจริง โพชฌงค์ที่เธอได้แล้ว ซึ่งเป็นฝ่ายปีติและปราโมทย์คราวเดียวด้วยการฟังธรรม ย่อมเสื่อมไป เพราะอาศัยความเป็นผู้ยินดีในการทำงานเป็นต้น. แต่เมื่อได้อุตุสัปปายะเป็นต้น

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค เล่ม ๕ ภาค ๑ - หน้าที่ 256
เห็นปานนั้น ก็เกิดขึ้นอีก ย่อมถึงความเจริญบริบูรณ์ในสมัยนั้น เขากล่าวไว้
อย่างนี้ ด้วยประการฉะนี้แล

จบอรรถกถาวิวัฒนาธรรมสูตรที่ ๘

๕. รุกขสูตร

ธรรมเป็นเครื่องกัน ๕ อย่าง

[๔๕๖] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ต้นไม้ใหญ่ มีพืชน้อย มีลำต้นใหญ่
งอกคลุมต้นไม้ทั้งหลาย เป็นเหตุทำต้นไม้ที่มันงอกคลุมแล้ว ให้ล้มหัก
กระจัดกระจายวิบัติไป.

[๔๕๗] ก็ต้นไม้ใหญ่เหล่านั้น ที่มีพืชน้อย มีลำต้นใหญ่งอกคลุม
ต้นไม้ทั้งหลาย เป็นเหตุทำต้นไม้ที่มันงอกคลุมแล้ว ให้ล้มหักกระจัดกระจาย
วิบัติไปเป็นไฉน. คือ ต้นโพธิ์ ต้นนิโครธ ต้นมัลลิกขุ* ต้นมะเดื่อ ต้นไทร
ต้นมะขวิด คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ต้นไม้ใหญ่เหล่านี้แล ที่มีพืชน้อย มีลำต้น
ใหญ่ งอกคลุมต้นไม้ทั้งหลาย เป็นเหตุทำต้นไม้ที่มันงอกคลุมแล้ว ให้ล้ม
หักกระจัดกระจายวิบัติไป.

[๔๕๘] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกัน กุลบุตรบางคนใน
โลกนี้ ละกามเช่นใดแล้ว ออกบวชเป็นบรรพชิต กุลบุตรนั้นย่อมเป็นผู้
เสียหายวิบัติไปด้วยกามเช่นนั้น หรือที่เร็วกว่านั้น.

* พม่าเป็น ปัลลโว แปลว่า ต้นเลียบ.

[๔๘๕] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมเป็นเครื่องกั้น เป็นเครื่องห้าม ๕ อย่างเหล่านี้ ครอบงำจิต ทำปัญญาให้ทรม. ๕ อย่างเป็นไฉน. คือ กามฉันทะ เป็นธรรมเครื่องกั้น เป็นธรรมเครื่องห้าม ครอบงำจิต ทำปัญญาให้ทรม พยาบาท... ถีนมิทชะ... อุทัจจกุกุกจะ... วิจิกิจฉา เป็นธรรมเครื่องกั้น เป็นธรรมเครื่องห้าม ครอบงำจิต ทำปัญญาให้ทรม คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมเป็นเครื่องกั้น เป็นเครื่องห้าม ครอบงำจิต ทำปัญญาให้ทรม อย่างเหล่านี้แล.

[๕๐๐] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย โภชณงค์ ๗ เหล่านี้ ไม่เป็นธรรมกั้น ไม่เป็นธรรมห้าม ไม่ครอบงำจิต อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อทำให้แจ้งซึ่งผล คือ วิชาและวิมุตติ โภชณงค์ ๗ เป็นไฉน คือ สติสัมโภชณงค์ ไม่เป็นธรรมกั้น ไม่เป็นธรรมห้าม ไม่ครอบงำจิต อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อทำให้แจ้งซึ่งผล คือ วิชาและวิมุตติ. ฯลฯ อุเบกขาสัมโภชณงค์ ไม่เป็นธรรมกั้น . . . ย่อมเป็นไปเพื่อทำให้แจ้งซึ่งผล คือ วิชาและวิมุตติ คุก่อนภิกษุทั้งหลาย โภชณงค์ ๗ เหล่านี้แล ไม่เป็นธรรมกั้น ไม่เป็นธรรมห้าม ไม่ครอบงำจิต อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อทำให้แจ้งซึ่งผล คือ วิชาและวิมุตติ.

จบรুকขสูตรที่ ๕

อรรถกถารุกขสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในรุกขสูตรที่ ๕.

บทว่า อชฺฌมารหา แปลว่า งอกขึ้น. บทว่า กจฺจโก แปลว่า ต้นไทร. บทว่า กปีตฺถโน ได้แก่ ต้นมัลลิกงอกขึ้นแล้วมีผลเช่นกับนมลิง.

จบอรรถกถารุกขสูตรที่ ๕

๑๐. นีวรณสูตร

นีวรณทำให้มีด

[๕๐๑] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย นีวรณ ๕ เหล่านี้ กระทำให้มีด กระทำให้ไม่มีจักขุ กระทำให้ไม่มีญาณ เป็นที่ตั้งแห่งความคับปัญญา เป็นไปในฝักฝ่ายแห่งความคับแค้น ไม่เป็นไปเพื่อนิพพาน. นีวรณ ๕ เป็นไหน คือ กามฉันทนีวรณ กระทำให้มีด กระทำให้ไม่มีจักขุ กระทำให้ไม่มีญาณ เป็นที่ตั้งแห่งความคับปัญญา เป็นไปในฝักฝ่ายแห่งความคับแค้น ไม่เป็นไปเพื่อนิพพาน พยาบาทนีวรณ... ถีนมิตฺตนีวรณ... อุทฺธจฺจกุกฺกจ- นีวรณ... วิจิจฺฉานีวรณ กระทำให้มีด กระทำให้ไม่มีจักขุ กระทำให้ไม่มีญาณ เป็นที่ตั้งแห่งความคับปัญญา เป็นไปในฝักฝ่ายแห่งความคับแค้น ไม่เป็นไปเพื่อนิพพาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย นีวรณ ๕ เหล่านี้แล กระทำให้มีด กระทำให้ไม่มีจักขุ กระทำให้ไม่มีญาณ เป็นที่ตั้งแห่งความคับปัญญา เป็นไปในฝักฝ่ายแห่งความคับแค้น ไม่เป็นไปเพื่อนิพพาน.

[๕๐๒] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย โภชณงค์ ๗ เหล่านี้ กระทำให้มีจักขุ
กระทำให้มีญาณ เป็นที่ตั้งแห่งความเจริญปัญญา ไม่เป็นไปในฝักฝ่ายแห่ง
ความคับแค้น เป็นไปเพื่อนิพพาน โภชณงค์ ๗ เป็นไฉน. คือ สติสัม-
โพชณงค์ กระทำให้มีจักขุ กระทำให้มีญาณ เป็นที่ตั้งแห่งความเจริญปัญญา
ไม่เป็นไปในฝักฝ่ายแห่งความคับแค้น เป็นไปเพื่อนิพพาน ฯลฯ อุเบกขา
สัมโพชณงค์ กระทำให้มีจักขุ กระทำให้มีญาณ เป็นที่ตั้งแห่งความเจริญ
ปัญญา ไม่เป็นไปในฝักฝ่ายแห่งความคับแค้น เป็นไปเพื่อนิพพาน. คุก่อน
ภิกษุทั้งหลาย โภชณงค์ ๗ เหล่านี้แล กระทำให้มีจักขุ กระทำให้มีญาณ
เป็นที่ตั้งแห่งความเจริญปัญญา ไม่เป็นไปในฝักฝ่ายแห่งความคับแค้น เป็น
ไปเพื่อนิพพาน.

จบนิวรรณสูตรที่ ๑๐

จบนิวรรณวรรคที่ ๔

อรรถกถานีวรณสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในนีวรณสูตรที่ ๑๐.

บทว่า อนุชกรณา แปลว่า กระทำให้มีค. บทว่า อจกขุกรณา
ได้แก่ กระทำไม่ให้มีปัญญาจักษุ. บทว่า ปลุณานโรธียา ได้แก่ ดับปัญญา.
บทว่า วิฆาตปกุชียา แปลว่า เป็นฝ่ายทุกข์. บทว่า อนิพพานสวัตตุนิกา
ได้แก่ ไม่เป็นไปเพื่อนิพพาน. คำที่เหลือในบททั้งปวงมีเนื้อความง่ายทั้งนั้น
แล ในวรรคนี้ แม้ทั้งสิ้น ท่านกล่าวโทษมงคล์ลुकเกล้ากันไป ด้วยประการ
ฉะนี้.

จบอรรถกถานีวรณสูตรที่ ๑๐

จบนิวรรณวรรคพรรณนาที่ ๔

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. ปฐมกุสลสูตร ๒. ทุตติกุสลสูตร ๓. อปกิเลสสูตร ๔. อโย-
นิโสสูตร ๕. โยนิโสสูตร ๖. วุฑฒิสสูตร ๗. อวารณานีวรณสูตร
๘. นีวรณาวารณสูตร ๙. รุกขสูตร ๑๐. นีวรณสูตร พร้อมทั้งอรรถกถา.

จักกวัตติวรรคที่ ๕

๑. วิชาสูตร

ละมานะ ๓ เพราะโพชฌงค์

[๕๐๓] สาวัตถีนีทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ในอดีตกาล ละมานะ ๓ อย่างได้แล้ว สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมด ละได้แล้วก็เพราะโพชฌงค์ ๗ อันตนเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว. สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ในอนาคตกาล จักละมานะ ๓ อย่างได้ สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมด จักละได้ก็เพราะโพชฌงค์ ๗ อันตนเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว. สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งในปัจจุบันละมานะ ๓ อย่างได้ สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมดละได้ก็เพราะโพชฌงค์ ๗ อันตนเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว.

[๕๐๔] โพชฌงค์ ๗ เป็นไฉน คือ สติสัมโพชฌงค์ ฯลฯ อุเบกขา สัมโพชฌงค์ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ในอดีตกาล ละมานะ ๓ อย่างได้แล้ว สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ในอนาคตกาล จักละมานะ ๓ อย่างได้... สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งในปัจจุบัน ละมานะ ๓ อย่างได้ สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมด ละได้ก็เพราะโพชฌงค์ ๗ อันตนเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว.

จบวิชาสูตรที่ ๑

จักกวัตติวรรคที่ ๕

อรรถกถาวิสาสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในวิสาสูตรที่ ๑ แห่งจักกวัตติวรรคที่ ๕

บทว่า **ติสุโธ วิชา** ได้แก่หมวดแห่งมานะ ๓ อย่าง. อีกอย่างหนึ่ง มานะอย่างเดียว ก็เพราะท่านจัดไว้อย่างนั้น ๆ จึงกล่าวมานะว่า ๓ อย่าง เหมือนกัน.

จบอรรถกถาวิสาสูตรที่ ๑

๒. จักกวัตติสูตร

รัตนะ ๗ อย่าง

[๕๐๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะพระเจ้าจักรพรรดิปรากฏ รัตนะ ๗ อย่าง จึงปรากฏ รัตนะ อย่างเป็นไฉน คือ จักรแก้ว ๑ ช้างแก้ว ๑ แก้วมณี ๑ นางแก้ว ๑ คฤหบดีแล้ว ๑ ปริณายกแก้ว ๑ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะพระเจ้าจักรพรรดิปรากฏ รัตนะ ๗ อย่างเหล่านี้ จึงปรากฏ.

[๕๐๖] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าปรากฏ รัตนะ คือ โขษณงค์ ๗ จึงปรากฏ. รัตนะ คือ โขษณงค์ ๗ เป็นไฉน ได้แก่ รัตนะ คือ สติสัมโชนงค์ ฯลฯ รัตนะ คือ อุเบกขา สัมโชนงค์. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ปรากฏ รัตนะ คือ โขษณงค์ ๗ เหล่านี้ จึงปรากฏ.

จบจักกวัตติสูตรที่ ๒

อรรถกถาจกวัตติสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในจกวัตติสูตรที่ ๒

ในบทว่า **รยโธ ภิกขเว จกวัตติสฺส** นี้ ชื่อว่า พระราชา เพราะอรรถว่า ทรงยินดีในสิริสมบัติของพระองค์ หรือทรงให้พสกนิกร ยินดีด้วยสังคหวัตถุ ๔ ชื่อว่า เจ้าจักรพรรดิ เพราะอรรถว่า สั่งการอยู่ด้วย วาจาคล่องแคล่ว ยังจักรให้เป็นไปด้วยบุญญาภพว่า ขอจักรรัตนะจงเล่น ไปตลอดภพ ดังนี้.

บทว่า **ปาตุภาวา** แปลว่า เพราะปรากฏ. บทว่า **สตุตฺตุนฺ** แปลว่า กำหนดการถือเอา. บทว่า **รัตนานํ** ได้แก่ แสดงเรื่องที่กำหนด. ส่วน ความหมายของคำในบทนี้ ชื่อว่า **รัตนะ** เพราะอรรถว่า ให้เกิดความยินดี.

อีกอย่างหนึ่งว่า

ที่เรียกว่า **รัตนะ** เพราะทำความ

เคารพ มีค่ามาก ชั่งไม่ได้ เห็นได้ยาก

เป็นของใช้ของสัตว์ผู้ไม่ทราม ดังนี้.

จำเดิมแต่จักรรัตนะบังเกิด ชื่อว่า เทวสถานอื่น ย่อมไม่มี. คน ทั้งปวงกระทำการบูชาและอภิวัตเป็นต้น ซึ่งรัตนะนั้นอย่างเดียว ด้วยของ หอมและดอกไม้เป็นต้น ดังนั้น จึงชื่อว่า **รัตนะ** เพราะอรรถว่า ทำความ เคารพ ล้วนจักรรัตนะมีค่าหามิได้ เพราะทรัพย์ยังมีค่าประมาณเท่านี้ ดังนั้น จึงชื่อว่า **รัตนะ** แม้เพราะอรรถว่า มีค่ามาก จักรรัตนะ ไม่เหมือนกับ รัตนะที่มีอยู่ในโลกอย่างอื่น ดังนั้นจึงชื่อว่า **รัตนะ** เพราะอรรถว่า ชั่งไม่ได้. ก็เพราะในกัปที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายไม่อุบัติ พระเจ้าจักรพรรดิและพระ-

ปัจเจกพุทธเจ้า ย่อมเกิดในกาลบางครั้งบางคราวเท่านั้น ฉะนั้น จึงชื่อว่า รัตนะ เพราะอรรถว่า เห็นได้ยาก รัตนะนี้นั้น ย่อมเกิดขึ้นแก่สัตว์อัน โอฬาร ไม่ต่ำ โดยชาติ รูป ตระกูล และความเป็นใหญ่เป็นต้น หากเกิดขึ้น แก่สัตว์อื่นไม่ ดังนั้น จึงชื่อว่า รัตนะ เพราะอรรถว่า เป็นเครื่องใช้สอย ของสัตว์ที่ไม่ทราม. รัตนะแม่ที่เหลือก็เหมือนจักรรัตนะฉะนั้น ด้วยประการ ฉะนั้น. เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า

เรียกว่า รัตนะ เพราะทำความ

เคารพ มีค่ามาก ซึ่งไม่ได้ เห็นได้ยาก

เป็นของใช้ของสัตว์ผู้ไม่ทราม ดังนี้.

บทว่า ปาตุภาโว โหติ ได้แก่ ความบังเกิด. ในข้อนี้มีวาจา ประกอบความดังนี้ ชื่อว่า พระเจ้าจักรพรรดิปรากฏ รัตนะ ๗ จึงปรากฏ ดังนี้ ก็ควร ชื่อว่า ชื่อว่า พระเจ้าจักรพรรดินั้น ย่อมยังจักรอันเกิดแล้วให้หมุนไป ดังนี้ก็ควร. ถ้ามว่า เพราะเหตุไร. ตอบว่า เพราะมุ่งถึงความนิยมของ พระเจ้าจักรพรรดิ. ก็ผู้ใดจักยังจักรให้หมุนไปตามความนิยม ผู้นั้นตั้งแต่ ปฏิสนธิย่อมถึงความเป็นผู้ควรกล่าวว่ พระเจ้าจักรพรรดิปรากฏ ดังนี้. คำนั้น ก็ควรเหมือนกัน เพราะพูดถึงความเกิดแห่งมูลของบุรุษที่ได้ชื่อแล้ว ก็ผู้ใดเป็นสัตว์วิเศษ ได้ชื่อว่า พระเจ้าจักรพรรดิ ความปรากฏกล่าวคือ ปฏิสนธิของผู้นั้นมีอยู่ ดังนี้ เป็นอธิบายในข้อนี้. ก็เพราะพระเจ้าจักรพรรดิ ปรากฏ รัตนะทั้งหลาย ย่อมปรากฏ. พระเจ้าจักรพรรดินั้น ย่อมประกอบ อยู่ในบุญสมภารแก่เต็มทีพร้อมกับรัตนะเหล่านั้น ที่ปรากฏ.

ในกาลนั้น ชาวโลกเกิดความคิด ปรากฏในรัตนะเหล่านั้น ข้อนั้น ก็ควร เพราะพูดถึงกันมาก ก็เมื่อใด สัตว์ญามีความปรากฏในรัตนะเหล่านั้น

เกิดขึ้นแก่ชาวโลก เมื่อนั้น ก็เป็นอย่างเดียวเท่านั้นก่อน ภายหลังปรากฏ
รัตนะนอกนี้ ๖ อย่าง เพราะฉะนั้น จึงถึงรัตนะนั้นอย่างนี้ เพราะพุดถึงกัน
มาก แม้โดยความต่างเนื้อความแห่งความปรากฏ ข้อนั้นก็ควรแล้ว ความ
ปรากฏมิใช่ปรากฏเพียงอย่างเดียว ชื่อว่า ปาตุภาวะ เพราะยังความปรากฏ
ให้เกิดขึ้น นี่เป็นประเภทแห่งความของความปรากฏ เพราะการสั่งสมบุญ
อันใด ยังพระเจ้าจักรพรรดิให้ปรากฏด้วยอำนาจปฏิสนธิ ชื่อว่า ปาตุภาวะ
นี่เป็นประเภทแห่งความของความปรากฏ เพราะการสั่งสมบุญใด ยังพระเจ้า
จักรพรรดิให้ปรากฏด้วยอำนาจปฏิสนธิ ฉะนั้น ความปรากฏแห่งพระเจ้า
จักรพรรดิ ไม่เป็นจักรพรรดิอย่างเดียว แต่แม้รัตนะ ๗ เหล่านี้ ก็ปรากฏ
ด้วย เพราะฉะนั้น นี่เป็นอธิบายในข้อนี้. เหมือนอย่างว่า การสั่งสมบุญนั้น
เป็นเหตุให้เกิดพระราชา ฉนั้นใด การสั่งสมบุญเป็นเหตุอุปนิสัย แม้แห่งรัตนะ
โดยปริยาย ฉนั้นนั้น เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า คู่ก่อน
ภิกษุทั้งหลาย เพราะความปรากฏแห่งพระเจ้าจักรพรรดิ จึงเป็นความปรากฏ
แห่งรัตนะ ๗ ดังดังนี้.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสคำเป็นต้นว่า กตเมธํ สตุตฺตุนํ
จกฺกรตฺนสฺส ดังนี้ เพื่อทรงแสดงรัตนะเหล่านั้น โดยอำนาจสรุป. ในบท
เหล่านั้น ในบทเป็นต้นว่า จกฺกรตฺนสฺส มีอธิบายโดยย่อดังนี้ จักรแก้ว
สามารถเพื่อยึดสิริสมบัติของทวีปใหญ่ ๔ มีทวีปสองพันเป็นบริวารมาให้ปรากฏ
อยู่. ช้างแก้ว ไปสู่เวหาส อันสามารถติดตามไปสู่แผ่นดินมีสาครเป็นที่สุด
มาให้ได้ก่อนภัตรอย่างนั้น ม้าแก้วก็เช่นนั้นเหมือนกัน. แก้วมณี อันสามารถ
กำจัดความมือประมาทโยชนในที่มีด แม้ประกอบด้วยองค์สี่ มองเห็น
แสงสว่างได้. นางแก้ว มีปกติเว้นโทษ ๖ อย่างแล้ว เทียวไปได้ตามชอบใจ.
คฤหบดีแก้ว อันสามารถเห็นขุมทรัพย์อยู่ภายในแผ่นดินในประเทศประมาณ

โยชน์ ปริณายกแก้ว กล่าวคือบุตรคนหัวปี ผู้เกิดในท้องของอัครมเหสีแล้ว เป็นผู้สามารถปกครองสมบัติทั้งสิ้นมิได้ปรากฏอยู่ ดังนั้น นี่เป็นอธิบายย่อในข้อนี้.

ส่วนวิธีปรากฏแห่งจักรแก้วเป็นต้นเหล่านั้น มาแล้วในสูตรมีมหาสุทฺถสณะเป็นต้น โดยพิสดารแล เมื่ออธิบายวิธีปรากฏของจักรแก้วนั้น ท่านพรรณนาไว้ในอรรถกถาแห่งสูตรเหล่านั้นแล.

ในบทว่า สติสัมโพชฌนฺครตฺนสฺส เป็นต้น พึงทราบแม้ความที่มีลักษณะคล้ายกันอย่างนี้. จักรแก้วของพระเจ้าจักรพรรดิ เทียบไปก่อนกว่ารัตนะทั้งปวง ฉันทิ สติสัมโพชฌนฺครตฺนสฺส เทียบไปก่อนกว่าธรรมที่เป็นไปในภูมิ ๔ ทั้งปวง ฉันทิ นั้น คือเปรียบด้วยจักรแก้วของพระเจ้าจักรพรรดิ เพราะอรรถว่าเทียบไปก่อน. บรรดารัตนะทั้งหลาย ช้างแก้วของพระเจ้าจักรพรรดิ เกิดรางใหญ่ สูง ไพบูลย์ใหญ่ รัมมวิชัยสัมโพชฌนฺครตฺนสฺส เข้าถึงหมู่ธรรมเป็นอันมาก สูงแผ่ไป กว้างใหญ่ ดังนั้น จึงเปรียบด้วยช้างแก้ว. ม้าแก้วของพระเจ้าจักรพรรดิมีฝีเท้าเร็ว วิริยสัมโพชฌนฺครตฺนสฺส แม่นี้มีกำลังจับปล้น ดังนั้น จึงเปรียบด้วยม้าแก้ว เหตุมีกำลังจับปล้นนี้. แก้วมณีของพระเจ้าจักรพรรดิ กำจัดความมืดให้สว่างได้ ปิติสัมโพชฌนฺครตฺนสฺส แม่นี้อยู่ในหมู่ธรรมเป็นอันมาก กำจัดความมืดคือกิเลสให้สว่างด้วยญาณ ด้วยอำนาจสหชาติปัจจัยเป็นต้น เพราะเป็นกุศลโดยส่วนเดียว ดังนั้น จึงเปรียบด้วยแก้วมณี เหตุกำจัดความมืดให้สว่างนี้.

นางแก้วของพระเจ้าจักรพรรดิ ระวังความกระวนกระวายทางกายและทางจิต ให้ความร้อนสงบ ปัสสัทธิสัมโพชฌนฺครตฺนสฺส แม่นี้ ระวังความกระวนกระวายทางกายและทางจิต ให้ความร้อนสงบ ดังนั้น จึงเปรียบด้วยนางแก้ว. คฤหบดีแก้วของพระเจ้าจักรพรรดิ กำหนดความฟุ้งซ่าน ทำให้จิต

มีอารมณ์เดียวด้วยการให้ทรัพย์ ในขณะที่ตนปรารถนาแล้ว และปรารถนาแล้ว
สมาธิสัมโพชฌังครัตนะเมื่อนี้ ยังอุปปรณาให้ถึงพร้อมด้วยอำนาจความที่ตน
ปรารถนาเป็นต้น ตัดขาดแล้ว ซึ่งความฟุ้งซ่าน ทำจิตให้มีอารมณ์เดียว
ดังนั้น จึงเปรียบด้วยคฤหบดีแก้ว. ส่วนปริณายกแก้วของพระเจ้าจักรพรรดิ
ทำความชวนขวายน้อยให้ ด้วยการทำกิจในที่ทั้งปวงให้สำเร็จ อุเบกขาสัม-
โพชฌังครัตนะเมื่อนี้ เปลื้องจิตอุปบาทจากความห่อหุ้มและความฟุ้งซ่าน ทำ
ความชวนขวายน้อย วางตนไว้ในท่ามกลางประกอบความเพียร ดังนั้น จึง
เปรียบด้วยปริณายกแก้ว. พึงทราบว่า การกำหนดธรรมที่รวมไว้ทั้งหมดเป็น
๔ ภูมิ ได้กล่าวไว้ในสูตรนี้ ด้วยประการฉะนี้.

จบอรรถกถาจักกวัตติสูตรที่ ๒

๓. มารสูตร *

โพชฌงค์เป็นมรรคาเครื่องย่ำยีมาร

[๕๐๑] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงมรรคาเป็นเครื่องย่ำยีมาร
และเสนามารแก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟังมรรคานั้น. ก็มรรคาเป็น
เครื่องย่ำยีมารและเสนามารเป็นไฉน. คือ โพชฌงค์ ๗. โพชฌงค์ ๗ เป็นไฉน
คือ สติสัมโพชฌงค์ ๗. อุเบกขาสัมโพชฌงค์. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เป็น
มรรคาเครื่องย่ำยีมาร และเสนามาร.

จบมารสูตรที่ ๓

* สูตรที่ ๓ ไม่มีอรรถกถาแก้.

๔. ทูปปัญญสูตร

เหตุที่เรียกว่าคนโง่คนใบ้

[๕๐๘] สาวัตถินิทาน ครั้งนั้นแล ภิกษุรูปหนึ่ง เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ฯลฯ ครั้นแล้วได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่เรียกว่า คนโง่ คนใบ้ คนโง่ คนใบ้ ดังนี้ ด้วยเหตุเพียงเท่าไรหนอ จึงจะเรียกว่า คนโง่ คนใบ้.

[๕๐๙] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ดูก่อนภิกษุ ที่เรียกว่า คนโง่ คนใบ้ ก็เพราะโพชฌงค์ ๗ อันตนไม่เจริญแล้ว ไม่กระทำให้มากแล้ว โพชฌงค์ ๗ เป็นโงน. คือ สติสัมโพชฌงค์ ฯลฯ อุเบกขาสัมโพชฌงค์ ดูก่อนภิกษุ ที่เรียกว่า คนโง่ คนใบ้ ก็เพราะโพชฌงค์ ๗ เหล่านี้แล อันตนไม่เจริญแล้ว ไม่กระทำให้มากแล้ว.

จบทูปปัญญสูตรที่ ๔

อรรถกถาทูปปัญญสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในทูปปัญญสูตรที่ ๔.

บทว่า เอพมุโค ความว่า คนเมื่อไม่สามารถเพื่อจะเปล่งวาจาทางปากได้ เป็นคนใบ้พูดไม่ได้ เพราะโทษทั้งหลาย. คำที่เหลือในบททั้งปวง ง่ายทั้งนั้นแล.

จบอรรถกถาทูปปัญญสูตรที่ ๔

๕. ปัญญาสูตร *

ด้วยเหตุเพียงเท่าไรจึงเรียกว่าคนมีปัญญา

[๕๑๐] สาวัตถีนิทาน. ภิ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่เรียกว่า คนมีปัญญา ไม่ใช่คนใบ้ คนมีปัญญา ไม่ใช่คนใบ้ ดังนี้ ด้วยเหตุเพียงเท่าไรหนอ จึงจะเรียกว่า คนมีปัญญา ไม่ใช่คนใบ้.

[๕๑๑] พ. คุณก่อนภิกษุ ที่เรียกว่า คนมีปัญญา ไม่ใช่คนใบ้ ก็เพราะโพชฌงค์ ๗ อันตนเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว. โพชฌงค์ ๗ เป็นไฉน คือ สติสัมโพชฌงค์ ฯลฯ อุเบกขาสัมโพชฌงค์. คุณก่อนภิกษุ ที่เรียกว่า คนมีปัญญา ไม่ใช่คนใบ้ ก็เพราะโพชฌงค์ ๗ เหล่านี้แล อันตนเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว.

จบปัญญาสูตรที่ ๕

๖. ทลิตทสูตร

ด้วยเหตุเพียงเท่าไรจึงเรียกว่าคนจน

[๕๑๒] สาวัตถีนิทาน. ภิ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่เรียกว่า คนจน คนจน ดังนี้ ด้วยเหตุเพียงเท่าไรหนอ จึงเรียกว่า คนจน.

[๕๑๓] พ. คุณก่อนภิกษุ ที่เรียกว่า คนจน ก็เพราะโพชฌงค์ ๗ อันตนไม่เจริญแล้ว ไม่กระทำให้มากแล้ว. โพชฌงค์ ๗ เป็นไฉน. คือ สติสัมโพชฌงค์ ฯลฯ อุเบกขาสัมโพชฌงค์. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ที่เรียกว่า คนจน ก็เพราะโพชฌงค์ เหล่านี้แล อันตนไม่เจริญแล้ว ไม่กระทำให้มากแล้ว.

จบทลิตทสูตรที่ ๖

* ตั้งแต่สูตรที่ ๕ ถึงสูตรที่ ๑๐ ไม่มีอรรถกถาแก้.

๗. อทลิตทสูตร

ด้วยเหตุเพียงเท่าไรจึงเรียกว่าคนไม่จน

[๕๑๔] สาวัตถีนีทาน. ภิ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่เรียกว่า คนไม่จน คนไม่จน ดังนี้ ด้วยเหตุเพียงเท่าไรหนอ จึงเรียกว่า คนไม่จน.

[๕๑๕] พ. คุณก่อนภิกษุ ที่เรียกว่า คนไม่จน ก็เพราะโพชฌงค์ ๗ อันตนเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว โพชฌงค์ เป็นไฉน คือ สติสัมโพชฌงค์ ฯลฯ อุเบกขาสัมโพชฌงค์. คุณก่อนภิกษุ ที่เรียกว่า คนไม่จน ก็เพราะโพชฌงค์ ๗ เหล่านี้แล อันตนเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว.

จบอทลิตทสูตรที่ ๗

๘. อาทิจจสูตร

ความเป็นผู้มีมิตรดีเป็นเบื้องต้นแห่งโพชฌงค์ ๗

[๕๑๖] สาวัตถีนีทาน. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อพระอาทิตย์จะขึ้นสิ่ง ที่ขึ้นก่อน สิ่งที่เป็นนิมิตมาก่อน คือ แสงเงินแสงทอง ฝนใด สิ่งที่เป็นเบื้องต้น เป็นนิมิตมาก่อน เพื่อความบังเกิดแห่งโพชฌงค์ ๗ แก่ภิกษุ คือ ความเป็นผู้มี มิตรดี ฉะนั้น เหมือนกัน คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อันภิกษุผู้มีมิตรดี พึงหวัง ข้อนี้ได้ว่า จักเจริญโพชฌงค์ ๗ สู่อัจฉริยะมากซึ่งโพชฌงค์ ๗.

[๕๑๗] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุผู้มีมิตรดี ย่อมเจริญโพชฌงค์ ๗ ย่อมกระทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗ อย่างไรเล่า. ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อม เจริญสติสัมโพชฌงค์ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้มีมิตรดี ย่อม

เจริญโพชฌงค์ ๗ ย่อมกระทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗ อย่างนี้แล.
จบอาทิจสูตรที่ ๘

๕. ปฐมอังคสูตร

โยนิโสมนสิการเป็นปัจจัยแห่งโพชฌงค์ ๗

[๕๑๘] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ทำปัจจัยภายในให้เป็นเหตุแล้ว เรา ยังไม่เล็งเห็นเหตุอื่นอันหนึ่ง เพื่อความบังเกิดแห่งโพชฌงค์ ๗ เหมือนโยนิ-
โสมนสิการเลย. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อันภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยโยนิโสมนสิการ
พึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักเจริญโพชฌงค์ ๗ จักกระทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗.

[๕๑๙] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยโยนิโสมนสิการ
ย่อมเจริญโพชฌงค์ ๗ ย่อมกระทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗ อย่างไรเล่า. ภิกษุ
ในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสติสัมโพชฌงค์อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัย
นิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ อันอาศัย
วิเวก, อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย
ภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยโยนิโสมนสิการ ย่อมเจริญโพชฌงค์ ๗ ย่อมกระทำให้มาก
ซึ่งโพชฌงค์ ๗ อย่างนี้แล.

จบปฐมอังคสูตรที่ ๕

๑๐. ทุตติยอังคสูตร

ความเป็นผู้มีมิตรดีเป็นปัจจัยแห่งโพชฌงค์

[๕๒๐] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ทำปัจจัยภายนอกให้เป็นเหตุแล้วเรายัง
ไม่เล็งเห็นเหตุอื่นแม้อันหนึ่ง เพื่อความบังเกิดขึ้นแห่งโพชฌงค์ ๗ เหมือน

ความเป็นผู้มีมิตรดีเลย. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อันภิกษุผู้มีมิตรดี พึงหวังข้อ
มิได้ว่า จักเจริญโพชฌงค์ ๗ จักกระทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗.

[๕๒๑] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุผู้มีมิตรดี ย่อมเจริญโพชฌงค์
๗ ย่อมกระทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗ อย่างไรเล่า. ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อม
เจริญสติสัมโพชฌงค์ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปใ
การสละ ฯลฯ ย่อมเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ
อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้มีมิตรดี ย่อม
เจริญโพชฌงค์ ๗ ย่อมกระทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗ อย่างนี้แล.

จบพุทธยอังกสูตรที่ ๑๐

จบจักกวัตติวรรคที่ ๕

รวมพระสูตรที่มีในวรรคที่ ๕

๑. วิชาสูตร ๒. จักกวัตติสูตร ๓. มารสูตร ๔. ทุปปัญญสูตร
๕. ปัญญาสูตร ๖. ทลิตทสูตร ๗. อทลิตทสูตร ๘. อาทิจสูตร ๙. ปฐม-
อังกสูตร ๑๐. ทุตยอังกสูตร พร้อมทั้งอรรถกถา.

หมวด ๖ แห่งโพชฌงค์ที่ ๖

๑. อาหารสูตร

อาหารของนิรณ

[๕๒๒] สาวัตถินิทาน. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงอาหาร และสิ่งที่มีโชอาหาร ของนิรณ ๕ และโพชฌงค์ ๗ แก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟังเรื่องนั้น.

[๕๒๓] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก้อะไรเล่า เป็นอาหารให้กามฉันทะ ที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้ว ให้เจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย สุขุณิมิตมีอยู่ การกระทำให้มากซึ่งอโยนิโสมนสิการในสุขุณิมิตนั้น นี้เป็นอาหารให้กามฉันทะที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้ว ให้เจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น.

[๕๒๔] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก้อะไรเล่า เป็นอาหารให้พยาบาท ที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้ว ให้เจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ปฏิฆณิมิตมีอยู่ การกระทำให้มากซึ่งอโยนิโสมนสิการในปฏิฆณิมิตนั้น นี้เป็นอาหารให้พยาบาทที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้ว ให้เจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น.

[๕๒๕] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก้อะไรเล่า เป็นอาหารให้ฉันทะ ที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้ว ให้เจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ความไม่ยินดี ความเกียจคร้าน ความบิดขี้เกียจ ความเมาอาหาร ความที่ใจหดหู่มีอยู่ การกระทำให้มากซึ่งอโยนิโสมนสิการในสิ่งเหล่านั้น

นี้เป็นอาหารให้ถีนมิทธะที่ยังไม่เกิดเกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้ว ให้เจริญไฟบุญยิ่งขึ้น.

[๕๒๖] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่า เป็นอาหารให้อุทธัจจะกุกกุจจะที่ยังไม่เกิดเกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้ว ให้เจริญไฟบุญยิ่งขึ้น. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ความไม่สงบใจมีอยู่ การกระทำให้มากซึ่งอโยนิโสมนสิการในความไม่สงบใจนั้น นี้เป็นอาหารให้อุทธัจจะกุกกุจจะที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้ว ให้เจริญไฟบุญยิ่งขึ้น.

[๕๒๗] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่า เป็นอาหารให้วิจิจจนาที่ยังไม่เกิดเกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้ว ให้เจริญไฟบุญยิ่งขึ้น. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมทั้งหลายอันเป็นที่ตั้งแห่งวิจิจจนามีอยู่ การกระทำให้มากซึ่งอโยนิโสมนสิการในธรรมเหล่านั้น นี้เป็นอาหารให้วิจิจจนาที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้ว ให้เจริญไฟบุญยิ่งขึ้น.

อาหารของโพชฌงค์

[๕๒๘] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่า เป็นอาหารให้สติสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้ว ให้เจริญบริบูรณ์. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมทั้งหลายเป็นที่ตั้งแห่งสติสัมโพชฌงค์มีอยู่ การกระทำให้มากซึ่งอโยนิโสมนสิการในธรรมเหล่านั้น นี้เป็นอาหารให้สติสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิดเกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้ว ให้เจริญบริบูรณ์.

[๕๒๙] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่า เป็นอาหารให้ธรรมวิยสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้ว ให้เจริญบริบูรณ์. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมทั้งหลายที่เป็นกุศลและอกุศล ที่มีโทษและไม่มีโทษ ที่เลวและประณีต ที่เป็นส่วนข้างดำและข้างขาว มีอยู่ การกระทำให้มากซึ่ง

โยนิโสมนสิการในธรรมเหล่านั้น นี้เป็นอาหารให้ธรรมวิจยสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้ว ให้เจริญบริบูรณ์.

[๕๓๐] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่า เป็นอาหารให้วิริยสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้ว ให้เจริญบริบูรณ์. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ความริเริ่ม ความพยายาม ความบากบั่น มีอยู่ การกระทำให้มากซึ่งโยนิโสมนสิการในสิ่งเหล่านั้น นี้เป็นอาหารให้วิริยสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้ว ให้เจริญบริบูรณ์.

[๕๓๑] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่า เป็นอาหารให้ปีติสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้ว ให้เจริญบริบูรณ์. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมทั้งหลายเป็นที่ตั้งแห่งปีติสัมโพชฌงค์ มีอยู่ การกระทำให้มากซึ่งโยนิโสมนสิการในธรรมเหล่านั้น นี้เป็นอาหารให้ปีติสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้ว ให้เจริญบริบูรณ์.

[๕๓๒] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่า เป็นอาหารให้ปีสัทธิสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้ว ให้เจริญบริบูรณ์. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ความสงบกาย ความสงบจิต มีอยู่ การกระทำให้มากซึ่งโยนิโสมนสิการในความสงบนี้ นี้เป็นอาหารให้ปีสัทธิสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้ว ให้เจริญบริบูรณ์.

[๕๓๓] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่า เป็นอาหารให้สมาธิสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้ว ให้เจริญบริบูรณ์. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย สมาธินิมิต อพยัคคณิมิต (นิมิตแห่งจิตอันมีอารมณ์ไม่ฟุ้งซ่าน) มีอยู่ การกระทำให้มากซึ่งโยนิโสมนสิการในนิมิตนั้น นี้เป็นอาหารให้สมาธิสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้ว ให้เจริญบริบูรณ์.

[๕๓๔] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย กี่อะไรเล่า เป็นอาหารให้อุเบกขา-
สัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้ว ให้เจริญบริบูรณ์. คุก่อน
ภิกษุทั้งหลาย ธรรมทั้งหลายเป็นที่ตั้งแห่งอุเบกขาสัมโพชฌงค์ มีอยู่ การ
กระทำให้มากซึ่งโยนิโสมนสิการในธรรมเหล่านั้น นี่เป็นอาหารให้อุเบกขา-
สัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้ว ให้เจริญบริบูรณ์.

มิใช่อาหารของนิวรรณ์

[๕๓๕] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย กี่อะไรเล่า ไม่เป็นอาหารให้กามฉันทะ
ที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้ว ให้เจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย
อสุกนิมิตมีอยู่ การกระทำให้มากซึ่งโยนิโสมนสิการในอสุกนิมิตนั้น นี่ไม่เป็น
อาหารให้กามฉันทะที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้ว ให้เจริญไพบูลย์
ยิ่งขึ้น.

[๕๓๖] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย กี่อะไรเล่า ไม่เป็นอาหารให้พยาบาท
ที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้ว ให้เจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย
เจโตวิมุตติมีอยู่ การกระทำให้มากซึ่งโยนิโสมนสิการในเจโตวิมุตตินั้น นี่ไม่เป็น
อาหารให้พยาบาทที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้ว ให้เจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น.

[๕๓๗] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย กี่อะไรเล่า ไม่เป็นอาหารให้ถีนมิทระ
ที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้ว ให้เจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย
ความริเริ่ม ความพยายาม ความบากบั่น มีอยู่ การกระทำให้มากซึ่งโยนิ-
โสมนสิการในสิ่งเหล่านั้น นี่ไม่เป็นอาหารให้ถีนมิทระที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น
หรือที่เกิดแล้ว ให้เจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น.

[๕๓๘] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย กี่อะไรเล่า ไม่เป็นอาหารให้อุทธัจจ-
กุกกัจจะที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้ว ให้เจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น. คุก่อน

ภิกษุทั้งหลาย ความสงบใจมีอยู่ การกระทำให้มากซึ่งโยนิโสมนสิการในความสงบใจนั้น นี้ไม่เป็นอาหารให้อุทธัจจกุกกุจจะที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้ว ให้เจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น.

[๕๓๕] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่า ไม่เป็นอาหารให้วิจิกิจฉาที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้ว ให้เจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมทั้งหลายที่เป็นกุศลและอกุศล ที่มีโทษและไม่มีโทษ ที่เลวและประณีต ที่เป็นส่วนข้างดำและข้างขาว มีอยู่ การกระทำให้มากซึ่งโยนิโสมนสิการในธรรมเหล่านั้น นี้ไม่เป็นอาหารให้วิจิกิจฉาที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้ว ให้เจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น.

มิใช่อาหารของโพชฌงค์

[๕๕๐] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่า ไม่เป็นอาหารให้สติสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้ว ให้เจริญบริบูรณ์. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมทั้งหลายเป็นที่ตั้งแห่งสติสัมโพชฌงค์ มีอยู่ การไม่กระทำให้มากซึ่งมนสิการในธรรมเหล่านั้น นี้ไม่เป็นอาหารให้สติสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิดเกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้ว ให้เจริญบริบูรณ์.

[๕๕๑] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่า ไม่เป็นอาหารให้ธรรมวิยสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้ว ให้เจริญบริบูรณ์. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมทั้งหลายที่เป็นกุศลและอกุศล ที่มีโทษและไม่มีโทษ ที่เลวและประณีต ที่เป็นส่วนข้างดำและข้างขาว มีอยู่ การไม่กระทำให้มากซึ่งมนสิการในธรรมเหล่านั้น นี้ไม่เป็นอาหารให้ธรรมวิยสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้ว ให้เจริญบริบูรณ์.

[๕๔๒] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก้อะไรเล่า ไม่เป็นอาหารให้วิริย-
สัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้ว ให้เจริญบริบูรณ์. คุก่อน
ภิกษุทั้งหลาย ความริเริ่ม ความพยายาม ความบากบั่น มีอยู่ การไม่กระทำ
ให้มากซึ่งมโนการในสิ่งเหล่านั้น นี้ไม่เป็นอาหารให้วิริยสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิด
เกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้ว ให้เจริญบริบูรณ์.

[๕๔๓] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก้อะไรเล่า ไม่เป็นอาหารให้ปีติสัม-
โพชฌงค์ที่ยังไม่เกิด. เกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้ว ให้เจริญบริบูรณ์ คุก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย ธรรมทั้งหลายเป็นที่ตั้งแห่งปีติสัมโพชฌงค์ มีอยู่ การไม่กระทำ
ให้มากซึ่งมโนการในธรรมเหล่านั้น นี้ไม่เป็นอาหารให้ปีติสัมโพชฌงค์ที่ยัง
ไม่เกิด เกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้ว ให้เจริญบริบูรณ์.

[๕๔๔] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก้อะไรเล่า ไม่เป็นอาหารให้ปัสสัทธิ-
สัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้ว ให้เจริญบริบูรณ์. คุก่อน
ภิกษุทั้งหลาย ความสงบกาย ความสงบจิต มีอยู่ การไม่กระทำให้มากซึ่ง
มโนการในความสงบนั้น นี้ไม่เป็นอาหารให้ปัสสัทธिसัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิด
เกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้ว ให้เจริญบริบูรณ์.

[๕๔๕] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก้อะไรเล่า ไม่เป็นอาหารให้สมาธิ-
สัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้ว ให้เจริญบริบูรณ์ คุก่อน
ภิกษุทั้งหลาย สมาธินิมิต อพยัคคณิมิต มีอยู่ การไม่กระทำให้มากซึ่ง
มโนการในนิมิตนั้น นี้ไม่เป็นอาหารให้สมาธิสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น
หรือที่เกิดแล้ว ให้เจริญบริบูรณ์.

[๕๔๖] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่า ไม่เป็นอาหารให้อุเบกขา-
สัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้ว ให้เจริญบริบูรณ์. คู่ก่อน
ภิกษุทั้งหลาย ธรรมทั้งหลายเป็นที่ตั้งแห่งอุเบกขาสัมโพชฌงค์ มีอยู่ การไม่
กระทำให้มากซึ่งมนสิการในธรรมเหล่านั้น นี้ไม่เป็นอาหารให้อุเบกขาสัม-
โพชฌงค์ที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้ว ให้เจริญบริบูรณ์.

จบอาหารสูตรที่ ๑

อรรถกถาหมวดที่ ๖ แห่งโพชฌงค์*

อรรถกถาอาหารสูตร

ฟังทราบวินิจฉัยในอาหารสูตรที่ ๑ แห่งวรรคที่ ๖

ในบทว่า อยมาหาโร อนุปฺปนฺนสฺส วา สติสฺมโพชฌงฺกสฺส

อุปฺปาทย เป็นต้น นี้เป็นความต่างกันจากนัยก่อน. ธรรมเหล่านั้น มี
ประการอันกล่าวแล้ว เพื่อความเกิดขึ้นแห่งสติสัมโพชฌงค์เป็นต้น อย่างเดียว
เท่านั้น ก็หามิได้ ย่อมเป็นปัจจัยเพื่อความเจริญเต็มที่แห่งโพชฌงค์ทั้งหลาย
ที่เกิดแล้วด้วย ส่วนธรรมแม้เหล่านี้ ฟังทราบอย่างนั้นแล.

ส่วนธรรมอื่นอีก ๔ ประการ ย่อมเป็นไปเพื่อความเกิดขึ้นแห่งสติสัม-
โพชฌงค์ คือ สติสัมปชัญญะ ๑ การหลีกเว้นคนลี้มสติ ๑ ความคบบุคคล
มีสติตั้งมั่น ๑ ความน้อมจิตไปในธรรมนั้น ๑.

ก็สติสัมโพชฌงค์ ย่อมเกิดขึ้นในฐานะ ๗ มีการก้าวไปเป็นต้น ด้วย
สติสัมปชัญญะ ด้วยการหลีกเว้นคนลี้มสติ เช่นกาทิ้งเหยื่อ ด้วยคบคนมีสติ
ตั้งมั่น เช่นพระตีสตทตเถระและพระอภัยเถระเป็นต้น และด้วยมีจิตน้อมไป
โน้มไป โอนไป เพื่อให้เกิดขึ้นในอิริยาบถมีการยืนและการนั่งเป็นต้น ส่วน
สติสัมโพชฌงค์นั้น อันเกิดขึ้นด้วยเหตุ ๔ ประการ อย่างนี้แล้ว ย่อมเจริญ
เต็มที่ด้วยอรหัตมรรค.

ธรรม ๗ ประการ ย่อมเป็นไปเพื่อความเกิดขึ้นแห่งธัมมวิจยสัม-
โพชฌงค์ คือ ความเป็นผู้ไต่ถาม ๑ ความทำวัตถุให้สละสลวย ๑ การปรับ
อินทรีย์ให้เสมอกัน ๑ การหลีกเว้นบุคคลทรมปัญญา ๑ การคบหาบุคคลมี
*อรรถกถาชื่อว่า วรรคที่ ๖.

ปัญญา ๑ การพิจารณาปาฐะที่ต้องใช้ปัญญาอันลึก ๑ ความน้อมจิตไปในธรรม-
วิชยะนั้น ๑.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปริปฺจูจฺจตา** ได้แก่ ความเป็นผู้มาก
ด้วยการได้ตามถึงที่อาศัยของอรรถแห่งขันธ ธาตุ อายตนะ อินทรีย์ พละ
โพชฌงค์ อังคัมมรรค ฌาน สมณะและวิปัสสนา. บทว่า **วตฺตฺตฺวาทิ**
ได้แก่ การทำวัตถุทั้งหลายภายในและภายนอกให้สลดใส. ก็เมื่อใด ผม เล็บ
ขนของพระโยคาวจรนั้นยาว หรือว่าร่างกายมีโทษมาก และเปื้อนด้วยเหงื่อโคล
เมื่อนั้น ชื่อว่า วัตถุภายในไม่สลดใสคือไม่หมดจด. ก็เมื่อใด จีวรคร่ำคร่า
เปื้อนเปรอะ เหม็นสาบ หรือว่า เสนาสนะรกริ้ว เมื่อนั้นชื่อว่า วัตถุ
ภายนอกไม่สลดใส คือไม่สะอาด. เพราะฉะนั้น ควรทำวัตถุภายในให้สลดใส
ด้วยการตัดผมเป็นต้น ด้วยการทำให้ร่างกายเบาด้วยการถ่ายยาทั้งเบื้องบนและ
เบื้องล่าง และด้วยการถูและอาบน้ำ. ควรทำวัตถุภายนอกให้สลดใส ด้วยทำ
สุจิกรรม การซัก และของใช้เป็นต้น. แม้ญาณในจิตและเจตสิกที่เกิดขึ้นใน
วัตถุภายในและภายนอกนั้นอันไม่สลดใส ก็ไม่บริสุทธิไปด้วย คุณแสงของ
เปลวประทีปที่อาศัยโคม ใส่น้ำมัน ไม่สะอาดเกิดขึ้น ก็ไม่สะอาดไปด้วย
ฉะนั้น. เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า การทำวัตถุให้สละสลวย ย่อมเป็นไป
เพื่อความเกิดขึ้นแห่งธรรมวิชยสัมโพชฌงค์ ดังนี้.

การทำอินทรีย์ทั้งหลายมีศรัทธาเป็นต้นให้เสมอกัน ชื่อว่า การปรับ
อินทรีย์ให้เสมอกัน. เพราะว่า ถ้าศรัทธินทรีย์ของเธอแก่กล้า อินทรีย์อื่น
อ่อน. ที่นั่น วิริยินทรีย์ จะไม่อาจทำปคคหกิจ (กิจคือการยกจิตไว้) สติน-
ทรีย์จะไม่อาจทำอุฏฐานกิจ (กิจคือการอุปการะจิต) สมาธินทรีย์จะไม่อาจทำ
อวิกเขปกิจ (กิจคือทำจิตไม่ให้ฟุ้งซ่าน) ปัญฺญินทรีย์จะไม่อาจทำทสสนกิจ
(กิจคือการเห็นตามเป็นจริง). เพราะฉะนั้น ศรัทธินทรีย์อันกล้านั้น ต้องทำ

ให้ลดลงเสียด้วยพิจารณาภาวะแห่งธรรม ด้วยไม่ทำไว้ในใจ เหมือนเมื่อเขา
มนสิการ สัทธินทรีย์ที่มีกำลังนั้น. ก็ในข้อนี้มีเรื่องพระวัคกเถระเป็น ตัวอย่าง.
แต่ถ้าวิริยอินทรีย์กล้า ที่นั่น สัทธินทรีย์ ก็จะไม่อาจทำอิโมกขกิจได้ (กิจคือ
การน้อมใจเชื่อ). อินทรีย์นอกนี้ ก็จะไม่อาจทำกิจนอกนี้ แต่ละข้อได้.
เพราะฉะนั้น วิริยอินทรีย์อันกล้านั้น ต้องทำให้ลดลงด้วยเจริญปีสัทธินทรีย์
โพชนงค์เป็นต้น. แม้ในข้อนั้น ก็พึงแสดงเรื่องพระโศณเถระ. ความที่เมื่อ
ความกล้าแห่งอินทรีย์อันหนึ่งมีอยู่ อินทรีย์นอกนี้ จะไม่สามารถในกิจของตน ๆ
ได้ พึงทราบในอินทรีย์ที่เหลืออย่างนี้แล.

ก็โดยเฉพาะในอินทรีย์ ๕ นี้ บัณฑิตทั้งหลาย สรรเสริญอยู่ซึ่งความ
เสมอกันแห่งสัทธากับปัญญาและสมาธิกับวิริยะ. เพราะคนมีสัทธาแก่กล้า
แต่ปัญญาอ่อน จะเป็นคนเชื่อง่าย เลื่อมใสในสิ่งอันไม่เป็นวัตถุ. ส่วนคนมี
ปัญญากกล้า แต่สัทธาอ่อน จะตกไปข้างอวดดี จะเป็นคนแก้ไขไม่ได้ เหมือน
โรคมราเกิดแต่ยา รักษาไม่ได้ฉะนั้น วิ่งพล่านไปด้วยคิดว่า จิตเป็นกุศลเท่านั้น
ก็พอ ดังนี้แล้ว ไม่ทำบุญมีทานเป็นต้น ย่อมเกิดในนรก. ต่อธรรมทั้ง ๒
เสมอกัน บุคคลจึงจะเลื่อมใสในวัตถุแท้. โภสัชชะย่อมครอบงำคนมีสมาธิกล้า
แต่วิริยะอ่อน เพราะสมาธิเป็นฝ่ายโภสัชชะ. อุทัจจะย่อมครอบงำคนมีวิริยะ
กล้า แต่สมาธิอ่อน เพราะวิริยะเป็นฝ่ายอุทัจจะ แต่สมาธิที่มีวิริยะประกอบ
เข้าด้วยกันแล้ว จะไม่ตกไปในโภสัชชะ. วิริยะที่มีสมาธิประกอบพร้อมกันแล้ว
จะไม่ตกไปในอุทัจจะ เพราะฉะนั้น อินทรีย์ทั้ง ๒ นั้น ต้องทำให้เสมอกัน.
ด้วยว่า อปปนาจะมีได้ ก็เพราะความเสมอกันแห่งอินทรีย์ทั้ง ๒.

อีกอย่างหนึ่ง สัทธาแม้มีกำลัง ก็ควรสำหรับสมาธิกัมมิกะ (ผู้บำเพ็ญ
สมถกัมมัญฐาน). เธอเมื่อสัทธามีกำลังอย่างนี้ เชื่อคิ่งลงไปจับบรรลุอปปนา
ได้. ในสมาธิและปัญญาเล่า เอกัคคตา (สมาธิ) มีกำลังก็ควร สำหรับ

สมาธิกำมิกะ ด้วยเมื่อเอ็กคตามีกำลังอย่างนั้น เธอจะบรรลุอุปนาได้.

ปัญญามีกำลัง ย่อมควรสำหรับวิปัสสนากัมมิกะ (ผู้บำเพ็ญวิปัสสนากัมมัฏฐาน).

ด้วยเมื่อปัญญามีกำลังอย่างนั้น เธอย่อมจะบรรลุลักษณะปฏิเวธ (เห็นแจ้งไตร-
ลักษณ์) ได้. แต่แม้เพราะสมาธิและปัญญาทั้ง ๒ เสมอกัน อุปนาก็คงมีได้.

ส่วนสติ มีกำลังในที่ทั้งปวง จึงจะควร เพราะสติรักษาจิตไว้แต่ความ
ตกไปในอุทัจจะ เพราะอำนาจแห่งสัทธา วิริยะ และปัญญาอันเป็นฝ่ายอุทัจจะ
และรักษาจิตไว้แต่ความตกไปในโกสัชชะ เพราะสมาธิเป็นฝ่ายโกสัชชะ.
เพราะฉะนั้น สตินั้น จึงจำปรารณาในที่ทั้งปวง คุณเกลือสะอาดเป็นสิ่งที่พึง
ปรารณาในกับข้าวทั้งปวง และคุณสรพกำมิกอำมาตย์ (ผู้รอบรู้ในการงาน
ทั้งปวง) เป็นผู้พึงปรารณาในสรรพราชกิจฉะนั้น. เพราะฉะนั้น ท่านจึง
กล่าวว่า ก็แลสติ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เป็นคุณชาติจำปรารณาในที่
ทั้งปวง. ถามว่า เพราะเหตุไร. ตอบว่า เพราะจิตมีสติเป็นที่พึงอาศัย และสติ
มีการรักษาเอาไว้เป็นเครื่องปรากฏ การยกและข่มจิตเว้นสติเสีย หามิได้ไม่
ดังนี้.

การหลีกเลี่ยงไปไกลบุคคลทรมานปัญญา ผู้ไม่หยั่งลงในความต่างมีขันธ
เป็นต้น ชื่อว่า การหลีกเลี่ยงบุคคลทรมานปัญญา. การคบหาบุคคลประกอบ
ด้วยปัญญาเห็นความเกิดและความเสื่อมกำหนดได้ ๕๐ ลักษณะ ชื่อว่า
การคบหาบุคคลมีปัญญา. การพิจารณาประเภทปาฐะ ด้วยปัญญาอันลึก เป็น
ไปในขันธเป็นต้น อันละเอียด ชื่อว่า การพิจารณาปาฐะที่ต้องใช้ปัญญาอัน
ลึก. ความที่จิตโน้มไป โน้มไป โอนไป ในอริยาบถมีการขึ้นและการนั่ง
เป็นต้น เพื่อให้เกิดธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ขึ้น ชื่อว่า ความโน้มจิตไปใน
ธัมมวิจยนั้น. ก็ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์นั้น ฉันทเกิดขึ้นอย่างนี้แล้ว ย่อมเจริญ
เต็มที่ได้ ด้วยอรหัตมรรค.

ธรรม ๑๑ ประการ ย่อมเป็นไปเพื่อความเกิดขึ้นแห่งวิริยสัมโพชฌงค์
คือ ความพิจารณาเห็นภัยในอบาย ๑ ความเป็นผู้ปกติเห็นอนิสงส์ ๑ ความ
พิจารณาเห็นทางดำเนิน ๑ ความเคารพในการเที่ยววิณฑบาต ๑ ความ
พิจารณาเห็นความเป็นใหญ่แห่งมฤคก ๑ ความพิจารณาเห็นความเป็นใหญ่แห่ง
พระศาสดา ๑ ความพิจารณาเห็นความเป็นใหญ่แห่งชาติ ๑ ความพิจารณาเห็น
ความเป็นใหญ่แห่งสพรหมจารี ๑ ความหลีกเลี่ยงนุคคลเกยจรรี้น ๑ ความคบ
หาบุคคลปรารถนาความเพียร ๑ ความน้อมใจไปในวิริยะนั้น ๑.

ในบทเหล่านั้น เมื่อคนแม้พิจารณาเห็นซึ่งภัยในอบายอย่างนี้ว่า ใคร ๆ
ก็ไม่อาจเพื่อให้วิริยสัมโพชฌงค์เกิดขึ้นได้ ในเวลาเสวยทุกข์ใหญ่ จำเดิมแต่รับ
เครื่องจองจำ ๕ อย่าง ในนรกก็ดี ในเวลาที่ถูกรัดด้วยแหและไซดักปลาเป็น
ต้น ในกำเนิดดิรัจฉานก็ดี ในเวลาที่เขาทิ่มแทงด้วยเครื่องประหารมีปฏักด้อน
ไปเป็นต้น นำเกวียนไปเป็นต้นก็ดี ในเวลาเดือดร้อนด้วยความหิวกระหายใน
ปิตติวิสัย ถึงหลายพันปี ถึงพุทธรันดรหนึ่งก็ดี ในเวลาเสวยทุกข์เกิดแต่ลม
และแดดเป็นต้น เพราะอรรถภาพมีเพียงหนังหุ้มกระดูก ขนาด ๖๐ ศอก และ
๘๐ ศอก ในกาลกัญชิกอสูรก็ดี คู่ก่อนภิกษุ นี้แลเป็นเวลาของท่าน ดังนี้
วิริยสัมโพชฌงค์ก็ย่อมเกิดขึ้น.

เมื่อมีปกติเห็นอนิสงส์อย่างนี้ว่า คนเกยจรรี้นหาอาจได้โลกุตร-
ธรรม ๘ ไม่ คนปรารถนาความเพียรเท่านั้น อาจได้. นี้เป็นอนิสงส์แห่งความ
เพียร ดังนี้ วิริยสัมโพชฌงค์ก็ย่อมเกิดขึ้น เมื่อพิจารณาเห็นทางดำเนิน
อย่างนี้ว่า เราควรดำเนินตามทางที่พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธะ และมหา
สาวกทั้งปวงดำเนินไปแล้ว และทางนั้น คนเกยจรรี้นหาอาจดำเนินไปได้ไม่
ดังนี้ วิริยสัมโพชฌงค์ก็ย่อมเกิดขึ้น.

เมื่อพิจารณาเห็นซึ่งความเคารพในบิดนทบาทอย่างนั้นว่า คนที่อุปฐากท่านด้วยบิดนทบาทเป็นต้นเหล่านี้ จะเป็นญาติทาสกรรมกรของท่าน ก็หาไม่ได้เลย พวกเขาเหล่านั้น ถวายบิดนทบาทเป็นต้นอันประณีตด้วยคิดว่า พวกเราอาศัยท่านเลี้ยงชีพ ก็หาไม่ได้ โดยที่แท้ ก็หวังการทำของตนว่ามีผลใหญ่ จึงได้ถวาย. ถึงพระศาสดาทรงพิจารณาเห็นอยู่อย่างนั้นว่า ภิกษุนี้ บริโภคปัจจัยเหล่านี้แล้ว มีร่างกายแข็งแรงมาก จักอยู่สบายดังนี้ จึงไม่ทรงอนุญาตปัจจัยแก่ท่าน โดยที่แท้ ทรงอนุญาตปัจจัยเหล่านั้นด้วยพระดำริว่า ภิกษุนี้ เมื่อบริโภคปัจจัยเหล่านี้ จักทำสมณธรรมพ้นจากวัฏทุกข์ บัดนี้ เมื่อท่านนั้นเป็นคนเกียจคร้าน จักไม่เคารพก่อนข้าวนั้น แต่ท่านผู้ปรารถนาความเพียรเท่านั้น ชื่อว่า เคารพในบิดนทบาท วิริยสัมโพชฌงค์ก็ย่อมเกิดขึ้น เหมือนที่ เกิดขึ้นแก่พระมหามิตตเถระ ผู้พิจารณาอยู่ซึ่งความเคารพในบิดนทบาท.

ได้ยินว่า พระเถระอยู่ประจำในถ้ำกสกะ มหาอุบาสิกาคนหนึ่ง ในโจคร ความของพระเถระนั้นแล ทำพระเถระให้เป็นบุตรบำรุงอยู่ วันหนึ่งเมื่อนางไปป่า จึงกล่าวกะธิดาว่า แม่ ข้าวสารเก่า อยู่ในที่โน้น น้ามอยู่ในที่โน้น เนยใสอยู่ในที่โน้น น้ำอ้อยอยู่ในที่โน้น เจ้าจงหุงข้าวแล้วถวายพร้อมกับน้าม เนยใสและน้ำอ้อยในเวลาอัชฌมิตตเถระผู้เป็นพี่ชายของเจ้ามาแล้วเถิด เจ้าพึงบริโภคส่วนเมื่อวาน แม่บริโภคข้าวดังที่สุกด้วยน้ำส้มแล้ว ดังนี้. ธิดาจึงถามว่า แม่กลางวันแม่จักกินอะไร. มารดาจึงกล่าวว่า ลูก เจ้าจงต้มข้าวยาคุเปรี้ยวด้วยข้าวสารปนรำ ใส่ผักวางไว้.

พระเถระห่มจีวรเสร็จ พอนำบาตรออกไปได้ยินเสียงนั้น จึงสอนตนว่า ได้ยินว่า มหาอุบาสิกาบริโภคข้าวดังด้วยน้ำส้ม ถึงกลางวันก็จักบริโภคข้าวยาคุเปรี้ยวใส่ผัก ยังบอกข้าวสารเก่าเป็นต้นไว้ เพื่อประโยชน์แก่เจ้า ก็แลนางนั้น อาศัยกรรมนั้นแล้ว จะหวังที่นา สิ่งของ ภักตร์ ก็หาไม่ได้เลย แต่

นางปรารถนาสมบัติ ๓ จึงถวาย เจ้าจักอาจเพื่อให้สมบัติเหล่านั้นแก่นางได้หรือไม่ คิดว่า เจ้ายังมีราคะ โทสะ โมหะอยู่ ไม่อาจรับวิณฑบาตนี้ได้ ดังนี้ แล้วจึงใส่บาตรไว้ในถุง ปลดรังคุม กลับไปยังถ้ำกสกะนั้นแล วางบาตรไว้ภายใต้เตียง พาดจิวรไว้ที่ราวจิวร นั่งตั้งใจมั่น ทำความเพียรว่า เราไม่บรรลुพระอรหัตแล้ว จักไม่ออกไป ดังนี้. ภิกษุอยู่ไม่ประมาทตลอดกาลนาน เจริญวิปัสสนา บรรลุพระอรหัตก่อนภักดิ์เป็นมหาชีณาสพ ทำการเยี่ยมออกไปดูปฐมกำลังเยี่ยม. เทพยดาสิงอยู่ที่ต้นไม้ใกล้ประตูถ้ำเปล่งอุทานว่า

ข้าแต่บุรุษอาชาไนย ความนอบน้อม

จงมีแต่ท่าน ข้าแต่บุรุษผู้สูงสุด ความ

นอบน้อมจงมีแต่ท่าน ข้าแต่ท่านนฤทุกข์

ท่านเป็นทักษิณยบุคคล ผู้มีอาสวะสิ้น

แล้ว ดังนี้

จึงเรียนว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ หลึงแก่ถวายภิกษาแก่พระอรหันต์เช่นท่าน ผู้เข้าไปวิณฑบาตแล้ว จักพ้นจากทุกข์. พระเถระลุกขึ้นเปิดประตูมองดูเวลา รู้ว่ายังเช้าอยู่ จึงถือเอาบาตรและจิวรเข้าไปยังบ้าน. ฝ่ายนางทาริกา จัดภัตไว้พร้อมแล้ว นั่งแลดูประตูอยู่ว่า พระพี่ชายของเราจักมาบัดนี้ พระพี่ชายของราจักมาบัดนี้. เมื่อพระเถระถึงประตูเรือน นางรับบาตร บรรจุบาตรให้เต็มด้วยวิณฑบาต นำนม ประกอบด้วยเนยใสและน้ำอ้อย วางไว้ในมือ. พระเถระทำอนุโมทนาว่า จงมีความสุขเถิด เสร็จแล้วก็หลีกไป. แม้นางก็ยืนแลดูพระเถระนั้นอยู่. เพราะว่าผิวพรรณของพระเถระในวันนั้นบริสุทธิ์ยิ่งนัก อินทรีย์ก็ส่องใส สีหน้าเปล่งปลั่งดังตาลสุกหลุดจากขี้.

มหาอุบาสิกากลับจากป่าแล้ว จึงถามว่า ลูก พระพี่ชายของเจ้ามาแล้ว หรือ. นางบอกความเป็นไปนั้นทั้งปวง. อุบาสิกาทราบ ว่า กิจแห่งบรรพชิต ของบุตรของเราถึงที่สุดแล้วในวันนี้ จึงกล่าวว่า ลูก พระพี่ชายของเจ้า ย่อม ยินดีในพระพุทธศาสนา จะกระสันท์หาไม่ ดังนี้.

เมื่อพิจารณาเห็นความเป็นใหญ่แห่งมรดกว่า อริยทรัพย์ ๗ นี้เป็น มรดกอันยิ่งใหญ่ของพระศาสดา คนเกียจคร้าน หาอาจรับมรดกนั้นได้ไม่. เปรียบเหมือนมารดาบิดาไม่รับรองบุตรผู้ปฏิบัติผิดว่า ผู้นี้ไม่ใช่บุตรของเรา โดยความล่วงไปแห่งมารดาบิดาเหล่านั้น เขาก็ไม่ได้มรดก จันใด แม้คน เกียจคร้าน ย่อมไม่ได้มรดกคืออริยทรัพย์นี้ จันนั้น ผู้ปรารถนาความเพียร เท่านั้น ย่อมได้ดังนี้ วิริยสัมโพชฌงค์ก็ย่อมเกิดขึ้น.

แม้เมื่อพิจารณาเห็นความเป็นใหญ่แห่งพระศาสดาอย่างนี้ว่า ก็แล พระศาสดาของท่านใหญ่ คือ ในกาลที่พระศาสดาทรงถือปฏิสนธิในพระครรภ์ ของพระมารดาของท่านก็ดี ในการเสด็จทรงผนวชก็ดี ในการตรัสรู้ก็ดี ใน การทรงยังธรรมจักรให้เป็นไป ทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ การเสด็จลงจาก เทวโลกและในการทรงปลงอายุสังขารก็ดี ในกาลปรินิพพานก็ดี หมิ่นโลกธาตุ ได้หวั่นไหวแล้ว คนที่บวชในศาสนาของพระศาสดาเห็นปานนี้ เป็นผู้ เกียจคร้าน สมควรหรือ ดังนี้ วิริยสัมโพชฌงค์ก็ย่อมเกิดขึ้น.

แม้เมื่อพิจารณาเห็นความเป็นใหญ่แห่งชาติอย่างนี้ว่า บัดนี้แม่โดยชาติ ท่านไม่ใช่มีชาติต่ำ คือ ท่านเกิดในวงศ์ของพระเจ้าโศกกากราช สืบต่อจาก พระเจ้ามหาสมมติ อันไม่ปะปนกัน เป็นหลานของพระเจ้าสุทโธทนมหาราช และพระนางมหามายาเทวี เป็นน้องของราหุลภัทร ท่านได้ชื่อว่า เป็นชินบุคลล เห็นปานนี้ เกียจคร้านอยู่ ไม่สมควรเลยดังนี้ วิริยสัมโพชฌงค์ก็ย่อมเกิดขึ้น แม้เมื่อพิจารณาเห็นความเป็นใหญ่แห่งสหพรหมจารีอย่างนี้ว่า พระสารีบุตร

พระโมคคัลลานะ และมหาสาวก ๘๐ แห่งตลอดซึ่งโลกุตรธรรมได้ด้วย
ความเพียรเท่านั้น ส่วนท่านดำเนินหรือไม่ดำเนินไปตามทางของสพรหมจารี
เหล่านั้น ดังนี้ วิริยสัมโพชฌงค์ก็ย่อมเกิดขึ้น.

แม้เมื่อหลีกเว้นบุคคลเกียจคร้านละความเพียรทางกายและทางจิตเสีย
เช่นงูเหลือมให้ท้องเต็มแล้วก็หยุด แม้คบหาบุคคลผู้ปรารถนาความเพียร มีใจ
เด็ดเดี่ยว แม้ผู้มีจิตโน้มไป โน้มไปและโอนไป เพื่อความเกิดขึ้นแห่งความ
เพียรในอิริยาบถมีการยืนและการนั่งเป็นต้น วิริยสัมโพชฌงค์ก็ย่อมเกิดขึ้น แต่
วิริยสัมโพชฌงค์นั้นที่เกิดขึ้นแล้วอย่างนั้น ย่อมเจริญเต็มที่ได้ด้วยอรหัตมรรค.

ธรรม ๑๑ ประการ ย่อมเป็นไปเพื่อความเกิดขึ้นแห่งปีติสัมโพชฌงค์
คือ ระลึกถึงพระพุทธคุณ ๑ ระลึกถึงพระธรรมคุณ ๑ ระลึกถึงพระสังฆคุณ ๑
ระลึกถึงศีล ๑ ระลึกถึงการบริจาต ๑ ระลึกถึงเทวดา ๑ ระลึกถึงคุณพระ-
นิพพาน ๑ ความหลีกเว้นคนเศร้าหมอง ๑ ความคบหาคนผ่องใส ๑ ความ
พิจารณาความแห่งพระสูตรอันชวนเลื่อมใส ๑ ความโน้มใจไปในปีตินั้น ๑.

เมื่อระลึกถึงพระพุทธคุณก็ดี ปีติสัมโพชฌงค์ย่อมเกิดขึ้นแผ่ไปทั่วสรีระ
จนถึงอุपरาระ เมื่อระลึกพระธรรมคุณ พระสังฆคุณก็ดี บรรพชิตผู้พิจารณา
เห็นจตุปาริสุทธิศีล ที่ตนรักษาอยู่ ไม่ขาดตลอดกาลนานก็ดี คฤหัสถ์พิจารณา
ศีลอยู่ที่ดี ผู้ถวายโภชนะอันประณีตในคราวทุกภิกขภัยเป็นต้น แก่สพรหมจารี
แล้ว พิจารณาเห็นจาณะว่า เราได้ถวายโภชนะชื่อนี้อยู่ก็ดี แม้คฤหัสถ์
พิจารณาเห็นทานอันตนถวายแก่ผู้มีศีลทั้งหลาย ในกาลเห็นปานนี้ก็ดี คน
ประกอบด้วยคุณเหล่าใด ถึงความเป็นเทวดา เมื่อพิจารณาเห็นความที่คุณ
เห็นปานนั้นมีอยู่ในคนก็ดี เมื่อพิจารณาเห็นว่า กิเลสที่ข่มไว้ได้ด้วยสมบัติ
ไม่ฟุ้งซ่านเลยถึง ๖๐ ปี ถึง ๙๐ ปี ดังนี้ก็ดี เมื่อหลีกเว้น บุคคลที่เศร้าหมอง
เหมือนธูลิบนหลังลา โดยไม่มีความเลื่อมใสและเชื่อใจในพระพุทธเจ้าเป็นต้น

เห็นความเศร้าหมองอันสะสมไว้แล้ว ในการกระทำความไม่เคารพ ในการเห็นลานพระเจดีย์ ลานโพธิ์และพระเถระก็ดี.

ผู้คบหาคนที่สนิทสนมมีจิตอ่อนโยน มากด้วยความเลื่อมใสในพระพุทธเจ้าเป็นต้นก็ดี พิจารณาเห็นพระสูตรอันชวนเลื่อมใส อันแสดงคุณแห่งพระรัตนตรัยก็ดี ผู้มีจิตน้อมไป โน้มไป โอนไป เพื่อความเกิดขึ้นแห่งปิตติ ในอริยาบถทั้งหลายมีการยื่นและการนั่งเป็นต้นก็ดี ปิตติสัมโพชฌงค์ย่อมเกิดขึ้น แต่ปิตติสัมโพชฌงค์นั้นเกิดขึ้นแล้วอย่างนั้น ย่อมเจริญเต็มที่ได้ด้วยอรหัตมรรค.

ธรรม ๗ ประการ ย่อมเป็นไปเพื่อความเกิดขึ้นแห่งปีสัทธาธิสัมโพชฌงค์ คือ เสพโภชนะอันประณีต ๑ เสพฤดูที่เป็นสุข ๑ เสพอริยาบถอันเป็นสุข ๑ ประกอบความเพียรปานกลาง ๑ หลีกเว้นบุคคลผู้มีกายกระสับกระส่าย ๑ คบหาบุคคลผู้มีกายสงบ ๑ น้อมจิตไปในปีสัทธาธิอัน ๑.

เมื่อบริโภคะโภชนะอันสบาย ประณีต ละเอียดก็ดี เสพฤดูอันสบาย และอริยาบถอันสบาย ในฤดูหนาวและร้อน และในอริยาบถทั้งหลายมีการยื่นเป็นต้นก็ดี ปีสัทธาธิย่อมเกิดขึ้น ส่วนผู้ใดเป็นชาติมหาบุรุษ ย่อมอดทนในอริยาบถตามฤดูทั้งปวง ชื่อนั้น ท่านมิได้กล่าวหมายถึงคำนั้น เมื่อเว้นฤดูและอริยาบถอันมีส่วนไม่เสมอกันแห่งฤดูและอริยาบถที่มีส่วนเสมอและไม่เสมอกันแล้ว เสพฤดูและอริยาบถที่มีส่วนเสมอกัน ปีสัทธาธิก็ย่อมเกิดขึ้น. ความพิจารณาเห็นความที่ตนและผู้อื่นมีกรรมเป็นของตน เรียกว่าประกอบความเพียรปานกลาง. ด้วยการประกอบความเพียรปานกลางนี้ ปีสัทธาธิก็ย่อมเกิดขึ้น ผู้ใดเที่ยวเบียดเบียนผู้อื่นอยู่ ด้วยก้อนดินและท่อนไม้เป็นต้น เมื่อหลีกเว้นบุคคลผู้มีกายกระสับกระส่ายเห็นปานนั้นเสียก็ดี คบหาบุคคลผู้มีกายสงบ ผู้สำรวจมมือก็ดี ผู้มีจิตน้อมไป โน้มไป โอนไปเพื่อความเกิดขึ้นแห่งปีสัทธาธิ ในอริยาบถ

ทั้งหลายมีการขึ้นและการนั่งเป็นต้นก็ดี ปัสสัทธิที่ย่อมเกิดขึ้น แต่ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์เกิดขึ้นแล้วอย่างนั้น ย่อมเจริญเต็มที่ได้ด้วยอรหัตมรรคด้วยประการฉะนี้.

ธรรม ๑๑ ประการ ย่อมเป็นไปเพื่อความเกิดแห่งสมาธิสัมโพชฌงค์ คือ ความทำวัตถุให้สละสลวย ๑ ความปรับอินทรีย์ให้เสมอกัน ๑ ความฉลาดในนิมิต ๑ ความยกจิตในสมัย ๑ ความข่มจิตในสมัย ๑ ความทำจิตให้ร่าเริงในสมัย ๑ ความเพ่งดูจิตอยู่เฉย ๆ ในสมัย ๑ หลีกเว้นบุคคลผู้มีจิตไม่เป็นสมาธิ ๑ คบหาบุคคลผู้มีจิตเป็นสมาธิ พิจารณาวิโมกข์ ๑ น้อมจิตไปในสมาธินั้น ๑.

บรรดาบทเหล่านั้น ความทำวัตถุให้สละสลวย และความปรับอินทรีย์ให้เสมอกัน พึงทราบโดยนัยที่กล่าวแล้ว. ความฉลาดในการถือเอาภคินิมิตชื่อว่า ความฉลาดในนิมิต. บทว่า สมเย จิตตสุต ปคฺคณฺหณตา ความว่า ในสมัยใด มีจิตหดหู่ เพราะเหตุมีความเพียรย่อหย่อนนักเป็นต้น ในสมัยนั้น ยกจิตนั้นด้วยการให้รั้งมวิจยะวิริยะและปีติสัมโพชฌงค์ตั้งขึ้น. บทว่า สมเย จิตตสุต นิคฺคณฺหณตา ความว่า ในสมัยใด มีจิตฟุ้งซ่าน เพราะเหตุปรารถนาความเพียรเกินไปเป็นต้น ในสมัยนั้น ข่มจิตนั้น ด้วยการให้ปัสสัทธิ สมาธิ อุเบกขาสัมโพชฌงค์ตั้งขึ้น. บทว่า สมเย สมฺปฺหสนตา ความว่า ในสมัยใด จิตไม่มีอัสสาทะเพราะความพยายามทางปัญญาอ่อนไปก็ดี เพราะไม่ได้ความสุขอันเกิดแต่ความสงบก็ดี ในสมัยนั้น พระโยคาวจร ย่อมพิจารณาวัตถุอันให้เกิดสังเวช ๘ อย่าง. วัตถุทั้งหลาย คือชาติ ชรา พยาธิ และมรณะเป็น ๔ อบายทุกข์เป็นที่ ๕ ทุกข์มีวิภูฏะเป็นมูลในอดีต ทุกข์มีวิภูฏะเป็นมูลในอนาคต ทุกข์มีการแสวงหาอาหารเป็นมูลในปัจจุบัน ชื่อว่า สังเวควัตถุ ๘. เขื่อย่อมยังความเลื่อมใสให้เกิดด้วยการระลึกถึงคุณแห่งพระรัตนตรัยนี้เรียกว่า ความทำจิตให้ร่าเริงในสมัย. ชื่อว่า ความเพ่งดูจิตอยู่เฉย ๆ ในสมัย ได้แก่ ในสมัยใด จิตอาศัยความปฏิบัติชอบ เป็นจิตไม่หดหู่ ไม่ฟุ้งซ่าน

ไม่มีอัสสาทะเป็นไปสม่าเสมอในอารมณ์ ดำเนินไปสู่วิถีแห่งสมณะ ในสมัยนั้น เธอไม่ต้องขวนขวายในการยก การข่ม และการทำให้มันรำเริง คุณสารถิ เมื่อม้าทั้งหลายวิ่งไปเรียบร้อย ก็ไม่ขวนขวายจะนั้น นี้เรียกว่า ความเพ่งดู จิตอยู่เฉย ๆ ในสมัย. การหลีกเว้นไกลบุคคลผู้มีจิตฟุ้งซ่าน ยังไม่ถึงอุปจาระ หรืออัปปนา ชื่อว่า หลีกเว้น บุคคลผู้มีจิตไม่เป็นสมาธิ. การเสพ การคบหา การเข้าไปนั่งใกล้บุคคลผู้มีจิตเป็นสมาธิด้วยอุปจาระ หรืออัปปนา ชื่อว่า การ คบหาบุคคลผู้มีจิตเป็นสมาธิ. ความที่จิตนุ่มไป โน้มไป โอนไปเพื่อเกิด สมาธิในอิริยาบถทั้งหลาย มีการยื่นและการนั่งเป็นต้น ชื่อว่า ความนุ่มจิต ไปในสมาธินั้น. ก็เธอเมื่อปฏิบัติอย่างนี้ สมาธิสัมโพชฌงค์นั้น ย่อมเกิดขึ้น ก็สมาธิสัมโพชฌงค์นั้น เกิดขึ้นแล้วอย่างนี้ ย่อมเจริญเต็มที่ได้ด้วยอรหัต- มรรค.

ธรรม ๕ ประการ ย่อมเป็นไปเพื่อความเกิดขึ้นแห่งอุเบกขา สัมโพชฌงค์ คือ ความวางเฉยในสัตว์ ๑ ความวางเฉยในสังขาร ๑ ความหลีก เว้นบุคคลผู้พัวพันอยู่ในสัตว์และสังขาร ๑ ความคบหาบุคคลผู้วางเฉยในสัตว์ และสังขาร ๑ ความนุ่มจิตไปในอุเบกขานั้น ๑.

บรรดาบทเหล่านั้น เธอให้ความวางเฉยในสัตว์ตั้งขึ้น ด้วยอาการ ๒ คือด้วยการพิจารณาเห็นความที่สัตว์มีกรรมเป็นของ ๆ ตนอย่างนี้ว่า ท่านมา ด้วยกรรมของตน ก็จักไปด้วยกรรมของตานั้นแหละ แม้เขามาด้วยกรรม ของตน ก็จักไปด้วยกรรมของตานั้นแหละ ท่านจะพัวพันกับใครดังนี้ และ ด้วยการพิจารณาเห็นมิใช่สัตว์อย่างนี้ว่า โดยปรมัตถ์สัตว์ไม่มีเลย ท่านนั้นจะ พัวพันกับใครเล่า ดังนี้. ย่อมให้ความวางเฉยในสังขารตั้งขึ้น ด้วยอาการ ๒ คือ ด้วยการพิจารณาเห็นความไม่มีเจ้าของอย่างนี้ว่า จิวนั้นเข้าถึงความมีสี เปลี่ยนไป และความคร่ำคร่าโดยลำดับ เป็นท่อนผ้าสำหรับเช็ดเท้า จักเป็น

ของควรเอาปลายไม้ทำเขี่ยทิ้งไป ถ้าเจ้าของฝ้านั้นมี ไม้ควรให้ฝ้านั้นพินาศไปอย่างนี้. และด้วยการพิจารณาเห็นความเป็นของช่วงเวลาหนึ่งอย่างนี้ว่า สิ่งนี้ไม่แน่นอน เป็นของช่วงเวลาหนึ่ง ดังนี้. แม้ในบาตรเป็นต้น พึงประกอบวาทาเหมือนในจิรฉนั้น.

ในบทว่า **สตุตถัซารเกลายมปุคฺคฺลปริวฺชฺชนตา** นี้ มีความว่า บุคคลใดเป็นภุคฺคหัตถ์ย่อมยึดถือบุตรและธิดาเป็นต้นของตนว่าของเราก็คือ เป็นบรรพชิต ยึดถืออันเตวาสิกและผู้ร่วมอุปฌาย์กันเป็นต้น ของตนว่า ของเรา ช่วยทำกิจการตัดผม การเย็บ การซัก การข้อมจิวรและสุมบาตรเป็นต้น ของอันเตวาสิกเป็นต้นด้วยมือของตน เมื่อไม่เห็นแม่เพียงครู่เดียว ย่อมมองหาทั้งข้างนี้ ข้างโน้น คุณเนื้อตั้นว่า สามเณรโน้นไปไหน ภิกษุหนุ่มโน้นไปไหนดังนี้ แม้ถูกคนอื่นขอร้องกะท่าน เพื่อประโยชน์แห่งการตัดผมเป็นต้นว่า ท่านจะให้สามเณรโน้นแก่เราสักครู่ก่อนเถิด ย่อมไม่ให้ด้วยกล่าวว่างานส่วนตัว เรายังไม่ใช่เขาให้ทำเลย พวกท่านพาเขาไปจักลำบากดังนี้ นี้ชื่อว่า ความพัวพันในสัตว์. ส่วนภิกษุใดยึดถือจิรบาตรขามเล็ก ไม้ถือเป็นต้นว่าของเรา ไม่ให้คนอื่นแม้เอามือจับ ถึงจะถูกเขาขอร้องอยู่ตลอดเวลา ก็กล่าวอยู่ว่า ถึงพวกเราก็อปรารถนาทรัพย์ จึงไม่ใช่สอย เราจักให้แก่ท่านทั้งหลายได้อย่างไร ภิกษุนี้ชื่อว่า พัวพันในสังขาร ส่วนผู้ใดเป็นผู้วางเฉยแม้ในวัตถุทั้งสองเหล่านั้น ผู้นี้ชื่อว่า เป็นผู้วางเฉยในสัตว์และสังขาร. ด้วยอาการอย่างนี้ อุเบกขาสัมโพชฌงค์นี้ จึงเกิดขึ้นแก่บุคคล ผู้หลีกเลี่ยงไปไกลบุคคลผู้พัวพันในสัตว์และสังขารเห็นปานนี้บ้าง ผู้คบหาบุคคลผู้วางเฉยในสัตว์และสังขารอยู่บ้าง ผู้มีจิตนุ่มไป นุ่มไป โอนไป เพื่อความเกิดขึ้นแห่งอุเบกขาสัมโพชฌงค์นั้น ในอิริยาบถมีการยืนและการนั่งเป็นต้นบ้าง. แต่อุเบกขาสัมโพชฌงค์นั้นอันเกิดขึ้นแล้วอย่างนี้ ย่อมเจริญเต็มที่ได้ด้วยยอร์หัตมรรค.

บทว่า อสุกนิमित্ত์ ได้แก่ ธรรมมีอสุกจะเป็นอารมณ์ อันต่างด้วย
อุทฺธมาตคอสูกัมมัฏฐานเป็นต้น การทำไว้ในใจถึงอุบาย การทำไว้ในใจ
ถึงทาง การทำไว้ในใจถึงความเกิด ชื่อว่า โยนิโสมนสิการ ในบทว่า โยนิโ
มณสิการพหุทีกาโร นี้.

อนึ่ง ธรรม ๖ ประการ ย่อมเป็นไปเพื่อละกามฉันทะ คือการเรียนเอา
อสุกนิमित ๑ การตามประกอบในอสุกภาวนา ๑ ความมีทวารอันคุ้มครองใน
อินทรีย์ ๑ ความรู้จักประมาณในโภชนะ ๑ ความมีเพื่อนเป็นคนดี ๑ เรื่องที่เป็น
สัปปายะ ๑ เพราะว่าเมื่อเรียนเอาอสุกนิमित ๑๐ อย่างก็ดี เมื่อเจริญอสุกนิमित
๑ อย่างก็ดี ผู้มีทวารอันตนคุ้มครองแล้วในอินทรีย์ก็ดี ผู้รู้จักประมาณใน
โภชนะโดยเว้นคำข้าว ๔-๕ คำไว้โอกาสค้ำน้ำเป็นปกติก็ดี ก็ละกามฉันทะ
ได้. เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า

ภิกษุควรเว้น คำข้าว ๔ - ๕ คำไว้
ค้ำน้ำ ก็พอสำหรับภิกษุผู้มีใจเด็ดเดี่ยว
เพื่ออยู่ผาสุก.

เมื่อคบหากัลยาณมิตร ผู้ยินดีในอสุกภาวนาเช่นพระตีสสะผู้บำเพ็ญอสุก-
กัมมัฏฐาน ก็ละกามฉันทะได้. แม้ในการกล่าวคำเป็นสัปปายะในอสุกนิमित
๑๐ ในอิริยาบถมีการยืนและการนั่งเป็นต้น ก็ละได้เหมือนกัน. เพราะเหตุนี้
ท่านจึงกล่าวว่า ธรรม ๖ ประการ ย่อมเป็นไปเพื่อละกามฉันทะดังนี้. ส่วน
กามฉันทะที่ละได้ด้วยธรรม ๖ ประการเหล่านี้ ย่อมไม่เกิดขึ้นต่อไป ด้วย.
อรหัตมรรค.

อัปนาก็ดี อุปจาระก็ดี ก็ควรในบทที่กล่าวว่า เมตตา ในบทว่า
เมตฺตา เจโตวิมุตติ นี้. อัปนาอย่างเดียวชื่อว่า เจโตวิมุตติ. โยนิโ

มนสิการมีลักษณะตามที่กล่าวแล้ว. อนึ่ง ธรรม ๖ ประการ ย่อมเป็นไปเพื่อละ
พยายาม คือ การถือเอาเมตตานิมิต ๑ การประกอบเมตตาทาณา ๑ การ
พิจารณาความที่สัตว์มีกรรมเป็นของ ๆ ตน ๑ ความเป็นผู้พิจารณามาก ๑
คบเพื่อนเป็นคนดี ๑ เรื่องที่เป็นสัพปาเย ๑ แท้จริง แม้เมื่อถือเอาเมตตา
ด้วยอำนาจแห่งเมตตาที่แผ่ทั่วทิศ ทั้งเจาะจงและไม่เจาะจง อย่างใดอย่างหนึ่ง
ละพยายามได้ ในกาลนั้น เมื่อเจริญเมตตาด้วยอำนาจการแผ่ทั่วทิศ ทั้งเจาะจง
ทั้งไม่เจาะจงก็ดี พิจารณาความที่ตนและผู้อื่นมีกรรมเป็นของ ๆ ตนอย่างนี้ว่า
ท่านโกรธจักทำอะไรแก่เขาได้ ท่านจักสามารถทำศีลเป็นต้น ของเขาให้พินาศ
หรือ ท่านมาด้วยกรรมของตน ก็จักไปด้วยกรรมของที่นั่นแหละมิใช่หรือ
ชื่อว่า ความโกรธต่อผู้อื่นเป็นเช่นกับบุคคลถือเอาถ่านเพลิงที่มีเปลวไปปราคา
แล้ว ซึ่งเหล็กอันร้อนและคุดเป็นต้นแล้ว ประสงค์จะประหารผู้อื่น. แม้เขา
โกรธ จักทำอะไรต่อท่านได้ เขาก็จักทำศีลเป็นต้นของท่านให้พินาศหรือ เขา
มาด้วยกรรมของตนก็จักไปด้วยกรรมของตนนั่นแหละ ความโกรธของตนจัก
ตกบนกระหม่อมของเขานั่นเอง คุณเครื่องประหารที่มีได้หุ้มห่อ และคุณกำรุธิ
ที่ตนซัดไปทวนลมจะนั้น ดังนี้ก็ดี ผู้พิจารณาความที่ตนและผู้อื่นมีกรรมเป็น
ของ ๆ ตนทั้งสอง ยืนพิจารณาอยู่ก็ดี ผู้คบหากัลยาณมิตร ยินดีในเมตตา
ทาณาเช่นกับพระอัสสุคุตตเถระก็ดี ย่อมละพยายามได้. แม้ในเรื่องเป็นสัพปาเย
อาศัยเมตตาในอิริยาบถมีการยืนและการนั่งเป็นต้น ก็ละได้เหมือนกัน.
เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า ธรรม ๖ ประการ ย่อมเป็นไปเพื่อละพยายาม
ดังนี้. ก็พยายามอันละได้ด้วยธรรม ๖ ประการเหล่านี้ ย่อมเกิดขึ้นไม่ได้ต่อไป
ด้วยอนาคามีมรรค.

บทเป็นต้นว่า **อตุถิ ภิกฺขเว อรติ** มีเนื้อความอันกล่าวแล้วแล.

อนึ่ง ธรรม ๖ ประการ ย่อมเป็นไปเพื่อละถีนมิทระ คือ การถือเอานิมิตใน โภชนะที่เกิน ๑ การเปลี่ยนอิริยาบถ ๑ มนสิการถึงอาโลกสัญญา ๑ การอยู่ กลางแจ้ง ๑ คบเพื่อนเป็นคนดี ๑ เรื่องเป็นที่สัปปายะ ๑.

แม้เมื่อถือเอานิมิตในโภชนะที่เกินอย่างนี้ว่า ภิกษุเมื่อบริโภคโภชนะ เหมือนพราหมณ์ที่ชื่อว่าอาหารหัตถกะ ที่ชื่อว่าภุคตวิมิตกะ. ที่ชื่อว่าตตร- วัฏฏกะ ที่ชื่อว่าอสังสาฎกะ ที่ชื่อว่ากาภมาสกะ แล้วนั่งที่พักกลางคืนและ ที่พักกลางวัน กระทำสมณธรรม ถีนมิทระย่อมมาครอบงำเหมือน ช้างใหญ่. ถีนมิทระนั้นจะไม่มีแก่ภิกษุผู้เว้นโอกาสแห่งคำข้าว ๔-๕ คำ ไว้ค้ำน้ำเป็นปกติ ย่อมละถีนมิทระได้. ถีนมิทระย่อมครอบงำในอิริยาบถใด เมื่อเปลี่ยนอิริยาบถอื่นจากอิริยาบถนั้นเสียก็ดี กระทำไว้ใน ใจถึงแสงสว่างแห่ง ดวงจันทร์ประทีปและคบเพลิงในกลางคืน แสงสว่างดวงอาทิตย์ในกลางวันก็ดี อยู่ในกลางแจ้งก็ดี คบหากัลยาณมิตรผู้ละถีนมิทระได้เช่นมหากัสสปเถระก็ดี ย่อมละถีนมิทระได้. แม้ในเรื่องที่เป็นสัปปายะอาศัยธุตงค์ ในอิริยาบถมีการ ยืนและการนั่งเป็นต้นก็ดี ย่อมละถีนมิทระได้เหมือนกัน. เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า ธรรม ๖ ประการ ย่อมเป็นไปเพื่อละถีนมิทระดังนี้. ก็ถีนมิทระ อันละได้ด้วยธรรม ๖ ประการเหล่านี้ ย่อมไม่เกิดขึ้นต่อไปด้วยอรหัตมรรค.

บทเป็นต้นว่า **อตุถิ ภิกฺขเว เจตโส รูปสโม** มีเนื้อความ

อันกล่าวแล้วแล. ก็อนึ่ง ธรรม ๖ ประการ ย่อมเป็นไปเพื่อละอุทัจจกุกกัจจะ คือ ความเป็นพหูสูต ๑ ความเป็นผู้ไต่ถาม ๑ ความชำนาญในพระวินัย ๑ คบวุฒบุคคล ๑ คบเพื่อนเป็นคนดี ๑ เรื่องเป็นสัปปายะ ๑ แม้เมื่อภิกษุ เรียนหนึ่งนิกายหรือสามนิกาย สี่นิกายหรือห้านิกาย ด้วยสามารถแห่งพระบาลี และด้วยสามารถแห่งอรรถ แม้โดยความเป็นพหูสูตบุคคล ย่อมละอุทัจจ- กุกกัจจะได้. ผู้มากด้วยการไต่ถามสิ่งที่ควรและไม่ควรก็ดี ผู้ชำนาญเพราะ

เป็นผู้เชี่ยวชาญ ในพระวินัยบัญญัติก็ดี ผู้เข้าไปหาพระเถระผู้แก่ก็ดี คบหา
กัลยาณมิตรผู้ทรงวินัย เช่นพระอุบาลีเถระก็ดี ย่อมละอุทัจจกุกุจะ
ได้ในเรื่องเป็นสัปปายะ อันอาศัยสิ่งที่ควรและไม่ควร ย่อมละได้เหมือนกัน.
เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า ธรรม ๖ ประการ ย่อมเป็นไปเพื่อละอุทัจจ-
กุกุจะ ดังนี้. ก็ในอุทัจจกุกุจะอันละได้ด้วยธรรม ๖ ประการเหล่านี้
อุทัจจจะ ย่อมเกิดขึ้นไม่ได้ต่อไป ด้วยอหัตมรรค กุกุจะจะไม่เกิดขึ้นด้วย
อนาคามิมรรคด้วยประการฉะนี้.

แม้บทเป็นต้นว่า กุสลากุสลา ฆมฺมา มีเนื้อความอันกล่าวแล้วแล.
อนึ่ง ธรรม ๖ ประการ ย่อมเป็นไปเพื่อละวิจิกิจา คือ ความเป็นพหูสูต ๑
ความเป็นผู้ใต้อาตม ๑ ความชำนาญในพระวินัย ๑ ความเป็นผู้มากด้วย
อิโมกษ์ ๑ คบเพื่อนเป็นกนติ ๑ เรื่องเป็นสัปปายะ ๑.

แม้เมื่อภิกษุ เรียนเอาหนึ่งนิกายหรือ ๓๒๓ หรือห้านิกายด้วยสามารถ
แห่งพระบาลี และด้วยสามารถแห่งอรรถ แม้โดยความเป็นพหูสูตบุคคล
ย่อมละวิจิกิจาได้. เธอปรารถนาพระรัตนตรัย มากด้วยการใต้อาตมก็ดี ผู้เชี่ยวชาญ
ในพระวินัยก็ดี ผู้มากด้วยความน้อมใจไปกล่าวคือศรัทธาที่สำเร็จในรัตนะสาม
ก็ดี คบกัลยาณมิตรเช่นพระวัคคลีเถระผู้น้อมไปในศรัทธาที่ดี ละวิจิกิจาได้.
แม้ในเรื่องเป็นสัปปายะอาศัยคุณแห่งรัตนะทั้งสามในอิริยาบถมีการขึ้นและการ
นั่งเป็นต้น ก็ย่อมละได้เหมือนกัน. เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า ธรรม ๖
ประการ ย่อมเป็นไปเพื่อละวิจิกิจา ดังนี้. ก็วิจิกิจาอันละได้ด้วยธรรม ๖
ประการเหล่านั้น ย่อมไม่เกิดขึ้นต่อไปด้วยโสคาปัตติมรรค. ในพระสูตรนี้
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเปลี่ยนเทศนา โดยฐานะสาม ทรงถือเอาธรรมอัน
เป็นยอดด้วยพระอรหัต ด้วยประการฉะนี้.

ในที่สุดแห่งเทศนา พวกภิกษุ ๕๐๐ รูปได้บรรลुพระอรหัต.

จบอรรถกถาอาหารสูตรที่ ๑

๒. ปริยายสูตร

ว่าด้วยปริยายนิวรรณ์ ๕

[๕๔๗] ครั้งนั้น ภิกษุมารูป เวลาเช้า นุ่งแล้ว ถือบาตรและจีวร เข้าไปบิณฑบาตยังกรุงสาวัตถี. ครั้งนั้น ภิกษุเหล่านั้นได้มีความดำริว่า เวลานี้เราจะเที่ยวไปบิณฑบาตในกรุงสาวัตถีก่อน ก็ยังเข้านัก ถ้ากระไร เราพึงเข้าไปยังอารามของพวกอัญญเดียรถีย์ปริพาชกเถิด. ภิกษุเหล่านั้นจึง เข้าไปยังอารามของพวกอัญญเดียรถีย์ปริพาชก ได้ปราศรัยกับพวกอัญญเดียรถีย์ ปริพาชก ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควร ส่วนข้างหนึ่ง. ครั้นแล้ว พวกอัญญเดียรถีย์ปริพาชกได้กล่าวกะภิกษุเหล่านั้นว่า คุณก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย พระสมณโคดมแสดงธรรมแก่สาวกทั้งหลายอย่างนั้นว่า มาเถิด ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงละนิวรรณ์ ๕ อันเป็นอุปกิเลสของใจ ทอนกำลังปัญญา แล้วเจริญโพชฌงค์ ๗ ตามเป็นจริง ดังนี้. แม้พวกเราก็ แสดงธรรมแก่สาวกทั้งหลายอย่างนั้นว่า มาเถิด ผู้มีอายุทั้งหลาย ท่านทั้งหลาย จงละนิวรรณ์ ๕ อัน เป็นอุปกิเลสของใจ ทอนกำลังปัญญา แล้วเจริญโพชฌงค์ ๗ ตามเป็นจริง. คุณก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ในการแสดงธรรมของเรา นี้ อะไรเป็น ความแปลกกัน อะไรเป็นประโยชน์อันยิ่ง อะไรเป็นความต่างกัน ระหว่าง ธรรมเทศนาของพวกเรา กับธรรมเทศนาของพระสมณโคดม หรืออนุศาสนี ของพวกเรา กับอนุศาสนีของพระสมณโคดม.

[๕๔๘] ครั้งนั้น ภิกษุเหล่านั้นไม่ชื่นชม ไม่คัดค้านคำพูดของ อัญญเดียรถีย์ปริพาชกพวกนั้น ครั้นแล้วลุกจากอาสนะหลีกไปด้วยตั้งใจว่า เราทั้งหลายจักทราบเนื้อความแห่งคำพูดนี้ในสำนัก พระผู้มีพระภาคเจ้า.

[๕๔๘] ครั้งนั้น ภิกษุเหล่านั้นครั้งเที่ยวบิณฑบาตในกรุงสาวัตถี เวลาปัจฉิมภัต กลับจากบิณฑบาตแล้ว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง. ครั้นแล้วได้กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอประทานพระวโรกาส เมื่อเช้าวันนี้ ข้าพระองค์ทั้งหลายนั่งแล้ว ถือบาตรและจีวรเข้าไปบิณฑบาตยังกรุงสาวัตถี ข้าพระองค์ทั้งหลายได้มีความดำริว่า เวลานี้เราจะเที่ยวไปบิณฑบาตในกรุงสาวัตถีก่อน ก็ยังเข้านัก ถ้ากระไร เราพึงเข้าไปยังอารามของพวกอัญญเดียรถีย์ปริพาชกเถิด. ลำดับนั้น ข้าพระองค์ทั้งหลาย เข้าไปยังอารามของพวกอัญญเดียรถีย์-ปริพาชก ได้ปราศรัยกับพวกอัญญเดียรถีย์ปริพาชก ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง. พวกอัญญเดียรถีย์-ปริพาชกได้พูดกะข้าพระองค์ทั้งหลายว่า คุณก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย พระสมณโคดม แสดงธรรมแก่สาวกทั้งหลายอย่างนี้ว่า มาเถิด ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลาย จงละนิวรรณ์ ๕ อันเป็นอุปกิเลสของใจ ทอนกำลังปัญญา แล้วเจริญโพชฌงค์ ๗ ตามเป็นจริง ดังนี้ แม้พวกเราที่แสดงธรรมแก่สาวกทั้งหลายอย่างนี้ว่า มาเถิด ผู้มีอายุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงละนิวรรณ์ ๕ อันเป็นอุปกิเลสของใจ ทอนกำลังปัญญา แล้วเจริญโพชฌงค์ ๗ ตามเป็นจริง. คุณก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ในการแสดงธรรมของเรานี้ อะไรเป็นความแปลกกัน อะไรเป็นประโยชน์ อันยิ่ง อะไรเป็นความต่างกัน ของพระสมณโคดมหรือของพวกเรา คือว่า ธรรมเทศนาของพวกเรา กับธรรมเทศนาของพระสมณโคดม หรืออนุศาสนีของพวกเรากับอนุศาสนีของพระสมณโคดม.

[๕๕๐] ครั้งนั้น ข้าพระองค์ทั้งหลาย ไม่ชื่นชม ไม่คัดค้านคำพูดของอัญญเดียรถีย์ปริพาชกเหล่านั้น ครั้นแล้วลุกจากอาสนะหลีกไป ด้วยตั้งใจว่า เราทั้งหลายจักทราบเนื้อความของคำพูดนี้ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้า.

[๕๕๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกอัญญ-
เดียรถีย์ปริพาชกผู้มีวาตะอย่างนี้ ควรเป็นผู้อันเธอทั้งหลาย พึงถามอย่างนี้ว่า
คุณก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ก็ปริยายที่นิวรรณ์ ๕ อาศัยแล้วเป็น ๑๐ อย่าง ที่โพชฌงค์
๗ อาศัยแล้วเป็น ๑๔ อย่าง มีอยู่หรือ. พวกอัญญเดียรถีย์ปริพาชกถูกเธอ
ทั้งหลายถามอย่างนี้แล้ว จักแก้ไม่ได้เลย และจักถึงความอึดอัดอย่างยิ่ง ซ้อนั้น
เพราะเหตุไร. เพราะเป็นปัญหาที่ถามในฐานะมิใช่วิสัย คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
เรายังไม่แลเห็นบุคคลในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ใน
หมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ ที่จะยังจิตให้ยินดี
ด้วยการแก้ปัญหาล่าช้า เว้นเสียจากตถาคต สาวกของตถาคต หรือผู้ที่ฟัง
จากตถาคต หรือจากสาวกของตถาคตนั้น.

[๕๕๒] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ปริยายที่นิวรรณ์ ๕ อาศัยแล้วเป็น
๑๐ อย่าง เป็นไฉน.

[๕๕๓] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้กามฉันทะในภายในก็เป็นนิวรรณ์
แม้กามฉันทะในภายนอกก็เป็นนิวรรณ์ คำว่า กามฉันทนิวรรณ์ ดังนี้ ย่อมมาสู่
อุเทศ แม้โดยปริยายนี้ กามฉันทนิวรรณ์นั้นก็เป็น ๒ อย่าง.

[๕๕๔] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้พยาบาทในภายในก็เป็นนิวรรณ์
แม้พยาบาทในภายนอกก็เป็นนิวรรณ์ คำว่า พยาบาทนิวรรณ์ ดังนี้ ย่อมมาสู่
อุเทศ แม้โดยปริยายนี้ พยาบาทนิวรรณ์นั้นก็เป็น ๒ อย่าง.

[๕๕๕] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้ถีนะก็เป็นนิวรรณ์ แม้มิทระก็เป็น
นิวรรณ์ คำว่า ถีนมิทรนิวรรณ์ ดังนี้ ย่อมมาสู่อุเทศ แม้โดยปริยายนี้
ถีนมิทรนิวรรณ์นั้นก็เป็น ๒ อย่าง.

[๕๕๖] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้อุทัจจะก็เป็นนิวรรณ์ แม้กุกุจะก็เป็นนิวรรณ์ คำว่า อุทัจจกุกุจนิวรรณ์ ดังนี้ ย่อมมาสู่อุเทศ แม้โดยปริยายนี้ อุทัจจกุกุจนิวรรณ์ก็เป็น ๒ อย่าง.

[๕๕๗] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้วิจิจฉนาในธรรมทั้งหลายในภายในก็เป็นนิวรรณ์ แม้วิจิจฉนาในธรรมทั้งหลายในภายนอกก็เป็นนิวรรณ์ คำว่า วิจิจฉนานิวรรณ์ดังนี้ ย่อมมาสู่อุเทศ แม้โดยปริยายนี้ วิจิจฉนานิวรรณ์ก็เป็น ๒ อย่าง.

[๕๕๘] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ปริยายนี้แล ที่นิวรรณ์ ๕ อาศัยแล้วเป็น ๑๐ อย่าง.

[๕๕๙] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ปริยายที่โพชฌงค์ ๗ อาศัยแล้วเป็น ๑๔ อย่าง เป็นไฉน.

[๕๖๐] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้สติในธรรมทั้งหลายในภายในก็เป็นสติสัมโพชฌงค์ แม้สติในธรรมทั้งหลายในภายนอกก็เป็นสติสัมโพชฌงค์ คำว่า สติสัมโพชฌงค์ ดังนี้ ย่อมมาสู่อุเทศ แม้โดยปริยายนี้ สติสัมโพชฌงค์ก็เป็น ๒ อย่าง.

[๕๖๑] แม้ธรรมทั้งหลายในภายใน ที่บุคคลเลือกเฟ้นตรวจตราถึงความพินิจพิจารณาด้วยปัญญา ก็เป็นธรรมวิจยสัมโพชฌงค์ แม้ธรรมทั้งหลายในภายนอกที่บุคคลเลือกเฟ้นตรวจตราถึงความพินิจพิจารณาด้วยปัญญา ก็เป็นธรรมวิจยสัมโพชฌงค์ คำว่า ธรรมวิจยสัมโพชฌงค์ ดังนี้ ย่อมมาสู่อุเทศ แม้โดยปริยายนี้ ธรรมวิจยสัมโพชฌงค์ก็เป็น ๒ อย่าง.

[๕๖๒] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้ความเพียรทางกายก็เป็นวิริยสัมโพชฌงค์ แม้ความเพียรทางจิตก็เป็นวิริยสัมโพชฌงค์ คำว่า วิริยสัมโพชฌงค์ ดังนี้ ย่อมมาสู่อุเทศ แม้โดยปริยายนี้ วิริยสัมโพชฌงค์ก็เป็น ๒ อย่าง.

[๕๖๓] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้ปีติที่มีวิตกวิจารณ์ก็เป็นปีติสัมโพชฌงค์ แม้ปีติที่ไม่มีวิตกวิจารณ์ก็เป็นปีติสัมโพชฌงค์ คำว่า ปีติสัมโพชฌงค์ ดังนี้ ย่อมมาสู่อุเทศ แม้โดยปริยายนี้ ปีติสัมโพชฌงค์ก็เป็น ๒ อย่าง.

[๕๖๔] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้ความสงบกายก็เป็นปีสัทธัมโพชฌงค์ แม้ความสงบจิตก็เป็นปีสัทธัมโพชฌงค์ คำว่า ปีสัทธัมโพชฌงค์ ดังนี้ ย่อมมาสู่อุเทศ แม้โดยปริยายนี้ ปีสัทธัมโพชฌงค์ก็เป็น ๒ อย่าง.

[๕๖๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้สมาธิที่มีวิตกวิจารณ์เป็นสมาธิสัมโพชฌงค์ แม้สมาธิที่ไม่มีวิตกไม่มีวิจารณ์เป็นสมาธิสัมโพชฌงค์ คำว่า สมาธิสัมโพชฌงค์ ดังนี้ ย่อมมาสู่อุเทศ แม้โดยปริยายนี้ สมาธิสัมโพชฌงค์ก็เป็น ๒ อย่าง.

[๕๖๖] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้ความวางเฉยในธรรมทั้งหลายในภายในก็เป็นอุเบกขาสัมโพชฌงค์ แม้ความวางเฉยในธรรมทั้งหลายในภายนอก ก็เป็นอุเบกขาสัมโพชฌงค์ คำว่า อุเบกขาสัมโพชฌงค์ ดังนี้ ย่อมมาสู่อุเทศ แม้โดยปริยายนี้ อุเบกขาสัมโพชฌงค์ก็เป็น ๒ อย่าง.

[๕๖๗] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ปริยายนี้แล ที่โพชฌงค์ ๗ อาศัยแล้ว เป็น ๑๔ อย่าง.

จบปริยายสูตรที่ ๒

อรรถกถาปริยายสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในปริยายสูตรที่ ๒.

บทว่า สมุพฺพลา ความว่าชน ๓ คน ท่านเรียกว่า มากหลาย โดยปริยาย
ในวินัย. มากกว่า ๓ คนนั้น เรียกว่า สงฆ์. ๓ คน เรียกว่า ๓ คนเหมือนกัน
โดยปริยายแห่งพระสูตร แต่ ๓ คนขึ้นไป เรียกว่า มากหลาย. ในที่นี้
พึงทราบว่า มากหลาย โดยปริยายแห่งพระสูตร. บทว่า ปิณฺฑทาย ปวิสฺสู
ได้แก่ เข้าไปเพื่อบิณฑบาต. ก็ภิกษุเหล่านั้นยังไม่เข้าไปก่อน แต่เรียกว่า
เข้าไปแล้ว เพราะออกไปด้วยคิดว่า จักเข้าไป. ถามว่า เหมือนอะไร. ตอบว่า
เหมือนคนออกไปด้วยคิดว่า จักไปบ้าน แม้ยังไม่ทันถึงบ้านนั้น เมื่อถูกเขา
ถามว่า คนชื่อนี้ ไปไหน. เขาจะตอบว่า ไปบ้านแล้ว ฉันทใด ก็ฉันทนั้น.
บทว่า ปริพฺพาชกานํ อาราโม นั้น ท่านกล่าวหมายถึงอารามของพวก
อัญญเดียรติยปริพาชกมีอยู่ในที่ไม่ไกลพระเชตวัน. บทว่า สมโณ อาวุโส
ความว่า คุณก่อนผู้มีอายุ พระสมณโคดมเป็นครูของท่านทั้งหลาย.

บทว่า มยฺปิ โข อาวุโส สวากานํ เอวํ ฌมฺมํ เทเสม
ความว่า ในลัทธิของพวกเดียรติย ไม่มีคำนี้ว่า นิ वर्ณ ๕ พวกเธอพึงละ
โพชนงค์ ๗ พวกเธอพึงเจริญ ส่วนพวกเดียรติยเหล่านั้น ไปยังอารามอื่นอยู่
ทำบริษัท พึงธรรมเทศนาของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นเหมือนมองดูสิ่งอื่น
เหมือนส่งใจไปในที่อื่น. แต่นั้น ก็กำหนดว่า สมณโคดมจะกล่าวว่า พวกท่าน
จงละสิ่งนี้ จงเจริญสิ่งนี้เถิด แล้วจึงไปยังอารามของตนให้จัดอาสนะไว้ท่ามกลาง
อาราม อันอุปัฏฐากชายหญิงห้อมล้อมยกศีรษะน้อมกายเข้าไป เมื่อแสดงอาการ

แห่งตลอดโดยสัจจญาณของตน จึงกล่าวว่า คนควรละนิวรรณ์ ๕ ควรเจริญโพชฌงค์ ๗ ดังนี้.

ในบทว่า อิธ โน อาวุโส โก วิเสโส นี้ บทว่า อิธ แปลว่า ในบัญญัตินี้. บทว่า โก วิเสโส คือ อะไรยิ่งกว่ากัน. บทว่า โก อธิปฺปายโส คืออะไรเป็นความเพียรเป็นเครื่องประกอบอันยิ่ง. บทว่า ก็ นานากรรม คืออะไรเป็นความต่างกัน. บทว่า ชมฺมุเตสนาย วา ชมฺมุเตสนํ ความว่า พวกอัญญุเดียรถีย์กล่าวข้อที่พวกเขาพึงปรารถนากรรมเทศนาของพวกเรา กับกรรมเทศนาของพระสมณโคดม หรือกรรมเทศนาของพระสมณโคดมกับกรรมเทศนาของพวกเราเรียกว่า การทำให้ต่างกัน นั้นชื่ออะไร. แม้ในบทที่สองก็เช่นนี้เหมือนกัน. บทว่า เหว อภินนฺทิสฺสุ ได้แก่ พวกภิกษุไม่ยอมรับว่า อย่างนี้ อย่างนี้. บทว่า นปฺปฏิกโกสฺสิสุ ได้แก่ ไม่คัดค้านว่า สิ่งนี้ไม่เป็นอย่างนี้. ถามว่า ก็พวกภิกษุเหล่านั้นเมื่อได้ทำอย่างนี้พอหรือ หรือว่าไม่พอ. ตอบว่า พอ. ภิกษุเหล่านั้น ย่อมไม่สามารถกล่าวคำประมาณท่านได้ว่า คู่ก่อนผู้มีอายุ ในลัทธิตของท่านทั้งหลาย ไม่มีนิวรรณ์ ๕ จะต้องละ ไม่มีโพชฌงค์ ๗ จะต้องเจริญ ดังนี้. แต่ภิกษุเหล่านั้น ได้มีความดำริอย่างนี้ว่า ข้อที่เขานำมากล่าวนั้นไม่มี พวกเราทูลข้อนั้นแต่พระศาสดา เมื่อเป็นเช่นนั้น พระศาสดาจักแสดงพระกรรมเทศนาอันไพเราะแก่พวกเรา ดังนี้. บทว่า ปริยาโย แปลว่า เหตุ.

บทว่า น เจว สมฺปายิสฺสุสนฺติ ความว่า พวกอัญญุเดียรถีย์ จักไม่อาจกล่าวแก่ได้เลย. บทว่า อุตฺตริณฺจ วิมาตํ ความว่า จักถึงความทุกข์ แม้เป็นอย่างยิ่ง เพราะแก่ไม่ได้. ความจริง ทุกข์ย่อมเกิดขึ้นแก่พวกเขา ผู้ไม่สามารถเพื่อจะกล่าวแก่ได้. บทว่า ตํ ในบทว่า ยถา ตํ ภิกฺขเว อวิสยสฺสุมิ นี้เป็นเพียงนิบาต. บทว่า ยถา แปลว่า คำเป็นเหตุ อธิบายว่า เพราะปัญหาที่ถูกถามในฐานะมิใช่วิสัย. บทว่า สเทวเก ได้แก่

ในโลกพร้อมด้วยเทวโลกกับด้วยเทพดาทั้งหลาย. แม้ในบพว่า **สมารกะ** เป็นต้น ก็มีนัยนี้เหมือนกัน. ท่านแสดงว่า เรายังไม่เคยเห็นเทวดาหรือมนุษย์นั้นในโลก อันพร้อมด้วยเทวโลกเป็นต้นที่ต่างกันนั้น หมายถึงสัตว์โลก แม้โดยฐานะ ๕ คือหมู่สัตว์ ๒ เพิ่มฐานะ ๓ ในโลกด้วยอาการอย่างนี้. บพว่า **อิโต วา ปน สุตวา** ได้แก่ หรือฟังจากศาสนานี้ของเรา. ท่านแสดงว่า ด้วยว่า พระตถาคตก็ดี สาวกของพระตถาคตก็ดี ฟังด้วยอาการอย่างนั้น ฟังให้ยินดีคือให้พอใจได้. ชื่อว่า ความยินดี จะไม่มีโดยประการอื่น.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงแสดงพระทัยยินดีด้วยการแก้ปัญหาเหล่านั้นของพระองค์ จึงตรัสคำว่า **กตโม จ ภิกขเว ปริยาโย** ดังนี้ เป็นต้น.

ในบพเหล่านั้น บพว่า **อหุตฺตํ กามจฺจนฺโท** ได้แก่ จันทราคะเกิดขึ้น เพราะปรารถนเบญจจันท์ของตน. บพว่า **พหิทฺธา กามจฺจนฺโท** ได้แก่ จันทราคะเกิดขึ้นเพราะปรารถนเบญจจันท์ของพวกคนเหล่านี้. บพว่า **อุทฺทลํ คจฺจติ** คือยอมถึงการนับ. บพว่า **อหุตฺตํ พฺยาปาโท** ได้แก่ ปฏิฆะอันเกิดขึ้นในเพราะอวัยวะมีมือและเท้าเป็นต้นของตน. บพว่า **พหิทฺธา พฺยาปาโท** ได้แก่ ปฏิฆะอันเกิดขึ้นในเพราะมือและเท้าเหล่านั้นของคนอื่น. บพว่า **อหุตฺตํ ฌมฺเมสุ วิจิกฺจฺจา** ได้แก่ ความสงสัยในชั้นของตน. บพว่า **พหิทฺธา ฌมฺเมสุ วิจิกฺจฺจา** ได้แก่ ความสงสัยมากในฐานะ ๘ ในภายนอก. บพว่า **อหุตฺตํ ฌมฺเมสุ สติ** ความว่า เมื่อกำหนดสังขารทั้งหลายในภายใน สติก็เกิดขึ้น. บพว่า **พหิทฺธา ฌมฺเมสุ สติ** ความว่า เมื่อกำหนดสังขารทั้งหลายในภายนอก สติก็เกิดขึ้น. แม้ในธัมมวิจย-สัมโพชฌงค์ ก็มีนัยนี้เหมือนกัน. บพว่า **กายิกํ** ได้แก่ ความเพียรเกิดขึ้นแก่ผู้อธิฐานจงกรมอยู่. บพว่า **เจตสิกํ** ความว่า ความเพียรอันเกิดขึ้น

เว้น ความเพียรทางกายอย่างนี้ว่า เราจักไม่ทำลายบัลลังก์นี้ จนกว่าจิตของเรา
จักพ้นจากอัสวะทั้งหลาย เพราะไม่ยึดมั่น. บทว่า กายปลุสสุทฺธิ ได้แก่
ความสงบความกระวนกระวายแห่งขั้นสาม. บทว่า จิตฺตปลุสสุทฺธิ ได้แก่
ความสงบความกระวนกระวายแห่งวิญญาณขั้น. ในอุเบกขาสัมโพชฌงค์
มีวินิจนัยเช่นเดียวกับสติสัมโพชฌงค์แล. ในพระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสโพชฌงค์คลุกเคล้ากันไป. โพชฌงค์เหล่านั้นคือ สติ วิจยะ และอุเบกขา
ในธรรมในภายในเหล่านั้น ชื่อว่า โลกิยะ เพราะมีขั้นของตนเป็นอารมณ์
ความเพียรทางกายยังไม่ถึงมรรคก็อย่างนั้น. ก็เพราะไม่มีวิตกและวิจารณ์ ปิตี
และสมาธิ เป็นรูปาวจร แม้ก็จริง ถึงอย่างนั้น ในรูปาวจร จะไม่ได้โพชฌงค์
ดังนั้น ก็เป็นโลกุตระอยู่นั่นเอง. พระเถระเหล่าใดย่อมยกสัมโพชฌงค์ขึ้น
แสดงในพรหมวิหารและในฌานที่เป็นบาทของวิปัสสนาเป็นต้น ตามมติของ
พระเถระเหล่านั้น โพชฌงค์ก็เป็นรูปาวจรบ้าง อรูปาวจรบ้าง. ก็ในโพชฌงค์
ปิตีเท่านั้น ไม่ได้ในอรูปาวจรโดยส่วนเดียว. โพชฌงค์ที่เหลือ ๖ ประการ
เป็นมิสสกะคลุกเคล้ากันด้วยประการฉะนี้.

ในที่สุดแห่งเทศนา ภิกษุบางพวกเป็นโสดาบัน บางพวกเป็นสกทาคามี
บางพวกเป็นอนาคามี บางพวกเป็นอรหันต์ ด้วยประการฉะนี้แล.

จบอรรถกถาปริยายสูตรที่ ๒

๓. อัคคิสูต

เจริญโพชฌงค์ตามกาล

[๕๖๘] ครั้งนั้น ภิกษุเป็นอันมาก เวลาเช้า นุ่งแล้วถือบาตรและ จีวรเข้าไปบิณฑบาตยังกรุงสาวัตถี (ความต่อไปเหมือนปริยายสูตรข้อ ๕๔๗-๕๕๐) พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกอัญญเดียรฉัตรปริพาชกผู้มีวาตะอย่างนั้น ควรเป็นผู้อันเธอทั้งหลายฟังถามอย่างนี้ว่า คุณก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย สมัยใด จิตหดหู่ สมัยนั้น มิใช่กาลเพื่อเจริญโพชฌงค์เหล่าไหน เป็นกาลเพื่อเจริญโพชฌงค์เหล่าไหน. สมัยใด จิตฟุ้งซ่าน สมัยนั้น มิใช่กาลเพื่อเจริญโพชฌงค์เหล่าไหน เป็นกาลเพื่อเจริญโพชฌงค์เหล่าไหน. พวกอัญญเดียรฉัตรปริพาชกถูกเธอทั้งหลายถามอย่างนั้นแล้ว จักถึงความอึดอัดอย่างยิ่ง ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะเป็นปัญหาที่ถามในฐานะมิใช่วิสัย คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เรายังไม่เคยเห็นบุคคลในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ ที่จะยังจิตให้ยินดีด้วยการแก้ปัญหาล่าช้า เว้นเสียจากตถาคต สาวกของตถาคต หรือผู้ที่ฟังจากตถาคต หรือจากสาวกของตถาคตนั้น.

[๕๖๙] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สมัยใด จิตหดหู่ สมัยนั้น มิใช่กาลเพื่อเจริญปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ มิใช่กาลเพื่อเจริญสมาธิสัมโพชฌงค์ มิใช่กาลเพื่อเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์. ข้อนั้นเพราะเหตุไร. เพราะจิตหดหู่ จิตที่หดหู่ นั้นยากที่จะให้ตั้งขึ้นได้ด้วยธรรมเหล่านั้น. เปรียบเหมือนบุรุษต้องการจะก่อ

ไฟดวงน้อยให้ลุกโพลง เขาจึงใส่หญ้าสด โคมัยสด ไม้สด ฟันน้ำ และ
โรยฝุ่นลงในไฟนั้น บุรุษนั้นจะสามารถก่อไฟดวงน้อยให้ลุกโพลงขึ้นได้หรือ
หนอ.

ภ. ไม่ได้เลย พระเจ้าข้า.

พ. ฉะนั้นเหมือนกัน ภิกษุทั้งหลาย สมัยใด จิตหดหู่ สมัยนั้น
มิใช่กาลเพื่อเจริญปีติสัมโพชฌงค์ มิใช่กาลเพื่อเจริญสมาธิสัมโพชฌงค์
มิใช่กาลเพื่อเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์. ข้อนั้นเพราะเหตุไร. เพราะจิตหดหู่
จิตที่หดหู่ นั้น ยากที่จะให้ตั้งขึ้นได้ด้วยธรรมเหล่านั้น.

[๕๗๐] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สมัยใด จิตหดหู่ สมัยนั้น เป็นกาล
เพื่อเจริญธรรมวิจยสัมโพชฌงค์ เป็นกาลเพื่อเจริญวิริยสัมโพชฌงค์ เป็นกาล
เพื่อเจริญปีติสัมโพชฌงค์. ข้อนั้นเพราะเหตุไร. เพราะจิตหดหู่ จิตที่หดหู่
นั้นให้ตั้งขึ้นได้ง่ายด้วยธรรมเหล่านั้น. เปรียบเหมือนบุรุษต้องการจะก่อไฟ
ดวงน้อยให้ลุกโพลง เขาจึงใส่หญ้าแห้ง โคมัยแห้ง ไม้แห้ง เอาปากเป่า
และไม่โรยฝุ่นในไฟนั้น บุรุษนั้นสามารถจะก่อไฟดวงน้อยให้ลุกโพลงขึ้นได้
หรือหนอ.

ภ. ได้ พระเจ้าข้า.

พ. ฉะนั้นเหมือนกัน ภิกษุทั้งหลาย สมัยใด จิตหดหู่ สมัยนั้น
เป็นกาลเพื่อเจริญธรรมวิจยสัมโพชฌงค์ เป็นกาลเพื่อเจริญวิริยสัมโพชฌงค์
เป็นกาลเพื่อเจริญปีติสัมโพชฌงค์. ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะจิตหดหู่ จิตที่
หดหู่ นั้น ให้ตั้งขึ้นได้ง่ายด้วยธรรมเหล่านั้น.

[๕๗๑] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สมัยใด จิตฟุ้งซ่าน สมัยนั้น มิใช่
กาลเพื่อเจริญธรรมวิจยสัมโพชฌงค์ มิใช่กาลเพื่อเจริญวิริยสัมโพชฌงค์ มิใช่
กาลเพื่อเจริญปีติสัมโพชฌงค์. ข้อนั้น เพราะเหตุไร. เพราะจิตฟุ้งซ่าน จิต

ที่ฟังชานนั้น ยากที่จะให้สงบได้ด้วยกรรมเหล่านั้น. เปรียบเหมือนบุรุษต้องการจะดับไฟกองใหญ่ เขาจึงใส่หญ้าแห้ง โคมัยแห้ง ไม้แห้ง เอาปากเป่า และไม่โรยฝุ่นลงไปใ้ในกองไฟใหญ่ นั้น บุรุษนั้นสามารถจะดับไฟกองใหญ่ได้หรือหนอ.

ภ. ไม่ได้เลย พระเจ้าข้า.

พ. ฉะนั้นเหมือนกัน ภิกษุทั้งหลาย สมัยใด จิตฟังชาน สมัยนั้น มิใช่กาลเพื่อเจริญธรรมวิจยสัมโพชฌงค์ มิใช่กาลเพื่อเจริญวิริยสัมโพชฌงค์ มิใช่กาลเพื่อเจริญปีติสัมโพชฌงค์. ข้อนั้นเพราะเหตุไร. เพราะจิตฟังชาน จิตที่ฟังชานนั้นยากที่จะให้สงบได้ด้วยกรรมเหล่านั้น.

[๕๗๒] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สมัยใด จิตฟังชาน สมัยนั้น เป็นกาลเพื่อเจริญปีติสัมโพชฌงค์ เป็นกาลเพื่อเจริญสมาธิสัมโพชฌงค์ เป็นกาล เพื่อเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์. ข้อนั้นเพราะเหตุไร. เพราะจิตฟังชาน จิตที่ฟังชานนั้นให้สงบได้ง่ายด้วยกรรมเหล่านั้น. เปรียบเหมือนบุรุษต้องการจะดับไฟกองใหญ่ เขาจึงใส่หญ้าสด โคมัยสด ไม้สด ฟันน้ำ และโรยฝุ่นลงในกองไฟใหญ่ นั้น บุรุษนั้นจะสามารถดับกองไฟนั้นได้หรือหนอ.

ภ. ได้ พระเจ้าข้า.

พ. ฉะนั้นเหมือนกัน ภิกษุทั้งหลาย สมัยใด จิตฟังชาน สมัยนั้น เป็นกาลเพื่อเจริญปีติสัมโพชฌงค์ เป็นกาลเพื่อเจริญสมาธิสัมโพชฌงค์ เป็นกาลเพื่อเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์. ข้อนั้นเพราะเหตุไร. เพราะจิตฟังชาน จิตที่ฟังชานนั้น ให้สงบได้ง่าย ด้วยกรรมเหล่านั้น คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวสติแล้ว มีประโยชน์ในที่ทั้งปวง.

จบอัคคิสูตรที่ ๓

อรรถกถาอัคคิสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในอัคคิสูตรที่ ๓.

บทว่า สติญจ ขวาทํ ภิกขเว สพุตฺถิกํ วทามิ ความว่า เรากล่าวสติแล ว่าเหมือนเกลือสะอาด และเหมือนอำมาตย์ผู้ประกอบภาระงานทั้งปวงอัน บุคคลพึงปวารณาในที่ทั้งปวง. เกลือสะอาดย่อมอยู่ แม้ในกับข้าวทั้งปวงฉันใด และอำมาตย์ผู้ประกอบภาระงานทั้งปวง ย่อมทำหน้าที่รบ ทำหน้าที่ปรึกษาบ้าง ทำหน้าที่สนับสนุนบ้าง รวมความว่า ย่อมทำกิจทุกอย่างให้สำเร็จได้ฉันใด การข่มจิตที่ฟุ้งซ่าน การขกจิตที่หดหู่ก็ฉันนั้น ดังนั้น กิจแม้ทั้งหมดจะสำเร็จได้ด้วยสติ เว้นสติเสียหาอาจยังกิจนั้นให้สำเร็จไม่ได้ เพราะฉะนั้น พระองค์จึงตรัสอย่างนี้. ในพระสูตรนี้ พระองค์ ตรัสโพชนงค์ อันเป็นวิปัสสนาส่วนเบื้องต้นอย่างเดียว.

จบอรรถกถาอัคคิสูตรที่ ๓

๔. เมตตาสูตฺร

พรหมวิหาร ๔

[๕๗๓] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ นิคมของชาวโกถิยะ ชื่อ หลีททวสนะ ในโกถิยชนบท ครั้งนั้น ภิกษุหลายรูปด้วยกัน เวลาเช้านุ่งแล้ว ถือบาตรและจีวรเข้าไปบิณฑบาตยังหลีททวสนนิคม ครั้งนั้น ภิกษุเหล่านั้นมีความดำริว่า เวลานี้เราจะเที่ยวไปบิณฑบาตยังหลีททวสน-

นิคมก่อนก็ยังเข้านัก ถ้ากระไร เราพึงเข้าไปยังอารามของพวกอัญญเดียรถีย์
ปริพาชกเถิด.

[๕๗๔] ครั้งนั้น ภิกษุเหล่านั้นเข้าไปยังอารามของพวกอัญญเดียรถีย์
ปริพาชก ได้ปราศรัยกับอัญญเดียรถีย์ปริพาชกเหล่านั้น ครั้นผ่านการปราศรัย
พอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง พวกอัญญเดียรถีย์
ปริพาชกได้พูดกะภิกษุเหล่านั้นว่า

[๕๗๕] ดูก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย พระสมณโคดมแสดงธรรมแก่สาวก
ทั้งหลายอย่างนั้นว่า มาเถิด ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายละนิวรรณ์ ๕ อันเป็น
อุปกิเลสของใจ ทอนกำลังปัญญา แล้วจงมีใจประกอบด้วยเมตตา แผ่ไป
ตลอดทิศ ๑ อยู่เถิด ทิศที่ ๒ ทิศที่ ๓ ทิศที่ ๔ ก็เหมือนกัน โดยนัยนี้
ทั้งเบื้องบน เบื้องล่าง เบื้องขวาง จงมีใจประกอบด้วยเมตตาอัน ไพบุลย์ เป็น
มรรคต หาประมาณมิได้ ไม่มีเวร ไม่มีคามเบียดเบียน แผ่ไปทั่วโลก ใน
ที่ทุกสถาน อันมีสัตว์ทุกหมู่เหล่า อยู่เถิด.

[๕๗๖] จงมีใจประกอบด้วยกรุณา แผ่ไปตลอดทิศ ๑ อยู่เถิด ทิศ
ที่ ๒ ทิศที่ ๓ ทิศที่ ๔ ก็เหมือนกัน โดยนัยนี้ ทั้งเบื้องบน เบื้องล่าง
เบื้องขวาง จงมีใจประกอบด้วยกรุณาอัน ไพบุลย์ เป็นมรรคต หาประมาณมิ
ได้ ไม่มีเวร ไม่มีคามเบียดเบียน แผ่ไปทั่วโลก ในที่ทุกสถาน อันมีสัตว์
ทุกหมู่เหล่า อยู่เถิด.

[๕๗๗] จงมีใจประกอบด้วยมูทิตา แผ่ไปตลอดทิศ ๑ อยู่เถิด ทิศ
ที่ ๒ ทิศที่ ๓ ทิศที่ ๔ ก็เหมือนกัน โดยนัยนี้ ทั้งเบื้องบน เบื้องล่าง
เบื้องขวาง จงมีใจประกอบด้วยมูทิตาอัน ไพบุลย์เป็นมรรคต หาประมาณมิได้
ไม่มีเวร ไม่มีคามเบียดเบียน แผ่ไปทั่วโลก ในที่ทุกสถาน อันมีสัตว์ทุก
หมู่เหล่า อยู่เถิด.

[๕๗๘] จงมีใจประกอบด้วยอุเบกขา แผ่ไปตลอดทิศ ๑ อยู่เกิด ทิศที่ ๒ ทิศที่ ๓ ทิศที่ ๔ ก็เหมือนกัน โดยนัยนี้ ทั้งเบื้องบน เบื้องล่าง เบื้องขวาง จงมีใจประกอบด้วยอุเบกขาอันไพบุลย์ เป็นมหรคต หาประมาณมิได้ ไม่มีเวร ไม่มีคามเบียดเบียน แผ่ไปทั่วโลก ในที่ทุกสถาน อันมีสัตว์ทุกหมู่เหล่า อยู่เกิด.

[๕๗๙] คู่ก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย แม้พวกเราก็แสดงธรรมแก่สาวกทั้งหลายอย่างนี้ว่า มาเกิด ผู้มีอายุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายละนิวรรณ์ ๕ อัน เป็นอุปกิเลสของใจ ทอนกำลังปัญญา แล้วจงมีใจประกอบด้วยเมตตา แผ่ไปตลอดทิศ ๑ อยู่เกิด ทิศที่ ๒ ทิศที่ ๓ ทิศที่ ๔ ก็เหมือนกัน ฯลฯ

[๕๘๐] จงมีใจประกอบด้วยอุเบกขา แผ่ไปตลอดทิศ ๑ อยู่เกิด ทิศที่ ๒ ทิศที่ ๓ ทิศที่ ๔ ก็เหมือนกัน โดยนัยนี้ ทั้งเบื้องบน เบื้องล่าง เบื้องขวาง จงมีใจประกอบด้วยอุเบกขาอันไพบุลย์ เป็นมหรคต หาประมาณมิได้ ไม่มีเวร ไม่มีคามเบียดเบียน แผ่ไปทั่วโลก ในที่ทุกสถาน อันมีสัตว์ทุกหมู่เหล่า อยู่เกิด.

[๕๘๑] คู่ก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ในการแสดงธรรมของพวกเรานี้ อะไรเป็นความแปลกกัน อะไรเป็นประโยชน์อันยิ่ง อะไรเป็นความต่างกันของพระสมณโคดมหรือของพวกเรา คือว่า ธรรมเทศนาของพวกเรากับธรรมเทศนาของพระสมณโคดม หรืออนุศาสน์ของพวกเรากับอนุศาสน์ของพระสมณโคดม.

[๕๘๒] ครั้งนั้น ภิกษุเหล่านั้นไม่ชื่นชม ไม่คัดค้านคำพูดของอัญญเดียรถีย์ปริพาชกเหล่านั้น ครั้นแล้วลุกจากอาสนะหลีกไป ด้วยตั้งใจว่าเราทั้งหลายจักทราบเนื้อความแห่งคำพูดนี้ในสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้า.

[๕๘๓] ครั้งนั้น ภิกษุเหล่านั้น ครั้นเที่ยวไปบิณฑบาตในหลิททวสนนิคม เวลาปัจฉาภักดิ์ กลับจากบิณฑบาตแล้ว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

[๕๘๔] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอประทานพระวโรกาส เมื่อเช้านี้ ข้าพระองค์ทั้งหลายมุ่งแล้ว ถือบาตรและจีวร เข้าไปบิณฑบาตยังหลิททวสนนิคม ข้าพระองค์ทั้งหลายได้มีความดำริว่า เวลานี้ เราจะเที่ยวไปบิณฑบาตยังหลิททวสนนิคมก่อน ก็ยังเช้ายู่ ถ้ากระไร เราพึงเข้าไปยังอารามของพวกอัญญเดียรถีย์ปริพาชกเถิด.

[๕๘๕] ครั้งนั้น ข้าพระองค์ทั้งหลายเข้าไปยังอารามของพวกอัญญเดียรถีย์ปริพาชก ได้ปราศรัยกับอัญญเดียรถีย์ปริพาชกเหล่านั้น ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง พวกอัญญเดียรถีย์ปริพาชกได้พูดกะข้าพระองค์ทั้งหลายว่า

[๕๘๖] คู่ก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย พระสมโคคมแสดงธรรมแก่สาวกทั้งหลายอย่างนั้นว่า มาเถิด ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายละนิวรรณ์ ๕ อันเป็นอุปกิเลสของใจ ทอนกำลังปัญญา แล้วจงมีใจประกอบด้วยเมตตา แผ่ไปตลอดทิศ ๑ อยู่เถิด ทิศที่ ๒ ทิศที่ ๓ ทิศที่ ๔ ก็เหมือนกัน โดยนัยนี้ ทั้งเบื้องบน เบื้องล่าง เบื้องขวาง จงมีใจประกอบด้วยเมตตาอัน ไพบูลย์ เป็นมรรคต หาประมาณมิได้ ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียน แผ่ไปทั่วโลก ในที่ทุกสถาน อันมีสัตว์ทุกหมู่เหล่า อยู่เถิด

[๕๘๗] จงมีใจประกอบด้วยกรุณา...

[๕๘๘] จงมีใจประกอบด้วยมุทิตา...

[๕๔๙] จงมีใจประกอบด้วยอุเบกขา แผ่ไปตลอดทิศ ๑ อยู่เกิด
ทิศที่ ๒ ทิศที่ ๓ ทิศที่ ๔ ก็เหมือนกัน โดยนัยนี้ ทั้งเบื้องบน เบื้องล่าง
เบื้องขวาง จงมีใจประกอบด้วยอุเบกขาอันไพบูลย์ เป็นมหรรคต หาประมาณ
มิได้ ไม่มีเวร ไม่มีคามเบียดเบียน แผ่ไปทั่วโลก ในที่ทุกสถาน อันมี
สัตว์ทุกหมู่เหล่า อยู่เกิด.

[๕๕๐] คู่ก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย แม้พวกเราก็แสดงธรรมแก่สาวก
ทั้งหลาย อย่างนี้ว่า มาเกิด ผู้มีอายุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายละนิวรรณ์ ๕ อัน
เป็นอุปกิเลสของใจ ทอนกำลังปัญญา แล้วจึงมีใจประกอบด้วยเมตตา แผ่ไป
ตลอดทิศ ๑ อยู่เกิด ทิศที่ ๒ ทิศที่ ๓ ทิศที่ ๔ ก็เหมือนกัน ฯลฯ

[๕๕๑] จงมีใจประกอบด้วยกรุณา...

[๕๕๒] จงมีใจประกอบด้วยมุทิตา...

[๕๕๓] จงมีใจประกอบด้วยอุเบกขา แผ่ไปตลอดทิศ ๑ อยู่เกิด
ทิศที่ ๒ ทิศที่ ๓ ทิศที่ ๔ ก็เหมือนกัน โดยนัยนี้ ทั้งเบื้องบน เบื้องล่าง
เบื้องขวาง จงมีใจประกอบด้วยอุเบกขาอันไพบูลย์ เป็นมหรรคต หาประมาณ
มิได้ ไม่มีเวร ไม่มีคามเบียดเบียน แผ่ไปทั่วโลก ในที่ทุกสถาน อันมี
สัตว์ทุกหมู่เหล่า อยู่เกิด.

[๕๕๔] คู่ก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ในการแสดงธรรมของพวกเรานี้
อะไรเป็นความแปลกกัน อะไรเป็นประโยชน์อันยิ่ง อะไรเป็นความต่างกัน
ของพระสมณโคดมหรือของพวกเรา ก็คือว่า ธรรมเทศนาของพวกเรากับธรรม
เทศนาของพระสมณโคดม หรืออนุศาสน์ของพวกเรากับอนุศาสน์ของพระ-
สมณโคดม.

[๕๕๕] ครั้งนั้น ข้าพระองค์ทั้งหลายไม่ชื่นชม ไม่คัดค้านคำพูดของอัญญเดียรถีย์ปริพาชกเหล่านั้น ครั้นแล้วลุกจากอาสนะหลีกไป ด้วยตั้งใจว่าเราทั้งหลายจักทราบเนื้อความแห่งคำพูดนี้ในสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้า.

เมตตาเจโตวิมุตติ ฯลฯ มีอะไรเป็นคติ

[๕๕๖] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกอัญญเดียรถีย์ปริพาชกผู้มีวาตะอย่างนี้ ควรเป็นผู้อันเธอทั้งหลายพึงถามอย่างนี้ว่า คู่ก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ก็เมตตาเจโตวิมุตติ อันบุคคลเจริญแล้วอย่างไร มีอะไรเป็นคติ มีอะไรเป็นอย่างยิ่ง มีอะไรเป็นผล มีอะไรเป็นที่สุด กรุณาเจโตวิมุตติ... มุทิตาเจโตวิมุตติ... อุเบกขาเจโตวิมุตติ อันบุคคลเจริญแล้วอย่างไร มีอะไรเป็นคติ มีอะไรเป็นอย่างยิ่ง มีอะไรเป็นผล มีอะไรเป็นที่สุด. พวกอัญญเดียรถีย์ปริพาชกถูกเธอทั้งหลายถามอย่างนั้นแล้ว จักแก้ไม่ได้เลย และจักถึงความอึดอัดอย่างยิ่ง. ชื่อนั้น เพราะเหตุไร. เพราะเป็นปัญหาที่ถามในฐานะมิใช่วิสัย คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เรายังไม่เคยเห็นบุคคลในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ ที่จะยังจิตใจยินดีด้วยการแก้ปัญหาลำนี้ เว้นเสียจากตถาคต สาวกของตถาคต หรือผู้ที่ฟังจากตถาคต หรือจากสาวกของตถาคต.

[๕๕๗] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็เมตตาเจโตวิมุตติ อันบุคคลเจริญแล้วอย่างไร มีอะไรเป็นคติ มีอะไรเป็นอย่างยิ่ง มีอะไรเป็นผล มีอะไรเป็นที่สุด. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ย่อมเจริญสติสัมโพชฌงค์ อันสหระคด้วยเมตตา ฯลฯ ย่อมเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ อันสหระคด้วยเมตตา อาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ. ถ้าเธอหวังอยู่ว่า เราเพียงมีความสำคัญว่าปฏิกุศลในสิ่งที่ไม่ปฏิกุศลอยู่ เธอก็ย่อมมีความ

สำคัญว่าปฏิทูลในสิ่งที่ไม่ปฏิทูลนั้นอยู่ ถ้าหวังอยู่ว่า เราเพียงมีความสำคัญว่า ไม่ปฏิทูลในสิ่งปฏิทูลอยู่ ก็ย่อมมีความสำคัญว่าไม่ปฏิทูลในสิ่งปฏิทูลนั้นอยู่ ถ้าหวังอยู่ว่า เราเพียงมีความสำคัญว่าปฏิทูลในสิ่งไม่ปฏิทูลและสิ่งปฏิทูลอยู่ ก็ย่อมมีความสำคัญว่าปฏิทูลในสิ่งไม่ปฏิทูลและสิ่งปฏิทูลนั้นอยู่ ถ้าหวังอยู่ว่า เราเพียงมีความสำคัญว่าไม่ปฏิทูลในสิ่งปฏิทูลและสิ่งไม่ปฏิทูลอยู่ ก็ย่อมมีความสำคัญว่าไม่ปฏิทูลในสิ่งปฏิทูล และในสิ่งไม่ปฏิทูลนั้นอยู่ ถ้าหวังอยู่ว่า เราเพียงแยกสิ่งไม่ปฏิทูลและปฏิทูลทั้งสองนั้นออกเสียแล้ว วางเฉย มีสติสัมปชัญญะอยู่ ก็ย่อมวางเฉย มีสติสัมปชัญญะในสิ่งทั้งสองนั้นอยู่ หรืออีกอย่างหนึ่ง เชื่อย่อมเข้าถึงสุกวิโมกข์อยู่ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวเมตตเจโตวิมุตติว่า มีสุกวิโมกข์เป็นอย่างยิ่ง เพราะภิกษุนั้นยังไม่แทงตลอดวิมุตติอันยวดยิ่งในธรรมวินัยนี้ ปัญญาของเธอจึงยังเป็นโลกีย์.

[๕๕๘] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็กรุณาเจโตวิมุตติ อันบุคคลเจริญแล้วอย่างไร มีอะไรเป็นคติ มีอะไรเป็นอย่างยิ่ง มีอะไรเป็นผล มีอะไรเป็นที่สุด. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสติสัมโพชฌงค์ ฯลฯ ย่อมเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ อันสหระคตด้วยกรุณา อาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ. ถ้าเธอหวังอยู่ว่า เราเพียงมีความสำคัญว่าปฏิทูลในสิ่งไม่ปฏิทูลอยู่ เธอก็ย่อมมีความสำคัญว่าปฏิทูลในสิ่งไม่ปฏิทูลนั้นอยู่ ฯลฯ ถ้าหวังอยู่ว่า เราเพียงแยกสิ่งไม่ปฏิทูลและปฏิทูลทั้งสองนั้นออกเสียแล้ว วางเฉย มีสติสัมปชัญญะอยู่ ก็ย่อมวางเฉย มีสติสัมปชัญญะอยู่ในสิ่งทั้งสองนั้น หรืออีกอย่างหนึ่ง เพราะล่วงรูปสัญญาเสีย โดยประการทั้งปวง เพราะปฏิขมสัญญาดับไป เพราะไม่กระทำไว้ในใจซึ่งนานัตตสัญญา เธอค้ำนั่งอยู่ว่า อากาศไม่มีที่สุด ย่อมบรรลुอากาศอันญายตนะอยู่ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวกรุณาเจโตวิมุตติ ว่ามีอากาศอันญายตนะ

เป็นอย่างยิ่ง เพราะภิกษุผู้ยังไม่แทงตลอดวิมุตติอันยวดยิ่งในธรรมวินัยนี้ ปัญญาของเธอจึงยังเป็นโลกีย์.

[๕๕๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็มุกตาเจโตวิมุตติ อันบุคคลเจริญแล้ว อย่างไร มีอะไรเป็นนคติ มีอะไรเป็นอย่างยิ่ง มีอะไรเป็นผล มีอะไรเป็นที่สุด. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสติสัมโพชฌงค์ ๗๗ ย่อมเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ อันสหระคด้วยมุกตา อาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ถ้าเธอหวังอยู่ว่า เราเพียงมีความสำคัญว่า ปฏิกุศลในสิ่งไม่ปฏิกุศลอยู่. เธอก็ย่อมมีความสำคัญว่าปฏิกุศลในสิ่งไม่ปฏิกุศลนั้นอยู่. ๗๗ ถ้าหวังอยู่ว่า เราเพียงแยกสิ่งไม่ปฏิกุศลและปฏิกุศลทั้งสองนั้นออกเสียแล้ว วางเฉย มีสติสัมปชัญญะอยู่ที่ย่อมวางเฉย ที่สติสัมปชัญญะในสิ่งทั้งสองนั้นอยู่ หรืออีกอย่างหนึ่ง เพราะล่วงอากาศาณัญญาจนละเสียโดยประการทั้งปวง เธอคำนึงอยู่ว่า วิญญาณไม่มีที่สุด ย่อมบรรลुวิญญาณัญญาจนละอยู่ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวมุกตาเจโตวิมุตติว่า มีวิญญาณัญญาจนละเป็นอย่างยิ่ง เพราะภิกษุนั้นยังไม่แทงตลอดวิมุตติอันยวดยิ่ง ในธรรมวินัยนี้ ปัญญาของเธอจึงยังเป็นโลกีย์.

[๖๐๐] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อุเบกขาเจโตวิมุตติอันบุคคลเจริญแล้ว อย่างไร มีอะไรเป็นนคติ มีอะไรเป็นอย่างยิ่ง มีอะไรเป็นผล มีอะไรเป็นที่สุด. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสติสัมโพชฌงค์ ๗๗ ย่อมเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ อันสหระคด้วยอุเบกขา อาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ถ้าเธอหวังอยู่ว่า เราเพียงมีความสำคัญว่าปฏิกุศลในสิ่งไม่ปฏิกุศลอยู่. เธอก็ย่อมมีความสำคัญว่าปฏิกุศลในสิ่งไม่ปฏิกุศลนั้นอยู่. ถ้าหวังอยู่ว่า เราเพียงมีความสำคัญว่าไม่ปฏิกุศลในสิ่งปฏิกุศลอยู่ ก็ย่อมมีความสำคัญว่าไม่ปฏิกุศลในสิ่งปฏิกุศลนั้นอยู่. ถ้าหวังอยู่ว่า เราเพียงมีความ

สำคัญว่าปฏิภูถในสิ่งไม่ปฏิภูถและสิ่งปฏิภูถอยู่ ก็ย่อมมีความสำคัญว่าปฏิภูถใน
สิ่งไม่ปฏิภูถและสิ่งปฏิภูถนั้นอยู่ ถ้าหวังอยู่ว่า เราพึงมีความสำคัญว่าไม่ปฏิภูถ
ในสิ่งปฏิภูถและไม่ปฏิภูถอยู่ ก็ย่อมมีความสำคัญว่าไม่ปฏิภูถในสิ่งปฏิภูถและ
ในสิ่งไม่ปฏิภูถนั้นอยู่ ถ้าหวังอยู่ว่า เราพึงแยกสิ่งไม่ปฏิภูถและปฏิภูถทั้งสอง
นั้นออกเสียแล้ว วางเฉย มีสติสัมปชัญญะอยู่ ก็ย่อมวางเฉย มีสติสัมปชัญญะ
ในสิ่งทั้งสองนั้นอยู่ หรืออีกอย่างหนึ่ง เพราะลวงวิญญาณ์ญายตนะเสียโดย
ประการทั้งปวง เธอค้ำนึ่งอยู่ว่า อะไรนึ่งหนึ่งไม่มี ย่อมบรรลุดอกิจัญญาย-
ตนะอยู่ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวอุเบกขาเจโตวิมุตติว่า มีอกิจัญญาย
ตนะเป็นอย่างยิ่ง เพราะภิกษุนั้นยังไม่แทงตลอดวิมุตติอันยวดยิ่ง ในธรรม
วินัยนี้ ปัญญาของเธอจึงยังเป็นโลกีย์.

จบเมตตาสูตที่ ๔

อรรถกถาเมตตาสูต

พึงทราบวินิจฉัยในเมตตาสูตที่ ๔.

บทว่า เมตตาสหคเตน เจตสา เป็นต้น ทั้งหมดท่านให้พิสดาร
ไว้ในวิสุทธรัตน โดยอาการทั้งปวงแล้ว. พวกอัญญเดียรถีย์เหล่านั้น พึง
ธรรมเทศนาของพระศาสดาโดยนัยก่อนนั้นแล จึงกล่าวบทเมื่อนี้ว่า มยมปิ
โข อาวุโส สาวกานเ อว ธมมံ เทสม ดังนี้.

ความจริง ในลัทธิของพวกเดียรถีย์ การละนิวรรณ์ ๕ หรือการเจริญ
พรหมวิหารมีเมตตาเป็นต้น ย่อมไม่มี. บทว่า ก็ คติกา โหติ คือมีอะไร
สำเร็จ. บทว่า กิมุปรมา คืออะไรสูงสุด. บทว่า กิมุผลา คือมีอะไรเป็น

อานิสงส์. บทว่า **กิมปริโยธานา** คือมีอะไรจบลง. บทว่า **เมตตาสหคต** ได้แก่ สติสัมโพชฌนองค์อันประกอบเกี่ยวข้องกับสัมมุตด้วยเมตตา. ในบททั้งปวงก็นัยนี้แล. บทว่า **วิเวกนิสสุตทา** เป็นต้น มีเนื้อความอันกล่าวแล้วแล.

บทว่า **อปปฏิภูถ** ความว่า สิ่งไม่ปฏิภูถมี ๒ อย่าง คือไม่ปฏิภูถในสัตว์ และไม่ปฏิภูถในสังขาร. อธิบายว่า ในสิ่งอันน่าปรารถนาอันไม่ปฏิภูถนั้น. บทว่า **ปฏิภูถสญฺญิ** คือมีความสำคัญว่า ไม่น่าปรารถนา. ถามว่า ข้อที่เธอมีความสำคัญว่า ปฏิภูถในสิ่งไม่ปฏิภูถนั้น อย่างไร จึงอยู่อย่างนี้ได้ ตอบว่าเธอทำในใจว่า ไม่งามแผ่ไปหรือว่าไม่เที่ยง จึงอยู่อย่างนี้ได้. ข้อนั้นจริง ตามที่ท่านกล่าวไว้ในปฏิสัมภิทาว่า เธอมีความสำคัญว่า ปฏิภูถในสิ่งไม่ปฏิภูถอย่างไร เธอยอมแผ่ไปในสิ่งอันน่าปรารถนา โดยความเป็นของไม่งามหรือพิจารณาโดยความเป็นของไม่เที่ยง. แต่เมื่อเธอทำการแผ่เมตตา หรือทำในใจถึงโดยความเป็นธาตุ ในสิ่งอันเป็นปฏิภูถ ไม่น่าปรารถนา ชื่อว่า มีความสำคัญว่า ไม่ปฏิภูถอยู่ เหมือนที่ท่านกล่าวไว้ว่า ผู้มีความสำคัญว่า ไม่ปฏิภูถอยู่อย่างไร เธอแผ่ไปในสิ่งอันไม่น่าปรารถนาโดยเมตตา หรือพิจารณาโดยความเป็นธาตุ ดังนี้. แม้ในบทที่คลุกเคล้ากันทั้งสอง ก็มีนัยนี้เหมือนกัน. ก็เธอเมื่อทำในใจว่า ไม่งามแผ่ไป หรือว่าไม่เที่ยง นั้นนั่นแล ทั้งในสิ่งไม่ปฏิภูถ และปฏิภูถ มีความสำคัญว่า ปฏิภูถอยู่. ก็เธอทำการแผ่เมตตา หรือทำในใจถึงโดยความเป็นธาตุนั้นนั่นแลทั้งในสิ่งปฏิภูถและไม่ปฏิภูถ ชื่อว่า มีความสำคัญว่า ไม่ปฏิภูถอยู่. แต่เมื่อปรารถนา จพึงคุเพกขาอันท่านกล่าวไว้ โดยนัยเป็นต้นว่า ตาเห็นรูป ไม่ดีใจเลยดังนี้ พึงทราบว่ เธอแยกสิ่งทั้งสองนั้น ในสิ่งไม่ปฏิภูถ หรือสิ่งปฏิภูถออกเสียแล้ว วางเฉย มีสติสัมปชัญญะอยู่ในสิ่งทั้งสองนั้น.

ก็เทศนา พึงแยกออกจากกัน เพราะมรรคโพชฌนค์ และอริยทศกับวิปัสสนา ทรงแสดงแก่ภิกษุนี้ ผู้ยังฉานหมวด ๓ หรือฉานหมวด ๔ ให้เกิด

แล้วด้วยเมตตา ทำมานั้นแลให้เป็นบาท เจริญวิปัสสนาบรรลुพระอรหัต ด้วยคำมีประมาณเท่านี้. ส่วนภิกษุใดทำเมตตาตามนี้ให้เป็นบาทแล้ว แม้พิจารณาสังขารทั้งหลายอยู่ ยังไม่สามารถจะบรรลุพระอรหัตได้ เพราะเมตตา มีพระอรหัตเป็นอย่างยิ่งไม่มีแก่ภิกษุนั้น. แต่พึงแสดงข้อที่เมตตา มีพระอรหัต เป็นอย่างย้งนั้น. ฉะนั้น ทรงเริ่มเทศนานี้เพื่อแสดงข้อนั้น. แม้ในบทเป็น ต้นว่า สพฺพโส วา ปน รุปลสฺสญาณํ สมตฺติกกมฺมา พิงฺทราบถิงฺปิโยชนํ ในการเริ่มต้นของเทศนา โดยนัยนี้อีกต่อไป.

บทว่า สุภปรมฺม ความว่า มีความงามเป็นที่สุด มีความงามเป็นส่วนสุด มีความงามสำเร็จ. บทว่า อธิ ปญฺญสฺส ความว่า ปัญญาของเธอ ในธรรมวินัยนี้ ปัญญาในที่นี้ ยังล่วงโลกนี้ไม่ได้. อธิบายว่า ปัญญานั้นเป็น โลกียปัญญา. บทว่า อุตฺตริวิมุตฺติ อปฺปปฏิวิขณฺโต ความว่า แหงตลอด โลกุตระธรรมยังไม่ได้. อธิบายว่า ส่วนภิกษุใด ย่อมสามารถเพื่อแหงตลอด ได้ ภิกษุนั้น ได้เมตตา มีอรหัตเป็นอย่างย้ง. แม้ในบทว่า กรุณาเป็นต้น ก็มีนัยนี้เหมือนกัน.

ถามว่า ก็เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสธรรมมีความงาม เป็นอย่างย้งเป็นต้น แหงธรรมมีเมตตาเป็นต้นเหล่านั้น. ตอบว่า เพราะธรรม นั้น เป็นอุปนิสัยของภิกษุนั้น ๆ ด้วยอำนาจความเป็นธรรมมีส่วนเสมอกัน. ความจริง พวกสัตว์ ไม่เป็นสิ่งที่ปฏิกุลสำหรับภิกษุผู้อยู่ด้วยเมตตา. ลำดับนั้น เมื่อเธอนำจิตเข้าไปในสี่เจิวเป็นต้น อันเป็นสิบริสุทธี ไม่ปฏิกุล จิตย่อม แล่นไปในสิ่งอันไม่เป็นปฏิกุลนั้น โดยไม่ยาก เมตตาเป็นอุปนิสัยปัจจัยแห่ง สุภวิโมกข์ ด้วยอาการอย่างนั้น หายิ่งกว่านั้นไม่ เพราะฉะนั้น จึงตรัสว่า สุภปรมา ดังนี้แล.

ภิกษุผู้อยู่ด้วยกรุณา พิจารณาเห็นทุกข์ของสัตว์ มีความเดือดร้อน เป็นต้น เป็นเครื่องหมายแห่งรูป. โทษในรูป จึงย่อมเป็นอันแสดง เพราะ

ความเป็นไปและความเกิดแห่งกรุณา. ลำดับนั้น เธอเมื่อเพิกซึ่งในบรรดา กสิณ ๔ มีปฐมกสิณเป็นต้น กสิณอย่างใดอย่างหนึ่งได้แล้ว เพราะโทษแห่ง รูปได้รู้หมดแล้ว นำจิตเข้าไปในอากาศเป็นที่สลักรูปออก จิตย่อมเล่นไปใน กสิณนั้นโดยไม่ยาก. กรุณาเป็นอุปนิสัยปัจจัยแก่อกาธานัญญาตนะด้วย อากาโรย่านั้น หายิ่งกว่านั้นไม่ เพราะฉะนั้นจึงตรัสว่า **อกาธานัญญาตนะปรมา** ดังนี้.

ส่วนภิกษุผู้อยู่ด้วยมุกตา พิจารณาเห็นความรู้สึกของพวกสัตว์ผู้มี ปราโมทย์ที่เกิดขึ้น ด้วยทำปราโมทย์นั้น จะมีความรู้สึกได้เพราะความเป็น ไปและความเกิดแห่งมุกตา. ลำดับนั้น เมื่อเธอนำจิตเข้าไปในวิญญาณ ล่วง อากาธานัญญาตนะที่ได้แล้วตามลำดับ แต่ยังมีอากาศนิमितเป็นอารมณ์จิตย่อม เล่นไปในอากาศนิमितนั้น โดยไม่ยาก มุกตาเป็นอุปนิสัยปัจจัยแก่วิญญาณัญญาตนะด้วยอากาโรย่านั้น หายิ่งกว่านั้นไม่. เพราะฉะนั้น จึงตรัสว่า **วิญญาณัญญาตนะปรมา** ดังนี้.

ส่วนภิกษุผู้อยู่ด้วยเบกขา มีจิตลำบากด้วยยึดสิ่งที่ไม่มี เพราะไม่มีความหวังไยว่า ขอสัตว์ทั้งหลายจงมีสุขเกิด หรือจงพ้นทุกข์เกิด หรือว่า จงอย่าพลัดพรากจากสุขที่ถึงแล้วเกิด ดังนี้ เพราะมุ่งหน้ายึดปรมาตถ์ จากสุข และทุกข์เป็นต้น. ลำดับนั้น เมื่อเธอนำจิตเข้าไปในความไม่มีแห่งวิญญาณ เป็นปรมาตถ์ ซึ่งไม่มีอยู่ เพราะเกิดล่วงวิญญาณัญญาตนะที่ได้แล้วตามลำดับ ของจิต ซึ่งลำบากเพราะยึดสิ่งที่มีอยู่ โดยปรมาตถ์ของจิตซึ่งมุ่งหน้ายึดปรมาตถ์ จิตย่อมเล่นไปในวิญญาณัญญาตนะนั้นโดยไม่ยาก อุเบกขาเป็นอุปนิสัยปัจจัย แก่อกาถัญญาตนะด้วยอากาโรย่านั้น หายิ่งกว่านั้นไม่ เพราะฉะนั้นจึงตรัส ว่า **อกาถัญญาตนะปรมา** ดังว่ามาด้วยประการฉะนี้.

ในที่สุดแห่งเทศนา พวกภิกษุ ๕๐๐ รูปบรรลुพระอรหัต.

จบอรรถกถาเมตตาสูตที่ ๔

๕. สตราวสูตร

นิวรรณ์เป็นเหตุให้มนต์ไม่แจ่มแจ้ง

[๖๐๑] สาวัดถินิทาน. ครั้งนั้น พรหมณ์ชื่อว่าสคารวะ เข้าไป
เฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ได้ปราศรัยกับ พระผู้มีพระภาคเจ้า
ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง
ครั้นแล้วได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

[๖๐๒] ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ อะไรหนอเป็นเหตุ เป็นปัจจัย ให้
มนต์แม้ที่บุคคลกระทำการสาธยายไว้นาน ไม่แจ่มแจ้งในบางคราว ไม่ต้อง
กล่าวถึงมนต์ที่มีได้กระทำการ. สาธยายะ ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ อะไรหนอเป็น
เหตุ เป็นปัจจัย ให้มนต์แม้ที่มีได้กระทำการสาธยายเป็นเวลานาน ก็ยังแจ่มแจ้ง
ในบางคราว ไม่ต้องกล่าวถึงมนต์ที่กระทำการสาธยาย

[๖๐๓] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า คู่ก่อนพรหมณ์ สมัยใด
แล บุคคลมีใจฟุ้งซ่านด้วยกามราคะ อังกามราคะเหนียวรั้งไป และไม่รู้ไม่
เห็นอุบายเป็นเครื่องสลัดออกซึ่งกามราคะที่บังเกิดขึ้นแล้ว ตามความเป็นจริง
สมัยนั้น เขาไม่รู้ไม่เห็นแม้ซึ่งประโยชน์คนตามความเป็นจริง แม้ซึ่งประโยชน์
บุคคลอื่นตามความเป็นจริง แม้ซึ่งประโยชน์ทั้งสองอย่างตามความเป็นจริง
มนต์แม้ที่กระทำการสาธยายไว้นาน ก็ไม่แจ่มแจ้งได้ ไม่ต้องกล่าวถึงมนต์ที่
มิได้กระทำการสาธยาย.

[๖๐๔] คู่ก่อนพรหมณ์ เปรียบเหมือนภานะใส่น้ำ ซึ่งระคนด้วย
สิครัง สีเหลือง สีเขียว สีแดงอ่อน บุรุษผู้มีจักขุ เมื่อมองดูเงาหน้าของตน
ในน้ำนั้น ไม่พึงรู้ ไม่พึงเห็นตามความเป็นจริงได้ ฉันทิ ฉันทินั้นเหมือนกัน

สมัยใด บุคคลมีใจฟุ้งซ่านด้วยกามราคะ อันกามราคะเหนียวรั้งไป และไม่รู้ไม่เห็นอุบายเป็นเครื่องสลัดออกซึ่งกามราคะที่บังเกิดขึ้นแล้วตามความเป็นจริง ในสมัยนั้น เขาย่อมไม่รู้ ไม่เห็นแม่ซึ่งประโยชน์ตนตามความเป็นจริง แม่ซึ่งประโยชน์บุคคลอื่นตามความเป็นจริง แม่ซึ่งประโยชน์ทั้งสองนั้นตามความเป็นจริง มนต์แม่ที่กระทำการสาธยายไว้นาน ก็ไม่แจ่มแจ้งได้ ไม่ต้องกล่าวถึงมนต์ที่มีได้กระทำการสาธยาย.

[๖๐๕] คู่ก่อนพรหมณ์ อีกประการหนึ่ง สมัยใด บุคคลมีใจฟุ้งซ่านด้วยพยาบาท อันพยาบาทเหนียวรั้งไป และย่อมไม่รู้ ไม่เห็นอุบายเป็นเครื่องสลัดออกซึ่งพยาบาทที่บังเกิดขึ้นแล้วตามความเป็นจริง...

[๖๐๖] คู่ก่อนพรหมณ์ เปรียบเหมือนภาชนะใส่น้ำ ซึ่งร้อนเพราะไฟเดือดพล่าน มีไอพลุ่งขึ้น บุรุษผู้มีจักขุ เมื่อมองดูเงาหน้าของตนในน้ำนั้น ไม่พึงรู้ไม่พึงเห็นตามความเป็นจริง ฉนใดฉนนั้นเหมือนกัน สมัยใด บุคคลมีใจฟุ้งซ่านด้วยพยาบาท อันพยาบาทเหนียวรั้งไป และย่อมไม่รู้ ไม่เห็นอุบายเป็นเครื่องสลัดออกซึ่งพยาบาทที่บังเกิดขึ้นแล้วตามความเป็นจริง...

[๖๐๗] คู่ก่อนพรหมณ์ อีกประการหนึ่ง สมัยใด บุคคลมีใจฟุ้งซ่านด้วยดินมิทธะ อันดินมิทธะเหนียวรั้งไป ย่อมไม่รู้ ไม่เห็นอุบายเป็นเครื่องสลัดออกซึ่งดินมิทธะที่บังเกิดขึ้นแล้วตามความเป็นจริง...

[๖๐๘] คู่ก่อนพรหมณ์ เปรียบเหมือนภาชนะใส่น้ำ อันสาหร่ายและจอกแหนปกคลุมไว้ บุรุษผู้มีจักขุ เมื่อมองดูเงาหน้าของตนในน้ำนั้น ไม่พึงรู้ ไม่พึงเห็นตามความเป็นจริง ฉนใด ฉนนั้นเหมือนกัน สมัยใด บุคคลมีใจฟุ้งซ่านด้วยดินมินธะ อันดินมินธะเหนียวรั้งไว้ และย่อมไม่รู้ ไม่เห็นอุบายเป็นเครื่องสลัดออกซึ่งดินมิทธะที่บังเกิดขึ้นแล้วตามความเป็นจริง...

[๖๐๕] คุณ่อนพราหมณ์ อีกประการหนึ่ง สมัยใด บุคคลมีใจ ฟุ้งซ่านด้วยอุทธัจจกุกกุจะ อันอุทธัจจกุกกุจะเหนียวรั้งไป และยอมไม่รู้ไม่เห็นอุบายเป็นเครื่องสลัดออกซึ่งอุทธัจจกุกกุจะที่บังเกิดขึ้นแล้วตามความเป็นจริง.

[๖๑๐] คุณ่อนพราหมณ์ เปรียบเหมือนภานะใส่น้ำ อันลมพัดต้อง แล้วหวนไหว กระทบ เกิดเป็นคลื่น บุรุษผู้มีจักขุ เมื่อมองดูเงาหน้าของตนในน้ำนั้น ไม่พึงรู้ ไม่พึงเห็นตามความเป็นจริง ฉนั้นใด ฉนั้นนั้นเหมือนกัน สมัยใด บุคคลมีใจฟุ้งซ่านด้วยอุทธัจจกุกกุจะ อันอุทธัจจกุกกุจะเหนียวรั้งไป และยอมไม่รู้ ไม่เห็นอุบายเป็นเครื่องสลัดออกซึ่งอุทธัจจกุกกุจะที่บังเกิดขึ้นแล้วตามความเป็นจริง . . .

[๖๑๑] คุณ่อนพราหมณ์ อีกประการหนึ่ง ในสมัยใด บุคคลมีใจ ฟุ้งซ่านด้วยยวิจิจฉา อันวิจิจฉาเหนียวรั้งไป และไม่รู้ ไม่เห็นอุบายเป็นเครื่องสลัดออกซึ่งวิจิจฉาที่บังเกิดขึ้นแล้วตามความเป็นจริงสมัยนั้น เขาย่อมไม่รู้ ไม่เห็นแม้ซึ่งประโยชน์ตนตามความเป็นจริง แม้ซึ่งประโยชน์บุคคลอื่นตามความเป็นจริง แม้ซึ่งประโยชน์ทั้งสองอย่างตามความเป็นจริง มนต์แม้ที่กระทำการสาธยายไว้นาน ก็ไม่แจ่มแจ้งได้ ไม่ต้องกล่าวถึงมนต์ที่มีได้กระทำการสาธยาย.

[๖๑๒] คุณ่อนพราหมณ์ เปรียบเหมือนภานะใส่น้ำที่ขุ่นมัวเป็นเปลือกตมอันบุคคลวางไว้ในที่มีด บุรุษผู้มีจักขุ เมื่อมองดูเงาหน้าของตนในน้ำนั้น ไม่พึงรู้ไม่พึงเห็นตามความเป็นจริง ฉนั้นใด ฉนั้นนั้นเหมือนกัน สมัยใด บุคคลมีใจฟุ้งซ่านด้วยยวิจิจฉา อันวิจิจฉาเหนียวแรงไป และยอมไม่รู้ ไม่เห็นอุบายเป็นเครื่องสลัดออกซึ่งวิจิจฉาที่บังเกิดขึ้นแล้วตามความเป็นจริง สมัยนั้น เขาย่อมไม่รู้ไม่เห็นแม้ซึ่งประโยชน์ตนตามความเป็นจริง แม้ซึ่ง

ประโยชน์บุคคลอื่นตามความเป็นจริง แม้ซึ่งประโยชน์ทั้งสองอย่างตามความเป็นจริง มนต์ที่กระทำการสาธยายไว้นาน ก็ไม่แจ่มแจ้งได้ ไม่ต้องกล่าวถึงมนต์ที่มีได้กระทำการสาธยาย

[๖๑๓] คุณก่อนพราหมณ์ นี้แลเป็นเหตุ เป็นปัจจัย ให้มนต์แม่ที่กระทำการสาธยายไว้นาน ไม่แจ่มแจ้งในบางคราว ไม่ต้องกล่าวถึงมนต์ที่มีได้กระทำการสาธยาย.

[๖๑๔] คุณก่อนพราหมณ์ ส่วนสมัยใด บุคคลมีใจไม่ฟุ้งซ่านด้วยกามราคะ ไม่ถูกกามราคะเหนี่ยวรั้งไป และย่อมรู้ ย่อมเห็นอุบายเป็นเครื่องสลัดออกซึ่งกามราคะที่บังเกิดขึ้นแล้วตามความเป็นจริง สมัยนั้น เขาย่อมรู้ ย่อมเห็นแม่ซึ่งประโยชน์ตนตามความเป็นจริง แม้ซึ่งประโยชน์บุคคลอื่นตามความเป็นจริง แม้ซึ่งประโยชน์ทั้งสองอย่างตามความเป็นจริง มนต์แม่ที่มีได้กระทำการสาธยายเป็นเวลานาน ย่อมแจ่มแจ้งได้ ไม่ต้องกล่าวถึงมนต์ที่กระทำการสาธยาย.

[๖๑๕] คุณก่อนพราหมณ์ เปรียบเหมือนภาชนะใส่น้ำอันไม่ระคนด้วยสีครั้ง สีเหลือง สีเขียว หรือสีแดงอ่อน บุรุษผู้มีจักขุ เมื่อมองดูเงาหน้าของตนในน้ำนั้น ฟังรู้ ฟังเห็นตามความเป็นจริง ฉันทใด ฉันทนั้นเหมือนกัน สมัยใด บุคคลมีใจไม่ฟุ้งซ่านด้วยกามราคะ ไม่ถูกกามราคะเหนี่ยวรั้งไป และย่อมรู้ ย่อมเห็นอุบายเป็นเครื่องสลัดออกซึ่งกามราคะที่บังเกิดขึ้นแล้วตามความเป็นจริง ฯลฯ

[๖๑๖] คุณก่อนพราหมณ์ อีกประการหนึ่ง สมัยใด บุคคลมีใจไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยพยาบาท ไม่ถูกพยาบาทเหนี่ยวรั้งไป และย่อมรู้ ย่อมเห็นอุบายเป็นเครื่องสลัดออกซึ่งพยาบาทที่บังเกิดขึ้นแล้วตามความเป็นจริง ฯลฯ

[๖๑๗] คุณ่อนพราหมณ์ เปรียบเหมือนภาชนะใส่น้ำที่ไม่ร้อน เพราะไฟ ไม่เดือดพล่าน ไม่เกิดไอ บุษผู้มีจักขุ เมื่อมองดูเงาหน้าของตน ในน้ำนั้น ฟังรู้ ฟังเห็นตามความเป็นจริงได้ ฉันทิ ฉันทันเหมือนกัน สมัยใด บุคคลมีใจไม่ฟุ้งซ่านด้วยพยาบาท ไม่ถูกพยาบาทเหนียวรั้งไป และย่อมรู้ ย่อมเห็นอุบายเป็นเครื่องสลัดออกซึ่งพยาบาทที่บังเกิดขึ้นแล้วตามความเป็นจริง ฯลฯ

[๖๑๘] คุณ่อนพราหมณ์ อีกประการหนึ่ง สมัยใด บุคคลมีใจไม่ฟุ้งซ่านด้วยดินมิทธะ ไม่ถูกดินมิทธะเหนียวรั้งไป และย่อมรู้ ย่อมเห็นอุบายเป็นเครื่องสลัดออกซึ่งดินมิทธะที่บังเกิดขึ้นแล้วตามความเป็นจริง ฯลฯ

[๖๑๙] คุณ่อนพราหมณ์ เปรียบเหมือนภาชนะใส่น้ำอันสาหร่ายและจอกแหนไม่ปกคลุมไว้ บุษผู้มีจักขุ เมื่อมองดูเงาหน้าของตนในน้ำนั้น ฟังรู้ ฟังเห็นตามความเป็นจริงได้ ฉันทิ ฉันทันเหมือนกัน สมัยใด บุคคลมีใจไม่ฟุ้งซ่านด้วยดินมิทธะ ไม่ถูกดินมิทธะเหนียวรั้งไป และย่อมรู้ ย่อมเห็นอุบายเป็นเครื่องสลัดออกซึ่งดินมิทธะที่บังเกิดขึ้นแล้วตามความเป็นจริง ฯลฯ

[๖๒๐] คุณ่อนพราหมณ์ อีกประการหนึ่ง สมัยใด บุคคลมีใจไม่ฟุ้งซ่านด้วยอุทธัจจกุกกุจจะ ไม่ถูกอุทธัจจกุกกุจจะเหนียวรั้งไป และย่อมรู้ ย่อมเห็นอุบายเป็นเครื่องสลัดออกซึ่งอุทธัจจกุกกุจจะที่บังเกิดขึ้นแล้วตามความเป็นจริง ฯลฯ

[๖๒๑] คุณ่อนพราหมณ์ เปรียบเหมือนภาชนะใส่น้ำอันลมไม่พัดต้องแล้ว ไม่หวั่นไหว ไม่กระเพื่อม ไม่เกิดเป็นคลื่น บุษผู้มีจักขุ เมื่อมองดูเงาหน้าของตนในน้ำนั้น ฟังรู้ ฟังเห็นตามความเป็นจริงได้ ฉันทิ ฉันทันเหมือนกัน สมัยใด บุคคลมีใจไม่ฟุ้งซ่านด้วยอุทธัจจกุกกุจจะ ไม่ถูกอุทธัจจกุกกุจจะเหนียวรั้งไป และย่อมรู้ ย่อมเห็นอุบายเป็นเครื่องสลัดออกซึ่งอุทธัจจกุกกุจจะที่บังเกิดขึ้นแล้วตามความเป็นจริง ฯลฯ

[๖๒๒] คุณก่อนพราหมณ์ อีกประการหนึ่ง สมัยใด บุคคลมีใจไม่ ฟุ้งซ่านด้วยวิจิติจณา ไม่ถูกวิจิติจณาเหนี่ยวรั้งไป และย่อมรู้ ย่อมเห็นอุบาย เป็นเครื่องสลัดออกซึ่งวิจิติจณาที่บังเกิดขึ้นแล้วตามความเป็นจริง ฯลฯ

[๖๒๓] คุณก่อนพราหมณ์ เปรียบเหมือนภานะใส่ น้ำอันใสสะอาด ไม่ขุ่นมัว อันบุคคลวางไว้ในที่แจ้ง บุรุษผู้มีจักขุ เมื่อมองดูเงาหน้าของตน ในน้ำนั้น ฟังรู้ ฟังเห็นตามความเป็นจริงได้ ฉันทใด ฉันทนั้นเหมือนกัน สมัยใด บุคคลมีใจไม่ฟุ้งซ่านด้วยวิจิติจณา ไม่ถูกวิจิติจณาเหนี่ยวรั้งไป และ ย่อมรู้ ย่อมเห็นอุบายเป็นเครื่องสลัดออกซึ่งวิจิติจณาที่บังเกิดขึ้นและตามความ เป็นจริง สมัยนั้น เขาย่อมรู้ ย่อมเห็นแม่ซึ่งประโชชน์ตนตามความเป็นจริง แม่ซึ่งประโชชน์บุคคลอื่นตามความเป็นจริง แม่ซึ่งประโชชน์ทั้งสองอย่างตาม ความเป็นจริง มนต์แม่ที่มีได้กระทำการสาธยายเป็นเวลานาน ย่อมแจ่มแจ้งได้ ไม่ต้องกล่าวถึงมนต์ที่กระทำการสาธยาย.

[๖๒๔] คุณก่อนพราหมณ์ นี้แลเป็นเหตุ เป็นปัจจัย ให้มนต์แม่ที่ มีได้กระทำการสาธยายเป็นเวลานาน ก็ยังแจ่มแจ้งได้ในบางครั้ง ไม่ต้อง กล่าวถึงมนต์ที่กระทำการสาธยาย.

[๖๒๕] คุณก่อนพราหมณ์ โพชฌงค์แม่ทั้ง ๗ นี้ มิใช่เป็นธรรมกัณ มิใช่เป็นธรรมห้าม ไม่เป็นอุปกิเลสของใจ อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้ มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อกระทำให้แจ้งซึ่งผล คือ วิชชาและวิมุตติ. โพชฌงค์ ๗ เป็นไฉน. คือสติสัมโพชฌงค์ ฯลฯ อุเบกขาสัมโพชฌงค์. คุณก่อนพราหมณ์ โพชฌงค์ ๗ นี้แล มิใช่เป็นธรรมกัณ มิใช่เป็นธรรมห้าม ไม่เป็นอุปกิเลส ของใจ อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อกระทำให้ แจ้งซึ่งผล คือ วิชชาและวิมุตติ.

[๖๒๖] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนั้นแล้ว ศคารวพราหมณ์ ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ภายตของพระองค์ ไพเราะยิ่งนัก ฯลฯ ขอพระโคตมผู้เจริญโปรดทรงจำข้าพระองค์ว่าเป็นอุบาสก ผู้ถึงสรณะจนตลอดชีวิต จำเดิมแต่วันนี้เป็นต้นไป.

จบสการวสูตรที่ ๕

อรรถกถาสการวสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในสการวสูตรที่ ๕.

บทว่า ปเลว แปลว่า ก่อนที่เดียว. บทว่า กามราคปริยฺญูจิตฺตํ ได้แก่ อันกามราคะเหนียวไว้. บทว่า กามราคปฺเรเตน ได้แก่ ไปตาม กามราคะ. บทว่า นิสฺสรณํ ความว่า อุบายเครื่องสลัดออกซึ่งกามราคะ มี ๓ อย่างคือ วิกขัมภนนิสฺสรณะ สลัดออกด้วยการข่มไว้ ตทังคนิสฺสรณะ สลัดออกชั่วคราว สมุจฺเจทนนิสฺสรณะ สลัดออกได้เด็ดขาด. ในอุบายเครื่อง สลัดออก ๓ อย่างนั้น ปฐมฺมานในอสุภะ ชื่อว่า สลัดออกด้วยการข่มไว้. วิปัสสนา ชื่อว่า สลัดออกได้ชั่วคราว อรหัตมรรค ชื่อว่า สลัดออกได้ เด็ดขาด. อธิบายว่า เขาย่อมไม่รู้อุบายเครื่องสลัดออกแม้สามอย่างนั้น. ใน บทว่า อตฺตตฺถมฺปิติ เป็นต้น ประโยชน์คนกล่าวคืออรหัต ชื่อว่า ประโยชน์ ของตน. ประโยชน์ของผู้ถวายปัจจัยทั้งหลาย ชื่อว่า ประโยชน์ของคนอื่น. ประโยชน์แม้สองอย่างนั้นแล ชื่อว่า ประโยชน์ทั้งสอง ในวาระทั้งปวง พึงทราบเนื้อความโดยนัยนี้.

ส่วนความต่างกันดังนี้ ก็ในบทว่า พยาบาทสฺส นิสฺสรณํ เป็นต้น มีอุบายเครื่องสลัดออกสองอย่าง คือ วิกขัมภนนิสฺสรณะ การสลัดออกด้วยการข่มไว้ และสมฺมุจเจทนนิสฺสรณะ การสลัดออกได้เด็ดขาด ในอุบายทั้ง ๒ นั้น ปฐมฉานนเมตตา สลัดพยาบาทออกได้ด้วยการข่ม. อนาคามีมรรค สลัดพยาบาทออกได้เด็ดขาด. อาโลกสัญญา สลัดถิ่นมิตระออกได้ด้วยการข่ม อรหัตมรรค สลัดออกได้เด็ดขาด. สมถกัมมัฏฐานอย่างใดอย่างหนึ่ง สลัดอุทฺทัจจกุกฺกุจะออกได้ด้วยการข่ม. ส่วนในอุทฺทัจจกุกฺกุจะนี้ อรหัตมรรค เป็นเครื่องสลัดอุทฺทัจจะออกได้เด็ดขาด. อนาคามีมรรค เป็นเครื่องสลัดกุกฺกุจะออกได้เด็ดขาด. การกำหนดกรรมเป็นเครื่องสลัดวิจิกิจฉาออกได้ด้วยการข่ม ปฐมมรรค เป็นเครื่องสลัดออกได้เด็ดขาด.

ส่วนในข้อนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอุปมาภิพทว่า **เสยฺยถาปิ พุราหุณฺณ อุทฺปนฺโต** **อัสสุโธ** ลาชาเย วา เป็นต้นใด ในอุปมาเหล่านั้น บทว่า **อุทฺปนฺโต** ได้แก่ ภาชนะเต็มด้วยน้ำ. บทว่า **อัสสุโธ** ได้แก่ ระคนด้วยอำนาจทำสีให้ต่างกัน. บทว่า **อฺสุมาทกขาโต** คือมีไอพลุ่งขึ้น บทว่า **เสวาลปนฺนปริโยนทุโธ** ความว่า อันสาหร่ายอันต่างด้วยพืชงา เป็นต้น หรืออันจอกแหนมีสีหลังเขียวเกิดขึ้นปิดหลังน้ำปกคลุมไว้ บทว่า **วาเทริโต** ได้แก่ ถูกลมพัดหวั่นไหว. บทว่า **อาวิโธ** คือ ไไม่ใส บทว่า **ลฺลฺพิโต** คือ ไไม่นิ่ง. บทว่า **กลลฺสิญฺโต** คือ เปือกตม. บทว่า **อนุชฺ गरे นิกฺขตฺโต** ได้แก่ อันบุคคลาวงไว้ในที่ไม่สว่าง มีระหว่างฉาง เป็นต้นเป็นประเภท. ในพระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงกลับเทศนาจากภพทั้งสาม แล้วทรงให้เทศนาจบลงด้วยธรรมอันเป็นยอดคืออรหัต. ส่วนพราหมณ์ตั้งอยู่แล้วในทางอันสงบ.

๒. อภยสูตร

ความรู้ความไม่เห็นมีเหตุมีปัจจัย

[๖๒๗] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ภูเขาอิชฌณภู ใกล้เคียงกรุงราชคฤห์ ครั้งนั้น อภัยราชกุมารเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ประทับนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้ตรัสทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

[๖๒๘] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ปุณณกัสสปกล่าวอย่างนั้นว่า เหตุไม่มีปัจจัยไม่มี เพื่อความรู้ เพื่อความไม่เห็น ความไม่รู้ ความไม่เห็น ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย เหตุไม่มี ปัจจัยไม่มี เพื่อความรู้ เพื่อความเห็น ความรู้ ความเห็น ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย ดังนี้. ในเรื่องนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้อย่างไร.

[๖๒๙] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า คุณก่อนราชกุมาร เหตุมีปัจจัยมี เพื่อความรู้ เพื่อความไม่เห็น ความไม่รู้ ความไม่เห็น มีเหตุ มีปัจจัย เหตุมี ปัจจัยมี เพื่อความรู้ เพื่อความเห็น ความรู้ ความเห็น มีเหตุ มีปัจจัย.

[๖๓๐] อ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เหตุเป็นไฉน ปัจจัยเป็นไฉน เพื่อความรู้ เพื่อความไม่เห็น ความไม่รู้ ความไม่เห็น มีเหตุ มีปัจจัยอย่างไร.

[๖๓๑] พ. คุณก่อนราชกุมาร สมัยใด บุคคลมีใจฟุ้งซ่านด้วยกามราคะ อังกามราคะเหนียวรั้งไป และยอมไม่รู้ไม่เห็น อุบายเป็นเครื่อง

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค เล่ม ๕ ภาค ๑ - หน้า 330

สลัดออกซึ่งกามราคะที่บังเกิดขึ้นแล้วตามความเป็นจริง แม้ข้อนี้แล ก็เป็นเหตุ เป็นปัจจัย เพื่อความรู้ เพื่อความไม่เห็น ความไม่รู้ ความไม่เห็น มิเหตุ มีปัจจัย แม้ด้วยประการฉะนี้.

[๖๓๒] คุก่อนราชกุมาร อีกประการหนึ่ง สมัยใด บุคคลมีใจฟุ้งซ่าน ด้วยพยายาม...

[๖๓๓] คุก่อนราชกุมาร อีกประการหนึ่ง สมัยใด บุคคลมีใจ ฟุ้งซ่านด้วยถีนมิทระ...

[๖๓๔] คุก่อนราชกุมาร อีกประการหนึ่ง สมัยใด บุคคลมีใจฟุ้งซ่าน ด้วยอุทธัจจกุกกัจจะ...

[๖๓๕] คุก่อนราชกุมาร อีกประการหนึ่ง สมัยใด บุคคลมีใจฟุ้งซ่าน ด้วยวิจิกิจฉา อันวิจิกิจฉาเหี่ยวร้างไป และยอมไม่รู้ไม่เห็นอุบายเป็นเครื่อง สลัดออกซึ่งวิจิกิจฉาที่บังเกิดขึ้นแล้วตามความเป็นจริง แม้ข้อนี้แล ก็เป็นเหตุ เป็นปัจจัย เพื่อความรู้ เพื่อความไม่เห็น ความไม่รู้ ความไม่เห็น มิเหตุ มีปัจจัย ด้วยประการฉะนี้.

[๖๓๖] อ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมปริยายนี้ ชื่ออะไร.

พ. คุก่อนราชกุมาร ธรรมเหล่านี้ ชื่อ นิ वर्ณ.

อ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ นิ वर्ณเป็นอย่างนี้ ข้าแต่พระสุคต นิ वर्ณ เป็นอย่างนั้น ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บุคคลถูกนิ वर्ณแม้อย่างเดียวครอบงำแล้ว ไม่พึงรู้ ไม่พึงเห็นตามความเป็นจริงได้ จะกล่าวไปไยถึงการถูกนิ वर्ณทั้ง ๕ ครอบงำแล้ว.

[๖๓๗] อ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็เหตุเป็นไฉน ปัจจัยเป็นไฉน เพื่อความรู้ เพื่อความเห็น ความรู้ ความเห็น มิเห็น มีปัจจัย อย่างไร.

[๖๓๘] พ. คุณ่อนราชกุมาร ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสติ-
สัมโพชฌงค์ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ
เชอเจริญสติสัมโพชฌงค์อยู่ ย่อมรู้ ย่อมเห็นตามความเป็นจริง ด้วยจิตนั้น
แม้ข้อนี้แล ก็เป็นเหตุ เป็นปัจจัย เพื่อความรู้ เพื่อความเห็น ความรู้
ความเห็น มีเหตุ มีปัจจัย ด้วยประการฉะนี้.

[๖๓๙] คุณ่อนราชกุมาร อีกประการหนึ่ง ฯลฯ ภิกษุย่อมเจริญ
อุเบกขาสัมโพชฌงค์ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไป
ในการสละ เชอเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์อยู่ ย่อมรู้ ย่อมเห็นตามความเป็นจริง
ด้วยจิตนั้น แม้ข้อนี้แล ก็เป็นเหตุ เป็นปัจจัย เพื่อความรู้ เพื่อความเห็น
ความรู้ ความเห็น มีเหตุ มีปัจจัย ด้วยประการฉะนี้.

[๖๔๐] อ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมปริยายนี้ ชื่ออะไร.

พ. คุณ่อนราชกุมาร ธรรมเหล่านั้น ชื่อ โพชฌงค์.

อ. ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า โพชฌงค์เป็นอย่างไร ข้าแต่พระสุคต
โพชฌงค์เป็นอย่างไร ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บุคคลผู้ประกอบด้วยโพชฌงค์
เมื่อยังเดียว ฟังรู้ ฟังเห็นตามความเป็นจริงได้ จะกล่าวไปไยถึงการที่
ประกอบด้วยโพชฌงค์ทั้ง ๗ เล่า. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อข้าพระองค์ขึ้น
ภูเขาคิชฌกูฏ แม้ความเหน็ดเหนื่อยกาย ความเหน็ดเหนื่อยใจ ของข้าพระองค์
ก็สงบระงับแล้ว และธรรมข้าพระองค์ก็ได้บรรลุแล้ว.

จบภยสูตรที่ ๖

อรรถกถาอภยสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในอรรถกถาอภยสูตรที่ ๖.

บทว่า อภยณาย อทสฺสนาย ได้แก่ เพื่อความไม่รู้ เพื่อความไม่เห็น. บทว่า ตคฺข ภควา นีวรณา ได้แก่ ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า นีวรณฺ์โดยส่วนเดียว. บทว่า กายกิลมโธ คือ ความกระวนกระวายทางกาย. บทว่า จิตฺตคิลมโธ คือ ความกระวนกระวายทางจิต. บทว่า โสปี เม ปฏิปฺปสฺสทฺโธ ความว่า ได้ยินว่า ความกระวนกระวายกายของพระราชกุมาร นั้น เข้าไปยังที่สัปปายะแห่งฤดูก็เยือกเย็น นั่งในสำนักของพระศาสดาก็สงบระงับแล้ว. เมื่อภยนั้นสงบ แม้ความกระวนกระวายจิต ก็สงบ โดยคล้อยตามภยนั้นแล. อีกอย่างหนึ่ง ความกระวนกระวายกายและจิตแม้ทั้งสองนั้นของพระราชกุมารนั้น พึงทราบว่า สงบระงับแล้วด้วยมรรคนั้นแล

จบอรรถกถาอภยสูตรที่ ๖

จบหมวด ๖ แห่งโพชฌงค์ที่ ๖ แห่งโพชฌงค์สังยุต

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. อาหารสูตร ๒. ปริยายสูตร ๓. อัคคิสสูตร ๔. เมตตาสสูตร
๕. สคารวสูตร ๖. อภยสูตร

จบหมวด ๖ แห่งโพชฌงค์ที่ ๖ แห่งโพชฌงค์สังยุต

อานาปานาธิเปยยาลที่ ๗ แห่งโพชฌงค์

อัญญิกัตถัญญามีผล ๒ อย่าง

[๖๔๑] สาวัดถีนิทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อัญญิกัตถัญญาอันบุคคล เจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก. ก็อัญญิกัตถัญญา อันบุคคลเจริญแล้วอย่างไร กระทำให้มากแล้วอย่างไร ย่อมมีผลมาก มี อานิสงส์มาก. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสติสัม- โโพชฌงค์ อันสหระคตด้วยอัญญิกัตถัญญา อาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ อันสหระคตด้วย อัญญิกัตถัญญา อาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อัญญิกัตถัญญา อันบุคคลเจริญแล้ว อย่างนั้นแล กระทำ ให้มากแล้วอย่างนี้ ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก.

[๖๔๒] สาวัดถีนิทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่ออัญญิกัตถัญญา อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว พึงหวังผลได้ ๒ อย่าง อย่างใด อย่างหนึ่ง คือ อรหัตผลในปัจจุบัน หรือเมื่อยังมีความยึดถือเหลืออยู่ เป็นพระอนาคามี. ก็เมื่ออัญญิกัตถัญญา อันบุคคลเจริญแล้วอย่างไร กระทำ ให้มากแล้วอย่างไร พึงหวังผลได้ ๒ อย่าง อย่างใดอย่างหนึ่ง คือ อรหัตผล ในปัจจุบัน หรือเมื่อยังมีความยึดถือเหลืออยู่ เป็นพระอนาคามี. คู่ก่อนภิกษุ ทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสติสัมโพชฌงค์ อันสหระคตด้วย อัญญิกัตถัญญา อาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ อันสหระคตด้วยอัญญิกัตถัญญา อาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อ

อัญญิกัสถุญา อันบุคคลเจริญแล้วอย่างนี้แล กระทำให้มากแล้วอย่างนี้ พึงหวังผลได้ ๒ อย่าง อย่างใดอย่างหนึ่ง คือ อรหัตผลในปัจจุบัน หรือ เมื่อยังมีความยึดถือเหลืออยู่ เป็นพระอนาคามี.

[๖๔๓] สāvāṭṭhinīṭhan. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย อัญญิกัสถุญาอันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์มาก. ก็อัญญิกัสถุญาอันบุคคลเจริญแล้วอย่างไร กระทำให้มากแล้วอย่างไร ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์มาก. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสติสัมโพชฌงค์ อันสหระคด้วยอัญญิกัสถุญา อาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ อันสหระคด้วยอัญญิกัสถุญา อาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย อัญญิกัสถุญา อันบุคคลผู้เจริญแล้วอย่างนี้แล กระทำให้มากแล้วอย่างนั้น ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์มาก.

[๖๔๔] สāvāṭṭhinīṭhan. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย อัญญิกัสถุญา อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความเกษมจากโยคะใหญ่. ก็อัญญิกัสถุญา อันบุคคลเจริญแล้วอย่างไร กระทำให้มากแล้วอย่างไร ย่อมเป็นไปเพื่อความเกษมจากโยคะใหญ่. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสติสัมโพชฌงค์ อันสหระคด้วยอัญญิกัสถุญา อาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ อันสหระคด้วยอัญญิกัสถุญา อาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ คุก่อนภิกษุทั้งหลาย อัญญิกัสถุญาอันบุคคลเจริญแล้วอย่างนี้แล กระทำให้มากแล้วอย่างนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความเกษมจากโยคะใหญ่.

[๖๔๕] สāvāṭṭhinīṭhan. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย อัญญิกัสถุญาอันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความสังเวชมาก. ก็อัญญิกัสถุญา

อันบุคคลเจริญแล้วอย่างไร กระทำให้มากแล้วอย่างไร ย่อมเป็นไปเพื่อความ
สังเวชมาก. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสติสัมโพชฌงค์
อันสหระคด้วยอภิญญา อาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไป
ในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์อันสหระคด้วยอภิญญา
อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ คู่ก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย อภิญญา อันบุคคลเจริญแล้วอย่างนี้แล กระทำให้มากแล้ว
อย่างนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความสังเวชมาก.

[๖๔๖] สāvātinīhan. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อภิญญา อันบุคคล
เจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่ออยู่เป็นผาสุกมาก. ก็อภิญญา-
อภิญญา อันบุคคลเจริญแล้วอย่างไร กระทำให้มากแล้วอย่างไร ย่อมเป็นไป
เพื่ออยู่เป็นผาสุกมาก. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญ
สติสัมโพชฌงค์ อันสหระคด้วยอภิญญา อาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัย
นิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ เจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ อันสหระคด้วย
อภิญญา อาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ
คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อภิญญา อันบุคคลเจริญแล้วอย่างนี้แล กระทำให้
มากแล้วอย่างนี้ ย่อมเป็นไปเพื่ออยู่เป็นผาสุกมาก.

[๖๔๗] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ปุพวกสัญญา อันบุคคลเจริญแล้ว ฯลฯ

[๖๔๘] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย วินีลกสัญญา ฯลฯ

[๖๔๙] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย วิจนิทกสัญญา ฯลฯ

[๖๕๐] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อุทฐมาตกสัญญา ฯลฯ

[๖๕๑] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมตตา อันบุคคลเจริญแล้ว ฯลฯ

[๖๕๒] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย กรุณา อันบุคคลเจริญแล้ว ฯลฯ

[๖๕๓] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย มุทิตา อันบุคคลเจริญแล้ว ฯลฯ

- [๖๕๔] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อุเบกขาอันบุคคลเจริญแล้ว ฯลฯ
- [๖๕๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อานาปานสติ อันบุคคลเจริญแล้ว ฯลฯ
- [๖๕๖] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อสุภสังขยา อันบุคคลเจริญแล้ว ฯลฯ
- [๖๕๗] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย มรณสังขยา อันบุคคลเจริญแล้ว ฯลฯ
- [๖๕๘] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อหารเปฏฐสังขยา ฯลฯ
- [๖๕๙] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สัพพโลเก อนภิศสังขยา ฯลฯ
- [๖๖๐] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อนิจจสังขยา ฯลฯ
- [๖๖๑] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อนิจเจ ทุกขสังขยา ฯลฯ
- [๖๖๒] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ทุกเข อนัตตสังขยา ฯลฯ
- [๖๖๓] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ปหานสังขยา ฯลฯ
- [๖๖๔] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย วิราคสังขยา* ฯลฯ
- [๖๖๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย นิโรธสังขยา อันบุคคลเจริญแล้ว

กระทำให้มากแล้ว ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก. ก็นิโรธสังขยา อันบุคคล
เจริญแล้วอย่างไร กระทำให้มากแล้วอย่างไร ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก.
คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสติสัมโพชฌงค์ อัน
สหระคด้วยนิโรธสังขยา อาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไป
ในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ อันสหระคด้วยนิโรธสังขยา
อาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย
นิโรธสังขยา อันบุคคลเจริญแล้วอย่างนั้นแล กระทำให้มากแล้วอย่างนี้ ย่อม
มีผลมาก มีอานิสงส์มาก.

[๖๖๖] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อนิโรธสังขยา อันบุคคลเจริญแล้ว
กระทำให้มากแล้ว พึงหวังผลได้ ๒ อย่าง อย่างใดอย่างหนึ่ง คือ อรหัตผล
ในปัจจุบัน หรือเมื่อยังมีความยึดถือเหลืออยู่เหลือเป็นพระอนาคามี แม่นิโรธ
* ตั้งแต่ข้อ ๖๔๗ ถึงข้อ ๖๖๔ มีเนื้อความเหมือนข้ออัญญิกสังขยา

สัญญา อันบุคคลเจริญแล้วอย่างไร กระทำให้มากแล้วอย่างไร พึงหวังผล
ได้ ๒ อย่าง อย่างใดอย่างหนึ่ง คือ อรหัตผลในปัจจุบัน หรือเมื่อยังมีความ
ยึดถือเหลืออยู่เป็นพระอนาคามี คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้
ย่อมเจริญสติสัมโพชฌงค์ อันสหระคด้วยนิโรธสัญญา อาศัยวิเวก อาศัย
วิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์
อันสหระคด้วยนิโรธสัญญา อาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไป
ในการสละ. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อนิโรธสัญญา อันบุคคลเจริญแล้วอย่าง
นี้แล กระทำให้มากแล้วอย่างนั้น พึงหวังผลได้ ๒ อย่าง อย่างใดอย่างหนึ่ง
คือ อรหัตผลในปัจจุบัน หรือเมื่อยังมีความยึดถือเหลืออยู่ เป็นพระอนาคามี.

[๖๖๗] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย นิโรธสัญญา อันบุคคลเจริญแล้ว
กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์มาก เพื่อความเกษมจากโยคะ
มาก เพื่อความสังเวชมาก เพื่ออยู่เป็นผาสุกมาก. ถิ่นิโรธสัญญา อันบุคคล
เจริญแล้วอย่างไร กระทำให้มากแล้วอย่างไร ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์มาก
เพื่อความเกษมจากโยคะมาก เพื่อความสังเวชมาก เพื่ออยู่เป็นผาสุกมาก
คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสติสัมโพชฌงค์ อัน
สหระคด้วยนิโรธสัญญา อาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไป
ในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ อันสหระคด้วยนิโรธสัญญา
อาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ. คู่ก่อนภิกษุทั้ง
หลาย นิโรธสัญญา อันบุคคลเจริญแล้วอย่างนี้แล กระทำให้มากแล้วอย่างนี้ ย่อม
เป็นไปเพื่อประโยชน์มาก เพื่อความเกษมจากโยคะมาก เพื่อความสังเวชมาก
เพื่ออยู่เป็นผาสุกมาก.

[๖๖๘] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำคงคาไหลไปสู่ทิศปรາจัน หลัง
ไปสู่ทิศปราจัน ป่าไปสู่ทิศปราจัน หนันใด ภิกษุผู้เจริญโพชฌงค์ ๗ ก็ย่อม
เป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โนม้ไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ฉันนันเหมือนกัน
ก็ภิกษุผู้เจริญโพชฌงค์ ๗ กระทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗ อย่างไร ย่อมเป็นผู้
โน้มไปสู่นิพพาน โนม้ไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย
ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสติสัมโพชฌงค์ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ
อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ อัน
อาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย
ภิกษุผู้เจริญโพชฌงค์ ๗ กระทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗ อย่างนั้นแล ย่อมเป็นผู้
โน้มไปสู่นิพพาน โนม้ไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน.

(พึงขยายความบาติไปจนกระทั่งถึงการแสวงหา)

อุทธัมภากิยสังโยชน์ ๕

[๖๖๙] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สังโยชน์อันเป็นส่วนเบื้องสูง ๕ ประการ
เหล่านี้. ๕ ประการเป็นไฉน. คือ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัมภจะอวิชา.
สังโยชน์อันเป็นส่วนเบื้องสูง ๕ ประการนี้แล. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลายโพชฌงค์ ๗
อันภิกษุควรเจริญ เพื่อรู้อย่างเพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละซึ่งสังโยชน์
อันเป็นส่วนเบื้องสูง ๕ ประการนี้. โพชฌงค์ ๗ เป็นไฉน. คู่ก่อนภิกษุทั้ง
หลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสติสัมโพชฌงค์ อันอาศัยวิเวก อาศัย
วิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์
อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ. คู่ก่อนภิกษุทั้ง

หลาย โขชนงค์ ๗ เหล่านี้แล อันภิกษุควรเจริญ เพื่อรู้อย่าง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละซึ่งสังโยชนอันเป็นส่วนเบื้องสูง ๕ ประการนี้แล.

[๖๗๐] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อน้ำคงคาไหลไปสู่ทิศปรายจัน หลัง ไปสู่ทิศปรายจัน บ่าไปสู่ทิศปรายจัน จันใด ภิกษุผู้เจริญโชนงค์ ๗ กระทำ ให้มากซึ่งโชนงค์ ๗ ก็ย่อมเป็นผู้โน้มไปสู่निพพาน โนมไปสู่นิพพาน โอน ไปสู่นิพพาน จันนั้นเหมือนกัน. ก็ภิกษุผู้เจริญโชนงค์ ๗ กระทำให้มากซึ่ง โชนงค์ ๗ อย่างไร ย่อมเป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โนมไปสู่นิพพาน โอน ไปสู่นิพพาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสติสัม- โชนงค์ มีอันกำจัดราคะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโทสะเป็นที่สุด มีอันกำจัด โมหะเป็นที่สุด ฯลฯ ย่อมเจริญอุเบกขาสัมโชนงค์ มีอันกำจัดราคะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโทสะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโมหะเป็นที่สุด. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเจริญโชนงค์ ๗ กระทำให้มากซึ่งโชนงค์ ๗ อย่างนั้นแล ย่อมเป็นผู้ โนมไปสู่นิพพาน โนมไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน.

(พึงขยายความบาลี ตั้งแต่การกำจัดราคะเป็นที่สุดเช่นนี้ไป

จนถึงการแสวงหา)

[๖๗๑] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สังโยชนอันเป็นส่วนเบื้องสูง ๕ ประการ เหล่านี้ ๕ ประการเป็นไฉน. คือ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ อวิชา. สังโยชน อันเป็นส่วนเบื้องสูง ๕ ประการนี้แล. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย โชนงค์ ๗ อัน ภิกษุควรเจริญ เพื่อรู้อย่าง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละซึ่งสังโยชนอันเป็นส่วนเบื้องสูง ๕ ประการนี้แล. โชนงค์ ๗ เป็น ไฉน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสติสัมโชนงค์ มีอัน กำจัดราคะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโทสะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโมหะเป็นที่สุด ฯลฯ ย่อมเจริญอุเบกขาสัมโชนงค์ มีอันกำจัดราคะเป็นที่สุด มีอันกำจัด โทสะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโมหะเป็นที่สุด คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย โชนงค์ ๗

เหล่านี้แล อันภิกษุควรเจริญ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละสังโยชนอัน เป็นส่วนเบื้องสูง ๕ ประการนี้แล.

(พึงขยายความโพชฌงค์สังยุต เหมือนมรรคสังยุต)

เรื่องในวรรคนี้ คือ

๑. อัฏฐิกสังยุต ๒. ปุพวกสังยุต ๓. วินีถสังยุต ๔. วิจลิตก-
สังยุต ๕. อุทฺธมาตคสังยุต ๖. เมตตา ๗. กรุณา ๘. มุทิตา ๙. อุเบกขา
๑๐. อานาปานสติ.

จบอานาปานวรรคที่ ๗ แห่งโพชฌงค์สังยุต

๑. อสุภสังยุต ๒. มรณสังยุต ๓. อหारेปฏิกูลสังยุต ๔. สัพพ-
โลเกอนภิตตสังยุต ๕. อนิจจสังยุต ๖. อนิจเจตฺตสังยุต ๗. ทุกฺเชนัตต
สังยุต ๘. ปหานสังยุต ๙. วิราคสังยุต ๑๐. นิโรธสังยุต.

จบนิโรธวรรคที่ ๘ แห่งโพชฌงค์สังยุต

[๖๗๒] สาวัดถีนิทาน. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำคงคาไหลไปสู่
ทิศปรายจัน หลังไปสู่ทิศปรายจัน บ่าไปสู่ทิศปรายจันจันใด ๆ

แม่น้ำทั้ง ๖ สายไหลไปสู่ทิศปรายจัน แม่น้ำทั้ง ๖ สายไหลไปสู่สมุทร
ทั้ง ๒ อย่าง ๆ ละ ๖ รวมเป็น ๑๒ เพราะเหตุนี้ จึงเรียกว่าวรรค.

จบคัมภีรพยาลที่ ๕

[๖๗๓] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตว์ที่ไม่มีเท้าก็ดี ๒ เท้าก็ดี ๔ เท้า
ก็ดี เท้ามากก็ดี มีประมาณเท่าใด พึงขยายเนื้อความอย่างทีกล่าวนี้เป็นตัว
อย่าง.

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. ตถาคตสูตร ๒. ปทสูตร ๓. ภูฏสูตร ๔. มูลสูตร ๕. สารสูตร
๖. วัสสิกสูตร ๗. ราชสูตร ๘. จันทิมสูตร ๙. สุริยสูตร ๑๐. วัตถสูตร

(พึงขยายความอัปมาทวรรค ด้วยสามารถโพชฌงค์ แห่ง
โพชฌงค์สังยุต)

จบอัปมาทวรรคที่ ๑๐ แห่งโพชฌงค์สังยุต

[๖๗๔] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย การงานที่จะพึงทำด้วยกำลังอย่างไร
อย่างหนึ่ง อันบุคคลทำอยู่ การงานที่จะพึงทำด้วยกำลังทั้งหมดนั้น อันบุคคล
อาศัยแผ่นดินดำรงอยู่บนแผ่นดิน จึงทำได้ ฯลฯ

(พึงขยายเนื้อความอย่างที่กล่าวนี้เป็นตัวอย่าง)

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. พลสูตร ๒. พีชสูตร ๓. นาคสูตร ๔. รุกขสูตร ๕. กุมภสูตร
๖. สุกสูตร ๗. อากาศสูตร ๘. ปฐมเมฆสูตร ๙. ทุติยเมฆสูตร ๑๐. นาวา
สูตร ๑๑. อาคันตูกสูตร ๑๒. นทีสูตร

(พึงขยายความผลกรณียวรรค ด้วยสามารถโพชฌงค์ แห่ง
โพชฌงค์สังยุต)

จบผลกรณียวรรคที่ ๑๑

[๖๗๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย การแสวงหา ๓ อย่างเหล่านี้. ๓ อย่าง เป็นไฉน. คือ การแสวงหากาม ๑ กามแสวงหาภพ ๑ การแสวงพรหมจรรย์ ๑ (พึงขยายเนื้อความที่กล่าวนี้เป็นตัวอย่าง.)

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. เอสนาสูตร ๒. วิชาสูตร ๓. อาสวสูตร ๔. ภาวสูตร ๕. ปฐมทุกข-
สูตร ๖. ทุตติยทุกขสูตร ๗. ตติยทุกขสูตร ๘. จีลสูตร ๙. มลสูตร
๑๐. นิฆมสูตร ๑๑. เวทนาสูตร ๑๒. ตัณหาสูตร.

(เอสนาเปยยาลแห่งโพชฌงค์สังยุต บัณฑิตพึงให้พิสดาร
โดยอาศัยวิเวก)

จบเอสनावรรคที่ ๑๒

โอฆะ ๔

[๖๗๖] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย โอฆะ ๔ ประการเหล่านั้น. ๔ ประการ เป็นไฉน. ได้แก่ โอฆะคือกาม โอฆะคือภพ โอฆะคือทิล्ली โอฆะคืออวิชา (พึงขยายเนื้อความดังที่กล่าวนี้เป็นตัวอย่าง).

[๖๗๗] สาวัตถิณีทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สังโยชนอันเป็นส่วน เบื้องสูง ๕ ประการเหล่านี้. ๕ ประการเป็นไฉน. คือ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ อวิชา สังโยชนอันเป็นส่วนเบื้องสูง ๕ ประการนี้แล. คู่ ก่อนภิกษุทั้งหลาย โพชฌงค์ ๗ อันภิกษุควรเจริญ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละซึ่งสังโยชนอันเป็นส่วนเบื้องสูง ๕ ประการเหล่านี้แล. โพชฌงค์ ๗ เป็นไฉน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสติ สัมโพชฌงค์ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ

ย่อมเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธนี้อม
ไปในการสละ. ย่อมเจริญสติสัมโพชฌงค์ มีอันกำจัดราคะเป็นที่สุด. มีอันกำจัด
โทสะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโมหะเป็นที่สุด ฯลฯ ย่อมเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์
มีอันกำจัดราคะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโทสะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโมหะเป็นที่สุด.
ย่อมเจริญสติสัมโพชฌงค์ อันหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็น
ที่สุด ฯลฯ ย่อมเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ อันหยั่งลงสู่อมตะมีอมตะเป็นเบื้องหน้า
มีอมตะเป็นที่สุด. ย่อมเจริญสติสัมโพชฌงค์ อันน้อมไปสู่นิพพาน โน้มไปสู่
นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ฯลฯ ย่อมเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ อันน้อมไปสู่
นิพพาน โน้มไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย โพชฌงค์ ๗
เหล่านี้แล อันภิกษุควรเจริญ เพื่อรู้อย่างยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป
เพื่อละซึ่งสังโยชน์อันเป็นส่วนเบื้องสูง ๕ ประการเหล่านี้แล.

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. โฉมสูตร ๒. โยคสูตร ๓. อุปาทานสูตร ๔. กัณฐสูตร
๕. อนุสยสูตร ๖. กามคุณสูตร ๗. นีวรณสูตร ๘. ขันธสูตร ๙. อุทธัม-
ภากิยสูตร

จบโอฆวรรคที่ ๑๓

แม่น้ำทั้ง ๖ สายไหลไปสู่ทิศปราจีน แม่น้ำทั้ง ๖ สายไหลไปสู่สมุทร
ทั้ง ๒ อย่างนั้น อย่างละ ๖ รวมเป็น ๑๒ เพราะเหตุนี้ จึงเรียกว่าวรรค

(คังคาเปยยาถแห่งโพชฌงคสังยุต พึงขยายความด้วยสามารถ
แห่งราคะ)

จบวรรคที่ ๑๔

๑. ตถาคตสูตร ๒. ปทสูตร ๓. ญญสูตร ๔. มุลสูตร ๕. สารสูตร
๖. วัสสิกสูตร ๗. ราชสูตร ๘. จันทิมสูตร ๙. สุริยสูตร ๑๐. วัตถสูตร

(อัปมาทวรรค ฟังขยายเนื้อความให้พิสดารด้วยสามารถ
แห่งระคะ)

จบวรรคที่ ๑๕

๑. พลสูตร ๒. พีชสูตร ๓. นาคสูตร ๔. รุกขสูตร ๕. กุมภสูตร
๖. สุกสูตร ๗. อากาศสูตร ๘. ปฐมเมฆสูตร ๙. ทุตติยเมฆสูตร ๑๐. นาวา
สูตร ๑๑. อากันตูกสูตร ๑๒. นทีสูตร.

(พลกรณีวรรคแห่งโพชฌงค์สังยุต ฟังขยายเนื้อความให้
พิสดารด้วยสามารถแห่งระคะ)

จบวรรคที่ ๑๖

๑. เอสนาสูตร ๒. วิชาสูตร ๓. อาสวสูตร ๔. ภาวสูตร ๕. ปฐม
ทุกขสูตร ๖. ทุตติยทุกขสูตร ๗. ตติยทุกขสูตร ๘. จีลสูตร ๙. มลสูตร
๑๐. นิฆสูตร ๑๑. เวทนาสูตร ๑๒. ตัณหาสูตร.

จบเอสนาวรรคแห่งโพชฌงค์สังยุตที่ ๑๗

๑. โอมสูตร ๒. โยคสูตร ๓. อุปาทานสูตร ๔. กัณฐสูตร
๕. อนุสยสูตร ๖. กามคุณสูตร ๗. นีวารณสูตร ๘. จันทรสูตร ๙. อุทธีม-
ภากิยสูตร.

(โอมวรรคฟังขยายเนื้อความให้พิสดารด้วยสามารถแห่งการ
กำจัดระคะเป็นที่สุด การกำจัดโทสะเป็นที่สุด และการกำจัดโมหะ
เป็นที่สุด)

จบวรรคที่ ๑๘

(มรรคสังยุคแม่ไค ขยายเนื้อความให้พิสดารแล้ว โพชฌงค์
สังยุต แม้นั้น ก็ฟังขยายเนื้อความให้พิสดาร)

จบโพชฌงค์สังยุต

อรรถกถาอานาปานาภิเษยาลที่ ๗*

อรรถกถาอัญญิกสัณญา

พึงทราบวินิจฉัยในอัญญิกสัณญา ในอานาปานวรรคที่ ๗ เป็นต้น.

บทว่า อัญญิกสณญา ได้แก่ สัณญาที่เกิดขึ้นแก่ภิกษุผู้เจริญอยู่ว่า
กระดุก กระดุก ดังนี้. ก็เมื่อเจริญอัญญิกสัณญานั้นอยู่ ผิวก็ดี หนังก็ดี
ย่อมปรากฏตลอดเวลาที่นิมิตยังไม่เกิดขึ้น เมื่อนิมิตเกิดขึ้น ผิวและหนังย่อม
ไม่ปรากฏเลย. อนึ่ง โครงกระดุก. ล้วนมีสติจสังข์ ย่อมปรากฏ ดังที่ปรากฏ
แก่สามเณรผู้แลดูพระเจ้าติสสะ ผู้ทรงธรรมอยู่บนคอช้าง และแก่พระติสสเถระ
ผู้อยู่ที่เจดีย์บรรพต ผู้แลดูหญิงกำลังหัวเราะในที่สวนทาง. เรื่องทั้งหลาย
ขยายให้พิสดารไว้แล้วในวิสุทฺธิมรรค. บทว่า สติ वा อุปาทิเสเส ความว่า
เมื่อยังมีความยึดถือเหลืออยู่.

จบอรรถกถาอัญญิกสัณญา

ว่าด้วยปุพฺพุกสัณญา

บทว่า ปุพฺพุกสณญา ได้แก่ สัณญาที่เกิดขึ้นแก่ภิกษุผู้เจริญอยู่ว่า
มีหนอน. แม้ในบทว่า วินิลกสัณญาเป็นต้น ก็นัยนี้เหมือนกัน. ส่วนในข้อนี้
เรื่องวินิจฉัยกล่าวไว้ในวิสุทฺธิมรรคกับนัยภาวนา. พรหมวิหารมีเมตตาเป็นต้น
พึงทราบด้วยอำนาจฉนวน ๓-๔. อุเบกขา ด้วยอำนาจฉนวนที่ ๔ แล.

จบอรรถกถापुพฺพุกสัณญา

* อรรถกถาเป็นวรรคที่ ๗

ว่าด้วยอสุภสัญญาเป็นต้น

บทว่า อสุภสัญญา ได้แก่ ปฐมฌานสัญญาในอสุภะ. บทว่า มรณสัญญา ความว่า สัญญาที่เกิดขึ้นแก่ผู้พิจารณาอยู่เนื่อง ๆ ว่า เราต้องตายแน่ ชีวิตของเราเนื่องด้วยความตาย. บทว่า อาหาระ ปฏิกูลสัญญา ความว่า ในข้าวสุกและขนมสดเป็นต้น เป็นปฏิกูลสัญญา สำหรับผู้ก่อกินเท่านั้น. บทว่า สพุพโลเก อนภิตตสัญญา ได้แก่ สัญญาที่เกิดขึ้นแก่ผู้ให้ความไม่ยินดีเกิดขึ้นอยู่ในโลกทั้งสี่.

บุพภาค ๒ คือ ปหานสัญญา วิราคสัญญา คือ คลุกเคล้าด้วยนิโรธสัญญา. ท่านแสดงกัมมัญฐาน ๒๐ มีอภิจักสัญญาเป็นต้นเหล่านั้นด้วยประการฉะนี้แล. กัมมัญฐาน ๒๐ เหล่านั้น ๕ เป็นอุปปนา ๑๑ เป็นอุปะจารณาน. ส่วนในข้อนี้ เรื่องวินิจฉัยที่เหลื่อมมาแล้วในวิสุทธีมรรคแล.

คงคาเปยฆาลเป็นต้น ฟังทราบโดยนัยอันกล่าวแล้ว ในมรรคสังยุตแล.

จบอรรถกถาโพชฌงค์สังยุต

ในอรรถกถาสังยุตตนิกายชื่อสารัตถปกาสินี.

สติปัฏฐานสังยุต

อัมพปาลีวรรคที่ ๑

๑. อัมพปาลีสูตร

ว่าด้วยสติปัฏฐาน ๔

[๖๗๘] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ อัมพปาลีวัน ใกล้กรุงเวสาลี ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย. ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระพุทธเจ้าข้า. พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระพุทธานุญาตนี้ว่า

[๖๗๙] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย หนทางนี้เป็นที่ไปอันเอก เพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลาย เพื่อก้าวล่วงความโศกและความรำไร เพื่อความดับสูญแห่งทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุนิพพานให้แจ้ง. หนทางนี้ คือ สติปัฏฐาน ๔. สติปัฏฐาน ๔ เป็นไฉน.

[๖๘๐] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ พิจารณาเห็นกาย ในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสใน โลกเสียได้ ๑ พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสใน โลกเสียได้ ๑ พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัด อภิชฌาและโทมนัสใน โลกเสียได้ ๑ พิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัด อภิชฌาและโทมนัสใน โลกเสียได้ ๑.

[๖๘๑] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย หนทางนี้เป็นที่ไปอันเอก เพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลาย เพื่อก้าวล่วงความโศกและความร่ำไร เพื่อความดับสูญแห่งทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุนิพพาน เพื่อทำนิพพานให้แจ้ง หนทางนี้ คือ สติปัฏฐาน ๔ ฉะนั้นแล.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระพุทธานุญาตนี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นชื่นชมยินดีพระภาษิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า.

จบอัมพปาลีสูตรที่ ๑

สติปัฏฐานสังยุตตวรรณา

อรรถกถาอัมพปาลีสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในอัมพปาลีสูตรที่ ๑ แห่งสติปัฏฐานสังยุต.

บทว่า อัมพปาลีเน ได้แก่ ในสวนมะม่วง อันหญิงผู้เข้าไปอาศัยรูปเลี้ยงชีพ ชื่ออัมพปาลี ปลูกไว้. สวนมะม่วงนั้น จึงได้เป็นสวนของนางอัมพปาลี. นางอัมพปาลีนั้น พึงพระธรรมเทศนาของพระศาสดามีจิตเลื่อมใส จึงสร้างวิหารไว้ ณ ที่นั้น มอบถวายแด่พระตถาคต. บทว่า อัมพปาลีเน นี้ ท่านกล่าวหมายถึง วิหารนั้น. บทว่า เอกายนุว้ย ตัดบทเป็น เอกายโน อัย แปลว่า นี้เป็นทางเดียว. ในบทเหล่านั้น บทว่า เอกายโน แปลว่า ทางเดียว.

ทาง มีชื่อมาก ว่า มรรค ปันละ ปละ ปัชชะ อัญชสะ วฏุมะ อายนะ นาวา อุตตรเสตุ กุลละ ภิสัสกมะ ดังนี้. ในที่นี้ ท่านกล่าวถึง

ทางนี้นั้น โดยชื่อ **อายนะ**. เพราะฉะนั้น ในบทว่า **เอกายนุยาย ภิกขเว มคฺโค** พึงเห็นความอย่างนี้ว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ทางนี้เป็นทางเดียว ไม่เป็นทางสองแพร่ง. บทว่า **มคฺโค** ชื่อว่า มรรค ด้วยอรรถอะไร. ด้วยอรรถเป็นเครื่องแสวงหานิพพาน และด้วยอรรถอันผู้มีความต้องการนิพพานพึงแสวงหา. บทว่า **สตฺตานํ วิสุทฺธิยา** ได้แก่ เพื่อความบริสุทธิ์แห่งสัตว์ทั้งหลายผู้มีจิตเศร้าหมองแล้ว ด้วยมลทินมีรากะเป็นต้นและด้วยอุป-กิเลสมีอวิชฌาวิสมโลภะเป็นต้น. บทว่า **โสภปริเทวานํ สมตฺถิกมย** ความว่า เพื่อก้าวล่วงคือเพื่อละความโสภและความพรั่าเพื่อ. บทว่า **ทฺกุขโท-มนฺสฺสานํ อตฺตณฺคมย** ความว่า เพื่อความสิ้นไปคือเพื่อความดับแห่งทุกข์และโทมนัสทั้งสองเหล่านี้ คือ ทุกข์อันเป็นไปทางกาย และโทมนัสอันเป็นไปทางจิต. บทว่า **ณายสฺส อธิคฺมย** ความว่า อริยมรรคมีองค์ ๘ ท่านเรียกว่า **ณาย**. ท่านอธิบายว่า เพื่อบรรลु คือ เพื่อถึงอริยมรรคนั้น.

จริงอยู่ มรรคคือสติปัญฐานอันเป็นโลกียะ เป็นส่วนเบื้องต้นนี้ อันบุคคลเจริญแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อบรรลุถึงโลกุตรมรรค ด้วยเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า **ณายสฺส อธิคฺมย** ดังนี้. บทว่า **นิพฺพานสฺส สจฺฉิกิริยาย** ท่านอธิบายว่า เพื่อให้แจ้ง คือ เพื่อให้ประจักษ์แก่ตน แห่งอมตธรรมอันได้ชื่อว่า นิพพาน เพราะเว้นจากเครื่องร้อยรัดคือตัณหา. จริงอยู่ มรรคนี้ยังสำเร็จกิจให้สำเร็จ. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า **นิพฺพานสฺส สจฺฉิกิริยาย** ดังนี้. ด้วยประการฉะนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสคุณของเอกายนมรรคด้วยบท ๗ บท. หากถามว่า เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสคุณของเอกายนมรรคนั้น. ตอบว่า เพื่อให้ภิกษุทั้งหลายเกิดอุตสาหะ. จริงอยู่ ภิกษุเหล่านั้นครั้งฟังการกล่าวถึงคุณแล้ว เกิดความอุตสาหะว่า นัยว่า มรรคนี้ ย่อมกำจัดอุปัทวะ ๔ คือ ความโสภอันเผาหัวใจ ๑

ปริเทวะอันเป็นความพรั้าเพื่อ ๑ ทุกข์อันเป็นความไม่สำราญทางกาย ๑
โหม้นอันเป็นความไม่สำราญทางใจ ๑ ย่อมนำมาซึ่งคุณวิเศษ ๓ คือ
ความบริสุทธิ์ ๑ อริยมรรค ๑ นิพพาน ๑ จักสำคัญเทศนານี้ ควรถือเอา
ควรเรียน ควรทรงไว้ และมรรคนี้ ควรทำให้เกิด. พระผู้มีพระภาคเจ้า
ได้ตรัสคุณเพื่อให้อภิกษุเหล่านั้นเกิดอุตสาหะคุณพ้อค้ำฝักัมพลเป็นต้น กล่าวถึง
คุณของฝักัมพลเป็นต้น ฉะนั้น.

บทว่า ยทิทำ เป็นนิบาต. มีความเท่ากับ เย อิม. บทว่า
จตุตถาโร ได้แก่ กำหนดจำนวน. ด้วยการกำหนดจำนวนนั้น ท่านแสดง
กำหนดสติปัฏฐานว่า ไม่ต่ำ ไม่สูงไปจากนี้. บทว่า สติปัฏฐานา ได้แก่
สติเป็นที่ตั้ง ๓ คือ สติเป็นโคจรบ้าง ความที่ศาสดาล่วงปฏิฆะและตัณหา
ในเมื่อสาวกทั้งหลายปฏิบัติสามอย่างบ้าง ตัวสติบ้าง. จริงอยู่ สติเป็นโคจร
ท่านกล่าวว่า สติปัฏฐานในพระบาลีมีอาทิว่า คุณ่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดง
ความเกิดและความดับของสติปัฏฐาน ๔ พวกเธอจงฟัง คุณ่อนภิกษุทั้งหลาย
ก็อะไรเป็นความเกิดของกาย เพราะอาหารเป็นเหตุเกิด กายจึงเกิดดังนี้.
กายเป็นที่ตั้งอย่างนั้น ไม่ใช่สติแม้ในบาลีมีอาทิว่า สติอุปฏฐานญเจว สติ จ
ดังนี้. มีความว่า ชื่อว่า ปฏฐานะ เพราะอรรถว่าเป็นที่ตั้ง. ถามว่า อะไร ตั้ง.
ตอบว่า สติ. ความตั้งแห่งสติ ชื่อว่า สติปัฏฐานคุณที่ตั้งแห่งข้างและที่ตั้งแห่งมัว
เป็นต้น. สติปัฏฐาน ๓ ท่านกล่าวว่า สติปัฏฐาน เพราะความที่ศาสดาล่วง
ปฏิฆะและตัณหา ในเมื่อสาวกทั้งหลายปฏิบัติ ๓ ส่วน ในบทนี้ว่า พระอริยะ
ย่อมเสพธรรมใด เมื่อเสพธรรมใด ศาสดาข่อมควรเพื่อสั่งสอนคณะ.
มีความว่า ชื่อปฏฐานะ เพราะควรให้ตั้งไว้. อธิบายว่า เพราะควรให้เป็นไป.
ควรให้ตั้งไว้ด้วยอะไร. ด้วยสติ. การตั้งไว้ด้วยสติ ชื่อว่า สติปัฏฐาน. ก็สติ
นั้นแล ท่านกล่าวว่า สติปัฏฐานในบาลีอาทิว่า สติปัฏฐาน ๔ ที่บุคคล

เจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมยังโพชฌงค์ ๗ ให้บริบูรณ์. มีความว่า ชื่อ
ปฏิฐาน เพราะอรรถว่า ตั้งไว้ อธิบายว่า ย่อมเข้าไปตั้งไว้ คือ ยึดหน่วงเหนี่ยว
ไว้เป็นไป. สตินั้นแล ชื่อสติปฏิฐาน. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า สติ เพราะอรรถว่า
เป็นเครื่องระลึกถึง ชื่อปฏิฐานะ เพราะอรรถว่า เข้าไปตั้งไว้ เพราะอรรถว่า
เป็นที่ตั้ง เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า สติปฏิฐาน เพราะสติด้วย เป็นที่ตั้งด้วย.
ท่านประสงค์สติปฏิฐานนี้ ในที่นี้. ผิดอย่างนั้น เพราะเหตุไร ท่านจึงทำให้
เป็นพหูพจน์ว่า สติปฏิฐานา เพราะสติมีอยู่มาก. จริงอยู่ สติมีมาก โดย
ความต่างแห่งอารมณ์. เมื่อเป็นเช่นนั้น เพราะเหตุไร บทว่า มกุโธ จึง
เป็นเอกพจน์ เพราะมีอย่างเดียว โดยอรรถว่า มรรค. จริงอยู่ สติเหล่านั้น
แม้มี ๔ อย่าง ก็ถึงความเป็นอันเดียวกัน โดยอรรถแห่งมรรค. ดังที่ท่าน
กล่าวว่า บทว่า มกุโธ ชื่อว่า มรรค ด้วยอรรถอย่างไร ด้วยอรรถว่า
แสวงหาพระนิพพาน และด้วยอรรถว่า อันผู้มีความต้องการพระนิพพานพึง
แสวงหา. แม้สติปฏิฐาน ๔ เหล่านี้ ยังกิจให้สำเร็จในอารมณ์ทั้งหลายมีกาย
เป็นต้น ในเวลาต่อมา ย่อมบรรลุนิพพาน ผู้ต้องการนิพพานทั้งหลาย ย่อม
แสวงหา จำเดิมแต่ต้นด้วยประการฉะนี้ เพราะฉะนั้น สติปฏิฐานแม้ ๔ ท่าน
เรียกว่า ทางเอก. เทศนาพร้อมทั้งอนุสนธิ ย่อมมีโดยการสืบต่อถ้อยคำแห่ง
สติ ด้วยประการฉะนี้แล.

บทว่า กตเม จตุตาโร คือ ถามประสงค์จะให้ตอบ. บทว่า กาย
คือ รูปกาย. บทว่า กายานุปสุต ความว่า ภิกษุผู้ปกติพิจารณาเห็นกาย
หรือว่า พิจารณาเห็นกายอยู่. ก็ภิกษุนี้ ย่อมพิจารณาเห็นกายนี้ โดยความ
เป็นของไม่เที่ยง ด้วยสามารถแห่งอนุปัสสนา ๗ มีอนิจจานุปัสสนาเป็นต้น
หาพิจารณาเห็นโดยความเป็นของเที่ยงไม่ ย่อมพิจารณาเห็นโดยความเป็นทุกข์
หาพิจารณาเห็นโดยความเป็นสุขไม่ ย่อมพิจารณาเห็นโดยความมิใช่ตน หา

พิจารณาเห็นโดยความเป็นตนไม่ ย่อมเบื่อหน่าย ย่อมยินดีหามิได้ ย่อมคลายกำหนด ย่อมกำหนดหามิได้ ย่อมดับ ย่อมเกิดขึ้นหามิได้ ย่อมสละคืน ย่อมยึดถือหามิได้. ฟังทราบทั่ว ภิกษุทั้งหลาย เมื่อพิจารณาเห็นกายนั้น โดยความเป็นของไม่เที่ยง ย่อมละนิจจสัญญาเสียได้ เมื่อพิจารณาเห็นโดยความเป็นทุกข์ ย่อมละสุขสัญญา เมื่อพิจารณาเห็นโดยความมิใช่ตน ย่อมละอัตตสัญญา เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมละความยินดี เมื่อคลายกำหนด ย่อมละราคะ เมื่อดับ ย่อมละเหตุเกิดทุกข์ เมื่อสละคืน ย่อมละความยึดมั่นเสียได้ดังนี้.

บทว่า วิหริติ คือเคลื่อนไหวยู่. บทว่า อาตาปี ชื่อว่า อาตาปะ เพราะอรรถว่า ย่อมเผากิเลสทั้งหลายในภพสาม. บทนี้เป็นชื่อของความเพียร ชื่อว่า อาตาปี เพราะอรรถว่า มีความเพียร. บทว่า สมุชชาโน ความว่า ภิกษุผู้ประกอบด้วยญาณกล่าวคือสัมปชัญญะ. บทว่า สติมา ความว่า ผู้ประกอบด้วยสติกำหนดที่กาย. ก็เพราะภิกษุนี้ กำหนดอารมณ์ด้วยสติแล้ว จึงพิจารณาเห็นด้วยปัญญา. แต่ธรรมดาว่า การพิจารณาเห็น ย่อมไม่มีแก่ ภิกษุ ผู้เว้นสติ. ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็แลเรากล่าวสติว่า จำปรารถนาในที่ทั้งปวง. ฉะนั้น กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน ย่อมเป็นอันตรัสแล้วด้วยคำมีประมาณเท่านี้ ในที่นี้ว่า กาย กายานุปัสสี วิหริติ เป็นอาทิ. อีกอย่างหนึ่ง เพราะความสังเขปเกินไป ย่อมทำอันตรายแก่ภิกษุผู้ไม่มีความเพียร คือผู้ไม่มีสัมปชัญญะ ย่อมลุ่มหลงในการกำหนดเอาสิ่งที่เป็นอุบาย และในการหลีกเว้นสิ่งที่มีใช่อุบาย ผู้ลุ่มสติ ย่อมไม่สามารถในการสละสิ่งที่มีใช่อุบาย และในการกำหนดเอาสิ่งที่เป็นอุบายได้. ด้วยเหตุนี้ กัมมัญฐานนั้น จึงไม่ถึงพร้อมแก่ภิกษุเหล่านั้น เพราะฉะนั้น กัมมัญฐานนั้น ย่อมถึงพร้อมด้วยอนุภาพแห่งธรรมเหล่าใด ฟังทราบทั่ว ข้อนี้ท่านกล่าวว่า มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ ดังนี้ เพื่อแสดงธรรมเหล่านั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงกายนุปีสสนาสติปัญญา และองค์แห่งความเพียรแก่ภิกษุเหล่านั้นแล้ว บัดนี้ เพื่อทรงแสดงองค์แห่งการละ. จึงตรัสว่า วิเนยฺย โลก อภิชฌาโทมนสฺส ดังนี้. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วิเนยฺย ความว่า กำจัดแล้วด้วยการกำจัดชั่วคราว หรือด้วยการกำจัดในการข่มไว้. บทว่า โลก คือในกายนั้นเท่านั้น. ก็กายท่านประสงค์เอาว่า โลก ด้วยอรรถว่าแตกสลายในที่นี้. ก็เพราะภิกษุเหล่านั้น มิใช่ละอภิชฌาและโทมนัสได้ในเพราะพิจารณาเพียงกายอย่างเดียว แม้ในเวทนาเป็นต้น ก็ละได้เหมือนกัน. ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวไว้ในวิภังค์ว่า อุปาทานขันธทั้ง ๕ ก็เป็นโลก. อนึ่ง ข้อนั้น. ท่านกล่าวโดยนัยขยายเนื้อความแห่งธรรมเหล่านั้น เพราะความที่กายนั้นเนื่องอยู่ในโลก ก็ท่านกล่าวว่า ในข้อนั้น โลกเป็นใจน โลกนั้นคือกาย. นี้เป็นความหมายในข้อนี้ ผู้ศึกษาพึงเห็นสัมพันธ์อย่างนี้ว่า ละอภิชฌาและโทมนัสในโลกนั้นเสียได้.

ในบทว่า เวทนาสุ นี้ มีเวทนาสาม. เวทนาเหล่านั้นเป็นโลกิยะทั้งนั้น แม้จิตก็เป็นโลกิยะ ธรรมทั้งหลายก็อย่างนั้น เหมือนบุคคลพึงพิจารณาเห็นเวทนาโดยประการใด ภิกษุนี้ เมื่อพิจารณาเห็นโดยประการนั้น พึงทราบว่ เวทนานุปีสตี. ในจิตและธรรมทั้งหลายก็มีนัยนี้. ถามว่า เวทนา บุคคลพึงพิจารณาเห็นอย่างไร. ตอบว่า พึงพิจารณาเห็นสุขเวทนา โดยความเป็นทุกข์ก่อน ทุกขเวทนาโดยความเป็นลูกศร อทุกขมสุข โดยความไม่เที่ยง. สมดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า

ภิกษุใดเห็นสุข โดยความเป็นทุกข์

ได้เห็นทุกข์ โดยความเป็นของเสียดแทง

ความไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีอยู่ ได้เห็น

สิ่งนั้น โดยความไม่เที่ยง ภิกษุเหล่านั้นแล

ชื่อว่า เห็นชอบ เป็นผู้สงบ จักเที่ยวไป.

ควรพิจารณาเห็นเวทนาเหล่านั้นทั้งหมดว่า เป็นทุกข์บ้าง ดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า เราเห็นว่า สิ่งที่เราได้แล้วทั้งหมดนั้นอยู่ในทุกข์ และควรพิจารณาเห็นโดยความเป็นสุขและทุกข์บ้าง. สมดังที่ท่านกล่าวว่า คุณก่อนวิสาขะผู้มีอายุ สุขเวทนาแลเป็นสุขเพราะความตั้งอยู่ เป็นทุกข์เพราะความแปรปรวน. ทั้งหมดควรให้พิสดาร. ก็และควรพิจารณา แม้ด้วยสามารถแห่งอนุปีตสนา ๗ มือนิจจานุปีตสนาเป็นต้น. ควรพิจารณาตามซึ่งจิต แม้ในธรรมว่า ด้วยจิต ด้วยสามารถแห่งประเภทอันเป็นความต่างกัน มีอาร์มมณปัจจัย อธิปัตติปัจจัย สหชาติปัจจัย ภูมิจิต วิบากและกิริยาจิตเป็นต้น และประเภทแห่งจิต มีราคะเป็นต้น อันเป็นอนุปีตสนา มือนิจจานุปีตสนาเป็นต้นก่อน.

ควรพิจารณาเห็นธรรม ด้วยสามารถแห่งสามัญญลักษณะพร้อมด้วยลักษณะ แห่งสุญญตธรรม แห่งอนุปีตสนา ๗ มือนิจจานุปีตสนาเป็นต้น และแห่งประเภทมีอาทิว่า กามฉันทะ มีอยู่ในภายใน ดังนี้. ที่เหลือมีนัยกล่าวไว้แล้ว. นี้เป็นความสังเขปในที่นี้. แต่พึงทราบความพิสดารโดยนัยที่กล่าวไว้แล้ว ในอรรถกถาสติปิฎฐานที่มกนิยามัชฌิมปิณฑาสกั.

จบอรรถกถาอัมพาลีสูตรที่ ๑

๒. สติสูตร

ว่าด้วยสติ

[๖๘๒] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ อัมพาลีวัน ใกล้กรุงเวสาลี ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย... แล้วได้ตรัสพระพุทธานุญาตนี้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพึงเป็นผู้มีสติ สัมปชัญญะอยู่ นี้เป็นอนศาสนิของเราสำหรับเธอทั้งหลาย.

[๖๘๓] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุเป็นผู้มีสติอย่างไร. ภิกษุใน
ธรรมวินัยนี้ พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ
กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้ พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่ ฯลฯ
พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ ฯลฯ พิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร
มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้ คู่ก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย ภิกษุเป็นผู้มีสติอย่างนี้แล.

[๖๘๔] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุเป็นผู้มีสัมปชัญญะอย่างไร.
ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมกระทำความรู้สึกรู้ตัวในการก้าวไป การถอยกลับ
กระทำความรู้สึกรู้ตัวในการแล การเหลียว กระทำความรู้สึกรู้ตัวในการก้าวเข้า
และเหยียดออก กระทำการรู้สึกรู้ตัวในการทรงผ้าสังฆาฏิ บาตรและจีวร กระทำ
การรู้สึกรู้ตัวในการกิน การดื่ม การลิ้ม กระทำการรู้สึกรู้ตัวในการถ่ายอุจจาระ
ปัสสาวะ กระทำการรู้สึกรู้ตัวในการเดิน ยืน นั่ง หลับ ตื่น พุด นิ่ง
คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเป็นผู้มีสัมปชัญญะอย่างนี้แล ภิกษุพึงเป็นผู้มีสติ
สัมปชัญญะอยู่ นี้เป็นอนุศาสน์ของเรา สำหรับเธอทั้งหลาย.

จบสติสูตรที่ ๒

อรรถกถาสติสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในสติสูตรที่ ๒.

บทว่า สโต ได้แก่ ถึงพร้อมแล้วด้วยสติตามเห็นกายเป็นต้น.
บทว่า สมบุขาโน ได้แก่ ถึงพร้อมด้วยปัญญา คือ สัมปชัญญะ ๔. ในบทว่า
อภิกฺกนฺเต ปฏิกฺกนฺเต นี้ การเดินไป ท่านกล่าวว่า ก้าวไปข้างหน้า

การกลับท่านกล่าวว่า ถอยกลับ. แม้ทั้งสองอย่างนั้น ย่อมได้ในอิริยาบถ ๔. ในการเดินไป เมื่อนำกายไปข้างหน้าก่อน ชื่อว่า ย่อมก้าวไปข้างหน้า. เมื่อกลับ ชื่อว่า ย่อมถอยกลับ. แม้ในการยืน ผู้ยืนน้อมกายไปข้างหน้า ก็ชื่อว่า ย่อมก้าวไปข้างหน้า. เมื่อน้อมกายไปข้างหลัง ย่อมชื่อว่า ถอยกลับ. แม้ในการนั่ง ผู้นั่งหันอวัยวะอันมีในเบื้องหน้าของอาสนะ โนมไปอยู่ ชื่อว่า ย่อมก้าวไปข้างหน้า. การยี่อวัยวะอันมีในเบื้องหลัง เอนไปในเบื้องหลัง ชื่อว่า ย่อมถอยกลับ. แม้ในการนอนก็มีนัยนี้แล.

บทว่า สมุชฌานการี โหติ ได้แก่ กระทำกิจทั้งหมดด้วย ความรู้ตัว หรือทำความรู้ตัวเท่านั้น. จริงอยู่ เขาย่อมทำความรู้ตัว ในการ ก้าวไปข้างหน้าเป็นต้น. ในที่ไหน ๆ ไม่เว้นการรู้ตัว.

ในบทว่า สมุชฌานการี นั้น สัมปชัญญะ มี ๔ อย่าง คือ
๑. สาทถสัมปชัญญะ ๑
๒. สปปายสัมปชัญญะ ๑
๓. โจรสัมปชัญญะ ๑
๔. อสัมโมหสัมปชัญญะ ๑.

ในสัมปชัญญะ ๔ นั้น เมื่อจิตคิดจะก้าวไปข้างหน้า เกิดขึ้น การไม่ไปตามอำนาจจิต กำหนดถึงประโยชน์และมีประโยชน์ว่า การที่เราจะไป ในที่นี้จะมีประโยชน์หรือไม่มีประโยชน์อย่างไรหนอ แล้วยึดถือแต่ประโยชน์ ชื่อว่า สาทถสัมปชัญญะ. อนึ่ง ความเจริญโดยธรรม ด้วยสามารถ การเห็นพระเจดีย์ การเห็นที่ตรัสรู้ การเห็นพระสงฆ์ การเห็นพระเถระ และการเห็นอสุภะเป็นต้น ท่านกล่าวว่า ประโยชน์ในข้อนั้น. บุคคลแม้เห็น พระเจดีย์ ก็ให้เกิดปีติ มีพระพุทธรูปเป็นอารมณ์ มีพระสงฆ์เป็นอารมณ์ ด้วยการเห็นพระสงฆ์ พิจารณาถึงสิ่งนั้นนั้นแล โดยความสิ้นไป ย่อมบรรลุ พระอรหัตได้. ภิกษุสามหมื่นรูปยืนอยู่ที่ประตูด้านทักษิณ ในมหาวิหาร แลดูมหาเจดีย์ ได้บรรลุพระอรหัต. ที่ประตูด้านปัจฉิม ด้านอุคร ด้านปราจีน

ก็เหมือนกัน. ในบาลี ท่านอภยวาสี ได้บรรลุพระอรหัต ฌ ที่ตั้งประจำ เพื่อถามปัญหา. ท่านอนุราชวาสี ได้บรรลุพระอรหัต ฌ ประคูด้านทักษิณ แห่งนครโกถึ้ประตุฎุปาราม.

ก็พระเถระผู้กล่าวมหาอริยวงศ์กล่าวว่า พวกท่านพูดอะไร ควรจะพูดว่า ในที่ที่ปรากฏ ตั้งแต่ส่วนล่างของที่บูชาโดยรอบมหาเจดีย์ เท่าทั้งสอง สามารถจะให้ประดิษฐานเสมอกัน ได้ในที่ใด ๆ ภิภษทุก ๆ สามหมื่นรูป ได้บรรลุพระอรหัตในการยกเท้าข้างหนึ่งขึ้น ในที่นั้น ๆ.

แต่พระมหาเถระอีกรูปหนึ่งกล่าวว่า ภิภษทั้งหลายมากกว่าทรายที่กระจัดกระจายอยู่ ฌ พื้นมหาเจดีย์ ได้บรรลุพระอรหัต. บุคคลเห็นพระเถระแล้วตั้งอยู่ในโอวาทของท่านเห็นอสุภะยังปลงมณเฑาะว์ให้เกิดในอสุภะนั้น พิจารณาอสุภะนั้นนั้นแล โดยความสิ้นไปย่อมบรรลุพระอรหัต. เพราะฉะนั้น การเห็นสิ่งเหล่านี้ จึงมีประโยชน์.

ก็อาจารย์บางพวกกล่าวว่า ความเจริญ แม้โดยอามิส ก็เป็นประโยชน์เหมือนกัน เพราะอาศัยอามิสนั้น ปฏิบัติเพื่อบุเคราะห์พรหมจรรย์.

ก็ในการเดินนั้น การกำหนดสิ่งที่สบายและไม่สบายแล้วถือเอาสิ่งที่สบาย เป็นสัปพายสัมปชัญญะ เช่นการเห็นพระเจดีย์ มีประโยชน์ถึงเพียงนั้น. หากว่า ชุมชนประชุมกันในระหว่าง ๑๒๐ โยชน์ เพื่อบูชาพระเจดีย์. สตรีบ้าง บุรุษบ้าง ตกแต่งประดับตามสมควรแก่สมบัติของคน พวกกันเที่ยวไปเหมือนรูปจิตรกรรม.

ก็ในเรื่องนั้น ความโลภในอารมณ์ที่น่าใคร่ ความแค้นในอารมณ์ที่ไม่น่าใคร่ ความหลงด้วยการไม่สมหวัง ย่อมเกิดแก่ภิกษุเหล่านั้น. ภิกษุเหล่านั้น ย่อมต้องอาบัติอันเป็นกายสังสัคคะ. และเป็นอันตรายอชีวิตพรหมจรรย์. ฐานะนั้น ย่อมเป็นรานะอันไม่สบาย ด้วยประการฉะนี้. ฐานะเป็นที่สบายใน

เพราะความไม่มีอันตรายมีประการดังกล่าวแล้ว. แม้การเห็นพระสงฆ์ ก็มีประโยชน์. ก็หากว่า เมื่อมนุษย์สร้างมหามณฑลภายในบ้านแล้วพึงธรรมตลอดคืนยังรุ่ง การชุมนุมชนและอันตราย ย่อมมีโดยประการดังกล่าวแล้วนั้นแล. ที่นั่นเป็นที่ไม่สบายด้วยประการฉะนี้. เป็นที่สบายในเพราะความไม่มีอันตราย แม้ในการเห็นพระเถระซึ่งมีบริษัทยมากเป็นบริวาร ก็มีนัยนี้เหมือนกัน. แม้การเห็นอสุภะก็มีประโยชน์. ก็เรื่องนี้ เพื่อแสดงประโยชน์ของการเห็นอสุภะนั้น.

มีเรื่องเล่าว่า ภิกษุหนุ่มรูปหนึ่ง พาสามเณรไปเพื่อต้องการไม้สีฟัน. สามเณรหนีจากทางเดินไปข้างหน้า เห็นอสุภะ จึงยังปฐมฌานให้เกิด กระทบปฐมฌานนั้นให้เป็นบาท พิจารณาสังขาร กระทบให้แจ้งซึ่งผลสาม ได้ยื่นกำหนดพระกัมมัฏฐานเพื่อต้องการมรรคเบื้องบน. ภิกษุหนุ่ม เมื่อไม่เห็นสามเณรนั้น จึงเรียกว่า สามเณร. สามเณรคิดว่า ตั้งแต่วันที่เราบวชไม่เคยพูดกับภิกษุถึงสองคำเลย เราจักยังคุณวิเศษเบื้องบนให้เกิดในวันแม่อื่น จึงมารับว่า อะไร ขอรับท่านผู้เจริญ. ภิกษุนั้นกล่าวว่า เธอจงกลับมา. สามเณรจึงกลับด้วยคำพูดคำเดียวแล้วกล่าวว่า ท่านขอรับ ท่านจงไปตามทางนี้ก่อน ในขณะที่ผมยืนอยู่ จงมองหันหน้าไปทางทิศตะวันออกสักครู่หนึ่ง. ภิกษุกระทำอย่างนั้น ได้บรรลุคุณวิเศษอันถึงแล้วด้วยอสุภะนั้น. อสุภะหนึ่งเกิดเพื่อประโยชน์ของชนทั้งสองด้วยประการฉะนี้. ก็อสุภะนี้แม้มีประโยชน์อย่างนี้. อสุภะของมาตุคามไม่เป็นที่สบายของบุรุษ. อสุภะของบุรุษมีส่วนเป็นที่สบายของมาตุคาม เพราะฉะนั้น การกำหนดสิ่งที่เป็นที่สบายอย่างนี้ ชื่อว่า สัพปายสัมปชัญญะ.

ก็การเรียนธรรมเป็น โคจรกล่าวคือกรรมฐานในความชอบใจของจิตของตนในกรรมฐาน ๓๘ แห่งสิ่งเป็นที่สบายอัน มีประโยชน์ที่คนกำหนดแล้ว

อย่างนี้ แล้วถือเอาโคจรนั้นในภิกขาจารโคจรไป ชื่อว่า โคจรสัมปชัญญะ. เพื่อให้เรื่องนั้นแจ่มแจ้ง ฟังทราบภิกษุ ๔ ประเภทนี้. ภิกษุบางพวกในธรรมวินัยนี้ นำไป ไม่นำกลับ บางพวกนำกลับ ไม่นำไป แต่บางพวกทั้งไม่นำไป ทั้งไม่นำกลับ บางพวกทั้งนำไปทั้งนำกลับ.

ในภิกษุ ๔ จำพวกนั้น ภิกษุใดชำระจิตให้หมดจดจากกรรมเครื่องกังวล ด้วยการจงกรม ด้วยการนั่งตลอดวัน ตลอดปฐมยามแห่งราตรี ก็อย่างนั้น สำเร็จการนอนในมัชฌิมยาม แม้ในปัจฉิมยามก็ให้ผ่าน. ไปด้วยการนั่งและจงกรม ตอนเช้าตรู่ กวาดลานเจดีย์และลานโพธิ์ รดน้ำที่ต้นโพธิ์ ตั้งของคิมของบริโกทปฏิบัติอาจริยวัตร และอุปชฌายวัตรเป็นต้น. ภิกษุนั้นชำระร่างกายแล้ว เข้าไปสู่เสนาสนะนั่งขัดสมาธิ ๒-๓ ครั้ง ให้ถือเอาซึ่งไออุ่นประกอบกรรมฐาน ลุกขึ้นในเวลาภิกขาจาร ถือบาตรและจีวรโดยหัวข้อแห่งกรรมฐาน ออกจากเสนาสนะมนสิการกรรมฐาน ไปลานเจดีย์. หากพุทธานุสสติกรรมฐานมี ไม่สละกรรมฐานนั้น เข้าไปสู่ลานเจดีย์ หากกรรมฐานอื่นมี เว้นกรรมฐานนั้น คอยยืนอยู่ที่เชิงบันได วางกัณเฑาะที่ถือไว้ ยึดปีติมีพระพุทธรเจ้าเป็นอารมณ์ ขึ้นสู่ลานเจดีย์ หากเจดีย์ใหญ่พึงกระทำประทักษิณ ๓ ครั้ง แล้วพึงไหว้ในที่ ๔ แห่ง หากเจดีย์เล็ก พึงกระทำประทักษิณอย่างนั้น แล้วไหว้ในที่ ๘ แห่ง. ครั้นไหว้เจดีย์แล้ว แม้ไปถึงลานโพธิ์ ควรแสดงความเคารพไหว้โพธิ์ คอยอยู่ต่อพระพักตร์พระพุทธเจ้าผู้มีพระภาคเจ้า ภิกษุนั้น ครั้นไหว้เจดีย์ และโพธิ์อย่างนั้นแล้ว ยึดกรรมฐานที่เก็บไว้ คุณคนไปยังที่ที่เก็บของไว้ ถือบาตรกัณเฑาะที่วางไว้ ห่มจีวร โดยหัวข้อแห่งกรรมฐาน ในที่ใกล้บ้าน เข้าไปบิณฑบาตยังบ้าน.

ครั้งนั้น พวกมนุษย์เห็นภิกษุนั้น จึงพากันต้อนรับว่า พระคุณเจ้าของพวกเรามาแล้ว จึงรับบาตนิมนต์ให้นั่งบนอาสนศาตา (หอนั้น) หรือ

บนเรือน ถวายข้าวยากู ล้างเท้า ทาเท้า นั่งข้างหน้า จะถามปัญหา หรือ ประสงค์จะฟังธรรม ตลอดเวลาที่ภัตตรยังไม่เสร็จ. พระอรรถกถาจารย์ทั้งหลาย กล่าวว่ แม้หากว่า พวกมนุษย์ไม่ถาม ภิกษุก็ควรแสดงธรรมเพื่อสงเคราะห์ชนจริงอยู่ ธรรมกถาชื่อว่า จะพ้นจากกรรมฐาน ย่อมไม่มี. เพราะฉะนั้น ภิกษุนั้น กล่าวธรรมโดยหัวข้อแห่งกรรมฐาน ฉันทอาหารโดยหัวข้อแห่งกรรมฐาน กระทำอนุโมทนา แม้พวกมนุษย์พากันกลับ ก็ตามไปส่ง ครั้นออกจากบ้านแล้วให้พวกมนุษย์กลับในที่นั้น เดินไปสู่ทาง.

ครั้งนั้น สามเณรและภิกษุหนุ่ม ฉันทเสร็จแล้ว ภายนอกบ้านออกไป ก่อน เห็นภิกษุนั้น จึงพากันต้อนรับ รับบาตรและจีวรของท่าน.

นัยว่า พวกภิกษุเก่า ๆ มองดูหน้าด้วยคิดว่า ภิกษุนี้ไม่ใช่อุปัชฌาย์ อาจารย์ของเราแล้ว กระทำการปรนนิบัติ กระทำโดยกำหนดประจวบเข้าเท่านั้น. พวกภิกษุถามภิกษุนั้นว่า ท่านขอรับ พวกมนุษย์เหล่านี้เป็นอะไรกับท่าน มีความสัมพันธ์กันทางฝ่ายมารดาหรือฝ่ายบิดา. ภิกษุนั้นถามว่า พวกท่านเห็นอะไร จึงพากันถาม. พวกภิกษุกล่าวว่า พวกมนุษย์เหล่านั้นเป็นอันมาก รักนับถือท่าน. ภิกษุกล่าวว่า ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย พวกมนุษย์เหล่านี้ กระทำกรรมที่แม้มารดาบิดาก็กระทำได้ยากแก่เรา แม้บาตรและจีวรของเราก็เป็นของพวกเขา เราไม่รู้ภัยในภัย ไม่รู้ความหิวในความหิว ด้วยอำนาจของพวกเขา พวกมนุษย์เช่นนี้ มิได้มีอุปการะแก่เราเลย. ภิกษุนั้น เมื่อกล่าวถึงคุณของพวกมนุษย์เหล่านั้นจึงไป นี้ท่านกล่าวว่า นำไป ไม่นำกลับ.

เมื่อภิกษุใด กระทำประการดังที่กล่าวแล้วในก่อน ไฟเกิดแต่กรรม ลูกโพล่ง ปล่อยสังขารไม่มีใจครอง ถือเอาสังขารที่มีใจครอง เหนือไหลจาก สรีระ. ไม่ขึ้นสู่ทางแห่งกรรมฐาน. ภิกษุนั้นถือบาตรจีวรแต่เข้าครัว รีบไป ไหว้พระเจดีย์ ในเวลาออกไปหาอาหาร เข้าไปบ้านเพื่อหาข้าวยากู ได้ข้าวยากูแล้วไปอาสนศาลาแล้วดื่ม.

ลำดับนั้น โดยเพียงกลืนเข้าไป ๒-๓ ครั้ง ไฟเกิดแต่กรรมของ
ภิกษุ นั้น ปล่อยสังขารมีใจครอง ถือเอาสังขารไม่มีใจครอง. ภิกษุ นั้น ถึง
การดับความเร่าร้อนแห่งธาตุไฟ คุจอาบนำด้วยหม้อน้ำร่อยหม้อ ฉันทข้าวยาคุ
โดยยึดหลักกรรมฐาน ล้างบาตรและปาก มนสิการกรรมฐานในระหว่างภัตร
เที่ยวไปบิณฑบาตในที่ที่เหลือ ฉันทอาหารโดยยึดหลักกรรมฐาน ตั้งแต่นั้น
จึงถือเอากรรมฐานปรากฏเหมือนลูกศรแล่นไปไม่ขาดสาย แล้วมา. นี้ท่าน
กล่าวว่า นำมา ไม่นำไป. อนึ่ง ภิกษุเช่นนี้ คัมข้าวยาคุแล้วปรารถนาวิปัสสนา
ชื่อว่า บรรลุพระอรหัต ในพระพุทธศาสนา เหลือที่จะนับได้ ภิกษุ
ทั้งหลายคัมข้าวยาคุแล้วไม่บรรลุพระอรหัต ไม่มีในอาสนะใด อาสนะนั้น
ไม่มีในอาสนศาลาในหมู่บ้านนั้น ๆ ในเกาะสี่หล.

ก็ภิกษุใดอยู่ด้วยความประมาท ทอดธุระ ทำลายวัตรทั้งหมด มีจิต
ผูกไว้ด้วยเครื่องมัดจิต ๕ อย่างอยู่ ไม่ทำสัญญาว่า ชื่อว่า กรรมฐานมีอยู่ดังนี้
เข้าไปสู่บ้านเพื่อบิณฑบาต เกี่ยวเกาะด้วยการคลุกคลีกับคฤหัสถ์อันไม่สมควร
ทั้งเที่ยวด้วยกัน กินด้วยกัน เป็นผู้ออกไปว่างเปล่า นี้ท่านกล่าวว่าไม่นำไป
ไม่นำกลับ.

ก็ภิกษุใด ท่านกล่าวว่า ผู้นี้ทั้งนำออก ทั้งนำกลับนั้น พึงทราบด้วย
อำนาจวัตรอันเป็นไปแล้ว ด้วยการไปและการกลับ.

จริงอยู่ กุลบุตรผู้ใคร่ประโยชน์ บวชในศาสนาอยู่ร่วมกัน ๑๐ รูปบ้าง
๒๐ รูปบ้าง ๓๐ รูปบ้าง ๔๐ รูปบ้าง ๕๐ รูปบ้าง ๑๐๐ รูปบ้าง กระทำข้อ
ตกลงกันอยู่ว่า ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย พวกท่านบวชเพราะเป็นหนี ก็ห้ามได้
เพราะกลัวก็ห้ามได้ เพราะเลี้ยงชีพก็ห้ามได้ ใครจะพ้นจากทุกข์ จึงบวชใน
ธรรมวินัยนี้. เพราะฉะนั้น ในการเดินไป จงข่มกิเลสที่เกิดขึ้นในขณะที่เดิน

ในการยืน ในการนั่ง ในการนอน จงข่มกิเลสที่เกิดขึ้น ในการยืน ฯลฯ ใน การนอน.

ภิกษุเหล่านั้น กระทำข้อตกลงกันอย่างนั้นแล้ว จึงไปหาอาหาร ใน ระหว่างกิ่งอุสกะ อุสกะหนึ่ง กิ่งคาจูด คาจูดหนึ่ง มีแผ่นหินอยู่ มนสิการ กรรมฐานด้วยสัญญาอันไป หากกิเลสเกิดขึ้นในการไปของใคร ๆ ย่อมข่ม กิเลสนั้น ในที่นั้น เมื่อไม่สามารถยืนอยู่อย่างนั้น ถัดมา แม้มาหลังภิกษุนั้น ก็ยืนอยู่. ภิกษุนี้นั้น รู้วิตกอันเกิดแก่ท่าน เตือนตนว่า นี่ไม่สมควรแก่ท่าน แล้วเจริญวิปัสสนา ก้าวลงสู่อริยมุขิ ณ ที่นั้นเทียว. ชื่อว่า เมื่อไม่สามารถ นั่งอยู่อย่างนั้น มีนัยนี้เหมือนกัน แม้เมื่อไม่สามารถก้าวลงสู่อริยมุขิได้ ก็ ข่มกิเลสนั้น มนสิการกรรมฐานไป. ภิกษุมีจิตปราศจากกรรมฐาน ย่อมยกเท้า ขึ้นไม่ได้ หากยกขึ้นได้กลับไปกลับมาแล้วก็มาสู่ประเทศเดิม เหมือนท่าน มทาปุสสเทวเถระผู้อยู่ในอาลินทกะ ฉะนั้น.

ได้ยินว่า พระเถระนั้น บำเพ็ญวัตรอันเป็นไปในการไปและการกลับ อยู่ตลอด ๑๕ ปี. แม้พวกมนุษย์ก็ได้เห็นพระเถระนั้นในระหว่างทางนั่นเอง พวกเขาทั้งสงฆ์อยู่ ทั้งเหยียบย่ำอยู่ กระทำกรงาน เห็นพระเถระไปมาอยู่ อย่างนั้น จึงสนทนากันว่า พระเถระนี้ กลับไปมาบ่อย ๆ ท่านหลงไปมาก หรือหนอ หรือว่า สීමอะไร ๆ ไว้. พระเถระไม่สนใจเรื่องนั้น กระทำ สมณธรรมด้วยจิตประกอบด้วยกรรมฐาน บรรลุพระอรหัตในภายใน ๒๐ ปี ก็ในวันที่ท่านบรรลุพระอรหัต เหล่าเทพซึ่งสิงอยู่ที่จอมพระของท่าน ได้ยัง ประทีปให้รุ่งเรืองด้วยของกุศลียืนอยู่. ท้าวมหाराชแม่ทั้ง ๔ ท้าวสักกะจอมเทพ และท้าวสหัมบดีพรหม ก็พากันไปอุปัฏฐาก. ท่านมหาตีสเถระผู้อยู่ในป่าเห็น แสงสว่างนั้น จึงถามพระเถระในวันที่สองว่า ในตอนกลางคืน ได้มีแสงสว่าง ในสำนักของท่าน แสงสว่างนั้นเป็นอะไร. พระเถระเมื่อจะทำให้สับสน จึง

กล่าวคำมีอาทิอย่างนี้ว่า ธรรมดาแสงสว่าง มีแสงสว่างแห่งประทีปบ้าง แสงสว่างแห่งแก้วมณีบ้างดังนี้. แต่นั้น พระมหาตีสเถระถูกพระเถระกำชับว่าของท่านจงปกปิดไว้ รับแล้ว บอกว่า ขอรับ. เหมือนพระมหานาคเถระผู้อยู่ในกาลวัลลิมณฑป.

มีเรื่องเล่าว่า แม้พระเถระนั้น ก็บำเพ็ญวัตรอันเป็นไปในการไปและการกลับ ได้อธิษฐานการจงกรมด้วยการยืนตลอด ๗ ปีว่า เราจักบูชาความเพียรใหญ่ครั้งแรกแก่พระผู้มีพระภาคเจ้าก่อน. พระเถระบำเพ็ญวัตรอันเป็นไปในการไปและการกลับตลอด ๑๖ ปี ต่อไปได้บรรลุพระอรหัตแล้ว. พระเถระมีจิตประกอบด้วยกรรมฐานยกเท้าขึ้น เมื่อจิตปราศจากกรรมฐานไม่ยกขึ้นจะกลับไปอีก ได้ไปใกล้บ้าน ยืนอยู่ในประเทศที่น่าสงสัยว่า เป็นแม่โคหรือบรรพชิตหนอดังนี้ จึงห่มจีวร ล้างบาตรด้วยน้ำจากแอ่งน้ำ แล้วอมน้ำเต็มปาก. ถามว่า เพราะเหตุไร. ตอบว่า เพราะเมื่อมนุษย์มาเพื่อให้รักษาแก่เราหรือเพื่อไหว้เรา ความฟุ้งซ่านของกรรมฐาน อย่างมีด้วยเหตุคำพูดว่าของท่านทั้งหลายจงมีอายุยืนดังนี้. พระเถระเมื่อถูกถามถึงวันว่า ท่านขอรับวันนี้ วันที่ทำไร หรือจำนวนภิกษุ หรือปัญหา กลืนน้ำก่อนแล้วจึงบอก. หากไม่มีผู้ถามถึงวันเป็นต้น ในเวลาออกไป ไม่ลุกไปที่ประตูบ้าน. เหมือนภิกษุ ๕๐ รูป เข้าจำพรรษาในกลัมพตติวิหาร.

มีเรื่องเล่าว่า ภิกษุเหล่านั้น ในวันเพ็ญเดือน ๘ ได้ทำข้อตกลงกันว่า เรายังไม่บรรลุอรหัต จักไม่พูดกัน เมื่อเข้าไปบ้าน เพื่อบิณฑบาต อดน้ำพายมือหนึ่งแล้วจึงเข้าไป เมื่อถูกเขาถามถึงวันเป็นต้น ก็ปฏิบัติตามนัยที่กล่าวแล้วนั้นแล. พวกมนุษย์ในบ้านนั้นเห็นรอยเท้าหายไปรู้ว่า วันนี้มารูปเดียว วันนี้มา ๒ รูป. ก็พวกมนุษย์พากันคิดอย่างนั้นว่า ภิกษุเหล่านี้ไม่สนทนากับเราเท่านั้นหรือ หรือแม้จะกันและกันด้วย ผิดว่า ไม่สนทนากะกัน

และกัน จักเกิดทะเลาะกันเป็นแน่ พวกท่านจงมา เราจักให้ภิกษุเหล่านั้น
ขอขมากันและกัน. ทั้งหมดพากันไปวิหาร บรรดาภิกษุ ๔๐ รูป ไม่ได้เห็น
แม้สองรูปอยู่ในโอกาสเดียวกัน. แต่นั้นบรรดามนุษย์เหล่านั้น ชายที่มีตาดี
กล่าวว่า ผู้เจริญทั้งหลาย โอกาสของผู้ทำการทะเลาะกันไม่เป็นเช่นนี้ ท่าน
กวาดลานเจดีย์ ลานโพธิ์สะอาด เก็บไม้กวาดไว้เป็นระเบียบตั้งน้ำดื่ม น้ำใช้
ไว้เรียบร้อย. จากนั้นพวกมนุษย์ก็พากันกลับ. แม้ภิกษุเหล่านั้น ก็บรรลु
พระอรหัต ภายใน ๓ เดือนนั่นเอง ในวันมหาปวารณาต่างปวารณาวิสุทธิ
ปวารณา.

ภิกษุมิจิตประกอบด้วยกรรมฐานคุณพระมหานาคเถระ ผู้อยู่ใน
กาลวัลลภมณฑป และคุณภิกษุเข้าจำพรรษาในถ้ำมพิตลวิหาร ยกเท้าขึ้น
ถึงที่ใกล้บ้าน อดน้ำเต็มปาก กำหนดถนน เดินไปสู่ถนนที่ไม่มีคนทะเลาะกัน
มีนักเลงสุรา และนักเลงการพนันเป็นต้น หรือช่างคูด ม้าคูด เป็นต้น. เทียวไป
บิณฑบาตในที่นั้น ไม่รีบไปเหมือนรีบด่วน เพราะว่า ธรรมคารุณาคัจฉอันเป็น
ไปเพื่อบิณฑบาตเร่งรีบอย่างใดอย่างหนึ่ง ย่อมไม่มี. เป็นผู้ไม่หวั่นไหวไป
คุณเกี่ยวบรทุกน้ำที่ถึงพื้นที่ไม่รีบจะนั้น. อนึ่ง ภิกษุเข้าไปสู่เรือนตาม
ลำดับ รอเวลาอันสมควรนั้น เพื่อสังเกตผู้ประสงคจะให้ หรือประสงคจะ
ไม่ให้ รับประทานแล้ว มาสู่วิหาร ในภายในบ้านหรือในภายนอกบ้าน นั่งใน
โอกาสอันสมควรตามสบาย มนสิการกรรมฐาน ตั้งปฏิกุศลสัญญาในอาหาร
พิจารณาโดยอุปมาเหมือนน้ำมันหยอดเพลลา ยาทาแผล และเนื่อบุตร ให้นำมา
ซึ่งอาหารประกอบด้วยองค์ ๘ ไม่บริโภคเพื่อเล่น เพื่อมัวเมา เพื่อประดับ
เพื่อตกแต่ง ฯลฯ ฉะนั้นแล้ว ระวังความกระวนกระวายเพราะอาหารสักครู่
แล้วมนสิการกรรมฐานตลอดยามตื่น และยามหลัง ภายหลังอาหาร เหมือน
ก่อนอาหาร ฉะนั้น. นี้ท่านกล่าวว่า ทั้งนำไป ทั้งนำกลับ ด้วยประการฉะนี้.

ก็ภิกษุบำเพ็ญวัตรอันเป็นไปในกาไรและการกลับกล่าวคือ การนํากาไรและการนํากลับนี้ ฃิว่า เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย ย่อมบรรลุนิพพานในปฐมวัยนั่นเอง หากยังไม่บรรลุนิพพานในปฐมวัย ย่อมบรรลุนิพพานในมัชฃิมวัยต่อไป หากไม่บรรลุนิพพานในมัชฃิมวัย ย่อมบรรลุนิพพานในมรณสมัยต่อไป หากไม่บรรลุนิพพานในมรณสมัย เป็นเทพบุตร ย่อมบรรลุนิพพานต่อไป หากเป็นเทพบุตรยังไม่บรรลุนิพพานเมื่อพระพุทธเจ้ายังไม่อุบัติ เกิดแล้ว ย่อมทำให้แจ้งซึ่งปัจเจกโพธิ หากยังไม่ทำให้แจ้งซึ่งปัจเจกโพธิได้ ต่อไปก็จะเป็นผู้ตรัสรู้เร็ว เฉพาะพระพักตร์ของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย เหมือนพระพาหิยทารุจิริยะ. หรือเป็นผู้มีปัญญา มากเหมือนพระสารีบุตรเถระ หรือเป็นผู้มีฤทธิ์มาก เหมือนพระโมคคัลลานเถระ. หรือเป็นผู้กล่าวคำจัดกิลเลสเหมือนพระมหากัสสปเถระ. หรือเป็นผู้มีจักขุทิพย์เหมือนพระอนูรุทธเถระ. หรือเป็นผู้ทรงวินัยเหมือนพระอุบาลีเถระ. หรือเป็นธรรมกถึกเหมือนพระปุลณมันตานิบุตรเถระ. หรือเป็นผู้อยู่ป่าเป็นวัตรเหมือนพระเรวตเถระ. หรือเป็นผู้พหูสูตเหมือนพระอานนทเถระ. หรือเป็นผู้ไคร่การศึกษาเหมือนพระราหุลเถระพุทธโอรส. โจรสัมปชัญญะ ของภิกษุชื่อว่า ทังนํไป ทังนํากลับใน ๔ หนวดนี้ เป็นอันสำเร็จการศึกษาแล้ว ด้วยประการฉะนี้.

ก็การไม่หลงลืม ในอิริยาบถมีการก้าวไปข้างหน้าเป็นต้น ชื่อว่า **อัสสัมโหสัมปชัญญะ**. อัสสัมโหสัมปชัญญะนั้นพึงทราบดังต่อไปนี้.

ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ก้าวไปข้างหน้าหรือถอยกลับ เมื่อจิตเกิดขึ้นว่า เราไม่หลงอยู่ก้าวไปข้างหน้า วาโยธาตุ อันมีจิตเป็นสมภูฐาน กับด้วยจิตนั้น ให้เกิดความไหว เกิดขึ้น โจรกระดูกอันสมมติว่ากายนี้ ย่อมก้าวไปข้างหน้า ด้วยอำนาจการแผ่ไปแห่งวาโยธาตุ อันเป็นกิริยาของจิต ด้วยประการฉะนี้ เหมือนพวกคนเขลา ย่อมหลงไปว่า ในการก้าวไปข้างหน้าเป็นต้น ตนก้าวไป

การก้าวไปอันตนทำให้เกิด หรือเราก้าวไป การก้าวไป อันเราทำให้เกิดฉะนั้น. เมื่อภิกษุนั้นก้าวไปข้างหน้าอย่างนี้ ในขณะที่ยกเท้าขึ้นข้างหนึ่ง ๆ ชาติทั้งสอง คือ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ มีเล็กน้อย ชาติทั้งสองนอกนี้ มีประมาณยังมีกำลัง. ในการนำเท้าไปยั้งและการนำเท้าไปล่วงวิเศษ ก็อย่างนั้น. ในการลดเท้าลง เตโชธาตุ วาโยธาตุมีเล็กน้อย ชาติทั้งสองนอกนี้มีประมาณยังมีกำลัง. ในการวางเท้าและการกดเท้าก็อย่างนั้น.

รูปธรรมและอรูปรธรรมทั้งหลายอันเป็นไปแล้วในการยกขึ้นนั้น ย่อมไม่ถึงการนำเท้าไปยั้ง รูปธรรม อรูปรธรรมอันเป็นไปแล้ว ในการนำเท้าไปยั้ง ก็อย่างนั้น ย่อมไม่ถึงการนำเท้าไปล่วงวิเศษ รูปธรรมและอรูปรธรรมอันเป็นไปแล้วในการนำเท้าไปล่วงวิเศษ ย่อมไม่ถึงการลดเท้า รูปธรรมและอรูปรธรรมอันเป็นไปแล้ว ในการลดเท้า ย่อมไม่ถึงการวาง รูปธรรมและอรูปรธรรมอันเป็นไปแล้ว ในการวาง ย่อมไม่ถึงการกดเท้า. รูปธรรมและอรูปรธรรมเป็นข้อ ๆ ข้อต่อ ๆ และส่วน ๆ ในที่นั้น ๆ มิเสียดัง ตฎะ ตฎะ แดกทำลายไปเหมือนงาที่เขาใส่ลงไปใ้ในกระเบื้องร้อน ในข้อนั้น ใครคนหนึ่งก้าวไปข้างหน้า หรือการก้าวไปข้างหน้าของใครคนหนึ่งมีหรือ.

จริงอยู่ โดยปรมาตถ์ ธาตุนั้นแหละยืน ธาตุนั้นแหละนั่ง ธาตุนั้นแหละนอน. ด้วยว่า

จิตอื่นเกิดขึ้น จิตอื่นดับพร้อมกับ

รูปในส่วนนั้น ๆ ย่อมเป็นไปดุจกระแสน้ำ

ติดตามคลื่นไหลไปด้วยประการฉะนี้.

การไม่หลงในการก้าวไปข้างหน้าเป็นต้น อย่างนี้ ชื่อว่า อสัมโมหสัมปชัญญะ.

จบความแห่งบทว่า อภิกฺขุเต ปฏิกฺขุเต สมฺปชานกาเร โหติ
เพียงเท่านี้.

ก็ในบทว่า อาโลกิตะ วิโลกิตะ นี้ การเพ่งไปข้างหน้าชื่อว่า

โอโลกิตะ (การแล) การเพ่งไปตามทิศ ชื่อว่า วิโลกิตะ (การเหลียว)
แม้การเพ่งอย่างอื่น ชื่อว่า มองลง มองขึ้น เหลียวมอง ด้วยการเพ่งตามข้างล่าง
ข้างบน ข้างหลัง. ในที่นี้ไม่ถือเอาการเพ่งอย่างอื่นนั้น. แต่โดยความเหมาะสม
ถือเอาการเพ่งสองอย่างเหล่านี้. หรือท่านถือเอาการเพ่งแม่ทั้งหมดเหล่านี้
ด้วยมุขนี้. ในสัมปชัญญะเหล่านี้. เมื่อจิตเกิดขึ้นว่า เราจักแลดู การไม่
แลดูด้วยอำนาจจิตเท่านั้น แล้วกำหนดเอาประโยชน์ ชื่อว่า สาทถกสัมป-
ชัญญะ. สาทถกสัมปชัญญะนี้ พึงทำท่านนันทะให้เป็นกายสักขีแล้วทราบเกิด.
สมดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย หากนันทะแลดู
ทิศเบื้องหน้า นันทะประมวลสิ่งทั้งหมดด้วยจิตแล้วแลดู ทิศเบื้องหน้าว่า
เมื่อเราแลดูทิศเบื้องหน้าอย่างนี้ อกุศลธรรมอันลามกคืออกิขมา และโทมนัส
จักไม่ครอบงำเรา ดังนี้ ชื่อว่า เป็นผู้สัมปชัญญะในสิ่งนั้น. คุณก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย หากนันทะจะพึงเป็นผู้แลดูทิศเบื้องหลัง ทิศเหนือ ทิศใต้ ตามทิศ
เบื้องบน เบื้องล่าง. นันทะประมวลสิ่งทั้งปวงด้วยจิต แลดูตามลำดับทิศว่า
เมื่อเราแลดูตามลำดับทิศอย่างนี้ ฯลฯ ชื่อว่า เป็นผู้สัมปชัญญะ ดังนี้.

ก็แล แม้ในที่นี้ พึงทราบความมีประโยชน์และความสบายด้วยการ
เห็นเจตีย์ดังที่กล่าวแล้วในตอนต้นนั้นแล.

ก็การไม่ละกรรมฐานชื่อว่า โจรสัมปชัญญะ เพราะฉะนั้น
ผู้บำเพ็ญกรรมฐานมีขันธธาตุอายตนะเป็นอารมณ์ก็ดี ผู้บำเพ็ญกรรมฐานมี
กสิณเป็นต้น เป็นอารมณ์ก็ดี ด้วยอำนาจกรรมฐานของตนพึงทำการแลดู การ-
เหลียวดูด้วยหัวข้อกรรมฐานที่เดียว. ชื่อว่า อัตตาในภายใน ไม่มีการแลหรือ
การเหลียว ก็เมื่อจิตเกิดขึ้นว่า เราจักแลดู. ดังนี้ วาโยธาตุ นี้จิตเป็น
สมุฏฐานกับจิตนั้นแล เกิดความไหว ย่อมเกิดขึ้น กลีบตาต่างจมเบื้องล่าง

กลีบตาบนหนีไปในเบื้องบนด้วยการชานไปแห่งวาโยธาตุ อันเป็นกิริยาของจิต ไม่มีใคร ๆ ชื่อว่า เปิดได้โดยสะดวก. จากนั้นจักขุวิญญาณ ให้สำเร็จกิจ คือความเห็นได้เกิดขึ้น ก็ความรู้อย่างนั้น ชื่อว่า **อัสัมโหมหสัมปชัญญะ** ในที่นี้. ก็แลพึงทราบอัสัมโหมหสัมปชัญญะในที่นี้ ด้วยสามารถความเป็นมูลปริญา อาคันตุกะ และดาวกาลิก. พึงทราบด้วยสามารถมูลปริญา (ความรู้พื้นฐาน) ก่อน.

ภวังคะ อวชชนะ ทัสสนะ สัมปฏิจ

ฉนะ สันตริณะ โวภูจฺจัพพะนะ ชวณะ

เป็นที่ ๗.

ในดวงจิตเหล่านั้น ภวังคะ ยังกิจอันเป็นองค์แห่งอุปคิทธิให้สำเร็จเป็นไป. กิริยามโนธาตุ คำนึงถึงภวังคะนั้น ยังอวชชนะกิจให้สำเร็จ. เพราะอวชชนะกิจนั้นดับ จักขุวิญญาณยังทัสสนกิจให้สำเร็จเป็นไป. เพราะดับทัสสนกิจนั้น วิปากมโนธาตุ ยังสัมปฏิจจนกิจให้สำเร็จเป็นไป. เพราะดับสัมปฏิจจนกิจนั้น วิปากมโนวิญญาณธาตุ ยังสันตริณกิจให้สำเร็จ. เพราะดับสันตริณกิจนั้น กิริยามโนวิญญาณธาตุยังโวภูจฺจัพพะนกิจให้สำเร็จ. เพราะดับโวภูจฺจัพพะนกิจนั้น ชวณะแล่นไป ๗ ครั้ง. ในชวณะเหล่านั้น แม้ในปฐมชวณะก็ไม่มี การแลและการเหลิยด้วยอำนาจความกำหนัด ความโกรธ และความหลงว่า นี้หญิง นี้ชาย ดังนี้. แม้ในทุติยชวณะ แม้ในสตัดมชวณะ ก็ไม่มี. เมื่อชวณะเหล่านั้นถูกทำลายตกไป ด้วยอำนาจกิเลสอันมีในเบื้องล่าง เบื้องบน อุจฺจหารถูกทำลายพ่ายไปในสนามรบ การแลและการเหลิย ย่อมมี ด้วยสามารถความกำหนัด เป็นต้นว่า นี้เป็นหญิง นี้เป็นชาย ดังนี้. พึงทราบ **อัสัมโหมหสัมปชัญญะ** ด้วยสามารถมูลปริญาในที่นี้ก่อนด้วยประการฉะนี้.

ก็เมื่อรูปในจักขุทวารไปสู่คลอง เมื่ออวิชชนะเป็นต้นเกิดแล้วดับไป ด้วยสามารถทำกิจของตนให้สำเร็จเบื่องบนจากภวังคสถานะในที่สุด ชวนะย่อมเกิดขึ้น. ชวนะนั้นย่อมเป็นเหมือนอากันตुकบรูษในจักขุทวารอันเป็นเรือนของอวิชชนะเป็นต้นที่เกิดขึ้นในครั้งก่อน. เมื่ออากันตुकบรูษนั้นเข้าไปในเรือนของคนอื่นเพื่อขออะไร ๆ แม้เมื่อเจ้าของบ้านนั่งนิ่งก็ไม่ควรบังคับ จันได แม้เมื่ออวิชชนะเป็นต้น ในจักขุทวารอันเป็นเรือนของอวิชชนะเป็นต้น ไม่กำหนด ไม่โกรธ และไม่หลง ก็ไม่ควรกำหนด โกรธ และหลงจันนั้น. พึงทราบ **อัสัมโหมสัมปชัญญะ** ด้วยสามารถความเป็นอากันตูกะ (ผู้จรมา) อย่างนี้ ด้วยประการฉะนี้.

ก็จิตเหล่านี้ใจ อันมิโวฏฐัพพะเป็นที่สุด เกิดขึ้นในจักขุทวาร จิตเหล่านั้น ย่อมแตกทำลายไปในที่นั้น ๆ นั้นเอง พร้อมกับสัมปยุตตธรรม ย่อมไม่เห็นกันและกัน จิตนอกนี้ ย่อมเป็นไปชั่วคราว. ในข้อนั้น อุปมาเหมือนในเรือนหลังหนึ่ง เมื่อคนตายกันหมด คนหนึ่งที่เหลือไม่ควรยินดีในการฟ้อนการขับเป็นต้น ของผู้มีมรณธรรมในขณะนั้น จันได เมื่ออวิชชนะเป็นต้น สัมปยุตในทวารหนึ่ง ตายไปในที่นั้น ๆ แม้ชวนะแห่งมรณธรรมในขณะนั้น ที่เหลือก็ไม่ควรยินดีด้วยสามารถ ความกำหนด ความโกรธ และความหลง พึงทราบ **อัสัมโหมสัมปชัญญะ** ด้วยสามารถความเป็นดาวกาลิก (เป็นไปชั่วคราว) อย่างนั้น ด้วยประการฉะนี้.

อีกอย่างหนึ่ง พึงทราบ **อัสัมโหมสัมปชัญญะ** ด้วยสามารถการพิจารณาขันธ ชาติ อายตนะ และปัจฉัย. ในข้อนี้มีอธิบายดังนี้ จักขุและรูปเป็นรูปขันธ เวทนาสัมปยุตด้วยรูปขันธนั้น เป็นเวทนาขันธ สัญญาสัมปยุตด้วยเวทนานั้น เป็นสัญญาขันธ สังขารมีผัสสะเป็นต้น เป็นสังขารขันธ. การแลและการเหลียวย่อมปรากฏในการพร้อมเพรียงแห่งขันธทั้งหลาย ๕ เหล่านี้ ด้วย

ประการฉะนี้. ในข้อนั้น ใครหนึ่งย่อมแล ใครคนหนึ่งย่อมเหลียวมีหรือ. อนึ่งจักขุเป็นจักขวยตนะรูปเป็นรูปายตนะ. การเห็นเป็นมนายตนะ. สัมปยุตธรรมทั้งหลาย มีเวทนาเป็นต้น เป็นธัมมายตนะ. การแล และการเหลียวย่อมปรากฏในความพร้อมเพรียงแห่งอายตนะ. เหล่านี้ ด้วยประการฉะนี้. ในข้อนั้น ใครคนหนึ่งย่อมแล ใครย่อมเหลียวหรือ อนึ่ง จักขุเป็นจักขุธาตุ รูปเป็นรูปธาตุ ความเห็นเป็นจักขุวิญญาณธาตุ ธรรมมีเวทนาเป็นต้น สัมปยุตด้วยจักขุวิญญาณธาตุนั้น เป็นธรรมธาตุ. การแล และการเหลียวย่อมปรากฏในความพร้อมเพรียงของธาตุ ๔ เหล่านี้ ด้วยประการฉะนี้. ในข้อนั้น ใครคนหนึ่งย่อมแล ใครย่อมเหลียวหรือ. อนึ่ง จักขุเป็นนิสสยปัจจัย รูปเป็นอาร์มมณปัจจัย อาวัชชนะเป็น อนันตรปัจจัย สมันตรปัจจัย อันตรูปนิสสยปัจจัย นัตถิปัจจัย วิคตปัจจัย อาโลกะ (แสงสว่าง) เป็น อุปนิสสยปัจจัย เวทนาเป็นต้น เป็นสหชชาติปัจจัย. การแล และการเหลียวย่อมปรากฏในความพร้อมเพรียงแห่งปัจจัยเหล่านี้ด้วยประการฉะนี้. ในข้อนั้น ใครคนหนึ่งย่อมแล ใครย่อมเหลียว ฟังทราบ อสัมโมหสัมปชัญญะ แม้ด้วยการพิจารณาเป็นขั้น อายตนะ ธาตุ และปัจจัย ในข้อนี้โดยนี้ด้วยประการฉะนี้.

บทว่า **สมฺมิชฺชิตะ ปริสริเต** ได้แก่ ในการงอและเหยียดของข้อทั้งหลาย. ในบทนั้น มีอธิบายว่า การไม่ทำการงอและเหยียดด้วยอำนาจจิตแล้วกำหนดสิ่งที่เป็นประโยชน์และไม่เป็นประโยชน์ เพราะปัจจัยคือการงอและการเหยียดมือและเท้า แล้วกำหนดสิ่งที่เป็นประโยชน์ ชื่อว่า **สาดอก-สัมปชัญญะ**. ในบทนั้น เมื่อผู้ทิ้งหรือเหยียดมือและเท้านานเกินไป เวทนาย่อมเกิดขึ้นได้. จิตย่อมไม่ได้อารมณ์เดียว กรรณฐานย่อมตกไป ย่อมไม่บรรลुकุณพิเศษ ดังนี้. ก็เมื่องอในเวลาและ เหยียดในเวลาอันควร เวทนาเหล่านั้น

ยอมไม่เกิด. จิตยอมเป็นอารมณ์เดียว กรรมฐานยอมถึงการทรงไว้ ย่อม
บรรลุคุณวิเศษ พึงทราบ การกำหนดสิ่งที่เป็นประโยชน์ และไม่เป็นประโยชน์
อย่างนี้ ด้วยประการฉะนี้.

ก็แม้เมื่อมีประโยชน์ การกำหนดสิ่งอันเป็นสัพปาเยและอสัพปาเย
แล้วกำหนดเอาสิ่งอันเป็นสัพปาเย ชื่อ สัพปาเยสัมปชัญญะ ในข้อนั้น
มีนัยดังต่อไปนี้.

ได้ยินว่า ที่ลานมหาเจดีย์ พวกภิกษุหนุ่มท่องมนต์อยู่. พวกภิกษุณี
สาวพึงธรรมอยู่ข้างหลังภิกษุหนุ่มเหล่านั้น. ในภิกษุเหล่านั้น ภิกษุหนุ่ม
รูปหนึ่งเหยียดมือไปต่องายสังสัคคะ. จึงเป็นคฤหัสถ์ด้วยเหตุตนเอง. ภิกษุ
อีกรูปหนึ่งเมื่อเหยียดเท้า ได้เหยียดไปที่ไฟ ไฟไหม้จาดถึงกระดูก. อีกรูปหนึ่ง
เหยียดไปที่ไม้ปักกรด ถูกอสรพิษขบ. อีกรูปหนึ่งเหยียดไปที่ไม้ปักกรด งู
ปีแก้ว ขบภิกษุนั้น. เพราะฉะนั้น ไม่ควรเหยียดไปในที่เป็นอสัพปาเยเห็น
ปานนี้ ควรเหยียดไปในที่เป็นสัพปาเย. นี้ชื่อว่า สัพปาเยสัมปชัญญะ ใน
ที่นี้.

ก็พึงแสดงโคจรสัมปชัญญะด้วยเรื่องพระมหาเถระ. ได้ยินว่า พระ-
มหาเถระนั่งในที่พักกลางวัน เมื่อพูดกับอันเตวาสิกทั้งหลาย งอมือทันทีแล้ว
วางไว้ในที่เดิมอีก ค่อย ๆ งอ. พวกอันเตวาสิกถามท่านว่า ท่านขอรับ
เพราะเหตุไร ท่านจึงงอมือทันที แล้ววางไว้ในที่เดิม แล้วค่อย ๆ งอเล่า.
พระมหาเถระกล่าวว่า ดูก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ก็เพราะเราเริ่มมนสิการกรรมฐาน
เราไม่เคยปล่อยกรรมฐานแล้วงอมือเลย ก็บัดนี้ เราพูดกับพวกท่าน จึงปล่อย
กรรมฐานงอมือ ฉะนั้น เราจึงวางไว้ในที่เดิมอีก แล้วงอมือ. พวกอันเตวาสิก
กล่าวว่า ท่านขอรับ ดีแล้ว ธรรมดาภิกษุควรเป็นเห็นปานนั้น. การไม่ละ
กรรมฐานแม้ในบพณี พึงทราบว่าเป็นโคจรสัมปชัญญะ ด้วยประการฉะนี้.

ชื่อว่า อตตานิภายใน ไม่มีใครงอหรือเหยียด. ก็การงอและเหยียด ย่อมมิได้ด้วยการชานไปแห่งวาโยธาตุ อันเป็นกิริยาของจิตดังกล่าวแล้ว. จอ การชักมือและเท้าของช่างหูกด้วยสามารถการชักค้าย เพราะฉะนั้น การ กำหนดรู้ ฟังทราบว่าเป็น อสัสมหสัมปชัญญะ ในที่นี้.

ในบทว่า **สัมมาปฏิปัตตจิวรธารณ** นี้ มีอธิบายว่า การใช้สอย ชื่อว่า ทรงไว้ ด้วยสามารถการนุ่งและการห่มสังฆาฏิและจีวร ด้วยสามารถการรับ ภิภษาเป็นต้น แห่งบาตร. ในการทรงสังฆาฏิและจีวรนั้น ประโยชน์มีประการ ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้โดยนัยมีอาทิว่า ผู้ได้อามิส นุ่งห่มก่อนแล้วจึง เทียวไปเพื่อบิณฑบาต เพื่อกำจัด ความหนาว. ดังนี้ชื่อว่า ประโยชน์ ฟังทราบ สาตถกสัมปชัญญะ ด้วยสามารถประโยชน์นั้น. ก็จิวรเนื้อละเอียด เป็นที่ สบายของผู้มีความร้อนเป็นปกติ และผู้ทุพพลภาพ จิวรเนื้อหนาสองชั้นเป็นที่ สบายของผู้มีความหนาวเป็นปกติ ผิดไปจากนั้น ไม่เป็นที่สบายเลย จิวร ชำรุดไม่เป็นที่สบายแก่ใคร ๆ เลย. ด้วยว่า จิวรชำรุดนั้น ทำความกังวลให้ แก่เขาด้วยการให้ผ้าปะเป็นต้น. จิวรที่ควรได้มีประเภทเป็นผ้าขนแกะสองชั้น เป็นต้นก็อย่างนั้น. ด้วยว่าจิวรเช่นนั้นย่อมเป็นการทำอันตรายแก่การนุ่งและ ทำอันตรายแก่ชีวิตของภิกษุรูปหนึ่งในป่าได้. ก็โดยไม่อ้อมค้อมจิวรได้เกิด ด้วยอำนาจมิจจาชีพ มีนิमितตกรรมเป็นต้น (เป็นหมอดู) และอกุศลธรรม ย่อมเจริญยิ่งแก่ผู้เสพ กุศลธรรมย่อมเสื่อมไป จิวรนั้น ไม่เป็นที่สบาย ผิดไป จากนั้นเป็นที่สบาย. ฟังทราบสัปปายสัมปชัญญะในข้อนี้ด้วยสามารถสัปปายะ นั้น และโคจรสัมปชัญญะด้วย สามารถการไม่ละกรรมฐาน. ชื่อว่า อตตานิ ภายใน ไม่มีใคร ๆ ห่มจีวร. แต่การห่มจิวรย่อมมิได้ด้วยการชานไปแห่ง วาโยธาตุ อันเป็นกิริยาของจิตดังที่กล่าวแล้ว. ในการห่มจิวรนั้น แม้จิวรก็ ไม่มีเจตนา แม้กายก็ไม่มีเจตนา จิวรย่อมไม่รู้ว่า เราห่มกาย แม้กายก็ไม่รู้ว่า

เราห่มจีวร ชาติเท่านั้นปกปิดหมุ่ธาตุ คุยในการปกปิดผ้าปานด้วยผ้าจีวร เพราะฉะนั้น ได้จีวรดี ก็ไม่ควรดีใจ ได้จีวรไม่ดี ก็ไม่ควรเสียใจ. จริ่งอยู่ คนบางพวก กระทำสักการะด้วยดอกไม้ของหอม ฐูปและผ้าเป็นต้น ในไม้ กะทิง จอมปลวก เจดีย์และต้นไม้เป็นต้น บางพวกกระทำสักการะด้วย คุถ มูตร เปี้ยกตม และเครื่องประหารคือ ท่อนไม้และศัสตราเป็นต้น จอมปลวกและต้นไม้เป็นต้น ไม่ทำความดีใจด้วยเหตุนี้ อย่างนั้นแหละได้ จีวรดีแล้ว ก็ไม่ควรดีใจ ได้จีวรไม่ดีก็ไม่ควรเสียใจ. พึงทราบ **อสัมโมห- สัมปชัญญะ** ในที่นี้ ด้วยสามารถการพิจารณาอันเป็นไปแล้ว อย่างนี้ ด้วย ประการดังนี้.

แม้ในการทรงบาตร ก็พึงทราบสาเหตุอสัมปชัญญะ ด้วยสามารถ ประโยชน์ที่พึงได้ เพราะการถือบาตรเป็นปัจจัยอย่างนี้ว่า เราจักไม่ถือบาตร หนัก ถือบาตรนี้แล้ว เทียวไปเพื่อบิณฑบาต จักได้ภิกษา. ก็บาตรหนัก ไม่เป็นที่สบายแก่ร่างกายอันผอมและทุพพลภาพ. บาตรที่ล้างไม่ดีจะกระทบตุ่ม สี่ห้าตุ่ม ไม่เป็นที่สบายแก่ใคร ๆ บาตรที่ล้างไม่ดี ไม่ควร ความกังวลย่อมมี แก่ผู้ล้างบาตรนั้น. แต่บาตรสี่แก้วมณี ที่ควรได้ไม่เป็นที่สบาย โดยนัย ที่กล่าวแล้วในจีวรนั้นแล. ก็บาตรได้ที่ได้แล้วด้วยสามารถนิमितตกรรมเป็นต้น อกุศลธรรมย่อมเจริญยิ่งแก่ผู้เสพนั่น กุศลธรรมย่อมเสื่อม บาตรนี้ไม่เป็นที่ สบายโดยส่วนเดียว ผิดไปจากนี้เป็นที่สบาย. พึงทราบสัพปายสัมปชัญญะ ในข้อนี้ด้วยอำนาจสัพปายะนั้น และโคจรสัพปชัญญะด้วยอำนาจ การไม่ละ กรรมฐาน. ชื่อว่า อตฺตาในภายใน ไม่มีใครถือบาตร. ชื่อว่า การถือบาตร ย่อมมีด้วยการชานไปแห่งวาโยธาตุอันเป็นภิกษาของจิตดังกล่าวแล้ว. ในการ ถือบาตรนั้น แม้บาตรก็ไม่มีเจตนา แม้มือก็ไม่มีเจตนา บาตรย่อมไม่รู้ว่ เราถูกมือจับ แม้มือก็ไม่ว่ เราจับบาตร ชาติเท่านั้น ถือเอาหมุ่ธาตุ คุย

ในการถือบาตร อันมีสีจุกไฟ ด้วยคีม. พึงทราบ **อัสสัมโหสัมปชัญญะ** ในที่นี้ด้วยสามารถการพิจารณาอันเป็นไปแล้วอย่างนี้ ด้วยประการฉะนี้.

อีกอย่างหนึ่ง เหมือนมนุษย์ทั้งหลายผู้มีความเอ็นดูเห็นมนุษย์อนาถา ที่อนาถศาลามีมือและเท้าด้วน มีหนองเลือดและเหล่าหนองไหลออกจาก ปากแผล มีแมลงหัวเขียวตอม นำผ้าพันแผลและยาด้วยกระเบื้องเป็นต้น ให้แก่พวกเขา. ในชื่อนั้น ผ้า เนื้อละเอียดถึงแก่บางคน เนื้อหยาบถึงแก่ บางคน ก็กระเบื้องใส่ยา มีสัณฐานดี ถึงแก่บางคน มีสัณฐานไม่ดี ถึงแก่ บางคน พวกมนุษย์อนาถาเหล่านั้น ไม่ดีใจหรือไม่เสียใจในชื่อนั้นเลย. ด้วยว่า ความต้องการของพวกเขา ด้วยผ้าเพียงพันแผลเท่านั้น และด้วยกระเบื้อง เพียงใส่ยาเท่านั้น ฉนั้นใด ภิกษุสำคัญจิวรจุผ้าพันแผล บาตรจุกระเบื้อง ใส่ยา ภิกษาที่ได้ในบาตรจุยาในกระเบื้อง ฉนั้น พึงทราบว่า ภิกษุนี้ เป็นผู้กระทำสัมปชัญญะอันสูงสุด ด้วย **อัสสัมโหสัมปชัญญะ** ในการทรง สังฆาฎิ บาตรและจิวร.

พึงทราบในบทว่า **อลิต** เป็นต้น บทว่า **อลิตเต** ได้แก่ ในการ ฉันทอาหาร. บทว่า **ปีเต** ได้แก่ ในการดื่มมีข้าวยาคุเป็นต้น. บทว่า **ขายิตเต** ได้แก่ ในการเคี้ยวมีแป้งและของเคี้ยวเป็นต้น. บทว่า **สายิตเต** ได้แก่ ในการลืมน้ำผึ้งน้ำอ้อยเป็นต้น. ในบทเหล่านั้น ประโยชน์แม่ ๘ อย่าง ท่าน กล่าวไว้โดยเป็นต้นว่า **เนว ทวาย** ดังนี้ ชื่อว่า ประโยชน์. พึงทราบ สาตถกสัมปชัญญะด้วยสามารถประโยชน์นั้น. ความไม่สำราญมีแก่ผู้ใด ด้วย โภชนะอันใด ในบรรดาโภชนะที่เส้าหมองประณีต ขมและหวานเป็นต้น โภชนะอันนั้นไม่เป็นที่สบายแก่ผู้นั้น. แต่โภชนะอันใดอันได้มาด้วยนิमित- กรรมเป็นต้นและอกุศลธรรมทั้งหลาย ย่อมเจริญยิ่ง กุศลธรรมทั้งหลายย่อม เสื่อมแก่เขาผู้บริโภคาโภชนะชนิดใด โภชนะนั้นไม่เป็นที่สบายโดยส่วนเดียว

ผิดไปจากนั้นเป็นที่สบาย พึงทราบสัพปายสัมปชัญญะในที่นี้ด้วยสามารถ สัพปายะนั้น และโคจรสัมปชัญญะด้วยสามารถการไม่ละกรรมฐานนั้นแล.

ชื่อว่า อัธดาในภายใน ไม่มีใครเป็นผู้บริโภค. ก็กรรมดาการรับบาตร ย่อมมีด้วยสามารถการชานไปแห่งวาโยธาตุ อันเป็นกิริยาของจิตมีประการ ดังกล่าวแล้ว กรรมดาการหยังมือลงในบาตรย่อมมี ด้วยการชานไปแห่ง วาโยธาตุอันเป็นกิริยาของจิต. การปั้นก้อนข้าว การยกก้อนข้าว และการ อ้าปากย่อมมีด้วยการชานไปแห่งวาโยธาตุ อันเป็นกิริยาของจิต. ใคร ๆ ย่อม ไม่เปิดประตูกว้างด้วยกุญแจ ไม่จ้างด้วยเครื่องยนต์ได้. การวางคำข้าวไว้ใน ปาก ฟันข้างบนทำหน้าที่เป็นสาก ฟันข้างล่างทำหน้าที่เป็นครก และลิ้นทำ หน้าที่เป็นมือ ย่อมมีได้ด้วยการชานไปแห่งวาโยธาตุอันเป็นกิริยาของจิต. น้ำลายน้อยย่อมเปื้อนโภชนะนั้นที่ปลายลิ้นนั้น น้ำลายมากย่อมเปื้อนที่โคนลิ้น.

โภชนะนั้นกลิ้งลอกจากไปมาด้วยมือคือลิ้น ในครกคือฟัน คือฟัน เบื้องล่าง ชุ่มด้วยน้ำคือน้ำลาย บดด้วยสากคือฟันเบื้องบน ไม่มีใคร ๆ เอากระจำ หรือทัพพิสอดเข้าไปในภายในได้ ย่อมเข้าไปด้วยวาโยธาตุเทียว เข้าไปแล้ว ๆ ก็ไม่มีใครปูฟางรองรับไว้ได้ ตั้งอยู่ด้วยวาโยธาตุเทียว ตั้งอยู่ แล้ว ๆ ก็ไม่มีใครตั้งเตาหุงต้มได้ หุงต้มด้วยธาตุไฟเทียว หุงต้มแล้ว ๆ ก็ไม่มีใครนำออกข้างนอกได้ ด้วยกระบองหรือไม้เท้าได้ ออกด้วยวาโยธาตุ เทียว.

ด้วยประการฉะนี้ วาโยธาตุ ย่อมนำไปยั้ง นำไปล่วงวิเศษทรงไว้ เปลี่ยนแปลง บัดแห่ง และนำออก ปฐวีธาตุ ทรงไว้ เปลี่ยนแปลง บดและแห่ง. อาโปธาตุ ย่อมชุ่มน้ำ รักษาความสด. เตโชธาตุเผาสิ่งทีเข้าไป ในภายใน อากาศธาตุ เป็นทางไป วิญญาณธาตุ อาศัยการประกอบชอบ

ในชาตุนั้น ย่อมผูกใจไว้ ฟังทราบ อสัมโมหสัมปชัญญะ ในที่นี้ด้วย
สามารถพิจารณาอันเป็นไปแล้ว อย่างนั้นด้วยประการฉะนี้.

อีกอย่างหนึ่ง ฟังทราบอสัมโมหสัมปชัญญะในที่นี้ เพราะการพิจารณา
ความเป็นของปฏิภูม ๑๐ อย่างนี้คือ เพราะการไป เพราะการแสวงหา เพราะ
การบริโภค เพราะที่อาศัย เพราะการฝัง เพราะไม่ย่อ เพราะย่อแล้ว
เพราะผล เพราะความไหลออก เพราะความเปื้อน.

บทว่า อัจจารปัสสาวกมุเม ได้แก่ในการถ่ายอุจจาระปัสสาวะ.
หึ่งย่อมไหลจากทั่วตัวของผู้ไม่ถ่ายอุจจาระปัสสาวะเมื่อถึงเวลา ตาทั้งสอง
ย่อมหมุน จิตไม่แน่วแน่ โรคอื่นย่อมเกิด แต่ทั้งหมดคนนั้นย่อมไม่มีแก่ผู้ถ่าย
นี้เป็นอธิบาย ในบทนี้ ฟังทราบสาตถกสัมปชัญญะด้วยสามารถแห่งความนั้น.
ก็เมื่อภิกษุถ่ายอุจจาระปัสสาวะไม่เป็นที่ยอมเป็นอาบัติ เสื่อมยศ แม้อันตราย
ถึงชีวิตย่อมมี เมื่อถ่ายในที่สมควรทั้งหมดคนนั้นย่อมไม่มี นี้เป็นที่สบายในข้อนี้
ด้วยประการฉะนี้. ฟังทราบสัปปายสัมปชัญญะด้วยสามารถแห่งสัปปายะนั้น
และโคจรสัมปชัญญะด้วยสามารถการไม่ละกรรมฐานนั้นแล. ชื่อว่า อตตนาใน
ภายใน ไม่มีถ่ายอุจจาระปัสสาวะ. ก็การถ่ายอุจจาระปัสสาวะย่อมมีด้วยการ
ชานไปแห่งวาโยธาตุอันเป็นกิริยาของจิตเท่านั้น. เหมือนอย่างว่า เมื่อฝีหัวแก่
เพราะหัวฝีแตกหนองและเลือดย่อมไหลออกโดยไม่ต้องการ ฉันใด และเหมือน
อย่างว่า น้ำไหลออกจากภาชนะน้ำเต็มเปี่ยม โดยไม่ต้องการ ฉันใด อุจจาระ
ปัสสาวะที่สั่งสมไว้ในกะเพาะอาหารและกะเพาะปัสสาวะถูกแรงลมบีบคั้นย่อม
ไหลทั้ง ๆ ที่ไม่ปรารถนา.

ส่วนอุจจาระปัสสาวะนี้นั้น เมื่อออกไปอย่างนั้น มิได้เป็นของตน
มิได้เป็นของชนเหล่าอื่น ของภิกษุนั้น เป็นแต่เพียงการไหลออกจากสรีระ
อย่างเดียว. ถามว่า เหมือนอะไร. ตอบว่า เหมือนเมื่อคนทิ้งน้ำเก่าจาก

หม้อน้ำ น้ำนั้นมิได้เป็นของตน มิได้เป็นของชนเหล่าอื่น เป็นแต่เพียง
สำหรับใช้สอยอย่างเดียวกันเท่านั้น อสัมโมหสัมปชัญญะ ในข้อนี้ ฟังทราบ
ด้วยสามารถแห่งการพิจารณาอันเป็นไปแล้ว ด้วยประการฉะนี้.

ฟังทราบอธิบายในบทว่า คต ศัพท์เป็นต้น บทว่า คเต คือ
ในการเดิน. บทว่า จิต คือในการยืน. บทว่า นิสินฺเน คือในการนั่ง.
บทว่า สุตเต คือในการนอน. บทว่า ชากริต คือในการตื่น. บทว่า
ภาสิต คือในการพูด. บทว่า ตฺนฺหิภาเว คือในการไม่พูด.

ก็ในอิริยาบถนี้ ภิกษุรูปใด เดินหรือจงกรมนานแล้ว ในกาลต่อมา
ขึ้นพิจารณาเห็นอยู่อย่างนั้นว่า รูปธรรมและอรูปธรรม อันเป็นไปแล้วในเวลา
จงกรม ก็ดับในที่นี้แล้ว ดังนี้. นี้ชื่อว่าทำความรู้สึกตัวในการเดิน.

ภิกษุรูปใด เมื่อทำการสาธยาย ตอบปัญหา หรือมนสิการถึงกัมมัฏฐาน
ยืนนานแล้ว ในกาลต่อมานั่งพิจารณาเห็นอยู่อย่างนั้นว่า รูปธรรมและอรูปธรรม
อันเป็นไปแล้ว ในเวลาขึ้น ก็ดับในที่นี้แล้ว ดังนี้. นี้ชื่อว่าทำความรู้สึกตัว
ในการยืน.

ภิกษุรูปใด นั่งนานด้วยสามารถแห่งการทำสาธยายเป็นต้น ในกาล
ต่อมา นั่งพิจารณาเห็นอยู่อย่างนั้นว่า รูปธรรมและอรูปธรรม อันเป็นไปแล้ว
ในเวลา นั่ง ก็ดับในที่นี้แล้ว ดังนี้. นี้ชื่อว่าทำความรู้สึกตัวในการนั่ง.

ส่วนภิกษุรูปใด เมื่อนอนทำการสาธยาย หรือมนสิการถึงกัมมัฏฐาน
หลับไป ในกาลต่อมา ลุกขึ้นพิจารณาเห็นอยู่อย่างนั้นว่า รูปธรรมและอรูปธรรม
อันเป็นไปแล้ว ในเวลานอน ก็ดับในที่นี้แล้ว ดังนี้. นี้ชื่อว่าทำความรู้สึกตัว
ในการหลับและการตื่น. ด้วยว่า ความไม่เป็นไปแห่งจิตที่สำเร็จด้วยกิริยา
ชื่อว่า หลับ ที่เป็นไปชื่อว่า ตื่น ด้วยประการฉะนี้.

ส่วนภิกษุรูปใด เมื่อพูด ย่อมพูดมีสติสัมปชัญญะว่า ชื่อว่า เสียงนี้
ย่อมเกิดเพราะอาศัยริมฝีปาก เพราะอาศัยฟัน ลิ้นและเพดาน และเพราะ
อาศัยความประกอบแห่งจิต อันสมควรแก่เสียงนั้น ก็หรือทำการสาธยายหรือ
กล่าวธรรม ให้เปลี่ยนกัมมัญฐาน หรือตอบปัญหาตลอดกาลนานแล้ว ในกาล
ต่อมา ก็นั่งพิจารณาเห็นอยู่อย่างนี้ว่า รูปธรรมและอรูปรธรรมอันเกิดขึ้นแล้ว
ในเวลาพูด ก็ดับในที่นี้แล้ว ดังนี้. นี้ชื่อว่า ทำความรู้สีกตัวในการพูด.

ภิกษุรูปใดนั่ง ทำในใจถึงธรรม หรือกัมมัญฐานแล้วตลอดกาลนาน
ในกาลต่อมา ย่อมพิจารณาเห็นอย่างนั้นว่า รูปธรรมและอรูปรธรรมอันเป็นไปแล้ว
ในเวลานั่ง ก็ดับในที่นี้แล้ว ดังนี้. เมื่อความเป็นไปแห่งอุปาทารูปมีอยู่
ชื่อว่า พูด. เมื่อไม่มีอยู่ ชื่อว่า เป็นผู้นั่ง ดังนี้. นี้ชื่อว่า ทำความรู้สีกตัว
ในความนั่งด้วยประการฉะนี้. ในข้อนี้เป็นอสัมโมหสัมปชัญญะ ความรู้สีกตัว
พึงทราบด้วยสามารถแห่งอสัมโมหสัมปชัญญะนั้นแล. ในพระสูตรนี้ พระผู้มี
พระภาคเจ้าตรัสสัมปชัญญะคลุกเคล้าด้วยสติปัญฐานว่า เป็นบุพภาค ดังนี้.

จบอรรถกถาสติสูตรที่ ๒.

๓. ภิกขุสูตร

ว่าด้วยการเจริญสติปัฏฐาน ๔ โดยส่วน ๓

[๖๘๕] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้กรุงสาวัตถี ครั้งนั้น ภิกขุรูปหนึ่ง เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

[๖๘๖] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอประทานพระวโรกาส ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าโปรดแสดงธรรมโดยย่อแก่ข้าพระองค์ ที่ข้าพระองค์ได้ฟังแล้ว ฟังเป็นผู้ๆ เดียวหลักออกจากหมู่ ไม่ประมาท มีความเพียร มีใจเด็ดเดี่ยว เกิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ก็โมฆบุรุษบางพวกในโลกนี้ ย่อมเชอเชิญเราอย่างนั้นเหมือนกัน และเมื่อเรากล่าวธรรมแล้ว ย่อมสำคัญเราว่าเป็นผู้ควรติดตามไปเท่านั้น

ภิกขุทั้งหลายวิงวอนว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าโปรดแสดงธรรมโดยย่อแก่ข้าพระองค์ ขอพระสุตเจ้าโปรดแสดงธรรมโดยย่อแก่ข้าพระองค์ แม้โฉน ข้าพระองค์พึงรู้ทั่วถึงเนื้อความแห่งภายิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า แม้โฉน ข้าพระองค์พึงเป็นทายาทแห่งภายิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า.

[๖๘๗] พ. คุณก่อนภิกษุ เพราะเหตุที่นั่นแหละ เธอจงยังเบื้องต้นในกุศลธรรมให้บริสุทธิ์ก่อน. เบื้องต้นของกุศลธรรมคืออะไร. คือ สติที่บริสุทธิ์ดี และความเห็นตรง. เมื่อใด สติของเธอจักบริสุทธิ์ดี และความเห็นของเธอ

จักรตรง. เมื่อนั้น เธออาศัยศีล ตั้งอยู่ในศีลแล้ว พึงเจริญสติปัญญา ๔ โดยส่วน ๓. สติปัญญา ๔ เป็นไฉน.

[๖๘๘] คู่ก่อนภิกษุ เธอจงพิจารณาเห็นกายในกายภายในอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย ๑ จงพิจารณาเห็นกายในกายภายนอกอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย ๑ จงพิจารณาเห็นกายทั้งภายในภายนอกอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย ๑ จงพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาภายในอยู่... จงพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาภายนอกอยู่... จงพิจารณาเห็นเวทนาทั้งภายในและภายนอกอยู่... จงพิจารณาเห็นจิตในจิตภายในอยู่... จงพิจารณาเห็นจิตในจิตภายนอกอยู่... จงพิจารณาเห็นจิตใจจิตทั้งภายในภายนอกอยู่... จงพิจารณาเห็นธรรมในธรรมภายในอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย ๑ จงพิจารณาเห็นธรรมในธรรมภายนอกอยู่ ๑ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย ๑ จงพิจารณาเห็นธรรมทั้งภายในภายนอกอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย ๑.

[๖๘๙] คู่ก่อนภิกษุ เมื่อใด เธออาศัยศีล ตั้งอยู่ในศีลแล้ว จักเจริญสติปัญญา ๔ เหล่านี้ โดยส่วน ๓ อย่างนั้น. เมื่อนั้น เธอพึงหวังความเจริญในกุศลธรรมทั้งหลายอย่างเดียว ตลอดคืนหรือวันอันจักมาถึง ไม่มี ความเสื่อมเลย.

[๖๙๐] ครั้งนั้น ภิกษุนั้นชื่นชม ยินดีภายิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า ลุกจากอาสนะ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า กระทำประทักษิณแล้วหลีกไป เธอเป็นผู้ ๆ เดียว หลีกออกจากหมู่ ไม่ประมาท มีความเพียร มีใจเด็ดเดี่ยว

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค เล่ม ๕ ภาค ๑ - หน้าที่ 381

ไม่นานนัก ก็ทำให้แจ้งซึ่งที่สุดแห่งพรหมจรรย์อันยอดเยี่ยม ซึ่งกุลบุตรทั้งหลาย
ผู้ออกบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการนั้น ด้วยปัญญาอันยิ่งด้วยตนเอง
ในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่รู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ
ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนั้นมิได้มี ก็แลภิกษุนั้นได้เป็นพระ-
อรหันตองค์หนึ่ง ในจำนวนพระอรหันต์ทั้งหลาย.

จบภิกขุสูตรที่ ๓

อรรถกถาภิกขุสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในภิกขุสูตรที่ ๓.

บทว่า **เอวมเว ปนิเชกฺขเจ** ความว่า ได้ยินว่า ภิกษุนั้น ให้
บอกกัมมัญฐานแล้ว ย่อมเที่ยวไปข้างโน้นข้างนี้ ไม่ตามประกอบกายวิเวก.
เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงข่มภิกษุนั้น จึงตรัสอย่างนี้.
บทว่า **ตสุมา** ได้แก่ เพราะเธอย่อมขอเทศนาโดยสังเขป. บทว่า **ทัญฺจิ**
ได้แก่ ความเห็นว่าสัตว์มีกรรมเป็นของ ๆ ตน.

จบอรรถกถาภิกขุสูตรที่ ๓

๔. โกสลสูตร

ว่าด้วยการเจริญสติปัฏฐาน ๔

[๖๕๑] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พรหมณคาม ชื่อโกสล ในแคว้นโกสล ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย ฯลฯ แล้วได้ตรัสพระพุทธานุญาตนี้ว่า คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุทั้งหลายที่เป็นผู้มาใหม่ บวชยังไม่นาน เพิ่งมาสู่ธรรมวินัยนี้ อันเธอทั้งหลาย พึงให้สมาทาน พึงให้ตั้งอยู่ พึงให้ดำรงมั่นในการเจริญสติปัฏฐาน ๔. สติปัฏฐาน ๔ เป็นไฉน.

[๖๕๒] มาเถิด ผู้มีอายุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงพิจารณาเห็นกาย ในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีธรรมเอกผุดขึ้น มีจิตผ่องใส มีจิตตั้งมั่น มีจิตมีอารมณ์เดียว เพื่อรู้กายตามความเป็นจริง. จงพิจารณา เห็นเวทนาในเวทนาอยู่... เพื่อรู้เวทนาตามความเป็นจริง. จงพิจารณาเห็นจิต ในจิตอยู่... เพื่อรู้จิตตามความเป็นจริง. จงพิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีธรรมเอกผุดขึ้น มีจิตผ่องใส มีจิตตั้งมั่น มีจิตมีอารมณ์เดียว เพื่อรู้ธรรมตามความเป็นจริง.

[๖๕๓] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้ภิกษุทั้งหลายที่ยังเป็นเสขะ ยังไม่ บรรลุอรหัตต์ บรรลุนาคามเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยม ก็ย่อมพิจารณาเห็น กายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีธรรมเอกผุดขึ้น มีจิตผ่องใส มีจิตตั้งมั่น มีจิตมีอารมณ์เดียว เพื่อกำหนดรู้กาย. ย่อมพิจารณาเห็นเวทนา ในเวทนาอยู่...เพื่อกำหนดรู้เวทนา. ย่อมพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่... เพื่อกำหนดรู้จิต. ย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ

มีธรรมเอกผุดขึ้น มีจิตผ่องใส มีจิตตั้งมั่น มีจิตมีอารมณ์เดียว เพื่อกำหนด
รู้ธรรม.

[๖๕๔] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้ภิกษุทั้งหลายที่เป็นอรหัตตจิตตาสพ
อยู่จบพรหมจรรย์ ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระลงแล้ว มีประโยชน์
ตนถึงแล้วโดยลำดับ สิ้นสังโยชน์ที่จะนำไปสู่ภพแล้ว หลุดพ้นแล้วเพราะรู้
โดยชอบ ก็ย่อมพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ
มีธรรมเอกผุดขึ้น มีจิตผ่องใส มีจิตตั้งมั่น มีจิตมีอารมณ์เดียว พราจาก
กายแล้ว. ย่อมพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่... พราจากเวทนาแล้ว.
ย่อมพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่... พราจากแล้ว. ย่อมพิจารณาเห็นธรรม
ในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีธรรมเอกผุดขึ้น มีจิตผ่องใส
มีจิตตั้งมั่น มีจิตมีอารมณ์เดียว พราจากธรรมแล้ว.

[๖๕๕] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุทั้งหลายที่เป็นผู้มาใหม่ บวชยัง
ไม่นาน เพิ่งมาสู่ธรรมวินัยนี้ อันเธอทั้งหลายพึงให้สมาทาน พึงให้ตั้งอยู่
พึงให้ดำรงมั่นในการเจริญสติปัฏฐาน ๘ เหล่านี้.

จบโกสลสูตรที่ ๔

อรธกถาโกสลสูตร

ฟังทราบวินิจฉัยในโกสลสูตรที่ ๔.

บทว่า **ธมฺมวินโย** ความว่า บททั้ง ๒ ว่า **ธรรมหรือวินัยนั้น** เป็นชื่อของสัตตศาสนาเท่านั้น. บทว่า **สมาทเปตพฺพา** ได้แก่ อันเธอทั้งหลาย ฟังให้ถือเอา. บทว่า **เอโกทิกฺขตา** ได้แก่ ความเป็นผู้มีจิตสงบด้วยขณิกสมาธิ. บทว่า **สมาหิตา เอกกฺขจิตฺตา** ความว่า มีจิตตั้งมั่นโดยชอบ และมีจิต มีอารมณ์เดียว ด้วยสามารถอุปจาระและอัปปนา. ในสูตรนี้ สติปัญญาอัน ภิภุขุใหม่ทั้งหลายและพระจีณาสพทั้งหลายเจริญแล้ว เป็นบุพภาค. พระเสขะ ๗ จำพวกเจริญแล้ว เป็นมิสสกะคลุกเคล้ากัน.

จบอรธกถาโกสลสูตรที่ ๔

๕. อกุศลราติสูตร *

กองอกุศล ๕

[๖๘๖] สาวตถิณิทาน. ณ ที่นั้นแล ฯลฯ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัส พระพุทธภาษิตนี้ว่า **คฺวก่อนภิกษุทั้งหลาย** เมื่อจะกล่าวว่อกองอกุศล จะกล่าว ให้ถูก ต้องกล่าวถึงนิรณ ๕. เพราะว่อกองอกุศลทั้งสิ้นนี้ ได้แก่นิรณ ๕. นิรณ ๕ เป็นไฉน. คือกามฉันทนิรณ ๑ พยาบาทนิรณ ๑ ถีนมิทร นิรณ ๑ อุทฺธจกุกุกุจนิรณ ๑ วิจิจจณานิรณ ๑. **คฺวก่อนภิกษุทั้งหลาย**

* สูตรที่ ๕ ไม่มีอรธกถาแก้

เมื่อจะกล่าววาทองกุศลจะกล่าวให้ถูก ต้องกล่าวถึงนิวรรณ์ ๕ เหล่านี้. เพราะ
ทองกุศลทั้งสิ้นนี้ได้แก่นิวรรณ์ ๕.

[๖๘๗] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อจะกล่าววาทองกุศล จะกล่าวให้ถูก
ต้องกล่าวถึงสติปัญญา ๔. เพราะว่าทองกุศลทั้งสิ้นนี้ ได้แก่ สติปัญญา ๔.
สติปัญญา ๔ เป็นไฉน. ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมพิจารณาเห็นกายในกายอยู่
มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ พึงกำจัดอภิชณาและโทมนัสในโลกเสีย
ย่อมพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่. ย่อม
พิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ พึงกำจัด
อภิชณาและโทมนัสในโลกเสีย. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อจะกล่าววาทองกุศล
จะกล่าวให้ถูก ต้องกล่าวถึงสติปัญญา ๔. เพราะว่าทองกุศลทั้งสิ้นนี้ ได้แก่
สติปัญญา.

จบอภิสตราสูตรที่ ๕

๖. สกนัคคีสูตร

ว่าด้วยอารมณ์โคจร

[๖๘๘] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรื่องเคยมีแล้ว เขี้ยวโฉบลงจับนกมุลโตโดยรวดเร็ว ครั้งนั้น นกมุลโตกำลังถูกเขี้ยวนำไป ได้รำพันอย่างนี้ว่า เราเป็นผู้อัปโชค มีบุญน้อย ที่เที่ยวไปในถิ่นของผู้อื่น อันมิใช่ถิ่นหากิน. ถ้าวันนี้ เราไปเที่ยวในถิ่นอันเป็นของบิดาตน ซึ่งควรเที่ยวไปไซ้ร้ เขี้ยวตัวนี้เราอาจต่อสู้ได้.

เขี้ยวจึงถามว่า แน่ะนกมุลโต ก็ถิ่นซึ่งเป็นของบิดาตน อันเป็นที่หากินของเจ้าเป็นเช่นไร.

นกมุลโตตอบว่า คือ ที่ ๆ มีก้อนดิน ซึ่งเขาทำการไถไว้.

ครั้งนั้น เขี้ยวหยิ่งในกำลังของตน อวดอ้างกำลังของตน ปล่ยนกมุลโตไป พร้อมด้วยบอกว่า เจ้าจงไปเถิด นกมุลโต เจ้าจะไปแม้ในที่นั้นก็ไม่พ้นเราได้. นกมุลโตจึงไปยังที่ ๆ มีก้อนดินซึ่งเขาทำการไถไว้ ขึ้นสู่ก้อนใหญ่ ยืนทำเขี้ยวอยู่ว่า แน่ะเขี้ยว บัดนี้ท่านจงมาจับเราเถิด แน่ะเขี้ยว บัดนี้ท่านจงมาจับเราเถิด. ครั้งนั้น เขี้ยวหยิ่งในกำลังของตน อวดอ้างในกำลังของตน จึงห่อปีกทั้ง ๒ โฉบนกมุลโตโดยรวดเร็ว. ครั้งใด นกมุลโตรู้ว่าเขี้ยวนี้โฉบลงมาเร็วจะจับเรา ครั้งนั้น ก็หลบเข้าซอกดินนั่นเอง. เขี้ยวยังอกให้กระแทกดิน (ตาย) ในที่นั้นเที่ยว ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรื่องนกมุลโตเที่ยวไปในถิ่นอื่น อันมิใช่ถิ่นหากิน ย่อมเป็นเช่นนี้แล.

[๖๕๕] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุที่นั่นแหละ เธอทั้งหลายอย่า
เที่ยวไปในอารมณ์อื่น อันมิใช่โคจร. เมื่อเธอทั้งหลายเที่ยวไปในอารมณ์อื่น
อันมิใช่โคจร มารจักได้ช่อง มารจักได้อารมณ์. ก็อารมณ์อื่นอันมิใช่โคจร
ของภิกษุ คืออะไร. คือ กามคุณ ๕. กามคุณ ๕ เป็นไฉน. คือ รูปอัน
พึงรู้ด้วยจักขุ อันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ น่ารัก ชักให้ใคร่ ชวน
ให้กำหนด เสียงที่พึงรู้ด้วยโสต...กลิ่นที่พึงรู้ด้วยฆานะ...รสที่พึงรู้ด้วยชิวหา.
โผฏฐัพพะที่พึงรู้ด้วยกาย อันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ น่ารัก ชักให้
ใคร่ ชวนให้กำหนด. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้ คือ อารมณ์อื่น มิใช่โคจร
ของภิกษุ.

[๗๐๐] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงเที่ยวไปในอารมณ์ ซึ่ง
เป็นของบิดาตน อันเป็นโคจร เมื่อเธอทั้งหลายเที่ยวไปในอารมณ์ ซึ่งเป็น
ของบิดาตน อันเป็นโคจร มารจักไม่ได้ช่อง มารจักไม่ได้อารมณ์. ก็อารมณ์
อันเป็นของบิดา อันเป็นโคจร คืออะไร. คือสติปัฏฐาน ๔. สติปัฏฐาน ๔
เป็นไฉน. ภิกษุในธรรมวินัย ย่อมพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร
มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย ย่อมพิจารณาเห็น
เวทนาในเวทนาอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นในจิตอยู่... ย่อมพิจารณาเห็น
ธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัส
ในโลกเสีย คุก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้คือ อารมณ์ซึ่งเป็นของบิดาตน อันเป็น
โคจรของภิกษุ.

จบสกุณคัมภีร์ที่ ๖

อรรถกถาสกฺขนิสฺสูตร

ฟังทราบวินิจฉัยในสกฺขนิสฺสูตรที่ ๖.

บทว่า สกฺขนิสฺสู ได้แก่ ชื่อว่า สกฺขนิสฺสู เพราะอรรถว่า ฆ่านก. คำนั้นเป็นชื่อของเหยี่ยว. บทว่า สหสา อชฺฌปฺปตฺตา ได้แก่ โฉบลง โดยเร็ว เพราะความโลภ. บทว่า อลฺกฺจิกา ได้แก่เป็นผู้หมดสิริ. บทว่า อปฺปปฺปญฺญา แปลว่า เป็นผู้มีบุญน้อย. บทว่า สจฺจชฺช มยฺย ตตฺตบฺทเป็น สจฺจ อชฺช มยฺย ถ้าวันนี้เรา. บทว่า นจฺจกฺกฏฺฐกรณฺณ ได้แก่ การทำนา ด้วยไถ คือไถใหม่ๆ อธิบายว่าทำนา. บทว่า เสนฺตุฏฺฐจฺจานํ แปลว่า ที่แตก ระแหง. บทว่า อวาทมาณา คือเหยี่ยวเมื่อเหยี่ยว อธิบายว่า กล่าวสรรเสริญ กำลังของตนด้วยดี. บทว่า มหฺนตฺติ เสนฺตุ อภิริทฺติวา ความว่า นกมูลไถ กำหนดที่ก่อนดิน ๓ ก้อน ตั้งอยู่ โดยสัจฐานดังเตาไฟว่า เมื่อเหยี่ยวบิน มาข้างนี้เราจักหลีกไปข้างโน้น เมื่อบินมาข้างโน้น เราจักหลีกไปข้างนี้ ดังนี้ ขึ้นก่อนดินก้อนหนึ่ง ในก่อนดิน ๓ ก้อนเหล่านั้น ยืนทำอยู่. บทว่า สนฺชชชฺช ได้แก่ หลบปีกคุดจู่อก คือตั้งไว้ด้วยดี. บทว่า พหุ อากฺโต โข มยฺยัย ความว่า นกมูลไถรู้ว่าเหยี่ยวนี้มาสู่ที่ไกลกว่าเพื่อต้องการเรา บัดนี้จักจับเรา ไม่ให้เหลือแต่เนื้อ ดังนี้ จึงหลบเข้าไปในระหว่างดินนั้นแล คล้ายน้ำอ้อยบ ดิดอยู่ที่พื้น. บทว่า อูริ ปจฺจิตาเพสิ ความว่า เหยี่ยวเมื่อไม่สามารถดำรง ความเร็วไว้ได้ เพราะเล่นไปด้วยคิดว่า เราจักจับตัดหัวของนกมูลไถครั้งเดียว กระแทกอกที่ดินนั้น ในทันใดนั่นเอง หัวใจของมันแตกแล้ว ครั้งนั้น นก มูลไถรำเรงยินดี ว่าเราเห็นหลังของศัตรู ดังนี้ จึงเดินไปมาตรงหัวใจ ของเหยี่ยวนั้น.

จบอรรถกถาสกฺขนิสฺสูตรที่ ๖

๗. มัคกสูตร

ว่าด้วยอารมณ์อันมิใช่โคจร

[๗๐๑] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ถิ่นแห่งขุนเขาชื่อหิมพานต์ อันไปได้ยากขรุขระ ไม่เป็นที่เที่ยวไปทั้งของฝูงลิงทั้งของหมู่มนุษย์ มีอยู่. ถิ่นแห่งขุนเขาชื่อหิมพานต์ อันไปได้ยาก ขรุขระ เป็นที่เที่ยวไปของฝูงลิงเท่านั้น ไม่ใช่ของหมู่มนุษย์ มีอยู่. ภูมิภาคแห่งขุนเขาชื่อหิมพานต์ ราบเรียบ นำรื่นรมย์ เป็นที่เที่ยวไปทั้งของฝูงลิงทั้งของหมู่มนุษย์ มีอยู่. ณ ที่นั้น พวกพรานวางดั่งไว้ในทางเดินของฝูงลิงเพื่อดักลิง. ในลิงเหล่านั้น ลิงเหล่าใดไม่โง่ ไม่ลอกแตก ลิงเหล่านั้น เห็นดั่งนั้น ย่อมหลีกเลี่ยง. ส่วนลิงใดโง่ ลอกแตก ลิงตัวนั้นเข้าไปใกล้ทั้งนั้นเอามือจับ มือก็ติดดั่ง มันจึงเอามือข้างที่สองจับ ด้วยคิดว่า จักปลดมือออก มือข้างที่สองติดดั่งอีก มันจึงเอาเท้าจับ ด้วยคิดว่า จักปลดมือทั้งสองออก เท้าก็ติดดั่งอีก มันจึงเอาเท้าข้างที่สองจับ ด้วยคิดว่า จักปลดมือทั้งสองและเท้าออก เท้าที่สองติดดั่งอีก มันจึงเอปากกัด ด้วยคิดว่า จักปลดมือทั้งสองและเท้าทั้งสองออก ปากก็ติดดั่งอีก. ลิงตัวนั้นถูกตรึง ๕ ประการอย่างนี้แล นอนถอนใจ ถึงความพินาศ ถึงความฉิบหายแล้ว อันพรานจะพึงกระทำได้ตามความปรารถนา. พรานแทงลิงตัวนั้นแล้ว จึงดึงออกทิ้งไว้ในที่นั้นเอง ไม่ปล่อยไป หลีกไปตามความปรารถนา. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เรื่องลิงเที่ยวไปในถิ่นอื่น อันมิใช่ที่ควรเที่ยวไปย่อมเป็นเช่นนี้แหละ.

[๗๐๒] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนี้แหละ เธอทั้งหลายว่าเที่ยวไปในอารมณ์อื่น อันมิใช่โคจร เมื่อเธอทั้งหลายเที่ยวไปในอารมณ์อื่น

อันมิใช่โคจร มารจักได้ช่อง มารจักได้อารมณ์. ก็อารมณ์อื่นอันมิใช่โคจรของ
ภิกษุคืออะไร. คือ กามคุณ ๕. กามคุณ ๕ เป็นไฉน. คือ รูปที่พึงรู้ด้วย
จักขุ อันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ น่ารัก ชักให้ใคร่ ชวนให้กำหนด
เสียงที่พึงรู้ด้วยโสต...กลิ่นที่พึงรู้ด้วยฆานะ...รสที่พึงรู้ด้วยชิวหา...โณภูฏัพพะ
ที่พึงรู้ด้วยกาย อันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ น่ารัก ชักให้ใคร่ ชวน
ให้กำหนด คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้ คือ อารมณ์อื่นอันมิใช่โคจรของภิกษุ.

[๗๐๓] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงเที่ยวไปในอารมณ์ซึ่ง
เป็นของบิดาตน อันเป็นโคจร เมื่อเธอทั้งหลายเที่ยวไปในอารมณ์ซึ่งเป็นของ
บิดาตน อันเป็นโคจร มารจักไม่ได้ช่อง มารจักไม่ได้อารมณ์. ก็อารมณ์
อันเป็นของบิดาตน อันเป็นโคจรของภิกษุ คืออะไร. คือ สติปัญญา ๔.
สติปัญญา ๔ เป็นไฉน. ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมพิจารณาเห็นกายในกายอยู่
มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ พึงกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย
ย่อมพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่...ย่อม
พิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัด
อภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้ คือ อารมณ์ซึ่งเป็นของ
บิดาตน อันเป็นโคจรของภิกษุ.

จบมกกกุสุตรที่ ๗

อรรถกถามักกสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในมักกสูตรที่ ๗.

บทว่า **ทุกคา** แปลว่า ไปยาก. บทว่า **จารี** แปลว่า เป็นที่
เที่ยว. บทว่า **เลปี โอทฺเทนุติ** ความว่า พวกพรานทำดั่งผสมด้วยยาง
ต้นไทรย่อยเป็นต้น กำหนดว่า ที่นั้นๆ เป็นที่เดินประจำของพวกลิง ดังนี้
แล้ววางไว้ที่กิ่งต้นไม้เป็นต้น. บทว่า **ปญฺโจทฺทิตโต** ความว่า ลิงถูกตรึง
ในที่ทั้ง ๕ เหมือนสาแหรกอันตนสอดไม้คานเข้าไปแล้ว จับไว้จะนั้น. บทว่า
ณฺหิ เสติ ได้แก่ นอนถอนใจอยู่.

จบอรรถกถามักกสูตรที่ ๗

๘. สุตสูตร

ว่าด้วยการสำเหนียกและไม่สำเหนียกนิमित

[๗๐๔] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนพ่อครัวผู้เขลา ไม่ฉลาด
เลียบแหลม บำรุงพระราชาหรือมหาอำมาตย์ของพระราชาด้วยสุปะต่างชนิด
มีรสเปรี้ยวจัดบ้าง ขมจัดบ้าง เผ็ดจัดบ้าง หวานจัดบ้าง มีรสเฝื่อนบ้าง
ไม่เฝื่อนบ้าง เค็มบ้าง จืดบ้าง. พ่อครัวนั้น... ไม่สังเกตรสอาหารของตน
ว่า วันนี้ ภัตและสุปะของเราชนิดนี้ท่านชอบใจ หรือท่านรับสุปะนี้ หรือ
ท่านหยิบสุปะนี้มาก หรือท่านชมสุปะนี้ วันนี้ ภัตและสุปะของเรา มีรสเปรี้ยว
จัด ท่านชอบใจ หรือท่านรับสุปะมีรสเปรี้ยวจัด หรือท่านหยิบเอาสุปะมีรส

เปรี้ยวจัดมาก หรือท่านชมสุปะมีรสเปรี้ยวจัด วันนี้ ภัตและสุปะของเรามีรส
ขมจัด... มีรสเผ็ดจัด... มีรสหวานจัด... มีรสเพื่อน... มีรสไม่เพื่อน
... มีรสเค็ม... วันนี้ ภัตและสุปะของเรามีรสจืดท่านชอบใจ หรือท่าน
รับสุปะมีรสจืด หรือท่านหยิบเอาสุปะมีรสจืดมาก หรือท่านชมสุปะมีรสจืด
ดังนี้. พ่อครัวนั้น... ย่อมไม่ได้เครื่องนุ่งห่ม ไม่ได้ค่าจ้าง ไม่ได้รางวัล.
ข้อนั้นเพราะเหตุไร. เพราะพ่อครัวนั้นเป็นคนขลาด ไม่ฉลาดเฉียบแหลม ไม่
สังเกตเครื่องหมาอาหารของตน ฉันทิด.

[๗๐๕] ฉันทันนั้นเหมือนกัน ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุบางรูปในธรรมวินัย
นี้เป็นผู้ขลาด ไม่ฉลาดเฉียบแหลม ย่อมพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความ
เพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย. เมื่อเธอ
พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ จิตย่อมไม่ตั้งมั่น ยังละอุปกิเลสไม่ได้ เธอไม่
สำเหนียกนิमितนั้น ย่อมพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่... ย่อมพิจารณา
เห็นจิตในจิตอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มี
สัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย. เมื่อเธอพิจารณาเห็น
ธรรมในธรรมอยู่ จิตย่อมไม่ตั้งมั่น ยังละอุปกิเลสไม่ได้ เธอไม่สำเหนียก
นิमितนั้น. ภิกษุนั้น... ย่อมไม่ได้ธรรมเป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน และ
ไม่ได้สติสัมปชัญญะ. ข้อนั้นเพราะเหตุไร. เพราะภิกษุนั้นเป็นผู้ขลาด ไม่
ฉลาดเฉียบแหลม ไม่สำเหนียกนิमितแห่งจิตของตน.

[๗๐๖] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนพ่อครัวผู้มีปัญญาฉลาด
เฉียบแหลม บำรุงพระราชารหรือมหาอำมาตย์ของพระราชาด้วยสุปะต่างชนิด
มีรสเปรี้ยวจัดบ้าง ขมจัดบ้าง เผ็ดจัดบ้าง หวานจัดบ้าง มีรสเพื่อนบ้าง
ไม่เพื่อนบ้าง มีรสเค็มบ้าง จืดบ้าง พ่อครัวนั้นย่อมสังเกตรสอาหารของตนว่า
วันนี้ ภัตและสุปะของเราชนิดนี้ ท่านชอบใจ หรือท่านรับสุปะนี้ หรือหยิบ

เอาสุปะนี้มาก หรือท่านชมสุปะนี้ วันนี้ ภัตและสุปะของเรามีรสเปรี้ยวจัด...
วันนี้ ภัตและสุปะของเรามีรสขมจัด... มีรสเผ็ดจัด... มีรสหวานจัด...
มีรสฝืด... มีรสไม่ฝืด... มีรสเค็ม.. วันนี้ ภัตและสุปะของเรามี
รสจืดท่านชอบใจ หรือท่านรับสุปะมีรสจืด หรือท่านหยิบเอาสุปะมีรสจืดมาก
หรือท่านชมสุปะมีรสจืด คังนี้ พ่อครัวนั้นยอมได้เครื่องนุ่งห่ม ได้ค่าจ้าง
ได้รางวัล. ซ่อนั้นเพราะเหตุไร. เพราะพ่อครัวนั้นเป็นคนมีปัญญา ฉลาด
เฉียบแหลม สังเกตรสอาหารของตน ฉันทิด.

[๓๐๓] ฉันทันั้นเหมือนกัน ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุบางรูปในธรรมวินัย
นี้เป็นผู้มีปัญญา ฉลาด เฉียบแหลม ย่อมพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มี
ความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชณาและโทมนัสในโลกเสีย เมื่อ
เธอพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ จิตยอมตั้งมั่น ละอุปกิเลสได้ เธอยอม
สำเนียงกนิมิตนั้น ย่อมพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่... ย่อมพิจารณา
เห็นจิตในจิตอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มี
สัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชณาและโทมนัสในโลกเสีย เมื่อเธอพิจารณา
เห็นธรรมในธรรมอยู่ จิตยอมตั้งมั่น ละอุปกิเลสได้ เธอยอมสำเนียงก
นิมิตนั้น ภิกษุนั้นยอมได้ธรรมเป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน สละได้สติ
สัมปชัญญะ. ซ่อนั้นเป็นเพราะเหตุไร. เพราะภิกษุนั้นเป็นผู้มีปัญญา ฉลาด
เฉียบแหลม สำเนียงกนิมิตแห่งจิตของตน.

จบสุทสูตรที่ ๘

อรรถกถาสุตตฺร

ฟังทราบวินิจฉัยในสุตฺตฺรที่ ๘

บทว่า สุโท แปลว่า คนทำกับข้าว. บทว่า นานจุจเยหิ คือต่างชนิด อธิบายว่า ต่างอย่าง. อีกอย่างหนึ่ง ปาฐะนี้ก็เหมือนกัน. บทว่า อมฺพิลคฺเคหิ ได้แก่ มีส่วนเปรี้ยว. ในบททั้งปวงกั้นนี้แล. บทว่า อภิหฺรติ ได้แก่ เขยียดมือออกเพื่อต้องการรับ. บทว่า พหุ คณฺหาติ ความว่า เมื่อรับมากโดยรับครั้งเดียวก็ดี รับบ่อย ๆ ก็ดี ก็ชื่อว่า รับมากอยู่นั่นเอง. บทว่า อภิหารานํ ความว่า ราววัลที่เขายกขึ้นร้อยหนึ่ง หรือพันหนึ่งนำไป. บทว่า อุปฺกฺลิตฺเตสา ได้แก่ นิวรรณ์ ๕ อย่าง. บทว่า นิमितฺตํ น อุกฺคฺคฺหาติ ความว่า ภิกษุย่อมไม่รู้ว่า ก็มีภูฐานนี้ของเรา จดถึงอนุโลมญาณ หรือโคตรญาณแล้วดังนี้ ย่อมไม่สามารถจะจับนิमितแห่งจิตของตนได้. ในพระสุตฺตฺรนี้ พระองค์ตรัสสติปัญฺฐานอันเป็นบุพภาควิปัสสนาแล.

จบอรรถกถาสุตฺตฺรที่ ๘

๕. คิลานสูตร

ว่าด้วยมีตนเป็นเกาะ

[๗๐๘] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ เวฬุคาม ใกล้กรุงเวสาลี. ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาแล้วตรัสว่า มาเถิด ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงเข้าจำพรรษาในกรุงเวสาลีโดยรอบ ตามมิตร ตามสหาย ตามพวก (ของตน ๆ) เถิด เราจะเข้าจำพรรษา ณ เวฬุคามนี้แล. ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระคำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว เข้าจำพรรษาในกรุงเวสาลีโดยรอบ ตามมิตร ตามสหาย ตามพวก (ของตน ๆ).

[๗๐๙] ส่วนพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเข้าจำพรรษา ณ เวฬุคาม นั้นแหละ เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเข้าจำพรรษาแล้ว อาพาธกล้าบังเกิดขึ้น เวทนาอย่างหนักใกล้มรณะเป็นไปอยู่. ได้ยินว่า ณ ที่นั่น พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงดำรงพระสติสัมปชัญญะ ทรงอดกลั้น ไม่ทรงพรั่นพริ้ง. ครั้งนั้น พระองค์ ทรงดำริว่า การที่เรายังไม่บอกภิกษุผู้อุปัฏฐาก ยังไม่อำลาภิกษุสงฆ์ แล้ว ปรีนิพพานเสีย นั้น หาสสมควรแก่เราไม่ ไฉนหนอ เราพึงขับไล่อาพาธนี้เสีย ด้วยความเพียร แล้วดำรงชีวิตสังขารอยู่. ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรง ขับไล่พระประชวรนั้นด้วยความเพียร แล้วทรงดำรงชีวิตสังขารอยู่. ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหายจากพระประชวรแล้ว ทรงหายจากความเจ็บป่วย ไม่นาน ประทับนั่งบนอาสนะที่เขาปูลาดไว้ได้ร่มเงาแห่งวิหาร.

[๗๑๐] ลำดับนั้น ท่านพระอานนท์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึง ที่ประทับ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง

ครั้งแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอดทน ข้าพระองค์เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงยังอัตภาพให้เป็นไป กายของข้าพระองค์ประหนึ่งจะงอมระงมไป แม้ทิศทั้งหลายก็ไม่ปรากฏแก่ข้าพระองค์ แม้ธรรมทั้งหลายก็ไม่แจ่มแจ้งแก่ข้าพระองค์ เพราะความประชาวรของพระผู้มีพระภาคเจ้า แต่ข้าพระองค์มาเบาใจอยู่น้อยหนึ่งว่า พระผู้มีพระภาคเจ้ายังไม่ทรงปรารภภิกขุสงฆ์ แล้วตรัสพระพุทฺธพจน์อันใดอันหนึ่ง จักยังไม่เสด็จปรินิพพานก่อน. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนอานนท์ ก็บัดนี้ภิกขุสงฆ์จะยังมาหวังอะไรในเราเล่า. ธรรมอันเราแสดงแล้ว กระทำไม่ให้มีในภายใน ไม่ให้มีในภายนอก. กำมืออาจารย์ในธรรมทั้งหลาย มิได้มีแก่ตถาคต. ผู้ใดพึงมีความดำริฉะนี้ว่า เราจักบริหารภิกขุสงฆ์ หรือว่าภิกขุสงฆ์ยังมีตัวเราเป็นที่เชิดชู ผู้นั้นจะพึงปรารภภิกขุสงฆ์ แล้วกล่าวคำอันใดอันหนึ่งแน่นอน. คุณก่อนอานนท์ ตถาคตมิได้มีความดำริอย่างนี้ว่า เราจักบริหารภิกขุสงฆ์ หรือว่าภิกขุสงฆ์มีตัวเราเป็นที่เชิดชู ดังนี้. ตถาคตจักปรารภภิกขุสงฆ์แล้วกล่าวคำอันใดอันหนึ่งทำไม่อีกเล่า. บัดนี้เราก็ก่อนแล้ว เป็นผู้ใหญ่ล่วงกาลผ่านวัยแล้ว วัยของเราเป็นมาถึง ๘๐ ปีแล้ว. เกวียนเก่ายังจะใช้ไปได้ก็เพราะการซ่อมแซมด้วยไม้ไผ่ ฉันทิใด กายของตถาคตก็ฉันทิใดเหมือนกัน ยังเป็นไปได้อีกก็คล้ายกับเกวียนเก่าที่ซ่อมแซมแล้วด้วยไม้ไผ่ ฉะนั้น.

[๗๑๑] คุณก่อนอานนท์ สมัยใด ตถาคตเข้าเจโตสมาธิอันไม่มีนิมิต เพราะไม่กระทำไว้ในใจซึ่งนิมิตทั้งปวง เพราะดับเวทนาบางเหล่าแล้วอยู่สมัยนั้น กายของตถาคตย่อมผาสุก เพราะฉะนั้นแหละ เธอทั้งหลายจงมีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึ่ง อย่ามีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง คือ จงมีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง อย่ามีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่งอยู่เถิด.

[๗๑๒] คุณก่อนอนนท์ ก็ภิกษุเป็นผู้มีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง คือ มีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่งอยู่. ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌา และโทมนัสในโลกเสีย. ย่อมพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌา และโทมนัสในโลกเสีย. คุณก่อนอนนท์ ภิกษุเป็นผู้มีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง คือ มีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่งอยู่ อย่างนั้นแล.

[๗๑๓] คุณก่อนอนนท์ ก็ผู้ใดผู้หนึ่งในบัดนี้ก็ดี ในเวลาที่เราล่วงไปแล้วก็ดี จักเป็นผู้มีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง คือ มีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่งอยู่ ภิกษุเหล่าใดเป็นผู้ใคร่ต่อการศึกษา ภิกษุเหล่านั้นจักเป็นผู้เลิศ.

จบคิลานสูตรที่ ๕

อรรถกถาคิลานสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในคิลานสูตรที่ ๕.

บทว่า เวลุลคามเก ความว่า มีปรารคมอยู่แห่งหนึ่ง มีชื่ออย่างนี้ ใกล้กรุงเวสาลี. ณ ปรารคมนั้น. ในบทว่า ยถามิตฺตํ เป็นต้น ได้แก่ มิตรทั้งหลาย. บทว่า สนฺทฺธิญฺจํ ความว่า เพื่อนแรกพบร่วมกันในที่นั้น ๆ จัดเป็นมิตรที่ไม่มั่นคงนัก. บทว่า สมฺภตฺตํ ความว่า เพื่อนคบกันดี มีความเชื่อใจ จัดเป็นมิตรมั่นคง. อธิบายว่า พวกเธอทั้งหลายจงเข้าจำพรรษา ในที่มีภิกษุทั้งหลายเห็นปานนั้นอยู่เถิด. ถามว่า ตรัสอย่างนั้น เพราะเหตุไร ตอบว่า เพื่อยุติของภิกษุทั้งหลายเหล่านั้น.

ได้ยินว่า ในเวฬุคาม เสนาสนะไม่พอสำหรับภิกษุเหล่านั้น ทั้ง ภิกษาก็น้อย แต่โดยรอบกรุงเวสาลี มีเสนาสนะมาก ทั้งภิกษาก็หาได้ง่าย เพราะฉะนั้น พระองค์จึงตรัสอย่างนี้.

ถามว่า เมื่อเป็นเช่นนั้น เพราะเหตุไร พระองค์จึงไม่ทรงปล่อย ไปว่า เธอทั้งหลาย จงไปตามสบายเถิด. ตอบว่า เพื่อนุเคราะห์ภิกษุทั้งหลาย เหล่านั้น. ได้ยินว่า พระองค์ได้มีพระดำริอย่างนี้ว่า เราดำรงอยู่เพียงถึงเดือน จักปรินิพพาน. ถ้าภิกษุทั้งหลาย จักไปไกลเรา เธอทั้งหลายจักไม่อาจเห็นเรา ในเวลาปรินิพพาน. ครั้งนั้น พวกเธอพึงมีความเดือดร้อนว่า เมื่อพระศาสดา ปรินิพพานไม่ได้ประทานแม้เพียงสติแก่เราทั้งหลาย ถ้าเราทั้งหลายพึงรู้ ก็ไม่พึงอยู่ไกลอย่างนี้. แต่เมื่อเธอทั้งหลายอยู่รอบกรุงเวสาลี จักมาฟังธรรม เดือนละ ๘ ครั้ง ก็ได้โอวาทของสุตต ดังนี้ จึงไม่ทรงปล่อย.

บทว่า **ขโร** ได้แก่ กล้าแข็ง. บทว่า **อาพาโธ** ได้แก่ โรค

ที่เป็นวิสภาพะ. บทว่า **พาพุหา** แปลว่า มีกำลัง. บทว่า **มรณนุติกา** ได้แก่ สามารถจะให้ถึงตาย คือใกล้ตายได้. บทว่า **สโต สมุปชาโน อธิวาเสติ** ความว่า ทรงดำรงพระสติไว้ดี กำหนดด้วยญาณทรงอดกลั้น. บทว่า **อวิหุลมโน** ความว่า ไม่ทรงกระสับกระส่ายไปตามอำนาจเวทนา คือ ทรงอดกลั้นไว้ไม่ให้ถูกเวทนาเบียดเบียน และไม่ให้เกิดทุกข์. บทว่า **อนามนุ-
เตตฺวา** คือไม่บอกภิกษุให้รู้ และไม่เผด็จภิกษุสงฆ์ให้รู้ ท่านอธิบายว่า ไม่ประทานโอวาทานุสาสนี. บทว่า **วิริเยน** ได้แก่ ด้วยความเพียรเป็น บुरพภาค และด้วยความเพียรเป็นผลสมบัติ. บทว่า **ปฎิปณฺนามเตตฺวา** คือ ช่มไว้. ในบทว่า **ชีวิตัสซาริ** นี้ แม้ชีวิตจัดเป็นชีวิตสังขาร. ชีวิตอันบุคคล ปรับปรุง คือต่อชีวิตที่กำลังขาด ดำรงอยู่ได้ด้วยธรรมคือผลสมบัติใด แม้ ธรรมคือผลสมบัตินั้น ก็จัดเป็นชีวิตสังขาร. ชีวิตสังขารนั้น ทรงประสงค์ ในที่นี้. บทว่า **อธิญฺจาย** ความว่า เราพึงเข้าผลสมบัติ อันสามารถ อธิษฐานเหตุให้ดำรงชีวิตอยู่ต่อไปได้ ดังนี้. นี้ความสังเขปในข้อนี้.

ถามว่า ก็ก่อนแต่นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ไม่ทรงเข้าผลสมบัติหรือ. ตอบว่า ทรงเข้า. แต่สมบัตินั้น เป็นขณิกสมบัติ ก็ขณิกสมบัติ ย่อม ช่มเวทนาได้ ในภายในสมบัตินั้น พอออกจากสมบัตินั้นแล้ว เวทนาย่อม ครอบงำสรีระอีก เหมือนสาหร่ายขาดจากกัน เพราะไม้ขอนตก หรือเพราะ หินตก แล้วก็ปกคลุมน้ำอีก ฉะนั้น. สมบัติที่เข้าด้วยอำนาจมหาวิปัสสนา *ทำหมวด ๘ แห่งรูป *และหมวด ๘ แห่งอรูป มิให้เป็นกอ มิให้เป็นชฎาใด สมบัตินั้น ย่อมช่มไว้ด้วยดี. เมื่อออกจากสมบัตินั้นแล้วนาน เวทนาจึงจะ เกิดขึ้นได้ เหมือนสาหร่ายที่ใช้ให้คนลงสู่สระ โบกขรณีเอามือและเท้าแยก * ดูในวิสุทธิมรรคบาสิภาค ๓ ตอนมัททคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ

ไม่ให้ประชิดกันด้วยดี นานจึงจะปกคลุมน้ำได้ ฉะนั้น. ด้วยประการอย่างนั้น
ในวันนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงทำหมวด ๗ แห่งรูป และหมวด ๗ แห่ง
อรุณ มิให้เป็นกอ มิให้เป็นชฎ เหมือนแรกตั้งวิปัสสนาใหม่ ๆ ณ มหา-
โพธิบัลลังก์ ไหลไปด้วยอาการ ๑๔ ทรงข่มเวทนาด้วยมหาวิปัสสนา ทรงเข้า
สมาบัติด้วยทรงดำริว่า ตลอด ๑๐ เดือน เวทนาอย่าเกิดขึ้นเลย ดังนี้.
เวทนาอัน สมาบัติข่มไว้ก็เกิดขึ้นไม่ได้ตลอด ๑๐ เดือน. บทว่า **กิลานา วุฏฺฐิโต**
ได้แก่ ประชวรแล้ว หายประชวรอีก.

บทว่า **มธฺรทฺชาโต วีย** ความว่า เกิดความหนัก เกิดความ
กระด้าง เหมือนถูกคนเงือหลาวขึ้นให้สะดุ้ง. บทว่า **น ปกฺขายนฺติ** ได้แก่
ยอมไม่ประกาศ คือ ย่อมไม่ปรากฏ เพราะเหตุต่าง ๆ. บทว่า **ธมฺมาปี**
มํ นปฺปฏิภฺนฺติ ท่านแสดงว่า สติปัญญาธรรม ย่อมไม่ปรากฏแก่ข้าพระองค์.
ส่วนธรรมที่เป็นแบบอย่าง เป็นความคล่องแคล่วด้วยดีของพระเถระ. บทว่า
น อุตฺทาหฺรติ ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ยังไม่ประทานปัจฉิมโอวาท
ท่านพระอานนท์ กล่าวหมายถึงข้อนั้น.

บทว่า **อนนฺตรํ อพาหิรํ** ความว่า ก็ภิกษุเมื่อไม่ทำกรรมทั้งสอง
ด้วยอำนาจธรรม หรือด้วยอำนาจบุคคล คิดว่า เราจักไม่แสดงธรรมประมาณ
เท่านี้ ชื่อว่า กระทำกรรมให้มีในภายใน. เมื่อคิดว่า จักแสดงธรรมประมาณ
เท่านี้แก่คนอื่น ชื่อว่า กระทำบุคคลให้มีในภายนอก. แต่เมื่อคิดว่าจักแสดง
แก่บุคคลอื่น ชื่อว่า กระทำบุคคลให้มีในภายใน. เมื่อคิดว่า จักไม่แสดง
แก่บุคคลนี้ ชื่อว่า กระทำบุคคลให้ในภายนอก. อธิบายว่า เราไม่ทำอย่างนั้น
แสดงธรรม. บทว่า **อาจริยมฺภุจฺจิ** ความว่า ชื่อว่า กำมืออาจารย์ย่อมมี
สำหรับพวกคนภายนอก. ในเวลาหนุ่ม ท่านไม่กล่าวแก่ใคร ในปัจฉิมกาล

เมื่อนอนบนเตียงเป็นที่ตาย จึงกล่าวแก่อันเตวาสิกผู้เป็นที่รัก ที่ชอบใจ ท่านแสดงว่า พระตถาคตไม่มีคำอะไร ที่จะกำมือเก็บไว้อย่างนั้นว่า เราจักกล่าว คำนี้ ในเวลาแก่ ในเวลาครั้งสุดท้าย ดังนี้.

บทว่า **อหิ ภิกขุสงฺฆ** ความว่า เราจักบริหารภิกขุสงฆ์หรือ.
บทว่า **มมฺหุเทสิโก** ความว่า หรือว่า เราชื่อว่า มมฺหุเทสิกะ เพราะ วิเคราะห์ว่า มีความเชิดชู ด้วยอรรถว่า อันภิกขุสงฆ์พึงเชิดชู ขอภิกขุสงฆ์ จงหวังเรา เฉพาะเราเท่านั้น จะเป็นเรื่องใด เรื่องหนึ่งก็ตาม อย่าลวงเราไป อธิบายว่า ก็หรือว่าแก่คนใด คนหนึ่ง. บทว่า **น เอว โหติ** ความว่า ตถาคตย่อมไม่มีอย่างนี้ เพราะอิสสาและมัจฉริยะทั้งหลาย หมดสิ้นแล้ว ณ โพรบัลลังก์นั้นแล. บทว่า **ส ก็** แปลว่า นั้นอะไร. บทว่า **อสีติโก** ความว่า วัย ๘๐ ปี. คำนี้ ตรัสเพื่อทรงแสดงถึงวัยที่ผ่านมาตามลำดับถึง ปัจจุบันวัย. บทว่า **เวพฺพิมิสฺสเกน** ความว่า เพราะซ่อมแซมด้วยไม้ไผ่อัน ปรับปรุงด้วยเครื่องผูกที่ทาบ และที่ลื้อเป็นต้น. บทว่า **มญฺเณ ยาเปติ** ท่านแสดงว่า การก้าวไปด้วยอิริยาบถ ๔ ย่อมมีแก่ตถาคต เพราะผูกด้วย พระอรหัตผล เหมือนเกวียนเก้ายังเป็นไปได้ เพราะซ่อมแซมด้วยไม้ไผ่ ฉะนั้น.

บัดนี้ เมื่อพระองค์ทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสคำเป็นต้นว่า **ยสุมี อานนฺท สมเย** ดังนี้. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สพฺพนิมิตฺตานิ** ได้แก่ รูปนิมิตเป็นต้น. บทว่า **เอกจฺจํ เวทนามิ** ได้แก่ โลภเวทนา. บทว่า **ตสฺมาติหานนฺท** ท่านแสดงว่า เพราะความผาสุกย่อมมิได้ ด้วย ผลสมาบัติวิหารนี้. ฉะนั้น แม้เธอทั้งหลายจงอยู่อย่างนี้ เพื่อประโยชน์แก่ ความอยู่ผาสุกนั้นเถิด. บทว่า **อตุตฺที่ปา** ความว่า เธอทั้งหลาย จงทำตน ให้เป็นเกาะคือเป็นที่พึงอยู่เถิด เหมือนคนอยู่ในมหาสมุทร ทำเกาะอาศัยอยู่

ฉะนั้น. บทว่า **อตุตฺสธรรมา** ความว่า เธอทั้งหลาย จงมีตนเป็นคติ อย่า
มีคนอื่นเป็นคติเลย. แม้ในบพมีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง ก็นัยนี้
นั่นแล. ก็โลกุตรธรรม ๘ อย่าง พึงทราบว่าเป็น ธรรมในบพนี้. บทว่า
ตมตฺตคฺคเม เต ตัดบพเป็น **ตมอฺคฺเค** ต อักษร ในท่ามกลางท่านกล่าว
ด้วยสามารถการเชื่อมบพ. มีอธิบายว่า ภิกษุเหล่านี้ ชื่อว่า ตมตคคา เพราะ
อรรถว่า มีความมิดเป็นเลิศ. พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงถือเทศนาด้วยธรรม
อันเป็นยอด คือพระอรหัตตว่า คู่ก่อนอาณนที ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้นของเรา
ตัดกระแสแห่งความมิดได้ทั้งหมดอย่างนี้แล้ว จักเป็นผู้เลิศ คือส่วนสูงสุด
เกินเปรียบ คือจักเป็นผู้เลิศกว่าพวกภิกษุเหล่านั้น. ภิกษุเหล่าใดเหล่าหนึ่ง
เป็นผู้ใคร่ต่อการศึกษา และภิกษุเหล่านั้นทั้งหมด มีสติปัญฐาน ๔ เป็นอารมณ์
จักเป็นผู้เลิศ ดังนี้.

จบอรรถกถาคิลานสูตรที่ ๕

๑๐. ภิกษุณีสูตร

ผู้มีจิตตั้งมั่นในสติปัญฐาน ๔ ย่อมรู้คุณวิเศษ

[๗๑๔] สาวัดถินิทาน. ครั้งนั้น เวลาเช้า ท่านพระอาณนทีนุญแล้ว
ถือบาตรและจีวรเข้าไปยังสำนักของนางภิกษุณีแห่งหนึ่ง แล้วนั่งบนอาสนะ
ที่เขาปูลาดไว้. ครั้งนั้น ภิกษุณีมากรูปเข้าไปหาท่านพระอาณนที ไหว้ท่าน
พระอาณนทีแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง. ครั้นแล้ว จึงพูดกะท่าน
พระอาณนทีว่า ข้าแต่พระอาณนทีผู้เจริญ ภิกษุณีมีมากรูปในธรรมวินัยนี้

มีจิตตั้งมั่นดีแล้วในสติปัฏฐาน ๔ ย่อมรู้คุณวิเศษอันยิ่งอย่างอื่นจากคุณวิเศษ
ในกาลก่อน. ท่านพระอานนทตอบว่า น้องหญิง ข้อนี้เป็นอย่างนั้น ข้อนี้
เป็นอย่างนั้น ภิกษุหรือภิกษุณีรูปใดรูปหนึ่ง มีจิตตั้งมั่นดีแล้วในสติปัฏฐาน ๔
ภิกษุหรือภิกษุณีรูปนั้นพึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักรู้คุณวิเศษอันยิ่งอย่างอื่นจาก
คุณวิเศษในกาลก่อน. ลำดับนั้น ท่านพระอานนทที่ยังภิกษุณีเหล่านั้นให้เห็นแจ้ง
ให้สมาทาน ให้อาจหาญ ให้ร่าเริงด้วยธรรมมิกถา แล้วลุกจากอาสนะหลีกไป.

[๗๑๕] ครั้งนั้น ท่านพระอานนทที่เข้าไปบิณฑบาตในพระนคร-
สาวัตถีแล้ว ในเวลาปัจฉิมภัต กลับจากบิณฑบาตเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า
ถึงที่ประทับ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง
ครั้นแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อเช้านี้
ข้าพระองค์นั่งแล้ว ถือบาตรและจีวรเข้าไปยังสำนักนางภิกษุณีแห่งหนึ่ง
แล้วนั่งบนอาสนะที่เขาปูลาดไว้. ครั้งนั้น ภิกษุณีมากรูปเข้ามาหาข้าพระองค์
ไหว้ข้าพระองค์แล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง. ครั้นแล้วได้พูดกะข้า-
พระองค์ว่า ข้าแต่ท่านพระอานนทผู้เจริญ ภิกษุณีมากรูปในธรรมวินัยนี้
มีจิตตั้งมั่นดีแล้วในสติปัฏฐาน ๔ ย่อมรู้คุณวิเศษอันยิ่งอย่างอื่นจากคุณวิเศษ
ในกาลก่อน. เมื่อภิกษุณีทั้งหลายพูดอย่างนั้นแล้ว ข้าพระองค์ตอบว่า น้องหญิง
ข้อนี้เป็นอย่างนั้น ข้อนี้เป็นอย่างนั้น ภิกษุหรือภิกษุณีรูปใดรูปหนึ่ง มีจิต
ตั้งมั่นดีแล้วในสติปัฏฐาน ๔ ภิกษุหรือภิกษุณีรูปนั้นพึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักรู้
คุณวิเศษอันยิ่งอย่างอื่นจากคุณวิเศษในกาลก่อน.

[๗๑๖] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนอานนท อันเป็นอย่างนั้น
ข้อนี้เป็นอย่างนั้น ภิกษุหรือภิกษุณีรูปใดรูปหนึ่ง มีจิตตั้งมั่นดีแล้วใน
สติปัฏฐาน ๔ ภิกษุหรือภิกษุณีรูปนั้นพึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักรู้คุณวิเศษอันยิ่ง
อย่างอื่นจากคุณวิเศษในกาลก่อน. สติปัฏฐาน ๔ เป็นโณน.

[๗๑๗] คู่ก่อนอนนทฺ์ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมพิจารณาเห็น ภายใต้อยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัส ในโลกเสีย. เมื่อเธอพิจารณาเห็นภายใต้อยู่ ความร่ำร้อนมีกายเป็นอารมณ์ เกิดขึ้นในกายก็ดี ความหดหู่แห่งจิตเกิดขึ้นก็ดี จิตพุ่งช่านไปในภายนอกก็ดี. ภิกษุนั้นพึงตั้งจิตไว้ให้มั่นในนิมิต อันเป็นที่ตั้งแห่งความเลื่อมใสอย่างใด อย่างหนึ่ง เมื่อเธอตั่งจิตไว้มั่นในนิมิต อันเป็นที่ตั้งแห่งความเลื่อมใสอย่างใด อย่างหนึ่งอยู่ ปราโมทย์ย่อมเกิด เมื่อเธอปราโมทย์ ปีติย่อมเกิด เมื่อเธอ มีใจประกอบด้วยปีติ กายย่อมระงับ เธอมีกายระงับแล้ว ย่อมเสวยสุข เมื่อเธอมีสุข จิตย่อมตั้งมั่น. เธอย่อมพิจารณาเห็นอย่างนี้ว่า เราตั้งจิตไว้ เพื่อประโยชน์ใด ประโยชน์นั้นสำเร็จแก่เราแล้ว บัดนี้เราจะคุมจิตไว้. เธอ คุมจิตไว้ และไม่ตริก ไม่ตรอง ย่อมรู้ชัดว่า เราไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร มีสติ ในภายใน เป็นผู้มีความสุข ดังนี้.

[๗๑๘] คู่ก่อนอนนทฺ์ อีกประการหนึ่ง ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อม พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่... ย่อม พิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัด อภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย. เมื่อเธอพิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ ความ ร่ำร้อนมีธรรมเป็นอารมณ์เกิดขึ้นในกายก็ดี ความหดหู่แห่งจิตเกิดขึ้นก็ดี จิตพุ่งช่านไปในภายนอกก็ดี. ภิกษุนั้นพึงตั้งจิตไว้ให้มั่นในนิมิต อันเป็น ที่ตั้งแห่งความเลื่อมใสอย่างใดอย่างหนึ่ง เมื่อเธอตั่งจิตไว้มั่นในนิมิต อันเป็น ที่ตั้งแห่งความเลื่อมใสอย่างใดอย่างหนึ่งอยู่ ปราโมทย์ย่อมเกิด เมื่อเธอ ปราโมทย์ ปีติย่อมเกิด เมื่อเธอมีใจประกอบด้วยปีติ กายย่อมระงับ เธอมี กายระงับแล้ว ย่อมเสวยสุข เมื่อเธอมีสุข จิตย่อมตั้งมั่น. เธอย่อมพิจารณา เห็นอย่างนี้ว่า เราตั้งจิตไว้เพื่อประโยชน์ใด ประโยชน์นั้นสำเร็จแก่เราแล้ว

บัดนี้เราจะคฺมจิตไว้. เมื่อเธอคฺมจิตไว้ และไม่ตริก ไม่ครอง ย่อมรู้ซ้ควา
เราไม่มีวิตก เราไม่มีวิจาร มีสติในภายใน เป็นผู้มีความสุข ดังนี้ คุณ่อน
อานนทํ ภวานาย่อมมีเพราะตั้งจิตไว้ ด้วยประการฉะนี้แล.

[๗๑๕] คุณ่อนอานนทํ ก็ภวานาย่อมมีเพราะไม่ตั้งจิตไว้ในภายนอก.
อย่างไร. คุณ่อนอานนทํ ภิกษุมิได้ตั้งจิตไว้ในภายนอก ย่อมรู้ซ้ควา จิต
อันเรามีได้ตั้งไว้ในภายนอก ในลำดับนั้น เธอย่อมรู้ซ้ควา จิตของเราไม่ได้
ฟุ้งซ่านไปข้างหลังและข้างหน้า พ้นแล้วมิได้ตั้งอยู่ ก็แลในกาลนั้น เธอย่อม
รู้ซ้ควา เราย่อมพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ
มีสติ เป็นผู้มีความสุข ดังนี้.

[๗๒๐] คุณ่อนอานนทํ ภิกษุมิได้ตั้งจิตไว้ในภายนอก ย่อมรู้ซ้ควา
จิตอันเรามีได้ตั้งไว้ในภายนอก ในลำดับนั้น เธอย่อมรู้ซ้ควา จิตของเราไม่
ฟุ้งซ่านไปข้างหลังและข้างหน้า พ้นแล้ว มิได้ตั้งอยู่ ก็แลในกาลนั้น เธอ
ย่อมรู้ซ้ควา เราย่อมพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่ มีความเพียร มี
สัมปชัญญะ มีสติ เป็นผู้มีความสุข ดังนี้.

[๗๒๑] คุณ่อนอานนทํ ภิกษุมิได้ตั้งจิตไว้ในภายนอก ย่อมรู้ซ้ควา
จิตอันเรามีได้ตั้งไว้ในภายนอก ในลำดับนั้น เธอย่อมรู้ซ้ควา จิตของเราไม่
ฟุ้งซ่านไปข้างหลังและข้างหน้า พ้นแล้ว มิได้ตั้งอยู่ ก็แลในกาลนั้น เธอ
ย่อมรู้ซ้ควา เราย่อมพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ
มีสติ เป็นผู้มีความสุข ดังนี้.

[๗๒๒] คุณ่อนอานนทํ ภิกษุมิได้ตั้งจิตไว้ในภายนอก ย่อมรู้ซ้ควา
จิตอันเรามีได้ตั้งไว้ในภายนอก ในลำดับนั้น เธอย่อมรู้ซ้ควา จิตของเรามิได้
ฟุ้งซ่านไปข้างหลังและข้างหน้า พ้นแล้ว มิได้ตั้งอยู่ ก็แลในกาลนั้น เธอย่อม

รู้ซ้คว้า เราย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ เป็นผู้มีความสุข ดังนี้.

[๗๒๓] คุณก่อนอนนท่ ภวานาย่อมมีเพราะไม่ได้ตั้งจิตไว้อย่างนั้นแล คุณก่อนอนนท่ ภวานาย่อมมีเพราะตั้งจิตไว้ เราแสดงแล้ว ภวานาย่อมมี เพราะมิได้ตั้งจิตไว้ เราก็แสดงแล้ว ด้วยประการฉะนี้แล. คุณก่อนอนนท่ กิจอันใดอันศาสดาผู้แสวงหาประโยชน์ ผู้อนุเคราะห์ นุ่งความอนุเคราะห์จะ พึ่งทำแก่สาวกทั้งหลาย กิจอันนั้น เรากระทำแล้วแก่เธอทั้งหลาย. อนนท่ นั้นโคนไม้ นั้นเรือนว่าง. เธอทั้งหลายจงฟังพินิจ อย่าประมาท อย่าได้มีความร้อนใจในภายหลัง นี้เป็นอนุศาสน์ของเรา สำหรับเธอทั้งหลาย.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพุทธพจน์นี้แล้ว ท่านพระอนนท่ปลื้มใจ ชื่นชมภายิตของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วแล.

จบภิกขุณิสุตตที่ ๑๐

จบอัมพปาลีวรรคที่ ๑

อรรถกถาภิกขุณีสูตร

ฟังทราบวินิจฉัยในภิกขุณีสูตรที่ ๑๐

บทว่า **เตนุปสงฺกมิ** ความว่า พระอานนท์ เข้าไปหาด้วยคิดว่า เราจักให้พวกภิกษุณีผู้บำเพ็ญกัมมัฏฐานมีอยู่ในสำนักนั้น เกิดความขวนขวาย แล้ว จักบอกกัมมัฏฐานแก่เธอเหล่านั้น. บทว่า **อุพาริ ปุพฺพเพนาปริ วิเสต** ความว่า ย่อมรู้คุณวิเศษอันยิ่งอย่างอื่นจากคุณวิเศษในเบื้องต้น. การกำหนดมหาภูตรูปในบทนั้น เป็นคุณวิเศษในเบื้องต้น การกำหนดอุปาทายรูป ชื่อว่า คุณวิเศษในเบื้องปลาย การกำหนดสกลรูป เป็นคุณวิเศษในเบื้องต้นก็อย่างนั้น การกำหนดอรูปรูป ชื่อว่า คุณวิเศษในเบื้องปลาย การกำหนดรูปและอรูปรูป เป็นคุณวิเศษในเบื้องต้น. การกำหนดปัจจัย ชื่อว่า คุณวิเศษในเบื้องปลาย. การเห็นนามรูปพร้อมทั้งปัจจัย เป็นคุณวิเศษในเบื้องต้น. การยกขึ้นสู่ไตรลักษณ์ ชื่อว่า คุณวิเศษในเบื้องปลาย อธิบายว่า ย่อมรู้คุณวิเศษอันยิ่ง เบื้องปลายจากคุณวิเศษในเบื้องต้นอย่างนี้.

บทว่า **กายารมฺมโณ** ความว่า เธอย่อมพิจารณาเห็นกายใด และความเร่าร้อนเพราะกิเลสย่อมเกิดขึ้น เพราะทำกายนั้นแลให้เป็นอารมณ์. บทว่า **พหิทฺธา วา จิตฺตํ วิกฺขิปปติ** ความว่า จิตตูปบาทย่อมพุ่งไปในภายนอก คือในอารมณ์มากบ้าง. บทว่า **กิสฺสมิณฺฑเทว ปสฺสาทนียะ นิमितฺเต จิตฺตํ ปณฺธิทิตฺตพฺพ** ความว่า เมื่อความเร่าร้อนเพราะกิเลส ความหุดหู่ และความพุ่งซ่านไปในภายนอก เกิดขึ้นแล้ว ไม่พึงประพฤติไปตามความยินดีของกิเลส คือพึงตั้งจิตไว้ในกัมมัฏฐาน ในนิमित อันเป็นที่ตั้งแห่งความเลื่อมใส คือนำความเลื่อมใสมาให้อย่างใดอย่างหนึ่ง คือ ในฐานะอย่างใด

อย่างหนึ่ง ในบรรดาพระพุทธเจ้าเป็นต้น . บทว่า จิตฺตํ สมาริยตี ความว่า จิตรับอารมณ์โดยชอบ ย่อมตั้งมั่นดี. บทว่า ปฏิสฺสฺหรามิ ได้แก่ เราจะ คุมจิต จากฐานะอันเป็นที่ตั้งแห่งความเลื่อมใส อธิบายว่า เราจะทำจิตนั้น ให้มุ่งตรงต่อมูลกัมมัฏฐาน. บทว่า โส ปฏิสฺสฺหริตี เจว ความว่า เธอ ตั้งจิตมุ่งตรงต่อมูลกัมมัฏฐาน. บทว่า น จ วิตฺถกฺเกตี น จ วิจารเตตี ความว่า ไม่ตรึงถึงกิเลส ไม่ตรองถึงกิเลส. บทว่า อวิตฺถกฺโกมฺหิตี อวิจารี ความว่า เราไม่มีวิตก ไม่มีวิचार โดยวิตกวิचारในกิเลส. บทว่า อชฺฌตฺตํ สติมา สุขมสุมิ ความว่า เธอย่อมรู้ชัดว่า เรามีสติ และมีความสุขดังนี้ ด้วยสติที่ดำเนินไปในภายในอารมณ์.

บทว่า เอว โข อานนฺท ปณิชาเย ภาวนาโหตี ความว่า อานนท ภาวนามีก็เพราะตั้งจิตไว้เช่นนั้น. ก็ภาวนาของภิกษุนี้ ผู้ถือเอา กัมมัฏฐานไปเพื่อบรรลุพระอรหัต เมื่อความเร่าร้อนในกายเป็นต้น เกิดขึ้นแล้ว พักกัมมัฏฐานนั้นไว้ ยังจิตให้เลื่อมใส ด้วยการระลึกลงในพระพุทธรูปเป็นต้น ทำให้เป็นที่ตั้งแห่งการงาน ดำเนินไปแล้ว เหมือนการเดินทางไปของตนแบกอ้อยหนักมาก ไปยังโรงหีบอ้อย ในเวลาเหนื่อยแล้วและเหนื่อยแล้ว วางลงบน แผ่นดิน เคี้ยวกินท่อนอ้อยแล้ว ก็แบกไปอีกฉะนั้น. เพราะฉะนั้น พระองค์ จึงตรัสว่า ภาวนามีเพราะตั้งใจไว้. พึงทราบการเสวยสุขในผลสมาบัติของ ภิกษุนี้ ผู้บำเพ็ญกัมมัฏฐานถึงที่สุดแล้ว ได้บรรลุพระอรหัต เหมือนคนนั้น นำอ้อยหนักนั้นไปยังโรงหีบอ้อย บีบอ้อยเสร็จแล้ว คั้นรสฉะนั้น.

บทว่า พหิทฺฐา ความว่า ละมูลกัมมัฏฐานไปในอารมณ์อื่นภายนอก
บทว่า อปฺปณิชาเย แปลว่า มิได้ตั้งจิตไว้. ในบทว่า อถ ปจฺจนา ปุเร อสุจิตฺตํ วิมุตฺตํ อปฺปณิหิตนฺตติ ปชานาตี นี้ พึงทราบความหมาย ด้วยอำนาจกัมมัฏฐานบ้าง ด้วยอำนาจสรีระบ้าง ด้วยอำนาจเทศนาบ้าง.

ในบทเหล่านั้นพึงทราบให้กัมมัญฐานก่อนความเชื่อมั่นต่อกัมมัญฐาน
ชื่อว่า ข้างหน้า พระอรหัต ชื่อว่า ข้างหลัง. ในธรรมเหล่านั้น ภิกษुरुปใด
ถือเอามูลกัมมัญฐาน ไม่ปล่อยโอกาสให้ความเร่าร้อนในกิเลส ความหุดหู่
หรือความฟุ้งซ่านไปในภายนอก เกิดขึ้นได้ เมื่อเริ่มวิปัสสนา มีจิตมั่น ไม่ติด
ยอมบรรลुพระอรหัต เหมือนเทียมโคที่ฝึกดีให้แล่นไป และเหมือนใส่ลิ่ม
สีเหลี่ยมที่ตากไว้ในช่องสีเหลี่ยม. ภิกษुरुปนั้นชื่อว่า ย่อมรู้ชัดว่า จิตไม่ฟุ้งซ่าน
ไปข้างหลังและข้างหน้า พันแล้ว มิได้ตั้งอยู่ ด้วยอำนาจความเชื่อมั่นใน
กัมมัญฐาน กล่าวคือข้างหน้า และพระอรหัตกล่าวคือข้างหลัง

ส่วนในสรีระ ชื่อ ปลายนิ้วเท้า ชื่อว่า ข้างหน้า ะโหลกศีรษะ
ชื่อว่า ข้างหลัง. ในสองอย่างเหล่านั้น ภิกษुरुปใด มุ่งมั่นในกระดูกข้อ
ปลายนิ้วเท้า เมื่อกำหนดกระดูกด้วยอำนาจการกำหนดสี สัณฐาน ทิศ โอกาส
เหมือนฟาดฟ้อนข้าวเหนียว ห้ามความเกิดแห่งความเร่าร้อน เพราะกิเลส
ในระหว่างเป็นต้น บำเพ็ญภาวนาไปจนถึงระโหลกศีรษะ. ภิกษुरुปนั้น
ชื่อว่า ย่อมรู้ชัดว่า จิตของเราไม่ฟุ้งซ่านไปข้างหลังและข้างหน้า พันแล้ว
มิได้ตั้งอยู่ ด้วยอำนาจแห่งข้อนิ้วปลายเท้า กล่าวคือข้างหน้า และแห่งระโหลก
ศีรษะ กล่าวคือข้างหลัง.

แม้ในเทศนา ผมทั้งหลายชื่อว่า ข้างหน้าด้วยการแสดงอาการ ๓๒
มัดถลุงคัง (มันสมอง) ชื่อว่า ข้างหลัง. ในสองอย่างเหล่านั้น ภิกษुरुปใด
มุ่งมั่นในผม กำหนดจับผมเป็นต้น ด้วยอำนาจ สี สัณฐาน ทิศ โอกาส
ห้ามความเกิดแห่งความเร่าร้อนในกิเลสในระหว่าง บำเพ็ญภาวนาไปจนถึง
มันสมอง. ภิกษुरुปนั้น ชื่อว่า ย่อมรู้ชัดว่า จิตของเราไม่ฟุ้งซ่านไปข้างหลัง
และข้างหน้า พันแล้ว มิได้ตั้งอยู่ ด้วยอำนาจผมกล่าวคือข้างหน้า และแห่ง
มันสมอง กล่าวคือข้างหลัง.

บทว่า เอว โข อานนุท อปฺปลิชย ภาวนา โหติ ความว่า

ดูก่อนอานนท์ ภาวนาย่อมมี เพราะมิได้ตั้งจิตไว้อย่างนี้ ก็กัมมัญฐานภาวนา ของภิกษุนี้ ย่อมเป็นไป เพราะห้ามความเกิดขึ้นแห่งความเร่าร้อนทางกาย เป็นต้น แห่งการเริ่มภาวนา เพื่อบรรลुพระอรหัต เหมือนคนได้น้ำอ้อย บหนัก เมื่อนำไปยังเรือนของตน ไม่พักในระหว่าง เคี้ยวกินก่อนน้ำอ้อยบ เป็นต้น ที่ใส่ไว้ในปาก ย่อมหยั่งเข้าไปบ้านของตน ฉะนั้น เพราะฉะนั้น พระองค์จึงตรัสว่า ภาวนาย่อมมีเพราะมิได้ตั้งจิตไว้. พึงทราบการเสวยความสุข ในผลสมบัติ ของภิกษุนี้ ผู้บำเพ็ญกัมมัญฐานถึงที่สุดแล้ว บรรลุพระอรหัต เหมือนคนนั้นนำน้ำอ้อยบหนักไปยังบ้านของตนแล้ว บริโภคพร้อมด้วยพวก ญาติ ฉะนั้น. ในพระสูตรนี้ ตรีสบุภาควิปัสสนา คำที่เหลือในบททั้งปวง ง่ายทั้งนั้นแล.

จบอรรถกถาภิกขุณีสูตรที่ ๑๐

จบอรรถกถาัมพาลีวรรคที่ ๑

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. อัมพาลีสูตร ๒. สติสูตร ๓. ภิกขุสูตร ๔. โกสลสูตร
๕. อกุสตราตีสูตร ๖. สกุนคัมภีสูตร ๗. มัคกภูสูตร ๘. สูทสูตร ๙.
คิลานสูตร ๑๐. ภิกขุณีสูตร พร้อมทั้งอรรถกถา.

นาพันทวรรค ที่ ๒

๑. มหาปริสสูตร*

ว่าด้วยผู้เป็นมหาบุรุษ

[๗๒๔] สาวัดถินิทาน. ครั้งนั้น ท่านพระสารีบุตรเข้าไปเฝ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง. ครั้นแล้วได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่เรียกว่า มหาบุรุษ ๆ ดังนี้ บุคคลจะเป็นมหาบุรุษได้ด้วยเหตุ ไรหนอแล. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุก่อนสารีบุตร เราเรียกว่า มหาบุรุษ เพราะเป็นผู้มีจิตหลุดพ้น เราไม่เรียกว่า มหาบุรุษ เพราะเป็นผู้มีจิตยังไม่หลุดพ้น.

[๗๒๕] คุก่อนสารีบุตร ก็บุคคลเป็นผู้มีจิตหลุดพ้น อย่างไร. ภิกษุ ในธรรมวินัยนี้ ย่อมพิจารณาเห็นกายในกายอยู่. มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย. เมื่อเธอพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ จิตย่อมคลายกำหนัด ย่อมหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายเพราะไม่ถือมั่น. ย่อม พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่... ย่อม พิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่. มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัด อภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย. เมื่อพิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ จิตย่อม คลายกำหนัด ย่อมหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายเพราะไม่ถือมั่น. คุก่อนสารีบุตร บุคคลเป็นผู้มีจิตหลุดพ้นอย่างนี้แล. เราเรียกว่า มหาบุรุษ เพราะเป็นผู้มีจิต หลุดพ้น เราไม่เรียกว่า มหาบุรุษ เพราะเป็นผู้มีจิตยังไม่หลุดพ้น.

จบมหาปริสสูตรที่ ๑

* ไม่มีอรรถกถาแก้

๒. นาทันตสูตร

ว่าด้วยธรรมปริยาย

[๗๒๖] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับ อยู่ที่ป่าวาริภัมวัน ใกล้เมืองนาพันทา ครั้งนั้น ท่านพระสารีบุตรเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ถึงที่ประทับ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้น แล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์เลื่อมใส ในพระผู้มีพระภาคเจ้าอย่างนี้ว่า สมณะหรือพราหมณ์อื่น ซึ่งจะรู้ยิ่งไปกว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าในทางปัญญาเครื่องตรัสรู้ มิได้มีแล้ว จักไม่มี และยอม ไม่มีในบัดนี้. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ลูก่อนสารีบุตร นี่เป็นอาสภิวาจาอย่าง สูงที่เธอกล่าวแล้ว เธอถือเอาแต่ว่าทะอย่างเดิยวับันถือสีหนาทว่า พระพุทธ- เจ้าข้า ข้าพระองค์เลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคเจ้าอย่างนั้นว่า สมณะหรือพราหมณ์ อื่น ซึ่งจะรู้ยิ่งไปกว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าในทางปัญญาเครื่องตรัสรู้มิได้มีแล้ว จักไม่มี และยอมไม่มีในบัดนี้.

[๗๒๗] ลูก่อนสารีบุตร พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเหล่าใดที่ได้ มีมาแล้วในอดีตกาล พระผู้มีพระภาคเจ้าเหล่านั้นทุกพระองค์ อันเธอกำหนดซึ่ง ใจด้วยใจแล้วรู้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเหล่านั้นได้ทรงมีศีลอย่างนั้น ได้มีธรรม อย่างนี้ ได้มีปัญญาอย่างนั้น ได้มีธรรมเป็นเครื่องอยู่อย่างนั้น หรือว่าหลุดพ้นแล้ว อย่างนั้น ดังนี้ กระนั้นหรือ.

สา. หามิได้ พระเจ้าข้า.

[๗๒๘] พ. ลูก่อนสารีบุตร พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเหล่าใด ที่จักมีในอนาคตกาล และพระผู้มีพระภาคเจ้าเหล่านั้นทุกพระองค์ อันเธอ

กำหนดซึ่งใจด้วยใจแล้วรู้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเหล่านั้นจักทรงมีศีลอย่าง
นี้ จักมีธรรมอย่างนั้น จักมีปัญญาอย่างนี้ จักมีธรรมเป็นเครื่องอยู่อย่างนี้
หรือว่าหลุดพ้นแล้วอย่างนี้ ดังนี้ กระนั้นหรือ.

สา. หามิได้ พระเจ้าข้า

[๗๒๕] พ. คุณก่อนสารีบุตร พระอรหันตสัมมาพุทธเจ้าในบัดนี้ คือ
เรา อันเรอกำหนดซึ่งใจด้วยใจแล้วรู้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้มีศีลอย่าง
นี้ มีธรรมอย่างนี้ มีปัญญาอย่างนี้ มีธรรมเป็นเครื่องอยู่อย่างนี้ หรือว่า
หลุดพ้นแล้วอย่างนั้น ดังนี้ กระนั้นหรือ.

สา. หามิได้ พระเจ้าข้า.

[๗๓๐] พ. คุณก่อนสารีบุตร ก็ในข้อนี้ เธอไม่มีเจโตปริยญาณใน
พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน เมื่อเป็น
เช่นนั้น เพราะเหตุอะไร เธอจึงกล่าวอสาถิวาจาอย่างสูงนี้ เธอถือเอาวาทะ
แต่อย่างเดียวบันลือสีหนาทว่า พระพุทธเจ้าข้า ข้าพระองค์เลื่อมใสใน
พระผู้มีพระภาคเจ้าอย่างนั้นว่า สมณะหรือพราหมณ์อื่น ซึ่งจะรู้ยิ่งไปกว่า
พระผู้มีพระภาคเจ้า ในทางพระปัญญาเครื่องตรัสรู้ มิได้มีแล้ว จักไม่มี
และย่อมไม่มีในบัดนี้.

สา. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์จะมีเจโตปริยญาณในพระ-
อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบันก็หามิได้ แต่
ข้าพระองค์รู้ได้ตามกระแสพระธรรม.

[๗๓๑] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เปรียบเหมือนปัจจัยตนครของพระ-
ราชามีเชิงเทินมั่นคง มีกำแพงและหอรบแน่นหนา มีประตูเดียว คนเฝ้าประตู
ของพระราชานในครนั้น มีปัญญาเฉลียวฉลาด มีความรู้ ห้ามคนที่ไม่รู้จัก

ให้คนที่รู้จักเข้าไป. เขาเดินตรวจตามทางรอบนครนั้น ไม่พบที่ต่อหรือช่อง
แห่งกำแพงโดยที่สุด แม้เพียงแนวอาคารออกไปได้. เขาจะพึงมีความคิด
อย่างนั้นว่า สัตว์ตัวเชิง ๆ ชนิดใดชนิดหนึ่ง จะเข้านครนี้หรือจะออกไป
สัตว์เหล่านั้นทั้งหมดยอมเข้าหรือออกโดยประตูนี้เท่านั้น แม้ฉันใด ข้าพระองค์
รู้ตามกระแสพระธรรม ก็ฉันนั้นเหมือนกัน พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า
เหล่าใดที่ได้มีมาแล้วในอดีตกาล พระผู้มีพระภาคเจ้าเหล่านั้นทุกพระองค์
ทรงละนิวรณ์ ๕ อันเป็นเครื่องเศร้าหมองแห่งใจ ทอนกำลังปัญญา ทรงมี
พระหฤทัยตั้งมั่นดีแล้วในสติปัญญา ๔ ทรงเจริญโพชฌงค์ ๗ ตามความ
เป็นจริง ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว. พระอรหันตสัมมาสัมพุทธ-
เจ้าเหล่าใด จักมีในอนาคตกาล... จักตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ.
แม้พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าในบัดนี้ ก็ทรงละนิวรณ์ ๕
อันเป็นเครื่องเศร้าหมองแห่งใจ ทอนกำลังปัญญา ทรงมีพระหฤทัยตั้งมั่นดีแล้ว
ในสติปัญญา ๔ ทรงเจริญโพชฌงค์ ๗ ตามความเป็นจริง ตรัสรู้พระอนุตร
สัมมาสัมโพธิญาณแล้ว.

[๗๑๒] พ. ดิละ ๆ สารีบุตร เพราะเหตุนั้นแหละ เธอจึงกล่าว
ธรรมปริยายนี้เนื่อง ๆ แก่ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ด้วยว่าโมฆบุรุษ
เหล่าใดจักมีความเคลือบแคลงหรือความสงสัยในตถาคต โมฆบุรุษเหล่านั้นจัก
ละความเคลือบแคลงหรือความสงสัยนั้นเสีย เพราะได้ฟังธรรมปริยายนี้.

จบนาฬันทสูตรที่ ๒

นาพันทวรรคที่ ๒

นาพันทสูตร

พึงทราบอธิบายในนาพันทสูตรที่ ๒ แห่งทุติยวรรค.

คำว่าในนาพันท ได้แก่ในนครที่มีชื่ออย่างนี้ว่า นาพันท. ทรงกระทำนครนั้นให้เป็นโคจรคาม.

คำว่า ปาวริกัมพวัน ได้แก่ ที่สวนมะม่วงของเศรษฐีชื่อว่า ทุสสปาวริกะ. นัยว่า ป่ามะม่วงนั้นได้เป็นอุทยานของเศรษฐีนั้น. ปาวริกเศรษฐีนั้น พึ่งพระธรรมเทศนาของพระผู้มีพระภาคเจ้าเลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว สร้างวิหารถวายพระผู้มีพระภาคเจ้า ประกอบด้วยกุฎี ที่หลีกเร้นและมณฑปเป็นต้นในอุทยานนั้น วิหารนั้นถึงการนับว่า ปาวริกัมพวัน เหมือนชีวกัมพวัน อธิบายว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่ในปาวริกัมพวันนั้น.

บทว่า เลื่อมใสแล้วอย่างนี้ ความว่า มีความเชื่อถึงพร้อมแล้วอย่างนั้น อธิบายว่า เราเธออย่างนี้. บทว่า โดยยิ่งกว่าๆ ความว่า ผู้มีชื่อเสียงอย่างยิ่ง อธิบายว่า หรือว่าผู้มีความรู้ยิ่งกว่าโดยความรู้.

บทว่า ในการตรัสรู้พร้อม ความว่า ในสัพพัญญุตญาณหรือในอรหัตตมรรคญาณ. เพราะว่า พระพุทธคุณทั้งหลายทั้งหมดเป็นอันท่านถือเอาแล้วด้วยอรหัตตมรรคทีเดียว. ถึงแม้พระอัครสาวกทั้งสอง ก็ได้เฉพาะสาวกบารมีญาณด้วยอรหัตตมรรคเท่านั้น. พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย ย่อมได้โดยเฉพาะพระปัจเจกโพธิญาณ. พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ย่อมได้เฉพาะพระ

“สัพพัญญุตญาณ และพระพุทฺธคุณทั้งสิ้น อรหัตมรรคญาณแม่ทั้งสิ้น ย่อมสำเร็จแก่ท่านเหล่านั้น ด้วยอรหัตมรรคนั้นเอง เพราะฉะนั้น อรหัตมรรคญาณจึงชื่อว่าเป็นคุณเครื่องตรัสรู้พร้อม. เพราะเหตุนี้ จึงไม่มีผู้ที่ยังกว่าพระผู้มีพระภาคเจ้า. เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่าสภาพที่ยังกว่าคือคุณเป็นเครื่องตรัสรู้.

บทว่า อุพาร คือประเสริฐ. ก็อุพารศัพท์นี้ย่อมมาในอรรถว่า อร่อย ในบทเป็นต้นว่า ย่อมเกี่ยวกินของที่ควรเกี่ยวอร่อย. ย่อมมาในอรรถว่า ประเสริฐ ในบทเป็นต้นว่า ได้ยินว่า วัจนายะ พราหมณ์ผู้เจริญ ย่อมสรรเสริญพระสมณโคดม โดยความประเสริฐ อย่างประเสริฐ. มาในอรรถว่า ไพบุลย์ ในบทเป็นต้นว่า และแสงสว่างอันโอพารหาประมาณไม่ได้. อุพาร ศัพท์นี้นั้นมาแล้วในอรรถว่าประเสริฐในที่นี้. เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า บทว่า อุพาร ได้แก่ ประเสริฐ. บทว่า อองอาจ ความว่า ไม่หวั่นไหว คือไม่คลอนแคลน เหมือนเสียงโคอุสภะ.

บทว่า ถือเอาโดยส่วนเดียว ความว่า ไม่กล่าวโดยสืบ ๆ ต่อแห่ง อาจารย์ตามที่ได้ยินมาบ้าง ตามที่ได้ยินมาอย่างนั้นอย่างนี้บ้าง ด้วยการอ้างตำราบ้าง ด้วยอาการตริคตามอาการบ้าง ด้วยทนต่อความเพ่งแห่งทิฏฐิบ้าง เพราะเหตุแห่งการคาดคะเนบ้าง เพราะเหตุเดาบ้าง ถือเอาโดยส่วนเดียวเหมือนแทงตลอดด้วยญาณโดยประจักษ์. อธิบายว่า การกล่าวด้วยการตกลงใจท่านกล่าวไว้แล้ว. บทว่า บันลืออย่างสีหะ ความว่า บันลืออย่างประเสริฐ อธิบายว่า บันลือแล้วอย่างสูงสุด เหมือนกันสีหะ ไม่เล่น ไม่เหลวไหลเปล่งแล้ว.

บทว่า สตริบุตร ประโยชน์อะไรแก่ท่าน ความว่า ปรารถนาเทศนานี้ เพื่อให้การตามประกอบ เพราะว่า บุคคลบางพวกเปล่งสีหนาทแล้วไม่อาจเพื่อจะให้การตามประกอบในการบันลือของตนได้ไม่อดทนต่อการเสียดสี

เป็นเหมือนลิงตกไปในยางเหนียว. ถ่านไฟยอมเผาไหม้โลหะที่ไม่บริสุทธิ์ โดย
ธรรมดัจฉินใด บุคคลก็เป็นเหมือนถ่านเพลิงไหม้อยู่ฉนั้น. คนหนึ่งถูกเขา
ให้ตามประกอบในการบั่นถือคูดสีหะ ไม่อาจเพื่อจะให้ได้ทั้งอดทนต่อการเสียดสี
ผู้นี้ชื่อว่ายอมงามยิ่งกว่า คูดเงินที่ไม่มีสนิมตามธรรมดา. พระเถระก็เป็นเช่น
นั้น. เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงทราบพระเถระนั้นว่าผู้นี้เป็น
ผู้อดทนต่ออนุโยค ดังนี้แล้ว ทรงปรารภเทศนาน เพื่อให้ตามประกอบในการ
เปล่งสีหนาท.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เหล่านั้น** ทุกพระองค์ ความว่า พระผู้มี
พระภาคเจ้าเหล่านั้นทั้งปวง อันท่าน (กำหนดรู้แล้ว).

บทว่า **มีศีลอย่างนี้** ความว่า มีศีลอย่างนั้นด้วยมรรคศีล ผลศีล
โลกียศีลและโลกุตระศีล. ธรรมที่เป็นฝักฝ่ายแห่งสมาธิท่านประสงค์เอาในบทนี้
ว่า **ผู้มีธรรมอย่างนี้** อธิบายว่าผู้มีสมาธิอย่างนี้ ด้วยมรรคสมาธิ ผลสมาธิ
ที่เป็นโลกียะและโลกุตระ.

บทว่า **ผู้มีปัญญาอย่างนี้** ความว่า และผู้มีปัญญาอย่างนี้ด้วยอำนาจ
มรรคปัญญาเป็นต้น. ก็ในบทนี้ว่า ผู้มีธรรมเป็นเครื่องอยู่อย่างนี้ ดังนี้ หาก
มีคำถามว่า ธรรมเป็นเครื่องอยู่ชื่อว่าท่านถือเอาแล้ว เพราะธรรมที่เป็นฝ่าย
สมาธิท่านถือเอาแล้วในหนหลัง เพราะเหตุไร จึงไม่ถือเอาธรรมเป็นเครื่อง
อยู่ที่ถือเอาแล้ว. ตอบว่า คำนี้พระเถระถือเอาแล้ว. ก็คำนี้ท่านกล่าวไว้
เพื่อแสดงนิโรธสมบัติ. เพราะฉะนั้น พึงเห็นเนื้อความในบทนี้เห็นว่า
พระผู้มีพระภาคเจ้าเหล่านั้น ได้ทรงเป็นผู้มีปกติอยู่ด้วยนิโรธสมบัติอย่างนี้.

ในบทว่า **ผู้มีวิมุตติอย่างนี้** ได้แก่ วิมุตติ ๕ คือ **วิกขัมภน-
วิมุตติ ตทังควิมุตติ สมุจเฉทวิมุตติ ปฏิปัสสัทธวิมุตติ นิสสรณ
วิมุตติ.**

ในวิมุตติเหล่านั้น สมบัติ ๘ ถึงการนับว่า วิกขัมภณวิมุตติ (พ้นได้ด้วยการข่ม) เพราะพ้นจากนิวรรณ์เป็นต้น ที่ตนเองข่มได้แล้ว

อนุปัสสนา ๗ มีการตามเห็นว่าไม่เที่ยงเป็นต้น ถึงการนับว่า ตทังควิมุตติ (พ้นได้ด้วยองค์นั้น) เพราะพ้นจากความสำคัญว่าเที่ยงเป็นต้น ที่ตนเองละสลະได้ด้วยอำนาจเป็นข้าศึกต่อนิวรรณ์เป็นต้นนั้น.

อริยมรรค ๔ ถึงการนับว่า สมุจเฉทวิมุตติ (พ้นเด็ดขาด) เพราะพ้นจากกิเลสทั้งหลาย ที่ตนถอนขึ้นแล้ว.

สามัญญผล ๔ ย่อมถึงการนับว่า ปฏิปัสสัทธิวิมุตติ (พ้นได้ด้วยการสงบระงับ) เพราะเกิดขึ้นในที่สุดแห่งการสงบระงับกิเลสทั้งหลาย ด้วยอานูภาพมรรค.

นิพพาน ถึงการนับว่า นิสสรณวิมุตติ (พ้นได้ด้วยการสลัดออก) เพราะสลัดจากกิเลสทั้งหลาย คือเพราะปราศจาก ได้แก่อตั้งอยู่ในที่ไกล. พึงเห็นเนื้อความในคำนี้ว่า ชื่อว่าพ้นแล้วอย่างนี้ ด้วยอำนาจวิมุตติ ๕ เหล่านี้ ด้วยประการฉะนี้.

บทว่า สารีบุตร ก็ประโยชน์ ก็ประโยชน์อะไรแก่ท่าน พระพุทธเจ้าเหล่านั้นใด จักมีอยู่ ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อตรัสถามว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ล่วงไปแล้ว คือดับแล้ว โดยไม่เหลือ ได้แก่อถึงความเป็นผู้หาบัญญัติมิได้ ดับไปแล้วเหมือนเปลวประทีป ชื่อว่า ดับแล้วอย่างนั้น ท่านถือเอาความเป็นผู้หาบัญญัติมิได้ จักรู้ได้อย่างไร ก็พระคุณของพระพุทธเจ้าที่ยังไม่ถึงทั้งหลาย เธอจะกำหนดรู้ด้วยใจของตนหรือ แล้วจึงตรัสอย่างนี้ว่า สารีบุตร ก็เรามีประโยชน์อะไรแก่เธอในบัดนี้. พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงถามว่า พระพุทธเจ้าแม้ที่ยังไม่มาแล้ว ยังไม่มีพระชาติ ยังไม่เกิด ยังไม่อุบัติ เธอจักรู้พระพุทธเจ้าเหล่านั้นได้อย่างไร. ก็การที่จะรู้พระพุทธเจ้า

เหล่านั้น เป็นเหมือนการแลดูรอยเท้าในอากาศ ที่ไม่ปรากฏรอยเท้า บัดนี้ เธออยู่วิหารเดียวกับเรา เทียวไปเพื่อศึกษาด้วยกัน เวลาแสดงธรรมก็นั่งข้างขวา ก็คุณทั้งหลายของเรา เธอกำหนดรู้ด้วยใจของตนหรือ แล้วจึงตรัสอย่างนั้น. พระเถระย่อมปฏิเสธปัญหาที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามแล้ว ๆ ว่า เป็นอย่างนั้นหามิได้ พระพุทธเจ้าข้า. ก็สิ่งที่พระเถระรู้แล้วก็มี ไม่รู้แล้วบ้างก็มี.

ถามว่า ท่านยอมคัดค้านในที่ที่ตนรู้แล้ว หรือในที่ที่ตนไม่รู้แล้ว.

ตอบว่า ย่อมคัดค้านในที่ที่ตนไม่รู้แล้วเท่านั้น ได้ยินว่า เมื่อเริ่มคำถามแล้ว พระเถระได้รู้แล้วอย่างนั้นว่า นี่ไม่ใช่คำถาม คำถามต้องถามในสาวกบารมีญาณ จึงไม่ทำการคัดค้านด้วยสาวกบารมีญาณของตน ย่อมคัดค้านในพระสัมพัญญุตญาณในฐานะที่ตนไม่เข้าใจ เพราะเหตุนั้น พระเถระจึงแสดงคำมั่นนี้ว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์ย่อมไม่มีสัมพัญญุตญาณที่สามารถจะรู้เหตุแห่งศีล สมာธิ ปัญญา และวิมุตติ ของพระพุทธเจ้าทั้งหลายที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบันได้.

บทว่า นี้ ได้แก่ พระพุทธเจ้า ต่างด้วยพระพุทธเจ้าในอดีตเป็นต้นเหล่านี้.

บทว่า ก็ทำไมเล่า ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสถามว่า ก็เมื่อไม่มีความรู้อย่างนั้น ทำไมเธอจึงกล่าวอย่างนี้.

บทว่า คล้อยตามธรรม ได้แก่ การถือเอานัยแห่งญาณโดยอนุমানอัน พระเถระผู้ไปตามการประกอบแห่งญาณ อันเกิดขึ้นแล้วโดยประจักษ์แก่ธรรม และดำรงอยู่ในสาวกบารมีญาณรู้แล้ว พระเถระกราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์ย่อมรู้ด้วยเหตุนี้. เพราะว่า การถือเอาโดยนัยของพระเถระไม่มีประมาณ ไม่มีที่สุด สัมพัญญุตญาณย่อมไม่มีประมาณ หรือ

ที่สุครอบฉันใด การถือเอาโดยนัยของพระธรรมเสนาบดี ก็ไม่มีประมาณ หรือที่สุครอบฉันนั้น เพราะเหตุนั้น พระเถระนั้น ย่อมรู้ว่า พระศาสดานั้น ทรงเป็นอย่างนี้ ด้วยเหตุนี้ ๆ ทรงเป็นผู้ไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่าด้วยเหตุนี้ ๆ เพราะว่าการถือเอาโดยนัยของพระเถระ. คือคติแห่งพระสัพพัญญุตญาณนั่นเอง บัดนี้ พระเถระเมื่อจะแสดงอุปมา เพื่อให้การถือเอาโดยนัยนั้นปรากฏ จึงกล่าวคำเป็นต้นว่า แม้นฉันใด พระเจ้าข้า.

เพราะในมัชฌิมประเทศนั้น ป้อมหรือกำแพงเป็นต้นของเมืองจะแข็งแรงหรือไม่แข็งแรงก็ตาม ไม่ต้องวิตกอะไรทั้งหมด. เรื่องโจรไม่ต้องระวาง เพราะฉะนั้น พระเถระไม่ถือเอาเรื่องนั้นเป็นสำคัญจึงกล่าวว่า เมืองชายแดนเป็นต้น.

บทว่า มีเชิงเทินมั่นคง ความว่า มีเชิงกำแพงมั่นคง.

บทว่า มีกำแพงและเสาระเนียดหนาแน่น ความว่า มีกำแพงหนาแน่น และมีประตูหน้าต่างมั่นคง. ถามว่า เพราะเหตุไร พระเถระจึงกล่าวว่า มีประตูเดียว. ตอบว่า เพราะว่ามีประตูมาก จะต้องมีคนเฝ้าประตูที่ฉลาดหลายคน ส่วนในเมืองที่มีประตูเดียวใช้คนเดียวก็พอ ไม่มีผู้อื่นเสมอด้วยปัญญาของพระเถระ เพราะฉะนั้น พระเถระจึงกล่าวว่า มีประตูเดียว เพื่อจะแสดงคนเฝ้าประตูคนเดียวเท่านั้น เพื่อจะเปรียบเทียบที่คนเป็นผู้ฉลาด.

บทว่า ปญฺธิโต เป็นผู้ฉลาด คือประกอบด้วยความเป็นผู้ฉลาด.

บทว่า พฺยตุโต ผู้สามารถ คือประกอบด้วยความเป็นผู้สามารถ ได้แก่เป็นผู้มีความรู้คล่องแคล่ว.

บทว่า เมธาวิ มีปัญญา คือประกอบด้วยเมธา กล่าวคือปัญญาพิจารณาการเกิดขึ้นแห่งสถานการณฺ์. บทว่า ทางรอบพระนคร ได้แก่ทางรอบกำแพง ชื่อว่า สำหรับเดินตรวจ.

บทว่า **ที่ต่อกำแพง** ได้แก่ **ที่ที่อิฐสองก้อนเชื่อมติดกัน**. บทว่า **ช่องกำแพง** ได้แก่ **ที่ทำเป็นช่องกำแพง**.

บทว่า **เครื่องเส้าหมองแห่งใจ** ได้แก่ **นิวรรณ์ ๕** ทำจิตให้ **เส้าหมอง** คือทำความเส้าหมอง **ได้แก่ให้เข้าไปเร่าร้อน** เบียดเบียนอยู่ เพราะฉะนั้น พระเถระจึงกล่าวว่า **เครื่องเส้าหมองแห่งใจ**. บทว่า **ทอนกำลังปัญญา** ความว่า **นิวรรณ์ทั้งหลาย** เมื่อเกิดขึ้น ย่อมไม่ให้ปัญญาที่ยัง **ไม่เกิดขึ้นให้เกิดขึ้น** เพราะฉะนั้น พระเถระจึงเรียกว่า **บั่นทอนกำลังปัญญา**.

บทว่า **ผู้มีจิตตั้งมั่นแล้ว** ความว่า **เป็นผู้มีจิตตั้งมั่นแล้วในสติปัญญา ๔**.

บทว่า **ในโพชฌงค์ ๗ ตามความเป็นจริง** ได้แก่ **เจริญแล้ว** ตามภาวะของตน.

ด้วยบทว่า **อนุตรสัมมาสัมโพธิ** พระเถระแสดงว่า **แทงตลอด** ความเป็นพระอรหันต์ **และสัพพัญญุตญาณ**.

ก็อีกอย่างหนึ่ง **คำว่า สติปัญญา** นี้คือ **วิปัสสนาโพชฌงค์** มรรคก็คือพระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ **และความเป็นพระอรหันต์** อีกอย่างหนึ่ง **คำว่า สติปัญญา** ก็คือวิปัสสนาเจ็ดด้วยโพชฌงค์ **ได้แก่ความเป็นพระอรหันต์** คือ **สัมมาสัมโพธิญาณมั่นคง**. ส่วน**พระทิมภานกมหาสิวเถระ** กล่าวแล้วว่า **เมื่อถือเอาวิปัสสนาในสติปัญญาแล้ว** ถือเอาโพชฌงค์ **ว่าเป็นมรรคและเป็นสัพพัญญุตญาณ** ก็จะพึงเป็นปัญหาที่สวຍ **แต่อย่าไปถือเอาอย่างนั้น**. พระเถระเมื่อจะแสดงความไม่มีความแตกต่างกัน เหมือนทองและเงินแตกแล้วในท่ามกลาง **ในการละนิวรรณ์** **ในการเจริญสติปัญญา** **และใจการตรัสรู้เอง** ของพระสัพพัญญูพุทธเจ้าทั้งหลาย **ด้วยประการฉะนี้** **หยุดแค่นี้ก่อน** ควรเปรียบเทียบข้ออุปมา **ที่ท่านพระสารีบุตรแสดงถึงเมื่อ**

ชายแดน กำแพง ทางรอบพระนคร คนเฝ้าประตูที่ฉลาด เหล่าสัตว์ที่คับคั่ง
เข้าออกเมือง. แสดงสัตว์เหล่านั้นปรากฏแก่คนเฝ้าประตู. ในค่านั้นหากมีคำ
ถามว่า อะไรเหมือนอะไร. ตอบว่า เพราะว่า พระนิพพานเหมือนนคร สีล
เหมือนกำแพง ความละเอียดแก้ไขเหมือนทางรอบพระนคร อริยมรรค
เหมือนประตู พระธรรมเสนาบดีเหมือนคนเฝ้าประตูที่ฉลาด พระพุทธเจ้า
ทั้งหลาย ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน เหมือนเหล่าสัตว์จำนวนมาก
เข้าออกพระนคร ชื่อที่พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และ
ปัจจุบันปรากฏโดยความมีศีลเสมอกันเป็นต้น แก่ท่านพระสารีบุตร เหมือน
ชื่อที่สัตว์เหล่านั้นปรากฏแก่คนเฝ้าประตู. พระเถระได้กราบทูลอย่างนี้ แต่
พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าพระองค์ดำรงอยู่ในสาวกบารมีญาณ ย่อมรู้การถือ
เอาโดยนัยที่คล้อยตามธรรม ดังนี้ การตามประกอบสีหนาทของตน ก็เป็น
อันพระเถระถวายแล้ว .

บทว่า เพราะฉะนั้น ความว่า เพราะพระเถระกราบทูลว่า ข้าแต่
พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ย่อมไม่มีญาณเครื่องกำหนดรู้พระทัยในพระ-
อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย ทั้งที่เป็นอดีต อนาคตและปัจจุบันแล ก็
แต่ว่า การคล้อยตามธรรมข้าพระองค์รู้แล้ว ฉะนั้น.

บทว่า ฟังกล่าวเนื่องๆ ความว่า เธอฟังกล่าวบ่อยๆ.

บทว่า เรากล่าวแล้วในเวลาเช้า ความว่า ไม่กล่าวในเวลาเย็น
และเวลาเที่ยงเป็นต้น อธิบายว่า ไม่กล่าวแล้วในวันอื่นเป็นต้นว่า เรากล่าวแล้ว
ในวันนี้.

บทว่า จักละความสงสัยนั้น ความว่า นี้ชื่อว่า พระสาวกที่ถึง
พร้อมด้วยความเล่นไปแห่งความรู้ แม้เช่นกับพระสารีบุตร ก็ไม่อาจจะรู้การ
เที่ยวไปแห่งจิตของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย.

บทว่า พระตถาคตเจ้าอันใครพึงเปรียบไม่ได้ดังนี้ ความว่า
ความเคลือบแคลง สงสัยในพระตถาคตเจ้า เขาจักละได้.

จบอรรถกถาพันทสูตรที่ ๒

๓. จุนทสูตร

ว่าด้วยการปรินิพพานของพระสารีบุตร

[๗๓๓] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหาร
เชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้กรุงสาวัตถี. ก็ในสมัยนั้น ท่าน
พระสารีบุตรอยู่ ณ บ้านนาลกคาม ในแคว้นมคธ อาพาธ เป็นไข้หนัก
ได้รับทุกขเวทนา. สามเณรจุนทะเป็นอุปัฏฐากของท่าน. ครั้งนั้น ท่านพระ-
สารีบุตรปรินิพพานด้วยอาพาธนั้นแหละ.

[๗๓๔] ครั้งนั้น สามเณรจุนทะถือเอาบาตรและจีวรของท่านพระ-
สารีบุตร เข้าไปหาพระอานนที่ยังพระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิ-
ณฑิกเศรษฐี ใกล้กรุงสาวัตถี นมัสการท่านพระอานนทฺ์แล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควร
ส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กล่าวกะท่านพระอานนทฺ์ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ
ท่านพระสารีบุตรปรินิพพานแล้ว นี้อาตรและจีวรของท่าน. ท่านพระอานนทฺ์
กล่าวว่า คุณก่อนอาวโสจุนทะ นี่เป็นมูลเรื่องที่จะเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า มีอยู่
มาไปกันเถิด เราจักเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วกราบทูลเนื้อความนั้น
แต่พระองค์. สามเณรจุนทะรับคำของท่านพระอานนทฺ์แล้ว.

[๗๓๕] ครั้งนั้น ท่านพระอานนท์กับสามเณรจุนทะ เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้ว ท่านพระอานนท์ได้กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ สามเณรจุนทะรูปนี้ ได้บอกอย่างนี้ว่า ท่านพระสารีบุตรปรินิพพานแล้ว นี้บาตรและจีวรของท่าน ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ กายของข้าพระองค์ประหนึ่งจะงอมงมไป แม้ทิศทั้งหลายก็ไม่ปรากฏแก่ข้าพระองค์ แม้ธรรมก็ไม่แจ่มแจ้งแก่ข้าพระองค์ เพราะได้ฟังว่า ท่านพระสารีบุตรปรินิพพานแล้ว.

[๗๓๖] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า คุณก่อนอานนท์ สารีบุตรพาเอาศีลขันธุ์ สมาธิขันธุ์ ปัญญาขันธุ์ วิมุตติขันธุ์ หรือวิมุตติญาณทัสสนขันธุ์ ปรินิพพานไปด้วยหรือ.

ท่านพระอานนท์กราบทูลว่า หามิได้ พระเจ้าข้า ท่านพระสารีบุตรมิได้พาศีลขันธุ์ปรินิพพานไปด้วย ฯลฯ มิได้พาวิมุตติญาณทัสสนขันธุ์ปรินิพพานไปด้วย. ก็แต่ว่าท่านพระสารีบุตรเป็นผู้กล่าวสอนให้รู้ชัดแสดงให้เห็นแจ้ง ให้สมาทาน ให้อาจหาญ ให้รื่นเริง ไม่เกียจคร้านในการแสดงธรรม อนุเคราะห์เพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย ข้าพระองค์ทั้งหลายมาตามระลึกถึงโอชะแห่งธรรม ธรรมสมบัติและการอนุเคราะห์ด้วยธรรมนั้นของท่านพระสารีบุตร.

[๗๓๗] พ. คุณก่อนอานนท์ ชื่อนั้น เราได้บอกเธอทั้งหลายไว้ก่อนแล้วมิใช่หรือว่า จักต้องมีความเป็นต่างๆ ความพลัดพราก ความเป็นอย่างอื่น. จากของรักของชอบใจทั้งสิ้น เพราะฉะนั้น จะพึงได้ในของรักชอบใจนี้แต่ที่ไหน. สิ่งใดเกิดแล้ว มีแล้ว ปัจจัยปรุงแต่งแล้ว มีความทำลายเป็นธรรมดา การปรารถนาว่า ขอสิ่งนั้นอย่าทำลายไปเลย ดังนี้ มิใช่ฐานะที่จะมิได้.

[๗๓๘] คุณก่อนานนท์ เปรียบเหมือนเมื่อต้นไม้ใหญ่ มีแก่น ตั้งอยู่ ลำต้นใดซึ่งใหญ่กว่า ลำต้นนั้นพึงทำลายลง ฉนั้นใด เมื่อภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ ซึ่งมีแก่น ดำรงอยู่ สาริบุตรปรินิพพานแล้ว ฉนั้นนั้นเหมือนกัน เพราะฉะนั้น จะพึงได้ในข้อนี้แต่ที่ไหน. สิ่งใดเกิดแล้ว มีแล้ว ปัจจัยปรุงแต่งแล้ว มีความทำลายเป็นธรรมดา การปรารธนาว่า ขอสิ่งนั้นอย่าทำลายไปเลย ดังนี้ มิใช่ฐานะที่จะมีได้. เพราะฉะนั้นแหละ. เธอทั้งหลายจงมีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึ่ง อย่ามีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง คือ มีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง อย่ามีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่งอยู่เถิด.

[๗๓๙] คุณก่อนานนท์ ภิกษุมิตนเป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง คือ มีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง อยู่อย่างไร. ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสถียร. ย่อมพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสถียร. คุณก่อนานนท์ ภิกษุมิตนเป็นเกาะ. มีตนเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง คือ มีธรรมเป็นเกาะ. มีธรรมเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง อยู่อย่างนี้แล.

[๗๔๐] คุณก่อนานนท์ ก็ภิกษุพวกใดพวกหนึ่ง ในบัดนี้ก็ดี ในกาลที่เราล่วงไปก็ดี จักเป็นผู้มีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง คือ มีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่งอยู่ พวกภิกษุเหล่านี้เป็นที่พึงใครต่อการศึกษา จักเป็นผู้เลิศ.

อรรถกถาจุนทสูตร

จุนทสูตรที่ ๓. คำว่า **ในแคว้นมคธ** คือ ในชนบทที่มีชื่อนั้น คำว่า **ในตำบลนาพกะ** คือ ในตำบลที่มีชื่อนั้น อันเป็นของสกุลของตนไม่ไกลกรุงราชคฤห์.

บทว่า **สามเณรชื่อว่าจุนทะ** ความว่า พระเถระนี้เป็นน้องชายคนเล็กของพระธรรมเสนาบดี ในเวลาที่ท่านยังไม่อุปสมบท พวกพระร้องเรียกท่านว่า **สามเณรจุนทะ** แม้เวลาเป็นพระเถระก็ร้องเรียกอย่างนั้นเหมือนกัน เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า สามเณรจุนทะ.

บทว่า **เป็นผู้ทำการอุปฐาก** ความว่า เป็นผู้ถวายการอุปฐากด้วยน้ำล้างหน้า ไม้สีฟัน และน้ำฉัน กวาดบริเวณ นวดหลังและรับบาตรจีวร.

บทว่า **ปรินิพพานแล้ว** ความว่า ปรินิพพานแล้วด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุ.

บทว่า **เวลาไหน** ความว่า ในปีปรินิพพานของพระผู้มีพระภาคเจ้าในเรื่องนั้น มีอนุปปพิกธา ดังต่อไปนี้.

ทราบว่าเป็นพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงอยู่จำพรรษาแล้ว เสด็จออกจากหมู่บ้านเวฬุวะ ทรงดำริว่า เราจะไปเมืองสาวัตถี แล้วเสด็จกลับจากทางที่เสด็จมานั้นเที่ยว ถึงเมืองสาวัตถีโดยลำดับแล้วเสด็จไปพระเชตวัน. พระธรรมเสนาบดี แสดงวัตรถวายพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วไปที่พักกลางวัน. เพื่อนเหล่าอันเตवासิกในที่นั้นแสดงวัตรหลีกไปแล้ว ท่านจึงกวาดที่พักกลางวัน ปูแผ่นหนัง ล้างเท้าแล้วนั่งคู้บัลลังก์เข้าผลสมาบัติ. ลำดับนั้น เมื่อท่านออกจากผล

สมาบัตินั้น ตามกำหนดแล้ว เกิดความปริวิตกนี้ว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลาย จักปรินิพพานก่อนหรือหนอ หรือว่าพระอัครสาวกปรินิพพานก่อน. แต่นั้น รู้แล้วว่า พระอัครสาวกปรินิพพานก่อน แล้วจึงตรวจดูอายุสังขารของตน. รู้แล้วว่า อายุสังขารของเราจักเป็นไปได้เพียง ๗ วัน เท่านั้น จึงคิดว่า เราจะปรินิพพานที่ไหน. ลำดับนั้นจึงคิดแล้วคิดอีกว่า พระราหุลปรินิพพานใน คาวดึงส์พิภพ พระอัญญาโกณฑัญญเถระ ปรินิพพานที่สระฉัททันต์ เราจะปรินิพพานที่ไหน ดังนี้ จึงเกิดความสังเวชปรารภมารดาว่า มารดาของเราก็เป็นมารดาของพระอรหันต์ถึง ๓ องค์ ยังไม่เสื่อมใสในพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์เลย ท่านมีอุปนิสัยหรือหนอ ได้เห็นอุปนิสัยแห่งพระโศคาปัตติมรรค จึงตรวจดูว่า จักบรรลุด้วยเทศนาของใคร ทราบว่า จักบรรลุด้วยธรรมเทศนาของเราเท่านั้น มิใช่ของใครอื่น ก็ถ้าเราพึงชวนขายน้อย ก็จักมีคนกล่าวกับเราว่า พระสารีบุตรเถระ เป็นที่พึ่งของตนที่เหลือทั้งหลาย จริงอย่างนั้น ในวันแสดงสมจิตตสูตรของท่าน เทวดาพันโกฏิ บรรลุพระอรหัต เทวดาที่แทงตลอดมรรคทั้ง ๓ ก็นับไม่ถ้วน ปราภฏการตรัสรู้ในที่อื่น ๆ อีกมาก และตระกูลแปดหมื่นทำใจให้เสื่อมใสในพระเถระ ก็ได้เกิดในสวรรค์ทั้งนั้น บัดนี้ ท่านไม่อาจที่จะเปลื้องแม่เพียงความเห็นผิดของมารดาของคนได้ เพราะฉะนั้น จึงตกลงใจว่า เราจักเปลื้องมารดาจากความเห็นผิดแล้วปรินิพพานในท้องที่เกิดนั้นแหละ จึงคิดแล้วว่า วันนี้เทียว เราจะขออนุญาตพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วออกไป ดังนี้ จึงเรียกพระจุนทเถระมาว่า จุนทะ เธอจงให้สัญญาแก่ภิกษุบริษัท ๕๐๐ รูปของเราว่า ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย จงถือเอาบาตรและจีวรไป พระธรรมเสนาบดี ประสงค์จะไปบ้านนาพกะ. พระเถระก็ได้ทำอย่างนั้น. ภิกษุทั้งหลายจึงเก็บเสนาสนะถือบาตรและจีวรไป สำนักพระเถระ.

พระเถระเก็บเสนาสนะ กวาดที่พักกลางวัน และยื่นที่ประตูปัก
กลางวัน ตรวจดูที่พักกลางวัน คิดว่า บัดนี้เป็นการเห็นครั้งสุดท้าย จะไม่มี
การมาอีกแล้ว มีภิกษุ ๕๐๐ รูป แวดล้อมเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถวาย
บังคมแล้ว ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าอย่างนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ
ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงอนุญาตข้าพระองค์ ขอพระสุตเจ้าทรงอนุญาต นี้
เป็นกาลปรินิพพานของข้าพระองค์ อายุสังขารข้าพระองค์ปลงลงแล้ว ก็เพราะ
พระพุทธเจ้าทั้งหลาย เมื่อตรัสว่า เธอจะปรินิพพาน ก็จะกลายเป็นสรรเสริญ
ความตาย เมื่อตรัสว่า เธออย่าปรินิพพาน คนผู้เป็นมิจฉาทิฎฐิก็จะยกโทษว่า
กล่าวสรรเสริญคุณของวิภูษะ ฉะนั้น จึงไม่ตรัสคำแม่ทั้งสอง เพราะเหตุนี้
พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า เธอจักปรินิพพานที่ไหน สารีบุตร เมื่อ
พระสารีบุตรกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์จักปรินิพพาน
ในห้องที่ข้าพระองค์เกิดในบ้านนาพกะ แคว้นมคธนั้น จึงตรัสว่า สารีบุตร
เธอจงสำคัญเวลาในบัดนี้ ก็การเห็นภิกษุเช่นเธอ ของภิกษุผู้เป็นทั้งที่และน้อง
ของเธอจักหาได้ยากในบัดนี้ เธอจงแสดงธรรมแก่ภิกษุเหล่านั้น.

พระเถระรู้แล้วว่า พระศาสดาทรงหวังเฉพาะการแสดงธรรมที่ขึ้นต้น
ด้วยการแสดงฤทธิ์ของเรา ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วเหาะขึ้นไป
ประมาณชั่วคันทาล เหาะลงแล้วถวายบังคมพระบาทพระทศพล และเหาะ
ขึ้นไปประมาณสองชั่วคันทาลอีกลงแล้ว ถวายบังคมพระบาทพระทศพล แล้ว
เหาะขึ้นไปประมาณเจ็ดชั่วคันทาลโดยทำนองนี้ แสดงปาฏิหาริย์หลายร้อยอย่าง
แล้วปรารภธรรมกถา. พระเถระกล่าวธรรมกถาด้วยกายที่ปรากฏบ้าง ไม่
ปรากฏบ้าง ด้วยกายเบื้องบน เบื้องล่าง หรือครึ่งกาย บางทีก็แสดงเป็นรูป
พระจันทร์โดยไม่มีใครเห็น บางครั้งก็เป็นรูปพระอาทิตย์ บางครั้งก็เป็นรูป
ภูเขามากมาย บางทีก็เป็นรูปทะเล บางทีก็เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ บางทีก็เป็น

เวสวัณมหาราช บางทีก็เป็นท้าวสักกมหาราช บางทีก็เป็นท้าวมหาพรหม เมื่อแสดงปาฏิหาริย์หลายร้อยอย่าง อย่างนี้ พระเถระจึงกล่าวธรรมกถา ชาวพระนครทั้งสิ้นประชุมกันแล้ว พระเถระเหาะลงแล้ว ได้ยื่นถวายบังคม พระบาทพระทศพล.

ลำดับนั้น พระศาสดา ได้ตรัสกะพระเถระนั้นว่า สารีบุตร ธรรมปริยายนี้ ชื่ออะไร.

ส. ชื่อ สีนิกิพิฑะ พระเจ้าข้า.

พ. สารีบุตร เอาเถิด ธรรมปริยายนี้ ชื่อว่า สีนิกิพิฑะ สารีบุตร เอาเถิด กระบวนธรรมนี้ชื่อว่า สีนิกิพิฑะ. พระเถระได้เหยียดมือมีสี่ดั่ง ครั้งสด แล้วจับที่ข้อพระบาท เช่นกับลายเต่าทอง ของพระศาสดา พลังกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์บำเพ็ญบารมีมาหนึ่งอสงไขย ก่าไรแสนกัป ก็เพื่อถวายบังคมพระบาททั้งสองนี้ของพระองค์ มโนรถของข้าพระองค์ถึงที่สุดแล้ว บัดนี้ แต่จะไปการประชุมกันในที่เดียวกันด้วยอำนาจ ปฏิสนธิจะมีได้มีอีกแล้ว สมาคมก็จะมิได้มี ความคุ้นเคยกันได้ขาดแล้ว ข้าพระองค์จักเข้าเมือง คือ พระนิพพาน ที่ไม่แก่ ไม่ตาย เกษม มีสุข เย็นสนิท ไม่มีภัย ที่พระพุทธเจ้าหลายแสนพระองค์เข้าไปแล้ว ถ้าวว่า พระองค์ไม่ทรงชอบพระทัย โทษไร ๆ ของข้าพระองค์ ที่เป็นไปทางกายหรือทางวาจา ขอพระองค์ทรงอดโทษนั้นด้วย ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า นี่เป็นการไปของข้าพระองค์แล้ว.

พ. สารีบุตร เราอดโทษต่อเธอ ก็โทษไร ๆ ขอเธอที่เป็นไปทางกาย หรือทางวาจา ที่ไม่ชอบใจเราไม่มีเลย สารีบุตร บัดนี้เธอจงสำคัญกาลอันควรเถิด.

เมื่อท่านพระสารีบุตรพลวบบังคมพระบาทพระศาสดา ลูกขึ้นในลำดับที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอนุญาตแล้ว แผ่นดินใหญ่แม่ที่กำหนดนับด้วยภูเขาสิเนรุ ภูเขาจักรวาล ภูเขาหิมพานต์ และภูเขาบริภันท์ ร้องขึ้นพร้อมกันดุจกล่าวว่ เราไม่อาจจะทรงกองแห่งพระคุณนี้ไว้ได้ในวันนี้ ได้ไหวแล้วจนถึงน้ำเป็นที่สุด เทพมโหระทึกในอากาศก็บรรเลงขึ้น มหาเมฆตั้งขึ้นแล้วให้ฝนโบกขรพรรษตกแล้ว. พระศาสดาทรงดำริว่า เราจักให้พระธรรมเสนาบดีแสดงโดยเฉพาะ ดังนี้แล้ว จึงทรงลุกขึ้นจากที่ฟังธรรม เสด็จมุ่งหน้าต่อพระคันธกุฎี ได้ประทับยืนบนแผ่นดินแล้ว. พระเถระทำประทักษิณ ๓ ครั้งแล้ว ถวายบังคมในที่ ๔ แห่ง กราบทูลแล้วว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าเลยไปหนึ่งองสไขย กำไรแสนกัปแต่กัปนี้ไป ข้าพระองค์หมอบลงที่ใกล้พระบาทของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงพระนามว่า อโนมทัสสี ประรณาเห็นพระองค์ ความปรารถนาของข้าพระองค์นั้นสำเร็จแล้ว ข้าพระองค์เห็นพระองค์แล้ว เป็นการเห็นครั้งแรก นี่เป็นการเห็นครั้งสุดท้าย การได้เห็นพระองค์ไม่ได้มีอีกแล้ว ดังนี้ แล้วประคองอัญชติ ซึ่งรุ่งเรืองด้วยการประชุมแห่งนิ้วทั้งสิบ หันหน้าเฉพาะตราบาทที่ที่จะเห็นได้ ถอยกลับแล้วถวายบังคมแล้วหลีกไป. มหาปฐพีไม่อาจจะทรงไว้ได้ ไหวจนถึงน้ำรองรับแผ่นดิน. พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสกะเหล่าภิกษุที่ยืนแวดล้อมว่า ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงติดตามพี่ชายของพวกเธอเกิด ขณะนั้น บริษัท ๔ ละพระสัมมาสัมพุทธเจ้าไว้พระองค์เดียวในพระเชตวัน ออกไปไม่เหลือเลย.

ฝ่ายชาวพระนครสาวตถิ พวกกันพูดว่ ข่าวว่า พระสารีบุตรเถระทูลลาพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว ประสงค์จะปรินิพพานออกไปแล้ว พวกเราจะไปเยี่ยมท่าน พวกกันถือเอาของหอมและพวงมาลัยเป็นต้น ออกไปจนแน่นประตูเมือง สยายผม ร้องไห้ คร่ำครวญ โดยนัยเป็นต้นว่ บัดนี้พวกเราเมื่อ

ถามว่า ท่านผู้มีปัญญามากนั่งที่ไหน พระธรรมเสนาบดีนั่งที่ไหน ดังนี้ จะไปสำนักของใคร จะไปวางสักการะในมือของใคร พระเถระหลีกไปแล้ว จึงได้ติดตามพระเถระ. พระเถระเพราะความที่ตนดำรงอยู่ในปัญญามาก คิดแล้วว่า ทางนี้คนทั้งหมดไม่ควรก้าวเลยมา แล้วโอวาทมหาชนว่า ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย แม้พวกท่านจงหยุด อย่าถึงความประมาทในพระทศพลเลย แล้วให้หมูกิจยกกลับ หลีกไปกับบริษัทของตน. พวกมนุษย์เหล่าใดต่างคร่ำครวญว่า ครั้งก่อน พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าเทวจาริกไปแล้วก็กลับมา บัดนี้ การไปนี้เป็น การไปเพื่อไม่กลับมาอีก จึงพากันติดตามอยู่อย่างนั้น. พระเถระกล่าวถึงมนุษย์เหล่านั้นว่า ท่านทั้งหลาย พวกท่านจงเป็นผู้ไม่ประมาท ชื่อว่า สังฆารทั้งหลายย่อมเป็นอย่างนี้ จึงให้กลับแล้ว.

ลำดับนั้นแล ท่านพระสารีบุตรทำการสงเคราะห์พวกมนุษย์ตลอดเจ็ดวัน ในระหว่างทางพักแรมคืนเดียว ในที่ทุกแห่ง ถึงบ้านนาพะกะเวลาเย็น ได้ยินที่โคนต้นนิโครธใกล้ประตูบ้าน ลำดับนั้น หลานของพระเถระ ชื่อว่า อุปเรวตะ ไปนอกบ้าน ได้เห็นพระเถระแล้ว จึงเข้าไปยืนไหว้อยู่แล้ว. พระเถระจึงกล่าวกับเขาว่า ยายของเธออยู่ในเรือนหรือ.

อุ. ครับ ท่านผู้เจริญ.

ส. เธอจงไปบอกให้เราที่นี่. เมื่อยายกล่าวว่า มาเพราะเหตุอะไร จงกล่าวว่า ข้าว่า พระเถระจะอยู่ในบ้านตลอดวันหนึ่งในวันนี้ ท่านจงจัดแจงห้องที่พระเถระเกิด และข้าว่า ท่านจงรู้ที่เป็นที่อยู่ของภิกษุ ๕๐๐ รูป. เขาไปแล้วบอกว่า ยาย ลุง ของผมมาแล้ว.

ยาย. เวลานี้ อยู่ที่ไหน.

อุ. ประตูบ้าน.

ย. มีใครอื่นมาบ้างไหม.

อุ. มีภิกษุ ๕๐๐ รูป.

ย. มาทำไม.

เขาบอกความเป็นไปนั้น. นางพราหมณี คิดอยู่ว่า ลูกชายเราทำไม จึงให้เตรียมที่อยู่แก่พวกภิกษุเหล่านี้ ท่านบวชมาตั้งแต่หนุ่ม ตอนแก่อยากจะ สึกละครมะง์ จึงให้จัดแจงห้องตลอด ให้ทำที่เป็นที่พักของภิกษุ ๕๐๐ รูป ให้จุคเทียบและตะเกียงส่งไปถวายพระเถระ ๆ พร้อมกับพวกภิกษุขึ้นปราสาท เข้าไปนั่งยังห้องตลอด พอนั่งลงแล้วก็ส่งพวกภิกษุไปว่า พวกท่านจะไปพัก ผ่อนกันเถิด พอพวกภิกษุไปแล้วท่านนั้น อาพาธอย่างกล้าก็เกิดขึ้นแก่พระเถระ เวทนาปางตายเพราะถ่ายเป็นโลหิต ต้องเอาภาชนะหนึ่งเข้าไป (รองรับ) เอา ภาชนะหนึ่งออกมา. นางพราหมณี คิดว่า เราไม่ชอบใจความเป็นไปแห่งบุตร ของเราเลย ได้ยื่นฟังประตูห้องที่อยู่ของตน. ท้าวมหาราชทั้ง ๔ ตรวจดูอยู่ว่า พระธรรมเสนาบดีอยู่ที่ไหน เห็นแล้วว่า นอนบนเตียงเป็นที่ปรินิพพาน ใน ห้องที่ตนตลอดในบ้านนาคะ พวกเราจักไปเยี่ยมเป็นครั้งสุดท้าย มาแล้วได้ ยืนไหว้อยู่แล้ว.

สารีบุตร. พวกท่านเป็นใคร.

มหาราช. เป็นท้าวมหาราชขอรับ.

สารีบุตร. มาเพราะเหตุไร.

มหาราช. จักบำรุงท่านผู้เป็นไข้.

ส. ช่างเถิด ผู้บำรุงเราผู้เป็นไข้อยู่ พวกท่านจงไปเถิด แล้วได้ ส่งไป คล้อยหลังท้าวมหาราชทั้ง ๔ ไปแล้ว ท้าวสักกะจอมเทพก็มาแล้วโดย นัยนั้นนั่นแหละ ก็เมื่อท้าวสักกะไปแล้ว ท้าวมหาพรหมก็มา พระเถระก็ได้ ส่งท่านเหล่านั้นไป เหมือนอย่างนั้นนั่นแล. เมื่อนางพราหมณี เห็นพวกเทวดา

พากันมาจึงคิดว่า เทวดาเหล่านี้ ไหว้บุตรของเราแล้วก็ไป เพราะเหตุอะไร
หนอแล จึงไปยังประตูห้องพระเถระแล้วถามว่า พ่อจุนทะมีความเป็นไปอย่างไร.
พระจุนทะ บอกความเป็นไปนั้นแล้วจึงเรียนพระเถระว่า ท่านผู้เจริญ มหา-
อุบาสิกา. พระเถระจึงถามว่า เพราะเหตุไรจึงมาในเวลาไม่เหมาะ. นางจึง
กล่าวว่า พ่อ แม่มาเพื่อเยี่ยมลูก แล้วจึงถามว่า พ่อ พวกใครมาก่อน.

สารีบุตร. ท้าวมหาราชทั้ง ๔ มหาอุบาสิกา.

มารดา. เจ้าใหญ่กว่าท้าวมหาราชทั้ง ๔ หรือพ่อ.

ส. อุบาสิกา ท้าวมหาราชทั้ง ๔ เหมือนเด็กวัด ตั้งแต่พระศาสดา
ของพวกเราถือปฏิสนธิ ก็ถือพระขรรค์ รักษาแล้ว.

ม. พ่อ คล้อยหลังท้าวมหาราชไปแล้วใครเล่า.

ส. ท้าวสักกะจอมเทพ.

ม. เจ้าใหญ่กว่าจอมเทพหรือ พ่อ.

ส. อุบาสิกา ท้าวสักกะก็เช่นเดียวกับสามเณรผู้ถือสิ่งของเวลาที่พระ-
ศาสดาของพวกเรา เสด็จลงจากดาวดึงส์พิภพ ก็ได้ถือบาตร รจีวรตามลงมา.

ม. พ่อ หลังจากที่ ท้าวสักกะนั้นไปแล้ว คุณเหมือนสว่างไสว ไครมา.

ส. อุบาสิกา นั่นก็คือมหาพรหม ผู้เป็นพระเจ้าและศาสดาของโยม.

ม. พ่อยังใหญ่กว่ามหาพรหมพระเจ้าของโยมหรือ.

ส. ใช่ อุบาสิกา เล่ากันมาว่า ชื่อว่ามหาพรหม ๔ เหล่านั้น วันที่
พระศาสดาของพวกเราประสูติ เอาชายทองรองรับพระมหานรุษ.

ขณะนั้น เมื่อนางพราหมณีคิดว่า เพียงลูกของเรายังมีอนุภาพเท่า
นี้ พระศาสดาซึ่งเป็นพระเจ้าของลูกเรายังมีอนุภาพขนาดไหนหนอ พลันปิติ
ห้ำอย่างเกิดขึ้นแผ่ไปทั่วสรีระ. พระเถระคิดว่า ปิติโสมนัสเกิดขึ้นแล้วแก่มารดา

ที่เยว. บัดนี้เป็นเวลาสมควรแสดงธรรม จึงกล่าวว่า มหาอุบาสิกา ท่านกำลัง

ม. พ่อ แม่กำลังคิดถึงเห็นว่า เพียงลูกเรายังมีคุณถึงเพียงนี้ แล้ว
ศาสดาของลูกนั้นจะขนาดไหน.

ส. มหาอุบาสิกา ในขณะที่พระศาสดาของอาตมาประสูติ ในขณะที่เสด็จ
ออกผนวช ในขณะที่ตรัสรู้ และในขณะที่ประกาศธรรมจักร หมั่นโลกธาตุหวน
ไหวแล้ว ขึ้นชื่อว่าผู้ที่เสมอด้วยศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติและวิมุตติญาณทัส
สนะไม่มี แล้วก็แสดงพระธรรมเทศนาเกี่ยวกับพระคุณของพระพุทธเจ้า ที่ขยาย
ให้พิสดารว่า แม้เพราะเหตุนี้พระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์นั้น ดังนี้ เป็นต้น.
เวลาจบธรรมเทศนาของลูกรัก นางพราหมณ์ ดำรงอยู่ในพระโศดาปัตติผล
แล้ว จึงกล่าวกับลูกว่า พ่ออุปติสสะ ทำไม พ่อจึงทำอย่างนั้น พ่อไม่ได้ให้อ
มตธรรมเห็นปานนี้แก่แม่ตลอดกาลเท่านี้. พระเถระคิดว่า บัดนี้เราให้
เท่านี้ก็ควรแก่มารดาแล้ว ค่าเลี้ยงดู สำหรับแม่พราหมณ์สารี จักควรด้วย
เหตุเท่านี้ จึงกล่าวว่า มหาอุบาสิกา ท่านจงไปเถิด ส่งนางพราหมณ์ไปจึง
กล่าวว่า จุนทะ เวลาเท่าไร.

จุนทะ. จวนสว่างแล้ว ขอรับ.

ส. เธอจงประชุมภิกษุสงฆ์.

จ. ภิกษุสงฆ์ประชุมกันแล้ว ขอรับ.

ส. เธอจงประคองเราให้นั่ง จุนทะ.

พระจุนทะ ประคองให้นั่งแล้ว. พระเถระจึงเรียกภิกษุทั้งหลายมาว่า
อาวุโส เมื่อพวกท่านทั้งหลายเที่ยวไปกับผมตลอด ๔๔ ปี กรรมใดของผม
ที่เป็นไปทางกายก็ดี ทางวาจาก็ดี ซึ่งพวกท่านไม่ชอบใจ ขอให้พวกท่านจงอด
โทษแก่ผมด้วย.

ภิกษุ. ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ขึ้นชื่อว่าสิ่งที่ไม่น่าพอใจ ย่อมไม่มีแก่พวกข้าพเจ้า ผู้ไม่ละท่านเที่ยวไป คุเงาของท่าน ตลอดกาลเท่านี้. แต่ว่า ขอท่านจงอดโทษให้แก่พวกข้าพเจ้าเถิด.

ลำดับนั้น พระเถระจึงมหาจิรวมาปิดหน้า นอนโดยข้างขวา เข้าสมาบัติ ๕ ตามลำดับสมาบัติทั้งโดยอนุโลมและปฏิโลม เหมือนพระศาสดา แต่ว่าเข้าตั้งแต่ปฐมฌานจนถึงจตุตถฌาน ออกจากจตุตถฌานนั้นแล้ว ให้มหาปฐพีสันสะเทือนในทันใดนั่นเอง ปรีนิพพานแล้วด้วยอนุปาทิสถนิพพานธาตุ.

อุบาสิกาคิดว่า ลูกของเราไม่กล่าวอะไรเลยหรือหนอ ลูกขึ้นนวดหลังเท้ารู้ว่าปรีนิพพานแล้ว เปล่งเสียงดังหมอบที่เท้า กล่าวว่า พ่อพวกเราไม่รู้คุณของพ่อ ก่อนแต่เมื่อบัดนี้แม่ไม่ได้เพื่อนิมนคัภิกษุร้อยหลายพัน หลายแสน ตั้งตั้งแต่พ่อให้นั่งฉันในนิเวศน์นี้ ไม่ได้เพื่อให้นั่งห่มด้วยจิรว ได้เพื่อให้สร้างวิหารเป็นพัน คั้งนี้ คร่ำครวญอยู่แล้ว จนถึงอรุณขึ้น. เมื่ออรุณพอขึ้นเท่านั้น นางก็ให้เรียกช่างทองมาให้เปิดห้องเก็บทอง ให้ช่างด้วยตาช่างใหญ่ส่งไปด้วยกล่าวว่า พ่อทั้งหลาย จงทำเรือนยอดห้าร้อย เรือนต้อนรับแขกห้าร้อย.

ฝ่ายท้าวสักกเทวราช ตรัสเรียกวิสสุกรรมเทพบุตรมาตรัสว่า พ่อพระธรรมเสนาบดี ปรีนิพพานแล้ว พ่อจงเนรมิตเรือนยอดห้าร้อย เรือนต้อนรับแขกห้าร้อย. เรือนที่มหาอุบาสิกาให้สร้างแล้ว รวมกับที่พระวิษณุกรรมเนรมิตเข้าด้วยกัน เป็นสองพัน ด้วยประการฉะนี้. ลำดับนั้น คนทั้งหลายจึงให้สร้างมหามณฑปล้วนของสาระ วางเรือนยอดใหญ่ไว้ท่ามกลางมณฑป แล้ววางของที่เหลือโดยสังเขปว่าเป็นบริวารปรารภการเล่นอย่างคิระหว่างพวกเทวดา ได้มีเหล่ามนุษย์ ระหว่างเหล่ามนุษย์ได้มีพวกเทวดา. อุปัฏฐายิกาของพระเถระคนหนึ่งชื่อ เรวดี คิดว่า เราจักบูชาพระเถระ จึงให้ทำเสาดอกไม้ทอง ๓ ต้น. ท้าวสักกเทวราชคิดว่า เราจักบูชาพระเถระ มีนักฟ้อนสองโกฏิห้าแวงล้อม เสด็จ

ลงแล้ว. มหาชนหันหน้ากลับด้วยคิดว่า ท้าวสักกะเสด็จลง. แม้อุบาสิกา
นั้นในที่นั่งถอยกลับอยู่ เพราะมีภาระหนัก ไม่อาจจะถอยไป ณ ที่ควรข้างหนึ่ง
ล้มลงแล้วในระหว่างพวกมนุษย์. พวกมนุษย์ไม่เห็นอยู่ได้เหยียบอุบาสิกา
นั้นแหละไปแล้ว นางตายในที่นั้น เกิดในวิมานทอง ภพชั้นดาวดึงส์. ขณะที่เกิด
นั้นเที่ยว นางได้มีอัธภาพ ๓ คาบโดยประมาณ เหมือนท่อนแก้ว นาง
ประดับด้วยเครื่องประดับประมาณเต็มหกสิบเล่มเกวียน มีนางฟ้าพันหนึ่ง
แวดล้อมแล้ว. นางฟ้าทั้งหลาย จึงวางกระจกสำหรับกายทั้งหมด อันเป็นทิพย์
ไว้ข้างหน้านาง. นางเห็นสิริสมบัติของตน คิดอยู่ว่า เราทำกรรมอะไรหนอ
ด้วยสมบัติอันมาก ได้เห็นแล้วว่า เราได้ทำกรณบูชาพระเถระด้วยเสาดอกไม้ทอง
สามต้น ในที่ปรินิพพานของพระสารีบุตรเถระ มหาชนเหยียบเราแล้ว แต่
เราได้ตายในที่นั้น เกิดแล้วในที่นี้ เราจะกล่าวผลบุญที่เราอาศัยพระเถระ
ได้แล้วในบัดนี้แก่พวกมนุษย์ จึงลงมาพร้อมทั้งวิมานทีเดียว. มหาชนเห็น
แต่ไกล แลดูสำคัญอยู่ว่า ดวงอาทิตย์โผล่ขึ้นสองดวงหรือหนอ เมื่อวิมาน
มาอยู่ ลักษณะเรื่อนยอดก็ปรากฏ. กล่าวกันแล้วว่า นี่มิใช่ดวงอาทิตย์ นั่นเป็น
วิมานหลังหนึ่ง. แม่วิมานนั้น มาแล้วในขณะนั้น ลอยอยู่เหนือเชิงตะกอนไม้
ของพระเถระ. เทพธิดา จึงหยุดวิมานไว้ในอากาศนั้นแล แล้วลงมาสู่แผ่นดิน.
มหาชนถามแล้วว่า ผู้เป็นเจ้า ท่านเป็นใคร. เราชื่อนางเรวดี บูชาพระเถระ
ด้วยเสาดอกไม้ทอง ๓ ต้น ถูกพวกมนุษย์เหยียบแล้วตายไป เกิดใน
ดาวดึงส์พิภพ เชิญท่านทั้งหลายดูสิริสมบัติของเรา บัดนี้ ถึงพวกท่านก็จง
ให้ท่านทำบุญเถิด.

ครั้นนางกล่าวสรรเสริญการทำกุศล แล้วประทักษิณเชิงตะกอนพระเถระ
แล้ว ได้ไปเทวสถานของตนนั้นเที่ยว. ฝ่ายมหาชนเล่นอย่างเรียบร้อยอยู่ ๗ วัน

แล้ว ได้ทำเชิงตะกอนด้วยของหอมทั้งปวง. เชิงตะกอนประกอบด้วยแก้ว ๘๕ ชนิด. คนทั้งหลาย จึงยกสรีระของพระเถระขึ้นเชิงตะกอนแล้ว เผาด้วย กำหญาแฝก การพึงธรรมย่อมเป็นไปตลอดราตรีทั้งหมดในป่าช้า. พระอนุรุทธเถระจึงเอาน้ำหอมทุกชนิดดับเชิงตะกอนพระเถระ. พระจุนทเถระ ไล่ธาตุลงในผ้ากรองน้ำแล้ว คิดว่า บัดนี้เราไม่อาจจะเก็บไว้ที่นี่ได้ จักกราบทูลว่า พระสารีบุตรผู้เป็นธรรมเสนาบดี พี่ชายของเราปรินิพพานแล้ว แต่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ถือเอาผ้ากรองน้ำที่ห่อธาตุและบาตรจีวรพระเถระ ไปเมืองสาวัตถี. และไม่พักเกิน ๒ คืนในที่หนึ่ง ๆ ถึงเมืองสาวัตถีด้วยการอยู่ที่ละคืนหนึ่งในที่ทั้งปวงนั้นเทียว. เพื่อแสดงเนื้อความนี้ พระผู้ทีพระภาคเจ้า จึงตรัสคำเป็นต้นว่า ครั้งนั้นแล สามเณรจุนท.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เยนายสุมา ท่านพระอานนท์โดย ทิศใด ความว่า ท่านได้เข้าไปหาโดยทิศที่ท่านพระอานนท์ ผู้เป็นขุนคลังแห่ง ธรรมอุปัชฌาย์ของตนอยู่.

ถามว่า ก็เพราะเหตุไร พระจุนทะนั้นจึงไม่ตรงไปสำนักพระศาสดา (แต่) ไปสำนักพระเถระเล่า.

ตอบว่า เพราะความเคารพในพระศาสดา และพระเถระ.

ได้ยินว่า พระจุนทเถระนั้น ได้อาบน้ำที่สระโบกขรณีในพระเชตะวัน มหาวิหาร ขึ้นแล้ว นุ่งห่มอย่างดี มีความคิดว่า ขึ้นชื่อว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลาย หน้าเหมือนฉัตรหินใหญ่ และเหมือนงูแผ่พังพาน ราชสีห์ เสือ และช้าง ตกมันเป็นต้น เข้าใกล้ได้ยาก เราไม่อาจจะตรงไปยังสำนักพระศาสดาทีเดียว ควรไปสำนักของใครหนอ. ถ้าดับนั้น จึงคิดว่า อุปัชฌาย์ของเราผู้เป็น ขุนคลังแห่งพระธรรม เป็นสหายผู้ประเสริฐของพระเถระพี่ชาย เราจะไป

สำนักของท่านพาไปกราบทูลพระศาสดา จึงได้เข้าไปหา เพราะความเคารพ ในพระศาสดา และพระเถระ.

บทว่า **นินาตรจิวรของท่าน** ความว่า พระเถระกราบทูลแต่ละอย่าง ดังนี้ว่า นินาตรสำหรับใช้สอยของท่าน นิน้ำกรองน้ำห่อธาตุของท่าน. แต่ใน บาลีท่านกล่าวเพียงเท่านั้นว่า นินาตรจิวรของท่าน.

คำว่า **ถ้อยคำอันดั้งเดิม** คือ ถ้อยคำที่เป็นต้นทูน. **มูล** ท่าน เรียกว่า **ต้นทูน** คุณที่ท่านกล่าวไว้ว่า

ผู้มีปัญญา พิจารณาแล้ว ย่อมตั้งตน

ได้ด้วยต้นทูนแต่น้อย เหมือนคนก่อไฟ

น้อยฉะนั้น.

บทว่า **เพื่อเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า** ความว่า เพื่อต้องการเฝ้า พระผู้มีพระภาคเจ้า.

ถามว่า ก็พระจุนทะนี้ ไม่เคยเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าหรือ. ตอบว่า ไม่เคยเห็นหามิได้ ด้วยว่าท่านผู้นี้ ย่อมไปที่บารุณันเทียววันละ ๑๘ ครั้ง คือ กลางวัน ๘ ครั้ง กลางคืน ๘ ครั้ง แต่ท่านประสงค์จะไปวันละร้อยครั้ง พันครั้งก็ไปหามิได้ เพราะไม่มีเหตุ ด้วยประการฉะนี้ จึงยกปัญหาหนึ่งเป็น เหตุแล้วไป. วันนั้น ท่านประสงค์จะไปด้วยถ้อยคำซึ่งเป็นมูลเดิม จึง กราบทูลอย่างนั้นว่า นินาตรจิวรของท่าน. ฝ่ายพระเถระ ก็กราบทูลชี้แจง เฉพาะอย่างๆ ทีเดียวว่า นินาตรจิวรของท่าน และนิน้ำกรองน้ำห่อธาตุของท่าน.

พระศาสดาทรงเหยียดพระหัตถ์ รับเอาผ้ากรองน้ำห่อธาตุ วางไว้ บนฝ่าพระหัตถ์ ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนั้นใด วันก่อนทำปาฏิหาริย์หลายร้อยอย่าง ขออนุญาตปรินิพพาน บัดนี้ ธาตุทั้งหลาย เปรียบด้วยสี่สังข์เหล่านี้ของเธอปรากฏอยู่ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนี้บำเพ็ญบารมี

มาหนึ่งองสไขย กำไรแสนกัป ให้ธรรมจักรทำให้เราให้เป็นไปเป็นไปแล้ว เธอเป็นผู้สอนองค์ที่สองที่เราได้เฉพาะ เป็นผู้ให้สาวกสันนิบาตครบ ภิกษุนี้เว้นเราเสีย หาผู้เสมอด้วยปัญญาในหมื่นจักรวาลไม่ได้ เธอมีปัญญามาก มีปัญญาหนาแน่น มีปัญญากล่าวให้บันเทิงได้ มีปัญญาเล่นไปเร็ว มีปัญญากล้า มีปัญญาในการแทงตลอด เธอมีความปรารถนาน้อย สันโดษ สงัด ไม่คลุกคลี ปรารภความเพียร เป็นผู้ตักเตือน ตีเตียนความชั่ว เธอผู้มหาสมบัติที่ได้แล้ว โดยเฉพาะ บวชแล้วห้าร้อยชาติ มีความอดทนเสมอด้วยแผ่นดินในศาสนาของเรา เช่นกับโคอุสภะที่มีเขาขาด มีจิตอ่อนโยน เช่นบุตรคนจันทาล ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงดูธาตุของผู้มีปัญญามาก มีปัญญาหนาแน่น มีปัญญากว้าง มีปัญญาเล่นไปเร็ว มีปัญญากล้าแข็ง มีปัญญาแห่งผู้ควรแทงตลอด ผู้มีความปรารถนาน้อย สันโดษ สงัด ไม่คลุกคลี ปรารภความเพียร ผู้ตักเตือน ตีเตียนความชั่ว.

สารีบุตรใด ละกามทั้งหลายอันเป็นที่รั้นรมย์แห่งใจ บวชแล้วห้าร้อยชาติ

พวกเธอจงไหว้พระสารีบุตรนั้น ผู้

ปราศจากราคะ มีอินทรีย์สำรวมดีแล้ว

ปรินิพพานแล้วเถิด.

สารีบุตรใด มีความอดทนเป็นกำลังเสมอด้วยแผ่นดิน ย่อมไม่หวั่นไหว ทั้งไม่เข้าไปในอำนาจจิต ด้วยมีความอนุเคราะห์ เป็นผู้ประกอบด้วยกรุณา ปรินิพพานแล้ว พวกเธอจงไหว้สารีบุตรนั้นเถิด.

ถูกคนจันทาล เข้าไปพระนครแล้ว
มีใจเจียมตัว ถือกระบือซึ่งเที่ยวไป ฉันท
สารีบุตรนี้ก็อยู่ ฉันทนั้น พวกเธอจงไหว้
สารีบุตรผู้ปรินิพพานแล้วเถิด.

ก็โคอุสละตัวมีเขาและหูขาดแล้วไม่
เบียดเบียน เที่ยวไปภายในเมืองฉันท
สารีบุตรนี้ก็อยู่ฉันทนั้น พวกเธอจงไหว้
สารีบุตร ผู้ปรินิพพานแล้วเถิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงสรรเสริญพระเถระ ด้วยพระคาถาห้าร้อย
ด้วยประการฉะนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงสรรเสริญคุณพระเถระ
โดยประการใด ๆ พระเถระก็ไม่อาจจะดำรงอยู่โดยประการนั้น ๆ ห้วนไหว
เหมือนไก่วิ่งไปข้างหน้าแมวจะนั้น. เพราะเหตุนั้น พระอานนทเถระ จึง
กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ กายของข้าพระองค์ ย่อมห้วนไหวปาน
ประหนึ่งจะจอมระงมไป. เรื่องทั้งหมดควรให้พิสดาร.

เนื้อความแห่งบทเป็นต้นว่า ประหนึ่งจะจอมระงมไป ในบทนั้น
ท่านกล่าวไว้แล้วเที่ยว. ก็ธรรม คือ อุทเทศและการสอบถาม ท่านประสงค์
เอาในบทว่า ธรรม นี้. เพราะว่า เมื่อไม่ถือเอาธรรมคืออุทเทศและการ
สอบถาม จิตก็ไม่เป็นไปเพื่อจะถือเอา หรือว่า ครั้นถือเอาแล้ว จิตก็ไม่เป็นไป
เพื่อจะสาธยาย. ลำดับนั้น พระศาสดาทรงถามพระเนตรที่วิจิตรด้วยประสาธ
ทั้ง ๕ ชั้น ทรงเลดูพระเถระ ทรงถอนพระทัยด้วยหวังว่า เราจะให้เธอเบาใจ
จึงตรัสคำเป็นต้นว่า อานนท์ สารีบุตรของเธอไปไหนหนอ.

บรรดาบทเหล่านั้น สีสขุณฺธิ กองแห่งศีล ได้แก่ ศีลที่
เป็นโลกิยะและโลกุตระ. แม้ในสมาธิและปัญญาที่นี้แหละ. ส่วนวิมุตติ

เป็นโลกุตระ วิมุตติญาณทัสสนะ ปัจจเวกขณญาณ นั้นเป็นโลกิยะทั้งนั้น.
บทว่า โอวาทโก ผู้สั่งสอน คือผู้ให้โอวาท. ผู้มีปกติกถาสั่งสอน โดย
ประการต่าง ๆ ในเรื่องทั้งหลาย ที่หยั่งลงแล้ว ๆ. บทว่า วิญญาปโก ให้
รู้แจ้ง ความว่า ให้รู้แจ้งเหตุและผล ตลอดเวลาที่กล่าวธรรม.

บทว่า สนทสฺสโก ผู้แสดงพร้อมอยู่ ความว่า ชี้แจงธรรม
เหล่านั้น ๆ ด้วยอำนาจชั้นธาคูและอายตนะ. บทว่า สมากปโก ผู้ชักชวน
ความว่า ให้ถือเอาอย่างนี้ว่า พวกท่านจงถือเอาสิ่งนี้ด้วย ๆ. บทว่า สมุตฺเตช-
โก ให้อาจหาญ ได้แก่ ให้อุตสาหะขึ้น. บทว่า สมปฺหสฺสโก ให้อริเริ่ม
ได้แก่ ให้บรรเทง คือให้โพล่งขึ้นด้วยคุณที่ได้แล้ว. บทว่า อภิลาสุ ฌมฺม-
เทศนาย ไม่เกียจคร้านในการแสดงธรรม ความว่า เมื่อเริ่มการ
แสดงธรรม ก็เป็นผู้เว้นจากการทำย่อหย่อนอย่างนั้นว่า ข้าพเจ้าปวดศีรษะ
ปวดหัวใจ ปวดท้อง หรือปวดหลัง เป็นผู้ไม่เกียจคร้าน คือเป็นผู้
องอาจ แล่นไปอย่างรวดเร็วดุจลีหะ ตัวหนึ่งหรือสองตัว. เนื้อความแห่งบทว่า
อนุกฺคาทโก สพุรฺหมจารีณํ อนุเคราะห์เพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย ท่าน
ให้พิสดารแล้วในชั้นชกวรรค. โภคะนั้นเที่ยว พระเถระกล่าวแล้ว แม้ด้วย
บททั้งสองว่า ธรรมโอะชะ ธรรมโภคะ. บทว่า ฌมฺมานุกฺคหํ การ
อนุเคราะห์ด้วยธรรม ได้แก่ การสงเคราะห์ด้วยธรรม. พระศาสดาทรงดำริ
อยู่ว่า ภิกษุย่อมลำบากอย่างยิ่ง เมื่อจะปลอบโยนเธออีก จึงตรัสคำเป็นต้นว่า
อานนทํ ชื่อนั้น เราได้บอกเธอไว้แล้วมิใช่หรือ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปิเยหิ มนาเปหิ ของรักของชอบใจ
ความว่า ความเป็นต่าง ๆ กัน โดยชาติ ความเว้นจากกันโดยความตาย (และ)
ความเป็นโดยประการอื่นโดยภพ จากมารดาบิดาพี่น้องชายและพี่น้องหญิงเป็น
ต้นย่อมมี. บทว่า อานนทํ จะพึงได้ในของรักของชอบใจนี้แต่ที่ไหน

ความว่า เพราะเหตุที่นั่นใด จึงมีความต่าง ๆ กัน จากสิ่งที่เป็นที่รักที่ชอบใจ เพราะฉะนั้น บุคคลบำเพ็ญบารมี ๑๐ กัณฑ์ บรรลุสัมโพธิญาณก็ดี ให้ธรรมจักรเป็นไปก็ดี แสดงยมกปาฏิหาริย์ก็ดี ทำการก้าวลงจากเทวโลกก็ดี ร้องไห้ บ้าง กล่าวอยู่บ้าง ก็ไม่อาจเพื่อจะได้เหตุที่เกิดขึ้นแล้ว เป็นแล้ว ถูกปัจจัยปรุงแต่งแล้ว มีความแตกดับไปเป็นธรรมดา นั้น ซึ่งมีฐานะมีอยู่ด้วยความปรารถนาว่าขอพระสรีระแม่ของพระตถาคตเจ้านั้นอย่าแตกดับไปเลย.

บทว่า โส ปลูกุชเชย ตันไม้นั้น พึงทำลาย ความว่า ตันไม้นั้นพึงแตก. ในคำว่า เอวมว โข ฉนั้นนั้นเหมือนกันแล มีอธิบายว่า ภิกษุสงฆ์ เหมือนต้นหว้าใหญ่สูงร้อยโยชน์. พระธรรมเสนาบดี เปรียบเหมือนลำต้นใหญ่ประมาณห้าสิบโยชน์ ทางเบื้องขวาแห่งต้นไม้นั้น. พระเถระปรินิพพานแล้ว เหมือนต้นไม้อื่นหักแล้ว ก็ไม่มีลำต้นอื่นที่สามารถเจริญขึ้นโดยลำดับแต่ต้นไม้อื่นหักแล้วนั้น อันสามารถเพื่อให้ที่นั้นเต็มด้วยดอกและผลเป็นต้น. ความไม่มีภิกษุอื่นผู้ถึงที่สุดแห่งปัญญาสืบทอดอย่างเช่นกับพระสารีบุตร ผู้สามารถที่จะนั่งบนอาสนะข้างขวาแต่ภิกษุสงฆ์นั้น เหมือนต้นไม้อื่นในทิศนั้น ส่วนลำต้นพึงทราบว่าได้เกิดแล้ว. บทว่า ตสฺมา เพราะเหตุ นั้น ความว่า เพราะสิ่งที่ปัจจัยทั้งหมดปรุงแต่งแล้ว มีความย่อยยับเป็นธรรมดา บุคคลไม่อาจเพื่อจะได้ว่า ขอสิ่งนั้นจงอย่าทำลายไปเลย.

จบอรรถกถาจุนทสูตรที่ ๓

๔. เจลสูตร

ว่าด้วยการมีธรรมเป็นเกาะเป็นที่พึ่ง

[๗๔๑] สมัยหนึ่ง เมื่อพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะ
ปรินิพพานแล้วไม่นาน พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่แทบฝั่งแม่น้ำคงคาใกล้
อุกกเจดนครในแคว้นวัชชี กับพระภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่. ก็สมัยนั้น พระผู้มี
พระภาคเจ้าอันภิกษุสงฆ์แวดล้อมแล้ว ประทับนั่งที่กลางแจ้ง. ครั้งนั้น พระ-
ผู้มีพระภาคเจ้าทรงขำเลี้งดูภิกษุสงฆ์ผู้นั่งอยู่ แล้วตรัสกะภิกษุทั้งหลายว่า ดู
ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็บริษัทของเราปรากฏเหมือนว่างเปล่า เมื่อสารีบุตร
และโมคคัลลานะยังไม่ปรินิพพาน สารีบุตรและโมคคัลลานะอยู่ในทิศใด ทิศ
นั้นของเราย่อมไม่ว่างเปล่า ความไม่ห้วงใยย่อมมีในทิศนั้น.

[๗๔๒] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า แม่
เหล่าใด ได้มีมาแล้วในอดีตกาล พระผู้มีพระภาคเจ้าแม่เหล่านั้นก็มีคู่สาวกนั้น
เป็นอย่างยิ่งเท่านั้น เหมือนกับสารีบุตรและโมคคัลลานะของเรา. พระอรหันต-
สัมมาสัมพุทธเจ้า แม่เหล่าใด จักมีในอนาคตกาล พระผู้มีพระภาคเจ้าแม่
เหล่านั้นก็จักมีคู่สาวกนั้นเป็นอย่างยิ่งเท่านั้น เหมือนกับสารีบุตรและโมค-
คัลลานะของเรา.

[๗๔๓] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เป็นความอัศจรรย์ของสาวกทั้งหลาย
เป็นเรื่องที่ไม่เคยมีมาของสาวกทั้งหลาย สาวกทั้งหลายจักกระทำตามคำสอน
และกระทำตามโอวาทของพระศาสดา และจักเป็นที่รักเป็นที่ชอบใจ เป็นที่ตั้ง

* พม่าเป็น ปรินิพพุตสุ ปรินิพพานแล้ว. ๒. ยุโรปและพม่าเป็น สุลัญญา เม ภิกษเว ปริสา
โหติ บริษัทของเราก็ว่างเปล่าไป.

แห่งความเคารพและสรรเสริญของบริษัท ๔. เป็นความอัศจรรย์ของตถาคต เป็นเรื่องที่ไม่เคยมีมาของตถาคต เมื่อคู่สาวกแม่เห็นปานนี้ปรินิพพานแล้ว ความโศกหรือความร่ำไรก็มีได้มีแก่ตถาคต เพราะฉะนั้น จะพึงได้ข้อนี้แต่ที่ ไหน สิ่งใดเกิดแล้ว มีแล้ว ปัจจัยปรุงแต่งแล้ว มีความทำลายเป็นธรรมดา การปรารธนาว่า ขอสิ่งนั้นอย่าทำลายเลย ดังนี้ มิใช่ฐานะที่จะมีได้.

[๗๔๔] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนต้นไม้ใหญ่ มีแก่นตั้ง อยู่ลำต้นที่ใหญ่กว่าพื้งทำลายลง ฉันทใด เมื่อภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ซึ่งมีแก่น ดำรง อยู่ สารีบุตรและโมคคัลลณะปรินิพพานแล้ว ฉันทนั้นเหมือนกัน. เพราะฉะนั้น จะพึงได้ในข้อนี้แต่ที่ ไหน. สิ่งใดเกิดแล้ว มีแล้ว ปัจจัยปรุงแต่งแล้ว มีความ ทำลายเป็นธรรมดา การปรารธนาว่า ขอสิ่งนั้นอย่าทำลายไปเลย ดังนี้ มิใช่ ฐานะที่จะมีได้ เพราะเหตุนั้นแล ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงมีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึ่ง อย่ามีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง คือ มีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง อย่ามีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่งอยู่เกิด.

[๗๔๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุมิตนเป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง คือ มีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่ พึ่งอยู่อย่างไร. ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมพิจารณาเห็นกายในกายอยู่... พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่... พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่... พิจารณา เห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชณาและ โทมนัสในโลกเสีย. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุมิตนเป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง คือมีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่ พึ่งอยู่อย่างนั้นแล.

[๗๔๖] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุพวกใดพวกหนึ่งในบัดนี้ก็ดี ใน กาลที่ล่วงไปแล้วก็ดี จักเป็นผู้มีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็น

ที่พึง คือ มีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึงอยู่. ภิกษุเหล่านี้เป็นผู้ใคร่ต่อการศึกษา จักเป็นผู้เลิศ.

จบเจตสูตรที่ ๔

อรรถกถาเจตสูตร

พึงทราบอธิบายใน เจตสูตรที่ ๔.

บทว่า เมื่อพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะ ปรีนิพพานแล้วไม่นาน ความว่า เมื่อพระอัครสาวกทั้งสองปรีนิพพานนานแล้วหามิได้ก็บรรดาพระอัครสาวกทั้งสองนั้น พระธรรมเสนาบดี ปรีนิพพานในวันเพ็ญเดือนสิบสอง จากนั้นล่วงมาครั้งเดือน ในวันอุโบสถแห่งกาฬปักข์กึ่งเดือนนั้น พระมหาโมคคัลลานะจึงปรีนิพพาน พระศาสดา เมื่อพระอัครสาวกทั้งสองปรีนิพพานแล้ว มีหมู่ภิกษุใหญ่แวดล้อมเสด็จจาริกไปในมหามณฑลชนบทเสด็จถึงอุกกเจตนครโดยลำดับ เสด็จไปบิณฑบาตในอุกกเจตนครนั้น แล้วประทับอยู่บนหาดทรายมีสีจืดแผ่นเงิน ที่ฝั่งแม่น้ำคงคา เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า เมื่อพระสารีบุตร และพระโมคคัลลานะ ปรีนิพพานแล้วไม่นาน. แม้ไม่บทว่า ลำต้นที่ใหญ่กว่าเหล่านั้นใด พึงทำลาย มีอธิบายว่า หมู่ภิกษุเปรียบเหมือนต้นหว้าใหญ่สูงร้อยโยชน์ พระอัครสาวกทั้งสองเปรียบเหมือนลำต้น ที่ใหญ่ทั้ง ๒ ประมาณห้าสิบโยชน์ที่แผ่ไปทั้งเบื้องขวา และเบื้องซ้ายแห่งต้นไม้นั้น. คำที่เหลือ ควรประกอบในนัยก่อนหน้านั้นเทียว.

จบอรรถกถาเจตสูตรที่ ๔

๕. พหิยสูตร

ศีลเป็นเบื้องต้นแห่งกุศลธรรม

[๗๔๗] สาวัตถินิทาน. ครั้งนั้น ท่านพระพหิยะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง. ครั้นแล้ว ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอประทานพระวโรกาส ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธรรมโดยย่อแก่ข้าพระองค์ ซึ่งข้าพระองค์ได้ฟังแล้ว จะพึงเป็นผู้หลีกออกจากหมู่อยู่คนเดียว ไม่ประมาท มีความเพียร มีใจเด็ดเดี่ยวเกิด. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนพหิยะ เพราะฉะนั้น เธอจงชำระเบื้องต้น ในกุศลธรรมให้บริสุทธิ์เสียก่อน ก็อะไรเป็นเบื้องต้น ของกุศลธรรม คือศีลที่บริสุทธิ์ดี และความเห็นอันตรง.

[๗๔๘] คุณก่อนพหิยะ เมื่อใดแล ศีลของเธอจักบริสุทธิ์ดี และความเห็นของเธอจักตรง เมื่อนั้น เธอพึงอาศัยศีล ตั้งมั่นในศีล แล้วเจริญสติปัฏฐาน ๔. สติปัฏฐาน ๔ เป็นไฉน. คุณก่อนพหิยะ เธอจงพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย. พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่... พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่... พิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย. เมื่อใด เธออาศัยศีล ตั้งมั่น อยู่ในศีลแล้ว จักเจริญสติปัฏฐาน ๔ เหล่านี้ อย่างนี้ เมื่อนั้น เธอพึงหวังความเจริญในกุศลธรรมทั้งหลายได้ทีเดียว ตลอดราตรีหรือวันที่จักมาถึง ไม่มีความเสื่อมเลย.

[๗๔๙] ครั้งนั้น ท่านพระพหิยะชื่นชม อนุโมทนา ภาษิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วลุกจากอาสนะถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า กระทำ

ประทักษิณแล้วหลีกไป. ท่านพระพาหิยะหลีกออกจากหมู่อยู่ผู้เดียว ไม่ประมาณ มีความเพียร มีใจเด็ดเดี่ยว ไม่นานนัก ก็กระทำให้งั่งซึ่งที่สุดแห่งพรหม-
จรรย์อันยอดเยี่ยม ที่กุลบุตรทั้งหลายออกบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการนั้น ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่ รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์ อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี. และ ท่านพระพาหิยะเป็นพระอรหันต์องค์หนึ่ง ในจำนวนพระอรหันต์ทั้งหลาย.

จบพาหิยสูตรที่ ๕

อรรถกถาพาหิยสูตร

พึงทราบอธิบายในพาหิยสูตรที่ ๕.

บทว่า ความเห็น ได้แก่ ความเห็นว่าสัตว์มีกรรมเป็นของตน.

จบอรรถกถาพาหิยสูตรที่ ๕

๖. อุตติยสูตร

อาศัยศีลเจริณฺฐติปฺปญฺฐาน ๔

[๗๕๐] สาวตถินิทาน. ครั้งนั้น ท่านพระอุตติยะเข้าไปเฝ้าพระ-
ผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ฯลฯ ครั้นแล้ว ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า
ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอประทานพระวโรกาส ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าทรง
แสดงธรรมโดยย่อแก่ข้าพระองค์ ซึ่งข้าพระองค์ได้ฟังแล้ว จะพึงเป็นผู้หลีก

ออกจากหมู่ผู้เดียว ไม่ประมาท มีความเพียร มีใจเด็ดเดี่ยวเถิด. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนอุตติยะ เพราะฉะนั้น เธอจงชำระเบื้องต้นในกุศลธรรมให้บริสุทธิ์เสียก่อน. ก็อะไรเป็นเบื้องต้นของกุศลธรรม คือ สิตที่บริสุทธิ์ดี และความเห็นอันตรง.

[๗๕๑] คุณก่อนอุตติยะ เมื่อใดแล สิตของเธอจักบริสุทธิ์ดีและความเห็นของเธอจักตรง เมื่อนั้น เธอพึงอาศัยสิต ตั้งมั่นในสิตแล้ว เจริญสติปัญญา ๔. สติปัญญา ๔ เป็นไฉน. คุณก่อนอุตติยะ เธอจงพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย. พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่.. พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่.. พิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย. เมื่อใดเธออาศัยสิต ตั้งมั่นในสิต แล้วจักเจริญสติปัญญา ๔ เหล่านี้ อย่างนี้ เมื่อนั้น เธอจักไปสู่ฝั่งแห่งวิญญะเป็นที่ตั้งแห่งมัจจุ.

[๗๕๒] ครั้งนั้น ท่านพระอุตติยะขึ้นชมอนุโมทนาภาษิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วลุกจากอาสนะ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า กระทำประทักษิณแล้วหลีกไป. ท่านอุตติยะหลีกออกจากหมู่ อยู่ผู้เดียว ไม่ประมาท มีความเพียร มีใจเด็ดเดี่ยว ไม่นานนัก ก็กระทำให้แจ้งซึ่งที่สุดแห่งพรหมจรรย์อันยอดเยี่ยม ที่กุลบุตรทั้งหลายออกบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการนั้น ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่ รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนั้นมิได้มี. และท่านพระอุตติยะเป็นพระอรหันต์องค์หนึ่งในจำนวนพระอรหันต์ทั้งหลาย.

จบอุตติยสูตรที่ ๖

อรรถกถาอุตติยสูตร

ฟังทราบอธิบายในอุตติยสูตรที่ ๖.

บทว่า ฝั่งแห่งบ่วงมาร ความว่า พระนิพพาน จัดเป็นฝั่งแห่ง
วัฏฏะที่เป็นไปในภุมิ ๓.

จบอรรถกถาอุตติยสูตรที่ ๖

๓. อริยสูตร *

สติปัฏฐาน ๔ เป็นอริยะ

[๗๕๓] สาวัตถีนิทาน. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สติปัฏฐาน ๔ เหล่านี้
อันภิกษุเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว เป็นอริยะ เป็นนิชยานิกะ. ย่อมนำไป
เพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบแก่ผู้กระทำตาม. สติปัฏฐาน ๔ เป็นไหน. ภิกษุ
ในธรรมวินัยนี้ ย่อมพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ
มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย. ย่อมพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนา
อยู่... ย่อมพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่
มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย.
สติปัฏฐาน ๔ เหล่านี้แล อันภิกษุเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว เป็นอริยะ
เป็นนิชยานิกะ ย่อมนำไปเพื่อความสิ้นทุกข์ โดยชอบแก่ผู้กระทำตาม.

จบอริยสูตรที่ ๓

* ไม่มีอรรถกถาแก้

๘. พรหมสูตร

สติปัฏฐาน ๔ เป็นทางอันเอก

[๗๕๔] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า แรกตรัสรู้ ประทับ อยู่ ณ
อชปาลนิโครธ แแท่นฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา. ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรง
หลีกออก เเรนอยู่ในที่ลับ ได้เกิดความรู้สึกขื่นในพระหฤทัยอย่างนี้ว่า
ทางนี้เป็นที่ไปอันเอก เพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลาย เพื่อล่วงความโศก
และความรำไร เพื่อความดับสูญแห่งทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุธรรมที่
ถูกต้อง เพื่อทำนิพพานให้แจ้ง คือ สติปัฏฐาน ๔. สติปัฏฐาน ๔ เป็นใจน.
ภิกษุในธรรมวินัยนี้พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ
มีสติ พึงกำจัดอภิชฌาโทมนัสในโลกเสีย. พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่...
พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่... พิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร
มีสัมปชัญญะ มีสติ พึงกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย. ทางนี้เป็นที่ไป
อันเอก เพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลาย เพื่อล่วงความโศกและความรำไร
เพื่อความดับสูญแห่งทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุธรรมที่ถูกต้อง เพื่อทำ
นิพพาน ให้แจ้ง คือ สติปัฏฐาน ๔.

[๗๕๕] ครั้งนั้น ท้าวสหัมบดีพรหมทราบความรู้สึกขื่นในพระหฤทัย
ของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วด้วยใจ จึงหายตัวจากพรหมโลกมาปรากฏเบื้อง
พระพักตร์ของพระผู้มีพระภาคเจ้า เหมือนบุรุษมีกำลังเหยียดแขนที่คู้ หรือ
คู้แขนที่เหยียด ฉะนั้น. ท้าวสหัมบดีพรหมกระทำผ้าห่มเฉวียงบ่าข้างหนึ่ง
ประณมอัญชลีไปทางพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วได้กราบทูลว่า

[๗๕๖] ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้อนี้เป็นอย่างนั้น ข้าแต่พระ-
สุคต ข้อนี้เป็นอย่างนั้น ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ทางนี้เป็นที่ไปอันเอก เพื่อ
ความบริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลาย เพื่อล่วงความโศกและความรำไร เพื่อความ
ดับสูญแห่งทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุธรรมที่ถูกต้อง เพื่อทำนิพพานให้แจ้ง
คือ สติปัฏฐาน ๔. สติปัฏฐาน ๔ เป็นไฉน. ภิกษุพิจารณาเห็นกายในกายอยู่
มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ พึงกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย.
พิจารณาเห็นเวทนาให้เวทนาอยู่... พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่... พิจารณา
เห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ พึงกำจัดอภิชฌา
และโทมนัสในโลกเสีย. ทางนี้เป็นทางไปอันเอก เพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์
ทั้งหลาย เพื่อล่วงความโศกและความรำไร เพื่อความดับสูญแห่งทุกข์โทมนัส
เพื่อบรรลุธรรมที่ถูกต้อง เพื่อทำนิพพานให้แจ้ง คือ สติปัฏฐาน ๔.

[๗๕๗] ท้าวสหัมบดีพรหมได้กราบทูลอย่างนี้แล้ว กรันแล้วได้
กราบทูลนิคมคาถาต่อไปอีกว่า

พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ทรงเห็นความ
สิ้นชาติและที่สุดชาติ ทรงอนุเคราะห์ด้วย
ประโยชน์เกื้อกูล ทรงทราบทางเป็นที่ไป
อันเอก ในกาลก่อน ชนทั้งหลายข้าม
โอฆะได้แล้วด้วยทางนี้ ในอนาคตก็จัก
ข้ามด้วยทางนี้ และในบัดนี้ ก็ข้ามอยู่ด้วย
ทางนี้.

จบพรหมสูตรที่ ๘

อรรถกถาพรหมสูตร

พึงทราบอธิบายในพรหมสูตรที่ ๘

บทว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ หรือว่าภิกษุทั้งหลาย... ในกาย
ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ย่อมแสดงว่า ภิกษุทั้งหลายย่อมไม่มีในกาล
นั้นเทียว แม้เมื่อเป็นอย่างนั้น ผู้ใดเจริญสติปัญญา ผู้นั้น ชื่อว่า เป็นภิกษุ
เพราะทำลายกิเลสได้ จึงตรัสแล้วอย่างนี้.

บทว่า เอกายนฺ ที่ไปอันเอก คือ ทางเดียว. บทว่า ชาติขยนุต-
ทสุตี ทรงเห็นความสิ้นชาติและที่สุดชาติ ความว่า ชื่อว่า นิพพาน
เพราะอรรถว่า สิ้น และเพราะอรรถว่า ที่สุดแห่งชาติ. อธิบายว่า เห็น
นิพพานนั้น. บทว่า ทรงทราบหนทาง ความว่า ทรงทราบหนทางที่เป็น
ทางเอก กล่าวคือทางเป็นไปอันเอก. ทางคือสติปัญญาที่เป็นส่วนเบื้องต้น
ท่านเรียกว่า ทางเป็นที่ไปเบื้องหน้าอย่างเอก. อธิบายว่า ทรงรู้ทางนั้น.

จบอรรถกถาพรหมสูตรที่ ๘

๕. ปฐมเสทกสูตร

ผู้รักษาผู้อื่นชื่อว่ารักษาตน

[๗๕๘] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ นิคมของชาวสุภะ ชื่อเสทกะ ในสุภชนบท. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกะภิกษุทั้งหลายว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เรื่องเคยมีมาแล้ว คนจันทาลผู้เป็นนักไต่ราว ยกไม้ไผ่ขึ้นตั้งไว้แล้ว เรียกศิษย์ชื่อเมทกถาลิกะมาบอกว่า คุณก่อนเมทกถาลิกะผู้เป็นสหาย มาเถิดมาขึ้นไม้ไผ่ แล้วยืนอยู่บนคอกของเรา. เมทกถาลิกะผู้เป็นศิษย์รับคำของนักไต่ราวแล้วขึ้นราวไม้ไผ่ ยืนอยู่บนคอกของอาจารย์ ครั้งนั้นแล คนจันทาลนักไต่ราวจึงพูดกะเมทกถาลิกะผู้เป็นศิษย์ว่า คุณก่อนเมทกถาลิกะผู้เป็นสหาย ท่านจงรักษาเรา เราจักรักษาท่าน เราทั้งสองต่างคุ้มครองกันและกัน ต่างรักษากันและกันอย่างนี้ จักแสดงศิลปะ จักได้ลาภ และจักลงจากราวไม้ไผ่ได้โดยสวัสดิ.

[๗๕๙] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่ออาจารย์กล่าวอย่างนั้นแล้ว เมทกถาลิกะผู้เป็นศิษย์ได้กล่าวตอบว่า ข้าแต่ท่านอาจารย์ ก็เรื่องนี้จักเป็นอย่างนั้น หากมิได้ ท่านจงรักษาตน ผมก็จักรักษาตน เราทั้งสองต่างคุ้มครองตน ต่างรักษาดูอย่างนั้น จักแสดงศิลปะ จักได้ลาภ และจักลงจากราวไม้ไผ่ได้โดยสวัสดิ. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เหตุผลในข้อนั้นมีดังนี้ เหมือนศิษย์ชื่อเมทกถาลิกะได้พูดกะอาจารย์ ฉะนั้น. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอพึงเสพสติปัญญาด้วยคิดว่า เราจักรักษาดู พึงเสพสติปัญญาด้วยคิดว่า เราจักรักษาผู้อื่น. บุคคลผู้รักษาดู ย่อมชื่อว่ารักษาผู้อื่น บุคคลผู้รักษาผู้อื่น ชื่อว่ารักษาตน.

[๗๖๐] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็บุคคลผู้รักษาตน ย่อมชื่อว่ารักษาผู้อื่นอย่างไร. ที่ชื่อว่ารักษาผู้อื่นด้วยการส้องเสพ ด้วยการเจริญ ด้วยการกระทำให้มาก. บุคคลผู้รักษาตน ย่อมชื่อว่ารักษาผู้อื่นอย่างนี้แล.

[๗๖๑] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็บุคคลผู้รักษาผู้อื่น ย่อมชื่อว่ารักษาตนอย่างไร. ที่ชื่อว่ารักษาตนด้วยความอดทน ด้วยความไม่เบียดเบียน ด้วยความมีจิตประกอบด้วยเมตตา ด้วยความเอ็นดู. บุคคลผู้รักษาผู้อื่น ย่อมชื่อว่ารักษาตนอย่างนี้แล.

[๗๖๒] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอพึงเสพสติปัญญาโดยคิดว่า เราจักรักษาตน พึงเสพสติปัญญาโดยคิดว่า เราจักรักษาผู้อื่น. บุคคลผู้รักษาตน ย่อมชื่อว่ารักษาผู้อื่น บุคคลผู้รักษาผู้อื่น ย่อมชื่อว่ารักษาตน.

จบปฐมเสทกสูตรที่ ๕

อรรถกถาปฐมเสทกสูตร

พึงทราบอธิบายในปฐมเสทกสูตรที่ ๕.

บทว่า **ในนิคมชื่อสุมทะ** ได้แก่ ในชนบทที่มีชื่ออย่างนี้. คำว่า **เมทกถาลิเก** คือ ได้ชื่ออย่างนี้ด้วยอำนาจอิทธิพลังค์. ในบทว่า **ท่านจงรักษาเรา** เราจะรักษาท่าน นี้มีอธิบายว่า คนจันฑาลนั้นมีลัทธิว่า อาจารย์เมื่อไม่จับเอาไม้ไผ่ ที่ลูกศิษย์ยกขึ้นแล้ว จับไว้ให้ดี ไม่ไปทิศที่แล่นไปแล้ว. ๆ และไม่แลดูปลายไม้ไผ่ตลอดเวลาทั้งหมดชื่อว่าไม่รักษาลูกศิษย์. ลูกศิษย์ที่อาจารย์ไม่รักษาแล้วอย่างนี้ตกไปยอมแหลกละเอียด. แต่ว่า อาจารย์

จับไม้ไผ่ไว้อย่างดี ไปตามทิศที่ลูกศิษย์เล่นไป ๆ นั้น และตรวจดูปลายไม้ไผ่ตลอดเวลาทั้งหมด ชื่อว่าย่อมรักษาศิษย์นั้น. แม้ลูกศิษย์ที่ไต่ไปข้างโน้นข้างนี้ เห็นเหมือนเนื้อวิ่งไปอยู่ ก็ชื่อว่าไม่รักษาอาจารย์. เพราะว่าเมื่อเป็นอย่างนั้น ปลายไม้ไผ่ที่คมกล้า ที่วางไว้บนพื้นหรือบนหน้าผากอาจารย์ ก็จะพังทำลายที่อาจารย์นั้นแล้วไป ไม้ไผ่ก็จะไม่โอนไปเพราะครบอาการ ศิษย์เมื่อไม่เอนไปข้างนั้น เหมือนดั่งไม้ไผ่นั้นมาแบ่งออกเป็นสองส่วนจากส่วนหนึ่ง แล้วให้จับเสาค้ำธาตุ ตั้งสติมั่น นั่งไม้ไหวที่เดียว ย่อมรักษาอาจารย์. อาจารย์ขอท่านจงรักษาดน กระทบก็จะรักษาดน ในคำนี้มีอธิบายนี้ดังว่ามานี้แล. อาจารย์ เมื่อจับไม้ไผ่ให้มันดี ไปตามทิศที่ศิษย์ไต่ไป ๆ และตรวจดูปลายไม้ไผ่ตลอดเวลาทั้งหมด ชื่อว่ารักษาดนนั้นเทียว ไม่ชื่อว่ารักษาศิษย์. ฝ่ายศิษย์แบ่งกายให้เป็นส่วน ๆ จากส่วนหนึ่ง แล้วให้เสาค้ำธาตุ ตั้งสติมั่น นั่งนิ่ง ชื่อว่ารักษาดนที่เดียว ไม่ชื่อว่ารักษาอาจารย์.

บทว่า กายนั้นในนั้น ความว่า ศิษย์ชื่อว่า เมตถกถาลิกะกล่าวอุบายโคกะอาจารย์ อุบายนั้น เหตุนั้นก็ใช้ได้ เหตุนั้น. บทว่า พึงเสพสติปัญญา ความว่า เพื่อเสพสติปัญญา ๔. บทว่า ด้วยการชองเสพ ความว่า ด้วยการเสพกรรมฐาน. คำว่า ภิกษุทั้งหลาย บุคคลเมื่อรักษาดน ชื่อว่ารักษาผู้อื่นอย่างนี้ ความว่า ภิกษุใดละกามราคะเป็นต้น เสพมูลกรรมฐาน ทั้งในที่พักกลางคืนและกลางวัน ย่อมบรรลुพระอรหัต. ที่นั้นคนอื่นเห็นเธอเข้า คิดว่า ภิกษุนี้ ช่างดีแท้หนอ เป็นผู้ปฏิบัติชอบ แล้วยังจิตให้เลื่อมใสในภิกษุนั้น ครั้นตายไปก็ไปสวรรค์ บุคคลนี้เมื่อรักษาดน ก็ชื่อว่ารักษาดนอื่นด้วย. คำว่า ด้วยความอดทน ได้แก่ ด้วยความอดทน. คือความอดกลั้น. คำว่า ด้วยความไม่เบียดเบียน คือ ด้วยความสงสารที่

เป็นไปกับส่วนเบื้องต้น. คำว่า ด้วยความเป็นผู้มีจิตที่ประกอบด้วยความหวังดี คือด้วยความรักที่เป็นไปกับส่วนเบื้องต้น. คำว่า ด้วยความเอ็นดู หมายถึงด้วยความบันเทิงอันเป็นไปกับส่วนเบื้องต้นแห่งความค่อย ๆ เจริญ. ในคำว่า เมื่อรักษาคณอื่นก็ชื่อว่ารักษาคณ นี้มีอธิบายว่า ภิกษุไปสู่ที่พัก กลางคืนหรือที่พักกลางวันแล้ว ทำฉานหมวดสามหรือหมวดสี่ในพรหมวิหารให้เกิดแล้ว เอาฉานเป็นที่รองรับมาพิจารณาสังขาร เจริญวิปัสสนาจนได้เป็นพระอรหันต์นี้ ก็พึงทราบว่า เมื่อรักษาคณอื่นก็ชื่อว่ารักษาคณด้วย.

จบอรรถกถาปฐมเสทกสูตรที่ ๕

๑๐. ทุกตยเสทกสูตร

ว่าด้วยกายคตาสติ

[๗๖๓] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ นิคมของชาวสุภะ ชื่อ เสทกะ ในสุภชนบท. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระดำรัสที่ว่า

[๗๖๔] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนหม่อมหาชนได้ทราบข่าวว่า มีนางงามในชนบท ๆ พึงประชุมกัน. ก็นางงามในชนบทนั้น แสดงได้ดีในการฟ้อนรำ แสดงได้ดียิ่งในการขับร้อง หม่อมหาชนได้ทราบข่าวว่า นาง

งามในชนบทจะพื่อนรำขบร้อง ฟังประชุมกันยิ่งขึ้นกว่าประมาณ. ครั้งนั้น
บุรุษผู้อยากเป็นอยู่ ไม่อยากตาย ปรรณากความสุข เกลียดทุกข์ ฟังมากกล่าว
กะหม่อมหาชนนั้นอย่างนี้ว่า คุณก่อนบุรุษผู้เจริญ ท่านฟังนำภษณะน้ำมันอัน
เต็มเปี่ยมนี้ไปในระหว่างที่ประชุมใหญ่กับนางงามในชนบท. และจักมีบุรุษ
เจ็ดตามบุรุษผู้นำหม่อมน้ำมันนั้นไปข้างหลัง ๆ บอกว่า ท่านจักทำน้ำมัน
นั้นหกแม่หน้อยหนึ่งในที่ใด ศีรษะของท่านจักขาดตกลงไปในที่นั้นทีเดียว.
คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน. บุรุษผู้นั้น
จะไม่ใส่ใจภษณะน้ำมันนั้น แล้วฟังประมาทในภายนอกเทียวหรือ. ภิกษุทั้งหลาย
หลายกราบทูลว่า ไม่เป็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

[๗๖๕] พ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราทำอุปมานี้ เพื่อให้เข้าใจเนื้อ
ความนี้ชัดขึ้น เนื้อความในข้อนี้มีอย่างนี้แล คำว่าภษณะน้ำมันอันเต็มเปี่ยม
เป็นชื่อของกายกตาสติ.

[๗๖๖] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนี้แหละ เธอทั้งหลายพึง
ศึกษาอย่างนั้นว่า กายกตาสติ จักเป็นของอันเราเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว
กระทำให้เป็นดั่งยาน กระทำให้เป็นที่ตั้ง กระทำไม่หยุด สัมสมแล้ว ปรรณ
ดีแล้ว. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้แล.

จบพุทธยเสทกสูตรที่ ๑๐

จบนาพันทวารคที่ ๒

อรรถกถาทุติยเสทกสูตร

ในสูตรที่ ๑๐. คำว่า นางงามในชนบท หมายถึงนางที่งามที่สุด
ในชนบท ซึ่งเว้นจากโทษประจำตัว ๖ อย่าง แล้วประกอบด้วยความงาม
๕ อย่าง. ก็เพราะนางนั้นไม่สูงนัก ไม่เตี้ยนัก ไม่ผอมนัก ไม่อ้วนนัก ไม่ดำนัก
ไม่ขาวนัก ผิวพรรณแม้จะไม่ถึงทิพย์ แต่ก็เกินผิวพรรณมนุษย์ด้วยกัน ฉะนั้น
จึงจัดว่าปราศจากโทษประจำตัว ๖ อย่าง. และเพราะประกอบด้วยความงามเหล่านี้
คือ ผิวงาม เนื้องาม เล็บงาม* (นหารุกฺขยาณํ) กระจุกงาม วยงาม จึงชื่อว่า
ประกอบด้วยความงาม ๕ อย่าง. นางไม่ต้องใช้แสงสว่างจรมาเลย ด้วยแสงสว่าง
ประจำตัวของตนนั้นแหละ ก็ทำให้สว่างในที่มิระยะ ๑๒ ศอก เป็นผิวที่เหมือน
กับดอกประยงค์ หรือเหมือนกับทองคำ นี่เป็นความงามแห่งผิวของนาง.
ส่วนมือเท้าทั้ง ๔ และริมฝีปากของนางนั้นเล่า ก็คล้ายกับทาด้วยชาด เหมือน
แก้วประพาฬแดงหรือฝ้ายกัมพลแดง นี่ก็ความงามแห่งเนื้อของนาง. ส่วนกลิ่น
เล็บทั้ง ๒๐ นั้นเล่า ในที่ที่ไม่พ้นจากเนื้อ ก็คล้ายกับเอาชาดมาทาไว้ ที่พ้น
จากเนื้อแล้ว ก็เหมือนกับธารน้ำนม นี่ก็ความงามแห่งเล็บ* ของนาง. ที่ฟัน
๓๒ ซี่ ซึ่งงอกขึ้นมานั้นเล่า ก็ปรากฏคล้ายเอาเพชรที่เจียรระไนแล้วมาเรียงเป็น
แถวไว้ นี่ก็ความงามแห่งกระจุกของนาง. และต่อให้มีอายุถึง ๑๒๐ ปี ก็ยัง
สาวพริ้งเหมือนอายุแค่ ๑๖ ปี ผมไม่มีหงอกเลย นี่ ก็ความงามแห่งวัยของ
นาง. สำหรับในคำว่า มีกระแเสียงไฟเพราะอย่างยิ่ง นี้หมายความว่า
กระแเสียงไหลเอื่อยไป กระแเสียงนั้นไฟเพราะอย่างยิ่ง ที่ชื่อว่า มีกระแเส
* คำว่า นหารุกฺขยาณํ นี้ อรรถกถาอธิบายเรื่องเล็บ ไม่ได้อธิบายเรื่องเอ็นเลย จึงแปลว่า
เล็บงาม ไม่ใช่เอ็นงามตามศัพท์ อรรถกถาอุทาน นันทวรรค นันทสูตรที่ ๒ หน้า ๒๑๒
แก้วา จวิกฺขยาณํ มิสกฺขยาณํ นขกฺขยาณํ (เล็บงาม) อฏฺฐิกฺขยาณํ วยกฺขยาณํ

เสียงไพเราะอย่างยิ่ง ก็เพราะนางมีกระแสดเสียงที่ไพเราะอย่างยั้งนั้น. มีคำ
ที่ท่านขยายความว่า นางมีความประพฤติสูงสุด มีกิริยาประเสริฐ ในการรำ
และการร้อง ย่อมรำทำรำที่สูงที่สุด หรือถ้าจะร้อง ก็ร้องแต่เพลงชั้นสูงที่สุด
เท่านั้น. คำที่เหลือในทุกบท มีใจความตื้นทั้งนั้น. ก็และวิปัสสนาแรกเริ่ม
เป็นอันตรัสไว้แล้วในสูตรทั้งสองนี้ ด้วยประการฉะนี้แล.

จบอรรถกถาทุติยเสกทกสูตรที่ ๑๐

จบอรรถกถานาฬันทวรรคที่ ๒

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. มหาปฐิสสูตร ๒. นาฬันทสูตร ๓. จุนทสูตร ๔. เจลสูตร
๕. พาหิยสูตร ๖. อุตติยสูตร ๗. อริยสูตร ๘. พรหมสูตร ๙. ปฐม-
เสกทกสูตร ๑๐. ตุติยเสกทกสูตร พร้อมทั้งอรรถกถา.

ศีลฐิติวรรคที่ ๓

๑. ศีลสูตร

ว่าด้วยกุศลศีล

[๗๖๗] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง ท่านพระอานนท์ และท่านพระภัททะอยู่ ณ กุกกุฎาราม ใกล้เมืองปาฏลิบุตร. ครั้งนั้น ท่านพระภัททะออกจากที่เรือนในเวลาเย็น เข้าไปหาท่านพระอานนท์ถึงที่อยู่ ได้ปราศรัยกับท่านพระอานนท์ ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง. ครั้นแล้ว ได้พูดกะท่านพระอานนท์ว่า

[๗๖๘] คุณก่อนท่านอานนท์ ศีลที่เป็นกุศลเหล่าใดอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้ว ศีลที่เป็นกุศลเหล่านี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้ว มีพระประสงค์อย่างไร.

ท่านพระอานนท์กล่าวว่า ดีละ ๆ ท่านภัททะ ท่านช่างคิด ช่างเขียนแหลม ช่างไต่ถามเหมาะ ๆ. ก็ท่านถามอย่างนั้นหรือว่า คุณก่อนอานนท์ ศีลที่เป็นกุศลเหล่าใด อันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้ว ศีลที่เป็นกุศลเหล่านี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้ว มีพระประสงค์อย่างไร.

ภ. อย่างนั้น ท่านผู้มีอายุ.

[๗๖๙] อ. คุณก่อนท่านภัททะ ศีลที่เป็นกุศลเหล่าใดอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้ว ศีลที่เป็นกุศลเหล่านี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้ว เพียงเพื่อเจริญสติปัญญา ๔. สติปัญญา ๔ เป็นไฉน. ภิกษุในธรรมวินัยนี้

ย่อมพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัด
อภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย. ย่อมพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่ ...
ย่อมพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มี
ความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัด อภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย. คุณก่อน.
ท่านภัททะ ศีลที่เป็นกุศลเหล่าใด อันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้แล้ว ศีลที่
เป็นกุศลเหล่านี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้ว เพียงเพื่อเจริญสติปัญญา
เหล่านี้.

จบศีลสูตรที่ ๑

ศีลัญญัติวรรควรรณนาที่ ๓

อรรถกถาศีลสูตร

ในศีลสูตรที่ ๑ แห่งวรรคที่ ๓ คำว่า ศีลทั้งหลาย ได้แก่
ปาริสุทธศีล ๔ ข้อ. คำว่า อุมุมงฺโค ได้แก่ เสาหาปัญหา คือ แสวงหา
ปัญหา.

จบอรรถกถาศีลสูตรที่ ๑

๒. ฐิติสูตร

ว่าด้วยการตั้งอยู่แห่งพระสังฆธรรม

[๗๗๐] นิทานต้นสูตรเหมือนกัน ท่านพระภัททะนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้ถามท่านพระอานนท์ว่า

[๗๗๑] คุณก่อนท่านอานนท์ อะไรหนอ เป็นเหตุเป็นปัจจัยเครื่องทำให้พระสังฆธรรมตั้งอยู่ไม่ได้นาน ในเมื่อพระตถาคตเสด็จปรินิพพานแล้ว. และอะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัย เครื่องทำให้พระสังฆธรรมตั้งอยู่ได้นาน ในเมื่อพระตถาคตเสด็จปรินิพพานแล้ว.

ท่านพระอานนท์กล่าวว่า ดีละ ๆ ท่านภัททะ ท่านช่างคิด ช่างเขียนแหลม ช่างโต้ถามเหมาะ ๆ. ก็ท่านถามอย่างนี้หรือว่า คุณก่อนท่านอานนท์ อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัย เครื่องทำให้พระสังฆธรรมตั้งอยู่ไม่ได้นาน ในเมื่อพระตถาคตเสด็จปรินิพพานแล้ว. และอะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัย เครื่องทำให้พระสังฆธรรมตั้งอยู่ได้นาน ในเมื่อพระตถาคตเสด็จปรินิพพานแล้ว.

ภ. อย่างนั้น ท่านผู้มีอายุ.

[๗๗๒] อ. คุณก่อนท่านผู้มีอายุ เพราะบุคคลไม่ได้เจริญ ไม่ได้กระทำให้มากซึ่งสติปัญญาน ๔ พระสังฆธรรมจึงตั้งอยู่ไม่ได้นาน ในเมื่อพระตถาคตเสด็จปรินิพพานแล้ว. และเพราะบุคคลเจริญ กระทำให้มาก ซึ่งสติปัญญาน ๔ พระสังฆธรรมจึงตั้งอยู่ได้นาน ในเมื่อพระตถาคตเสด็จปรินิพพานแล้ว. สติปัญญาน ๔ เป็นไฉน. ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมพิจารณาเห็นกาย

ในกายอยู่. มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสใน
โลกเสีย. ย่อมพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นจิตใน
จิตอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ
มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย. คุณก่อนท่านผู้มีอายุ เพราะบุคคล
ไม่ได้เจริญ ไม่ได้กระทำให้มากซึ่งสติปัญญา ๔ เหล่านี้แล พระสัทธรรม
จึงตั้งอยู่ไม่ได้นาน ในเมื่อพระตถาคตเสด็จปรินิพพานแล้ว. และเพราะบุคคล
ได้เจริญ ได้กระทำให้มาก ซึ่งสติปัญญา ๔ เหล่านี้แล พระสัทธรรมจึงตั้ง
อยู่ได้นาน ในเมื่อพระตถาคตเสด็จปรินิพพานแล้ว.

จบฐิติสูตรที่ ๒

อรรคถาฐิติสูตร

ในฐิติสูตรที่ ๒ คำว่า ย่อมมีการเสื่อมสูญแห่งพระสัทธรรม *

ได้แก่ ย่อมมีความเสื่อมหายด้วยอำนาจบุคคล. จริงอยู่ ภิกษุใด ตอนที่
พระพุทธเจ้าทั้งหลายยังทรงพระชนม์อยู่ ไม่เจริญสติปัญญา ๔ พระสัทธรรม
ของภิกษุนั้น ก็เป็นอันหายไป เหมือนพระสัทธรรมของพระเวทาทต์เป็นต้น.
ในสูตรนี้ ตรัสถึงความสูญหายแห่งธรรมของบุคคลนั้นแล.

จบอรรคถาฐิติสูตรที่ ๒

* พม่าไม่มี แห่งพระสัทธรรม

๓. ปริหานสูตร *

ว่าด้วยความเสื่อมแห่งพระสังฆธรรม

[๗๑๓] สมัยหนึ่ง ท่านพระอานนท์และท่านพระภัททะ อยู่ ณ กุกกุฏาราม ใกล้เมืองปาฏลิบุตร. ครั้งนั้น ท่านพระภัททะออกจากที่เรือนในเวลาเย็น เข้าไปหาท่านพระอานนท์ถึงที่อยู่ ได้ปราศรัยกับท่านพระอานนท์ ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง. ครั้นแล้วได้ถามท่านพระอานนท์ว่า

[๗๑๔] คุณก่อนท่านอานนท์ อะไรหนอเป็นเหตุเป็นปัจจัย เครื่องทำให้พระสังฆธรรมเสื่อม. อะไรหนอเป็นเหตุเป็นปัจจัย เครื่องทำให้พระสังฆธรรมไม่เสื่อม.

ท่านพระอานนท์กล่าวว่า ดีละๆ ท่านภัททะ ท่านช่างคิด ช่างเทียบแหลม ช่างไต่ถามเหมาะๆ. ก็ท่านถามอย่างนี้หรือว่า คุณก่อนอานนท์ อะไรหนอเป็นเหตุเป็นปัจจัย เครื่องทำให้พระสังฆธรรมเสื่อม อะไรหนอเป็นเหตุเป็นปัจจัย เครื่องทำให้พระสังฆธรรมไม่เสื่อม.

ภ. อย่างนั้น ท่านผู้เจริญ.

[๗๑๕] อา. คุณก่อนท่านผู้มีอายุ เพราะบุคคลไม่ได้เจริญ ไม่ได้กระทำให้มากซึ่งสติปัญญา ๔ พระสังฆธรรมจึงเสื่อม. และเพราะบุคคลได้เจริญ ได้กระทำให้มากซึ่งสติปัญญา ๔ พระสังฆธรรมจึงไม่เสื่อม. สติปัญญา ๔ เป็นโณ. ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย.

* ไม่มีอรรถกาแก่

พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่... พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่... พิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย. คุณก่อนท่านผู้มีอายุ เพราะบุคคลไม่ได้เจริญ ไม่ได้กระทำ ให้มากซึ่งสติปัญญาน ๔ เหล่านี้แล พระสัทธรรมจึงเสื่อม เพราะบุคคลได้เจริญ ได้กระทำให้มากซึ่งสติปัญญาน ๔ เหล่านี้แล พระสัทธรรมจึงไม่เสื่อม.

จบปริหานสูตรที่ ๓

๔. สุตทกสูตร *

ว่าด้วยการเจริญสติปัญญาน ๔

[๗๗๖] สาวัดถนิทาน. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สติปัญญาน ๔ เหล่านี้. สติปัญญาน ๔ เป็นไฉน. ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย. ย่อมพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สติปัญญาน ๔ เหล่านี้แล.

จบสุตทกสูตรที่ ๔

* อรรถกถาว่า มีเนื้อความง่ายทั้งนั้น

๕. พราหมณสูตร *

ว่าด้วยพระสังฆกรรมตั้งอยู่ไม่ได้นาน

[๗๗๗] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้กรุงสาวัตถี. ครั้งนั้น พราหมณ์คนหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ได้ปราศรัยกะพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง. ครั้นแล้วได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

[๗๗๘] ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ อะไรหนอ เป็นเหตุเป็นปัจจัย เครื่องทำให้พระสังฆกรรมตั้งอยู่ไม่ได้นาน ในเมื่อพระตถาคตเสด็จปรินิพพานแล้ว. และอะไร เป็นเหตุเป็นปัจจัย เครื่องทำให้พระสังฆกรรมตั้งอยู่ได้นาน ในเมื่อพระตถาคตเสด็จปรินิพพานแล้ว.

[๗๗๙] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คู่ก่อนพราหมณ์ เพราะบุคคลไม่ได้เจริญ ไม่ได้กระทำให้มากซึ่งสติปัญญา ๔ พระสังฆกรรมจึงตั้งอยู่ไม่ได้นาน ในเมื่อตถาคตปรินิพพานแล้ว. และเพราะบุคคลเจริญ กระทำให้มากซึ่งสติปัญญา พระสังฆกรรมจึงตั้งอยู่ได้นาน ในเมื่อตถาคตปรินิพพานแล้ว. สติปัญญา ๔ เป็นไฉน. ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย. ย่อม

* อรรถกถาว่า มีเนื้อความง่ายทั้งนั้น.

พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่ ... ย่อมพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ ... ย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอกิขณาและโทมนัสโนโลกเสีย. คู่ก่อนพราหมณ์ เพราะบุคคลไม่ได้เจริญ ไม่ได้กระทำให้มากซึ่งสติปัญฐาน ๔ เหล่านั้นแล พระสัทธรรมจึงตั้งอยู่ได้ไม่นาน ในเมื่อตถาคตปรินิพพานแล้ว. และเพราะบุคคลได้เจริญ ได้กระทำให้มากซึ่งสติปัญฐาน ๔ เหล่านี้แล พระสัทธรรมจึงตั้งอยู่ได้นาน ในเมื่อตถาคตปรินิพพานแล้ว.

[๗๘๐] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว พราหมณ์นั้นได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ภายตของพระองค์ไพเราะยิ่งนัก. ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ภายตของพระองค์ไพเราะยิ่งนัก เปรียบเหมือนบุคคลหงายของทีคว่า เปิดของที่ปิด บอกทางแก่บุคคลผู้หลงทาง หรือตามประทีปในที่มืดด้วยหวังว่าผู้มีจักยักแลเห็นได้ ฉะนั้น ขอท่านพระโคตมโปรดทรงจำข้าพระองค์ ว่าเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะจนตลอดชีวิตตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป.

จบพราหมณสูตรที่ ๕

๖. ปเทสสูตร

ว่าด้วยบุคคลจะเชื่อว่าเป็นพระเสขะ

[๗๘๑] สมัยหนึ่งท่านพระสารีบุตรท่านพระมหาโมคคัลลานะ และ ท่านพระอนรุทธะอยู่ ณ กัณฐกีวัน ใกล้เมืองสาเกต. ครั้งนั้น ท่านพระสารีบุตรและท่านพระมหาโมคคัลลานะออกจากที่พักผ่อนในเวลาเย็น เข้าไปหาท่านพระอนรุทธะถึงที่อยู่ ได้ปราศรัยกับท่านพระอนรุทธะ ครั้น ผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง. ครั้น แล้ว ท่านพระสารีบุตรได้ถามท่านพระอนรุทธะว่า

[๗๘๒] คุณก่อนท่านอนรุทธะ ที่เรียกว่า พระเสขะ ๆ ดังนี้ ด้วย เหตุเพียงเท่าไรหนอ บุคคลจึงจะเชื่อว่าเป็นพระเสขะ. ท่านพระอนรุทธะตอบ ว่า คุณก่อนผู้มีอายุ บุคคลที่จะเชื่อว่าเป็นพระเสขะ เพราะเจริญสติปัฏฐาน ๔ ได้เป็นส่วน ๆ. สติปัฏฐาน ๔ เป็นไฉน. ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมพิจารณา เห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชณาและโทมนัส ในโลกเสีย. ย่อมพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นจิตใน จิตอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชณาและโทมนัสในโลกเสีย. คุณก่อนผู้มีอายุ บุคคลที่จะเชื่อว่าเป็นพระเสขะ เพราะเจริญสติปัฏฐาน ๔ เหล่านี้แล ได้เป็นส่วน ๆ.

จบปเทสสูตรที่ ๖

อรรถกถาปเทสสูตร

ในสูตรที่ ๖. คำว่า เพราะอบรมได้เป็นบางส่วน คือเพราะความ
ที่อบรมได้โดยเป็นบางส่วน. จริงอยู่ ผู้ที่กำลังทำให้มรรค ๔ และผล ๓ เกิดขึ้น
ชื่อว่าได้อบรมสติปัญญาได้เป็นบางส่วน.

จบอรรถกถาปเทสสูตรที่ ๖

๗. สมัตตสูตร

ว่าด้วยบุคคลจะถือว่าเป็นพระอเสขะ

[๗๘๓] นิทานต้นสูตรเหมือนกัน. ครั้นท่านพระสารีบุตรนั่ง ณ ที่
ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้ถามท่านพระอนรุทธะว่า

[๗๘๔] คุณก่อนท่านอนรุทธะ ที่เรียกว่า พระอเสขะ ๗ ดังนี้ ด้วย
เหตุเพียงเท่าไรหนอ บุคคลจึงจะถือว่าเป็นพระอเสขะ. ท่านพระอนรุทธะ
ตอบว่า คุณก่อนผู้มีอายุ บุคคลที่จะถือว่าเป็นพระอเสขะ เพราะเจริญสติปัญญา
๔ ได้บริบูรณ์. สติปัญญา ๔ เป็นไฉน. ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมพิจารณา
เห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัส
ในโลกเสีย. ย่อมพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นจิตใน
จิตอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ

มีสติ กำจัดอกิขณาและโทมนัสโนโลกเสีย. คุณก่อนท่านผู้มีอายุ บุคคลที่จะ
ชื่อว่าเป็นพระอเสขะ เพราะเจริญสติปัญฐาน ๔ เหล่านั้นแลได้บริบูรณ์.

จบสมัตตสูตรที่ ๗

อรรถกถาสมัตตสูตร

ในสูตรที่ ๗. คำว่าเพราะอบรมสมบูรณ์แล้ว คือ เพราะความ
ที่ตนได้อบรมเต็มที่แล้ว. จริงอยู่ ผู้ที่กำลังทำให้เกิดอรหัตผลขึ้นชื่อว่าได้อบรม
สติปัญฐานสมบูรณ์แล้ว.

จบอรรถกถาสมัตตสูตรที่ ๗

๘. โลกสูตร

ว่าด้วยผู้รู้โลก

[๗๘๕] นิทานต้นสูตรเหมือนกัน. ครั้นท่านพระสารีบุตร นั่ง ณ
ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้ถามท่านพระอนรุทระว่า

[๗๘๖] ท่านพระอนรุทระถึงความเป็นผู้มีอภิญญามาก เพราะได้
เจริญได้กระทำให้มากซึ่งกรรมเหล่าไหน. ท่านพระอนรุทระตอบว่า คุณก่อนผู้
มีอายุ ผมถึงความเป็นผู้มีอภิญญามาก เพราะได้เจริญ ได้กระทำให้มากซึ่ง
สติปัญฐาน ๔. สติปัญฐาน ๔ เป็นไฉน. ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมพิจารณา

เห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและ
โทมนัสในโลกเสีย. ย่อมพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่... ย่อมพิจารณา
เห็นจิตในจิตอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัม-
ปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย. คู่ก่อนผู้มีอายุ ผมถึงความ
เป็นผู้มีอภิญญามากก็เพราะได้เจริญได้กระทำให้มากซึ่งสติปัญญาน ๔ เหล่านี้แล
และเพราะได้เจริญ ได้ทำให้มากซึ่งสติปัญญาน ๔ เหล่านี้แล ผมจึงรู้โลกได้ตั้งพัน.

จบโลกสูตรที่ ๘

อรรถกถาโลกสูตร

ในสูตรที่ ๘. คำว่า **ความเป็นผู้มีอภิญญามาก** พระเถระกล่าว
ด้วยอำนาจอภิญญา ๖ อย่าง. คำว่า **ข้าพเจ้ารู้โลกได้ตั้งพัน** ท่านกล่าวด้วย
อำนาจการอยู่ติดต่อกัน. เล่ากันว่า พระเถระตื่นแต่เช้า บ้วนปากแล้วนั่งบน
เสนาสนะ ตามระลึกถึงอดีต ๑ พันกัป อนาคต ๑ พันกัป. ตามพัวพันคติ
แห่งการคิดคำนึงนั้นของพันจักรวาลแม้ในปัจจุบัน. พระเถระนั้นทราบชัดพัน
โลกด้วยตาทิพย์ ดังว่ามานี้. นี่เป็นกรรมเครื่องอยู่ของท่าน.
คำที่เหลือ ในทุกบท ที่ใจความแจ่มแจ้งแล้วทั้งนั้นแล.

จบอรรถกถาโลกสูตรที่ ๘

๕. สิริวัฑฒสูตร *

ผู้เจริญสติปัฏฐาน ๔ ได้อนาคามีผล

[๗๘๗] สมัยหนึ่ง ท่านพระอานนทอยู่ ณ พระวิหารเวฬุวัน กลันทกนิวาปสถาน ใกล้กรุงราชคฤห์. ก็สมัยนั้น สิริวัฑฒคฤหบดีอาพาธ ได้รับทุกข์ เป็นไข้หนัก. ครั้งนั้น สิริวัฑฒคฤหบดีเรียกบุรุษคนหนึ่งมาสั่งว่า มานี้แน่ะ บุรุษผู้เจริญ ท่านจงเข้าไปหาท่านพระอานนทถึงที่อยู่ ครั้นแล้ว จงกราบเท้าทั้งสองของท่านด้วยเศียรเกล้า ตามคำของเราว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ สิริวัฑฒคฤหบดีอาพาธ ได้รับทุกข์ เป็นไข้หนัก เขาขอราบเท้าทั้งสองข้าง ท่านพระอานนทด้วยเศียรเกล้า ดังนี้ และจงเรียนอย่างนั้นว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ได้โปรดเถิด ขอท่านพระอานนทจงอาศัยความอนุเคราะห์ เข้าไปยังนิเวศน์ของสิริวัฑฒคฤหบดีเถิด. บุรุษนั้นรับคำสั่งสิริวัฑฒคฤหบดีแล้ว จึงเข้าไปหาท่านพระอานนทถึงที่อยู่ นมัสการท่านพระอานนทแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง. ครั้นแล้วได้เรียนท่านพระอานนทว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ สิริวัฑฒคฤหบดีอาพาธ ได้รับทุกข์ เป็นไข้หนัก ท่านขอราบเท้าทั้งสองของท่านพระอานนทด้วยเศียรเกล้า และสั่งให้เรียนอย่างนี้ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ได้โปรดเถิด ขอท่านพระอานนทจงอาศัยความอนุเคราะห์ เข้าไปยังนิเวศน์ของสิริวัฑฒคฤหบดีเถิด. ท่านพระอานนทรับคำด้วยคุณนิภาพ.

[๗๘๘] ครั้งนั้น เวลาเช้า ท่านพระอานนทนั่งแล้ว ถือบาตรและจีวรเข้าไปยังนิเวศน์ของสิริวัฑฒคฤหบดี แล้วนั่งบนอาสนะที่เขาปูถวาย. ครั้นแล้วได้ถามสิริวัฑฒคฤหบดีว่า

* อรรถกถาว่า มีเนื้อความง่าย

[๗๘๘] คุณก่อนคฤหบดี ท่านพอจะอดทนได้หรือ พอจะยังอัตภาพให้เป็นไปได้หรือ ทุกขเวทนาข้อมคลายลงไม่กำเริบขึ้นหรือ ความทุเลาปรากฏ ความกำเริบไม่ปรากฏหรือ. สิริวัฑฒคฤหบดีตอบว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ กระหม่อมอดทนไม่ได้ ยังอัตภาพให้เป็นไปไม่ได้ ทุกขเวทนาของกระหม่อมกำเริบหนัก ไม่เสื่อมคลายไปเลย ความกำเริบปรากฏอยู่ ความทุเลาไม่ปรากฏ.

[๗๘๙] อ. คุณก่อนคฤหบดี เพราะเหตุอันนั้นและ ท่านพึงศึกษาอย่างนี้ว่า เราจักพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย. จักพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่... จักพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่... จักพิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย. คุณก่อนคฤหบดี ท่านพึงศึกษาอย่างนั้นแล.

[๗๙๐] ที. ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ธรรมคือสติปัญญา ๔ เหล่าใดที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแล้ว ธรรมเหล่านั้นมีอยู่ในกระหม่อม และกระหม่อมยอมเห็นชัดในธรรมเหล่านั้น. ก็กระหม่อมยอมพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย. ย่อมพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย.

[๗๙๑] ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ก็สังโยชนอันเป็นส่วนเบื้องต่ำ ๕ เหล่าใดที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้ กระหม่อมยังไม่แลเห็นสังโยชนข้อใดข้อหนึ่งที่ยังละไม่ได้แล้วในตน.

อ. คุณก่อนคฤหบดี เป็นลาภของท่าน ท่านได้ดีแล้ว อนาคตามีผลอันท่านกระทำให้แจ้งแล้ว.

จบสิริวัฑฒสูตรที่ ๕

๑๐. มานทินนสูตร *

ผู้เจริญสติปัญญา ๔ ได้อนาคามีผล

[๗๕๓] นิทานต้นสูตรเหมือนกัน. ก็สมัยนั้น มานทินนคฤหบดี
อาพาธ ได้รับทุกข์ เป็นไข้หนัก ครั้งนั้น มานทินนคฤหบดีเรียกบุรุษคนหนึ่ง
มาสั่งว่า มานีแน่ะ บุรุษผู้เจริญ ท่านจงเข้าไปหาพระอนนทถึงที่อยู่ ครั้น
แล้ว จงกราบเท้าทั้งสองของท่านด้วยเศียรเกล้า ตามคำของเราว่า ข้าแต่ท่าน
ผู้เจริญ มานทินนคฤหบดีอาพาธ ได้รับทุกข์ เป็นไข้หนัก เขาขอรอบเท้า
ทั้งสองของท่านพระอนนทด้วยเศียรเกล้า ดังนี้ และจงเรียนอย่างนี้ว่า ข้า
แต่ท่านผู้เจริญ ได้โปรดเกิด ขอท่านพระอนนทจงอาศัยความอนุเคราะห์
เข้าไปยังนิเวศน์ของมานทินนคฤหบดีเกิด. บุรุษนั้นรับคำมานทินนคฤหบดี
แล้ว เข้าไปหาพระอนนทถึงที่อยู่ นมัสการท่านพระอนนทแล้ว จึงนั่ง ณ
ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง. ครั้นแล้วได้เรียนท่านพระอนนทว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ
มานทินนคฤหบดีอาพาธ ได้รับทุกข์ เป็นไข้หนัก ท่านขอรอบเท้าทั้งสองของ
ท่านพระอนนทด้วยเศียรเกล้า และสั่งให้เรียนอย่างนั้นว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ
ได้โปรดเกิด ขอท่านพระอนนทอาศัยความอนุเคราะห์ เข้าไปยังนิเวศน์ของ
มานทินนคฤหบดีเกิด. ท่านพระอนนทรับคำด้วยคุณิภาพ. ครั้งนั้น เวลา
เช้า ท่านพระอนนทนั่งแล้ว ถือบาตรและจีวรเข้าไปยังนิเวศน์ของมานทินน-
คฤหบดี แล้วนั่งบนอาสนะที่เขาปูถวาย. ครั้นแล้วได้ถามมานทินนคฤหบดีว่า
คู่อนคฤหบดี ท่านพอจะอดทนได้หรือ พอจะยังอัตภาพให้เป็นไปได้หรือ
ทุกขเวทนาย่อมคลายลงไม่กำเริบขึ้นหรือ ความทุเลาปรากฏ ความกำเริบไม่

* อรรถกถาว่า มีเนื้อความง่าย

ปรากฏหรือ. มานทินนคฤหบดีตอบว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ กระหมอดทนไม่ได้ ยังอึดท้อให้เป็นไปไม่ได้ ทุกขเวทนาของกระผมยังกำเริบหนัก ไม่เสื่อมคลายไปเลย ความกำเริบยังปรากฏอยู่ ความทุเลาไม่ปรากฏ.

[๗๕๔] ข้าแต่ท่านผู้เจริญ กระผมอันทุกขเวทนาเห็นปานนี้กระทบแล้ว ย่อมพิจารณาเห็นภายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย. พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่... พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่... พิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย.

[๗๕๕] ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ก็สังโยชนอันเป็นส่วนเบื้องต่ำ ๕ เหล่าใดที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้ กระผมยังไม่แลเห็นสังโยชนข้อใดข้อหนึ่งที่ยังละไม่ได้แล้วในตน. ท่านพระอานนทกล่าวว่า คุณก่อนคฤหบดี เป็นลาภของท่าน ท่านได้ดีแล้ว อนาคตมีผลอันท่านกระทำให้แจ้งแล้ว.

จบมานทินนสูตรที่ ๑๐

จบสี่สังยุตตวรรคที่ ๓

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. สีสสูตร
๒. จิตตสูตร
๓. ปริหานสูตร
๔. สุททกสูตร
๕. พราหมณสูตร
๖. ปเทสสูตร
๗. สมัตตสูตร
๘. โลกสูตร
๙. สิริ-
วิฑฒสูตร
๑๐. มานทินนสูตร

อนนุสสุตวรรคที่ ๔

๑. อนนุสสุตสูตร*

ว่าด้วยธรรมที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อน

[๗๕๖] สāvattinīhan. คุณก่อนนิกขุทั้งหลาย จักขุ ญาณ ปัญญา วิชา แสงสว่าง ได้บังเกิดขึ้นแก่เรา ในธรรมที่เราไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า นี่คือการพิจารณาเห็นกายในกาย... การพิจารณาเห็นกายในกายนี้นั้นอันเราควรเจริญ... การพิจารณาเห็นกายในกายอันเราเจริญแล้ว.

[๗๕๗] คุณก่อนนิกขุทั้งหลาย จักขุ ญาณ ปัญญา วิชา แสงสว่าง ได้บังเกิดขึ้นแก่เราในธรรมที่เราไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า นี่คือการพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนา... การพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนานี้ที่อันเราควรเจริญ... การพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนานี้ที่อันเราเจริญแล้ว.

[๗๕๘] คุณก่อนนิกขุทั้งหลาย จักขุ ญาณ ปัญญา วิชา แสงสว่าง ได้บังเกิดขึ้นแก่เราในธรรมที่เราไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า นี่คือการพิจารณาเห็นจิตปนจิต... การพิจารณาเห็นจิตในจิตนี้นั้นอันเราควรเจริญ... การพิจารณาเห็นจิตในจิตนี้ที่อันเราเจริญแล้ว.

[๗๕๙] คุณก่อนนิกขุทั้งหลาย จักขุ ญาณ ปัญญา วิชา แสงสว่าง ได้บังเกิดขึ้นแก่เราในธรรมที่เราไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า นี่คือการพิจารณาเห็นธรรมในธรรม... การพิจารณาเห็นธรรมในธรรมนี้นั้นอันเราควรเจริญ... การพิจารณาเห็นธรรมในธรรมนี้ที่อันเราเจริญแล้ว.

จบอนนุสสุตสูตรที่ ๑

* สูตรที่ ๑ - ๒ - ๓ ไม่มีวรรคตกแก่

๒. วิจารณ์สูตร

เจริญสติปัฏฐาน ๔ เพื่อความหน่าย

[๘๐๐] สาวัดถีนีทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สติปัฏฐาน ๔ เหล่านี้ อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความหน่าย เพื่อความคลายกำหนด เพื่อความดับ เพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน โดยส่วนเดียว. สติปัฏฐาน ๔ เป็นไฉน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย. ย่อมพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สติปัฏฐาน ๔ เหล่านี้แล อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความหน่าย เพื่อความคลายกำหนด เพื่อความดับ เพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน โดยส่วนเดียว.

จบวิจารณ์สูตรที่ ๒

๓. วิริยสูตร

ว่าด้วยผู้ไม่ปรารถนและปรารถนอริยมรรค

[๘๐๑] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สติปัฏฐาน ๔ อันบุคคลเหล่าใดเหล่าหนึ่งไม่ปรารถนแล้ว บุคคลเหล่านั้นชื่อว่าไม่ปรารถนอริยมรรคประกอบด้วยองค์

๘ ที่ยังสัตว์ให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ. สติปัญญา ๔ อันบุคคลเหล่าใด เหล่าหนึ่งปรารถแล้ว บุคคลเหล่านั้นชื่อว่าปรารถอริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ ที่ยังสัตว์ให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ. สติปัญญา ๔ เป็นไฉน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย. ย่อมพิจารณาเห็น เวทนาในเวทนาอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่... ย่อมพิจารณาเห็น ธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัส ในโลกเสีย. สติปัญญา ๔ เหล่านี้ อันบุคคลเหล่าใดเหล่าหนึ่งไม่ปรารถแล้ว บุคคลเหล่านั้นชื่อว่าไม่ปรารถอริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ ที่ยังสัตว์ให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ. สติปัญญา ๔ เหล่านี้ อันบุคคลเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ปรารถแล้ว บุคคลเหล่านั้นชื่อว่าปรารถอริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ ที่ยัง สัตว์ให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ.

จบวิวัตรสูตรที่ ๓

๔. ภาวนาสูตร

ว่าด้วยการเจริญสติปัญญาเพื่อถึงฝั่ง

[๘๐๒] สาวัดถีนิกาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สติปัญญา ๔ เหล่านี้ อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อถึงฝั่ง จากที่มีไช้ฝั่ง สติปัญญา ๔ เป็นไฉน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อม พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌา และโทมนัสในโลกเสีย. ย่อมพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่... ย่อมพิจารณา

เห็นจิตในจิตอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย. สติปัฏฐาน ๔ เหล่านี้แล อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อถึงฝั่งจากที่มีไช้ฝั่ง.

จบภาวนาสูตที่ ๔

อรรถกถาอนนุสสุตสูต

ในวรรคที่ ๔ สูตที่ ๕ คำว่า เวทนาที่รู้แจ้งแล้ว หมายความว่า พิจารณาเวทนาใดแล้ว จึงได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ เวทนาที่ท่านรู้แจ้งแล้ว นั้นแล ย่อมเกิดขึ้น. เวทนาที่รู้แจ้งแล้ว ย่อมเข้าไปตั้งอยู่ เวทนาที่รู้แจ้งแล้ว ชื่อว่า ย่อมถึงความดับไปสิ้นไป. ก็แล แม้เวทนาที่เป็นไปในอารมณ์ที่กำหนด ถือเอาเหล่าใดที่รู้แจ้งแล้ว ย่อมเกิดขึ้น เวทนาที่รู้แจ้งแล้วเหล่านั้น ก็ชื่อว่า ย่อมถึงความดับไปสิ้นไป. แม้ในเรื่องวิตกเป็นต้น ก็ทำนองเดียวกันนี้แหละ คำที่เหลือในทุกบท มีใจความคืบแล้วทั้งนั้นแล.

จบอรรถกถาอนนุสสุตสูตที่ ๔

๕. สติสูต

ผู้เจริญสติปัฏฐานชื่อว่าผู้มีสติ

[๘๐๓] สāvāṭṭhinīhan. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพึงเป็นผู้มีสติสัมปชัญญะอยู่เถิด นี่เป็นอนุศาสนิของเราสำหรับเธอทั้งหลาย. ก็อย่างไรเล่า ภิกษุจึงชื่อว่าผู้มีสติ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌา

* สูตที่ ๕ ถึง ๑๐ ไม่มีอรรถกถาแก้

และโทมนัสในโลกเสีย. ย่อมพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อย่างนี้แล ภิกษุจึงชื่อว่าเป็นผู้มีสติ.

[๘๐๔] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อย่างไรเล่า ภิกษุจึงจะชื่อว่าเป็นผู้มีสัมปชัญญะ. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เวทนาอันภิกษุในธรรมวินัยนี้ทราบชัดแล้ว ย่อมบังเกิดขึ้น ที่ทราบชัดแล้วปรากฏอยู่ ที่ทราบชัดแล้วย่อมถึงความตั้งอยู่ไม่ได้. วิตกอันภิกษุทราบชัดแล้ว ย่อมบังเกิดขึ้น ที่ทราบชัดแล้วปรากฏอยู่ ที่ทราบชัดแล้ว ย่อมถึงความตั้งอยู่ไม่ได้. ปัญญาอันภิกษุทราบชัดแล้วย่อมบังเกิดขึ้น ที่ทราบชัดแล้วปรากฏอยู่ ที่ทราบชัดแล้วย่อมถึงความตั้งอยู่ไม่ได้ อย่างนั้นแล. ภิกษุจึงจะชื่อว่าเป็นผู้มีสัมปชัญญะ. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพึงเป็นผู้มีสติสัมปชัญญะอยู่เถิด นี่เป็นอนุศาสน์ของเราสำหรับ เธอทั้งหลาย.

จบสติสูตรที่ ๕

๖. อัญญสูตร

ผู้เจริญสติปัฏฐาน ๔ หวังผลได้ ๒ อย่าง

[๘๐๕] สาวตถีนีทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สติปัฏฐาน ๔ เหล่านี้ สติปัฏฐาน ๔ เป็นไฉน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย. ย่อมพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัด อภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย. สติปัฏฐาน ๔ เหล่า

นี้แล คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะความที่ได้เจริญ ได้กระทำให้มากซึ่งสติ
ปัญฐาน ๔ เหล่านี้แล พึงหวังผลได้ ๒ ประการ อย่างใดอย่างหนึ่ง คือ
อรหัตผลในปัจจุบัน หรือเมื่อยังมีความถือมั่นเหลืออยู่ เป็นพระอนาคามี

จบอัญญสูตรที่ ๖

๗. ฉันทสูตร

ผู้เจริญสติปัญฐาน ชื่อว่าทำให้แจ้งอมตะ

[๘๐๖] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สติปัญฐาน ๔ เหล่านี้ สติปัญฐาน ๔
เป็นไฉน คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมพิจารณาเห็นกาย
ในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสใน
โลกเสีย เมื่อเธอพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ ย่อมละความพอใจในกายนั้นได้
เพราะละความพอใจได้ จึงเป็นอันชื่อว่าทำให้แจ้งซึ่งอมตะ.

[๘๐๗] ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่. มีความเพียร
มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย เมื่อเธอพิจารณา
เห็นเวทนาในเวทนาอยู่ ย่อมละความพอใจในเวทนานั้นได้ เพราะละความ
พอใจได้ จึงเป็นอันชื่อว่ากระทำให้แจ้งซึ่งอมตะ.

[๘๐๘] ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่. มีความเพียร มีสัมป-
ชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย เมื่อเธอพิจารณาเห็นจิต
ในจิตอยู่ ย่อมละความพอใจในจิตนั้นได้ เพราะละความพอใจได้ จึงเป็นอัน
ชื่อว่ากระทำให้แจ้งซึ่งอมตะ.

[๘๐๕] ภิกษุยอมพิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย เมื่อเธอพิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ ย่อมละความพอใจในธรรมนั้นได้ เพราะละความพอใจได้ จึงเป็นอันชื่อว่ากระทำให้แจ้งซึ่งอมตะ.

จบฉันทสูตรที่ ๗

๘. ปริยญาสูตร

ผู้เจริญสติปัญญา เชื่อว่าทำให้แจ้งอมตะ

[๘๑๐] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สติปัญญา ๔ เหล่านี้ สติปัญญา ๔ เป็นไฉน ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย เมื่อเธอพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ ย่อมกำหนดรู้กายได้ เพราะกำหนดรู้กายได้ จึงเป็นอันชื่อว่ากระทำให้แจ้งซึ่งอมตะ.

[๘๑๑] ภิกษุยอมพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย เมื่อเธอพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่ ย่อมกำหนดรู้เวทนาได้ เพราะกำหนดรู้เวทนาได้ จึงเป็นอันชื่อว่ากระทำให้แจ้งซึ่งอมตะ.

[๘๑๒] ภิกษุยอมพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย เมื่อเธอพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ ย่อมกำหนดรู้จิตได้ เพราะกำหนดรู้จิตได้ จึงเป็นอันชื่อว่ากระทำให้แจ้งซึ่งอมตะ.

[๘๑๓] ภิกษุยอมพิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย เมื่อเธอพิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ ย่อมกำหนดรู้ธรรมได้ เพราะกำหนดรู้ธรรมได้ จึงเป็นอันชื่อว่ากระทำให้แจ้งซึ่งอมตะ.

จบปริยญาสูตรที่ ๘

๕. ภาวนาสูตร

การเจริญสติปัฏฐาน ๔

[๘๑๔] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงการเจริญสติปัฏฐาน เธอทั้งหลายจงฟัง การเจริญสติปัฏฐาน ๔ เป็นไฉน คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่... พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่... พิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้แล คือการเจริญสติปัฏฐาน ๔.

จบภาวนาสูตรที่ ๕

๑๐. วิภังคสูตร

ปฏิบัติท้าวให้ถึงการเจริญสติปัฏฐาน

[๘๑๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงสติปัฏฐาน การเจริญสติปัฏฐานและปฏิบัติท้าวให้ถึงการเจริญสติปัฏฐาน แก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟัง ก็สติปัฏฐานเป็นไฉน คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรม

วันนี้ ย่อมพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ

กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย ย่อมพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่...
ย่อมพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มี
ความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย คู่ก่อน
ภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่าสติปัญฐาน.

[๘๑๖] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็การเจริญสติปัญฐานเป็นไฉน คู่ก่อน
ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ พิจารณาเห็นธรรม คือความเกิดขึ้นในกาย
พิจารณาเห็นธรรม คือความเสื่อมในกาย พิจารณาเห็นธรรม คือความ
เกิดขึ้น และความเสื่อมไปในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ
กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย พิจารณาเห็นธรรม คือ ความเกิดขึ้น
ในเวทนา... พิจารณาเห็นธรรม คือ ความเกิดขึ้นในจิต... พิจารณา
เห็นธรรม คือ ความเกิดขึ้นในธรรม พิจารณาเห็นธรรม. คือ ความเสื่อม
ในธรรม พิจารณาเห็นธรรม คือ ความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปในธรรมอยู่
มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย
คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่าการเจริญสติปัญฐาน.

[๘๑๗] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ปฏิบัติอันให้ถึงการเจริญสติปัญฐาน
เป็นไฉน อริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ คือ สัมมาทิฐิ... สัมมาสมาธิ
นี้แลเรียกว่า ปฏิบัติอันให้ถึงการเจริญสติปัญฐาน.

จบวิภังคสูตรที่ ๑๐

จบอนนุสสุตวรรคที่ ๔

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. อนนุสสุตสูตร ๒. วิราคสูตร ๓. วิริทฺธสูตร ๔. ภาวนาสูตร
๕. สติสูตร ๖. อัญญสูตร ๗. นันทสูตร ๘. ปริญญาสูตร ๙. ภาวนา
สูตร ๑๐. วิภังคสูตร

อมตวรรคที่ ๕

๑. อมตสูตร *

ว่าด้วยจิตตั้งมั่นในสติปัฏฐาน

[๘๑๘] สาวัตถิณีทาน. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงมีจิตตั้งมั่นด้วยดีในสติปัฏฐาน ๔ อยู่เถิด อย่ามีจิตไม่ตั้งมั่นอยู่เลย และอมตะจะพึงมีแก่เธอทั้งหลาย สติปัฏฐาน ๔ เป็นไฉน คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย ย่อมพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย เธอทั้งหลาย จงมีจิตตั้งมั่นในสติปัฏฐาน ๕ เหล่านี้เถิด อย่ามีจิตไม่ตั้งมั่นอยู่เลย และอมตะจะพึงมีแก่เธอทั้งหลาย.

จบอมตสูตรที่ ๑

๒. สมุทยสูตร

ว่าด้วยการเกิดดับแห่งสติปัฏฐาน ๔

[๘๑๙] สาวัตถิณีทาน. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงความเกิดและความดับแห่งสติปัฏฐาน ๔ เธอทั้งหลายจงฟัง ก็ความเกิดแห่งกายเป็น

* ไม่มีอรรถกาแก่

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวรรค เล่ม ๕ ภาค ๑ - หน้าที่ 486

อย่างไร ความเกิดแห่งกายย่อมมี เพราะความเกิดแห่งอาหาร ความดับ
แห่งกายย่อมมี เพราะความดับแห่งอาหาร ความเกิดแห่งเวทนาย่อมมี เพราะ
ความเกิดแห่งผัสสะ ความดับแห่งเวทนาย่อมมี เพราะความดับแห่งผัสสะ
ความเกิดแห่งจิตย่อมมี เพราะความเกิดแห่งนามรูป ความดับแห่งจิตย่อมมี
เพราะความดับแห่งนามรูป ความเกิดแห่งธรรมย่อมมี เพราะความเกิดแห่ง
มนสิการ ความดับแห่งธรรมย่อมมี เพราะความดับแห่งมนสิการ.

จบสมุทฺยสูตรที่ ๒

อมตวรรคพรรณนา

อรรถกถาสมุทฺยสูตร

อมตวรรคที่ ๕ สมุทฺยสูตรที่ ๒. คำว่า ความเกิดแห่งกาย
เพราะการเกิดขึ้นแห่งอาหาร หมายความว่า การเกิดขึ้นพร้อมแห่งกาย
ย่อมมีได้ เพราะการเกิดขึ้นพร้อมแห่งอาหาร. ในคำที่เหลือ ก็ทำนอง
เดียวกันนี้แหละ. ส่วนในคำว่า เพราะการเกิดขึ้นพร้อมแห่งมนสิการ
(ความใส่ใจ) หมายความว่า การเกิดขึ้นพร้อมแห่งธรรมอันเป็นส่วน
ประกอบแห่งความตรัสรู้ ย่อมมีได้เพราะการเกิดขึ้นพร้อมแห่งการเอาใจใส่
อย่างมีเหตุผล และธรรมคือนิเวรณ (เครื่องกีดกัน) จะเกิดมีได้ก็เพราะการ
ไม่เอาใจใส่อย่างมีเหตุผลเกิดขึ้น. ในพระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัส
การตั้งสติไว้อย่างมั่นคงในอารมณ์ ด้วยประการฉะนี้.

จบอรรถกถาสมุทฺยสูตรที่ ๒

๓. มรรคสูตร *

ว่าด้วยทางเป็นที่ไปอันเอก

[๘๒๐] สาวัตถินิทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ครั้งหนึ่ง เมื่อแรก
ตรัสรู้ เราอยู่ที่ควงไม้ชบาลนิโครธ ใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชราในตำบลอุรุเวลา
เมื่อเราหลีกเร้นอยู่ในที่ลับ ได้เกิดความปริวิตกขึ้นในใจอย่างนั้นว่า

[๘๒๑] ทางนี้เป็นที่ไปอันเอก เพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลาย
เพื่อก้าวล่วงความโศกและความร่ำไร เพื่อความดับสูญแห่งทุกข์และโทมนัส
เพื่อบรรลุนิพพาน เพื่อทำนิพพานให้แจ้ง ทางนี้ คือ สติปัฏฐาน ๔
สติปัฏฐาน ๔ เป็นไฉน ภิกษุพึงพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ พิจารณาเห็น
เวทนาในเวทนาอยู่ พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ หรือพิจารณาเห็นธรรมใน
ธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสใน
โลกเสีย ทางนี้เป็นที่ไปอันเอกนี้ เพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลาย เพื่อ
ก้าวล่วงความโศกและความร่ำไร เพื่อความดับสูญแห่งทุกข์และโทมนัส เพื่อ
บรรลุนิพพาน เพื่อทำนิพพานให้แจ้ง ทางนี้ คือ สติปัฏฐาน ๔.

[๘๒๒] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล ท้าวสหัมบดีพรหมรู้ความ
ปริวิตกในใจของเราด้วยใจ จึงหายตัวจากพรหมโลกมาปรากฏเบื้องหน้าเรา
เหมือนบุรุษมีกำลังเหยียดแขนที่คู้ หรือคู้แขนที่เหยียด ฉะนั้น ท้าวสหัมบดี-
พรหมกระทำฝ่าเฉยงป่าข้างหนึ่ง ประนมมือมาทางเราแล้วได้กล่าวว่า

[๘๒๓] ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้อนี้เป็นอย่างนั้น ข้าแต่พระสุคต
ข้อนี้เป็นอย่างนั้น ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ทางนี้เป็นที่ไปอันเอก เพื่อความ
บริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลาย เพื่อก้าวล่วงความโศกและความร่ำไร เพื่อความ

* ไม่มีอรรถกถาแก้

ดับสูญแห่งทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุนิพพานให้แจ้ง
หนทางนี้ คือ สติปัฏฐาน ๔ สติปัฏฐาน ๔ เป็นไฉน ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ
ภิกษุพึงพิจารณาเห็นกายในกาย... ในเวทนา... ในจิต... หรือในธรรม
มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย ข้าแต่
พระองค์ผู้เจริญ ทางนี้เป็นที่ไปอันเอก เพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลาย
เพื่อก้าวล่วงความโศกและความรำไร เพื่อความดับสูญแห่งทุกข์และโทมนัส
เพื่อบรรลุนิพพานให้แจ้ง ทางนี้ คือ สติปัฏฐาน ๔.

[๘๒๔] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ท้าวสหัมบดีพรหมได้กล่าวดังนี้แล้ว
ครั้น แล้วได้กล่าวนิคมคาถาต่อไปอีกว่า

พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ทรงเห็นความ
สิ้นชาติ และที่สุดชาติ ทรงอนุเคราะห์
เพื่อประโยชน์เกื้อกูล ทรงทราบทางเป็น
ที่ไปอันเอก ในกาลก่อนชนทั้งหลายข้าม
โสมะได้แล้วด้วยทางนี้ (ในอนาคต) จัก
ข้ามด้วยหนทางนี้ (ในบัดนี้) ก็ข้ามอยู่
ด้วยหนทางนี้.

จบมรรคสูตรที่ ๓

๔. สติสูตร

ทรงเตือนภิกษุให้เป็นผู้มีสติ

[๘๒๕] สาวัตถิณีทาน. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพึงเป็นผู้มีสติอยู่
เถิด นี่เป็นอนุศาสนีของเราสำหรับเธอทั้งหลาย ก็อย่างไรเล่า ภิกษุจึงจะชื่อว่า
เป็นผู้มีสติ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมพิจารณาเห็น

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค เล่ม ๕ ภาค ๑ - หน้าที่ 489

ภายในกายอยู่... ในเวทนาอยู่... ในจิตอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นธรรมใน
ธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัด อภิชฌาและโทมนัสในโลก
เสีย อย่างนี้แล ภิกษุจึงชื่อว่า เป็นผู้ที่มีสติ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพึงเป็น
ผู้มีสติอยู่เถิด นี่เป็นอนุศาสน์ของเราสำหรับเธอทั้งหลาย.

จบสติสูตรที่ ๔

อรรถกถาสติสูตร

สูตรที่ ๔. ครั้นทรงแสดงเหตุเกิดขึ้น (สมุทัย) ล้วน ๆ เสร็จแล้ว
พระองค์ก็ตรัส (พระสูตรนี้) ตามอัชฌาสัยของผู้จะตรัสรู้ได้.

จบอรรถกถาสติสูตร

๕. กุสละราติสูตร

ว่าด้วยกองกุศล

[๘๒๖] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อจะกล่าวว่กองกุศล จะกล่าวให้ถูก
ต้องกล่าวถึงสติปัญญา ๔ เพราะว่กองกุศลทั้งสิ้น ได้แก่สติปัญญา ๔ สติ-
ปัญญา เป็นใจน ภิกษุในธรรมวินัยนี้ย่อมพิจารณาเห็นภายในกายอยู่ มี
ความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย ย่อม
พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่... ย่อม
พิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัด
อภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อจะกล่าวว่กองกุศล
จะกล่าวให้ถูก ต้องกล่าวถึงสติปัญญา ๔ เพราะว่กองกุศลทั้งสิ้นนี้ได้แก่สติ-
ปัญญา ๔.

จบกุสละราติสูตรที่ ๕

๖. ปาฏิโมกขสูตร

ว่าด้วยปาฏิโมกขสังวร

[๘๒๓] ครั้งนั้น พระภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ฯลฯ ครั้นแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอประทานพระวโรกาส ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธรรมโดยย่อแก่ข้าพระองค์ ซึ่งข้าพระองค์ได้ฟังแล้วจะฟังเป็นผู้ผู้เดียว หลีกออกจากหมู่ ไม่ประมาท มีความเพียร มีใจเด็ดเดี่ยวเถิด.

[๘๒๔] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า คุณก่อนภิกษุ เพราะฉะนั้นแหละ เธอจงชำระเบื้องต้นในกุศลธรรมให้บริสุทธิ์เสียก่อน ก็อะไรเป็นเบื้องต้นของกุศลธรรม เธอจงสำรวมในปาฏิโมกขสังวร จงถึงพร้อมด้วยมารยาทและโคจรเห็นภัยในโทษมีประมาณน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย.

[๘๒๕] คุณก่อนภิกษุ เมื่อใดแล เธอจักสำรวมในปาฏิโมกขสังวร จักถึงพร้อมด้วยมารยาทและโคจร เห็นภัยในโทษมีประมาณน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย เมื่อนั้น เธออาศัยศีลดำรงอยู่ในศีลแล้ว ฟังเจริญสติปัฏฐาน ๔ สติปัฏฐาน ๔ เป็นไฉน คุณก่อนภิกษุ เธอจงพิจารณาเห็นภายในภายในกายอยู่... ในเวทนาอยู่... ในจิตอยู่... พิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอกุศลและโทมนัสในโลกเสีย เมื่อใด เธอจักอาศัยศีลดำรงอยู่ในศีลแล้ว เจริญสติปัฏฐาน ๔ เหล่านี้ อย่างนี้ เมื่อนั้น เธอพึงหวังความเจริญในกุศลธรรมได้ทีเดียว ตลอดคืนหรือวันที่จักมาถึง ไม่มีความเสื่อม.

[๘๓๐] ครั้งนั้นแล ภิกษุหนึ่งขึ้นชมอนุโมทนาพระภิกษุของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วลุกจากอาสนะ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้ากระทำประทักษิณแล้วหลีกไป ภิกษุหนึ่งเป็นผู้ผู้เดียว หลีกออกจากหมู่ ไม่ประมาท มีความเพียร มีใจเด็ดเดี่ยว ไม่นานนักก็กระทำให้แจ้งซึ่งที่สุดแห่งพรหมจรรย์อันยอดเยี่ยม ที่กุลบุตรทั้งหลายผู้ออกบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการนั้น ด้วยปัญญาอันยิ่งเองในปัจจุบันเข้าถึงอยู่ รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนั้นมิได้มี ก็แลภิกษุหนึ่งเป็นพระอรหันต์องค์หนึ่งในจำนวนพระอรหันต์ทั้งหลาย.

จบปาฏิโมกขสูตรที่ ๖

อรรถกถาปาฏิโมกขสูตร

ปาฏิโมกขสังวรสูตรที่ ๖. คำว่า ผู้สำรวมด้วยความสำรวม
ในพระปาฏิโมกข์ ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงแสดงศีลที่
ประเสริฐที่สุดของศีลทั้ง ๔ อย่าง จึงได้ตรัสอย่างนั้น. ท่านปิณฑกกุลนาเถระ
กล่าวว่า ศีล ก็คือการสำรวมในพระปาฏิโมกข์นั่นเอง. ท่านค้านว่า ขึ้นชื่อว่า
ว่าฐานะที่ว่าอีก ๓ ข้อ เป็นศีล ไม่มี เมื่อไม่ยอมเห็นด้วยอย่างเด็ดขาดจึง
กล่าวไว้. มีชื่อว่า อินทรีย์สังวร ก็สักว่าที่เป็นไปในทวาร ๖ เท่านั้น อาชีว-
ปาริสุทธิ ก็สักว่าที่เกิดปัจจัยขึ้นโดยถูกต้องตามทำนองคลองธรรมเท่านั้น.
ชื่อว่า ปัจจัยนิสสิต ก็ตรงที่พิจารณาว่าเพื่อประโยชน์นี้ในปัจจัยที่ได้มาแล้ว
บริโภคน (เพราะฉะนั้น) ว่าโดยตรง ศีลก็คือการสำรวมในพระปาฏิโมกข์เท่า
นั้น. ปาฏิโมกขสังวรนั้น ของภิกษุใดแตกแล้ว ภิกษุนี้ก็ไม่พึงกล่าวได้ว่า

จะรักษาศีลที่เหลื่อไว้ได้เพราะเหมือนคนหัวขาด ไม่มีทางจะรักษามือเท้าไว้ได้
ฉะนั้น. ส่วนปาฏิโมกขสังวรนั้น ของภิกษุใด ไม่เสียหาย ภิกษุนี้ ก็สามารถ
เพื่อทำศีลที่เหลื่อให้กลับเป็นปกติได้อีกแล้วรักษาข้ออื่น เหมือนคนหัวไม่ขาด
สามารถรักษาชีวิตไว้ได้ฉะนั้น. เพราะฉะนั้น ศีลก็คือปาฏิโมกขสังวรนั่นเอง.
ด้วยความสำรวมในพระปาฏิโมกข์นั้น. คำว่า ผู้สำรวมแล้ว หมายความว่า
ผู้สำรวม เข้าถึงคือประกอบด้วยความสำรวมในพระปาฏิโมกข์. คำว่า ถึง
พร้อมด้วยอาจารย์และโคจร คือสมบูรณ์ทั้งอาจารย์ ทั้งโคจร. คำว่า
อณุมตฺเตสุ คือมีประมาณเล็กน้อย. คำว่า โทษ คือในธรรมที่เป็นอกุศล
คำว่า มีปกติเห็นภัย คือเห็นเป็นของน่ากลัวโดยปกติ. คำว่า ยึดมั่น
คือถือไว้อย่างถูกต้อง. คำว่า จงศึกษาในสิกขาบททั้งหลาย ได้แก่ การยึด
ถือศึกษาสิกขาบทนั้น ๆ ในสิกขาบททั้งหลาย คือก็ศึกษาบทใด ๆ ที่เกี่ยวกับ
กายหรือที่เกี่ยวกับวาจาที่ต้องศึกษาในส่วนศึกษาในสิกขาบททั้งหลายนั้นใจจง
สมาทานศึกษาสิกขาบททั้งหมดนั้น ด้วยประการฉะนี้. นี้เป็นความย่อในพระ
สูตรนี้ ส่วนความพิสดาร ท่านกล่าวไว้แล้วในวิสุทธิมรรค. ด้วยประการฉะนี้
ในพระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแต่ปาฏิโมกขสังวรศีลเท่านั้น.

จบอรรถกถापฏิโมกขสูตรที่ ๖

๗. ทุจริตสูตร

ว่าด้วยทุจริต และสุจริต

[๘๓๑] ครั้งนั้น ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ฯลฯ แล้วกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอประทานพระวโรกาสของพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธรรมโดยย่อแก่ข้าพระองค์ ซึ่งข้าพระองค์ได้ฟังแล้ว จะพึงเป็นผู้ผู้เดียว หลีกออกจากหมู่ ไม่ประมาท. มีความเพียร มีใจเด็ดเดี่ยวเกิด.

[๘๓๒] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนภิกษุ เพราะฉะนั้นแหละ เธอจงชำระเบื้องต้นในกุศลธรรมให้บริสุทธิ์เสียก่อน ก็อะไรเป็นเบื้องต้นของกุศลธรรม เธอจักละกายทุจริต เจริญกายสุจริต จักละวจีทุจริต เจริญวจีสุจริต จักละมโนทุจริต เจริญมโนสุจริต.

[๘๓๓] คุณก่อนภิกษุ เมื่อใดแล เราจักละกายทุจริต เจริญกายสุจริต จักละวจีทุจริต เจริญวจีสุจริต จักละมโนทุจริต เจริญมโนสุจริต เมื่อนั้น เธอพึงอาศัยศีลดำรงอยู่ในศีลแล้ว เจริญสติปัฏฐาน ๔ สติปัฏฐาน ๔ เป็นไหน เธอจงพิจารณาเห็นกายในกายอยู่... ใน มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย เมื่อใดแล เธอจักอาศัยศีลเวทนาอยู่... ในจิตอยู่... จงพิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ ดำรงอยู่ในศีลแล้ว เจริญสติปัฏฐาน ๔ เหล่านี้ อย่างนี้ เมื่อนั้น เธอพึงหวังความเจริญในกุศลธรรมได้ทีเดียว ตลอดคืนหรือวันที่จักมาถึง ไม่มีความเสื่อมเลย ฯลฯ ก็แลภิกษุรูปนั้น เป็นพระอรหันต์องค์หนึ่ง ในจำนวนพระอรหันต์ทั้งหลาย.

จบทุจริตสูตรที่ ๗

อรรถกถาทุจรัสสูตร

สูตรที่ ๗. กายสุจริตและวจีสุจริตเป็นปาฏิโมกขสังวรศีล มโนสุจริต เป็นศีลอีก ๓ ชนิด เพราะเหตุนี้ จึงเป็นอันว่าจตุปาริสุทธิศีล พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทรงแสดงไว้แล้ว. โดยนัยนี้ แม้กรรมบถสามข้อหลัง ในกุศลกรรมบถสิบ ในปัญจสูตร และในอีกเก้าสูตร ก็พึงทราบว่าเป็นศีลด้วย. คำที่เหลือ คืบตั้งนั้นแล.

จบอรรถกถาทุจรัสสูตรที่ ๗

๘. มิตตสูตร*

การชักชวนให้เจริญสติปัฏฐาน

[๘๓๔] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงอนุเคราะห์ชนเหล่าใด และชนเหล่าใดพึงสำคัญถ้อยคำที่ควรฟัง ชนเหล่านั้นจะเป็นมิตร อมาตย์ ญาติหรือสายโลหิตก็ตาม เธอทั้งหลายพึงชักชวนชักนำให้ตั้งอยู่ในการเจริญสติปัฏฐาน ๔ สติปัฏฐาน ๔ เป็นไฉน คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมพิจารณาเห็น กายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัด อภิชฌา และโทมนัสในโลกเสีย ย่อมพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่ ย่อมพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย คู่ก่อนภิกษุทั้ง

* ตั้งแต่ สูตรที่ ๘ เป็นต้นไป ไม่มีอรรถกถาแก้.

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวรรค เล่ม ๕ ภาค ๑ - หน้าที่ 495
หลาย เธอทั้งหลายพึงอนุเคราะห์ชนเหล่าใด และชนเหล่าใดพึงสำคัญถ้อยคำที่
ควรฟัง ชนเหล่านั้นจะเป็นมิตร อมาตย์ ญาติหรือสายโลหิตก็ตาม เธอทั้ง
หลาย พึงชักชวนชักนำให้ตั้งอยู่ในการเจริญสติปัฏฐาน ๔ เหล่านั้น.

จบมิตตสูตรที่ ๘

๕. เวทนาสูตร

เจริญสติปัฏฐานเพื่อรู้ เวทนา ๓

[๘๓๕] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เวทนา ๓ ประการนี้ ๓ ประการเป็น
ไฉน คือ สุขเวทนา ๑ ทุกขเวทนา ๑ อทุกขมสุขเวทนา คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
เวทนา ๓ ประการนี้แล.

[๘๓๖] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงเจริญสติปัฏฐาน ๔
เพื่อกำหนดรู้เวทนา ๓ ประการนี้ สติปัฏฐาน ๔ เป็นไฉน คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ
มีสติ กำจัดอภิชณาและโทมนัสในโลกเสีย ย่อมพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนา
อยู่... ย่อมพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่
มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชณาและโทมนัสในโลกเสีย คุณก่อน
ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงเจริญสติปัฏฐาน ๔ เหล่านี้ เพื่อกำหนดรู้เวทนา
๓ ประการนี้แล.

จบเวทนาสูตรที่ ๕

๑๐. อาสวสูตร

เจริญสติปัฏฐานเพื่อละ อาสวะ ๓

[๘๓๗] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อาสวะ ๓ ประการนี้ ๓ ประการ เป็นไฉน คือ กามาสวะ ๑ ภวาสวะ ๑ อวิชชาสวะ ๑ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อาสวะ ๓ ประการนี้แล.

[๘๓๘] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายควรเจริญสติปัฏฐาน ๔ เพื่อละอาสวะ ๓ ประการนี้ สติปัฏฐาน ๔ เป็นไฉน คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย ย่อมพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายควรเจริญสติปัฏฐาน ๔ เหล่านี้ เพื่อละอาสวะ ๓ ประการนี้แล.

จบอาสวสูตรที่ ๑๐

จบอมตวรรคที่ ๕

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. อมตสูตร ๒. สมุทฺยสูตร ๓. มรรคสูตร ๔. สติสูตร ๕. กุสลราศีสูตร ๖. ปาฏิโมกขสูตร ๗. ทุจฺริตสูตร ๘. มิตฺตสูตร ๙. เวทนาสูตร ๑๐. อาสวสูตร

คังคาทีเปยยาตแห่งสติปัญฐานสังยุตที่ ๖

ว่าด้วยผลของการเจริญสติปัญฐาน ๔

[๘๓๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำคงคา ไหลไปสู่ทิศปราจีน หลังไปสู่ทิศปราจีน บ่าไปสู่ทิศปราจีน แม่น้ำใด ภิกษุ เมื่อเจริญสติปัญฐาน ๔ เมื่อกระทำให้มากซึ่งสติปัญฐาน ๔ ก็เป็นผู้โน้มไปสู่ นิพพาน โนมโน้มไปสู่นิพพาน โอนโน้มไปสู่นิพพาน ฉะนั้นเหมือนกัน.

[๘๔๐] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุเมื่อเจริญสติปัญฐาน ๔ เมื่อกระทำให้มากซึ่งสติปัญฐาน ๔ อย่างไร จึงจะเป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โนมโน้มไปสู่นิพพาน โอนโน้มไปสู่นิพพาน คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัด อภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย ย่อมพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่... ย่อม พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ ... ย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเมื่อเจริญสติปัญฐาน ๔ เมื่อกระทำให้มากซึ่งสติปัญฐาน ๔ อย่างนี้แล จึง เป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โนมโน้มไปสู่นิพพาน โอนโน้มไปสู่นิพพาน ฯลฯ

[๘๔๑] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สังโยชน์อันเป็นส่วนเบื้องสูง ๕ เหล่านี้ สังโยชน์ ๕ เป็นไฉน คือ รูปราคะ ๑ อรูปราคะ ๑ มานะ ๑ อุทธัจจะ ๑ อวิชา ๑ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สังโยชน์อันเป็นส่วนเบื้องสูง ๕ เหล่านี้แล.

[๘๔๒] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงเจริญสติปัญฐาน ๔ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละสังโยชน์อันเป็นส่วน เบื้องสูง ๕ เหล่านี้แล สติปัญฐาน ๔ เป็นไฉน คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุ

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวรรค เล่ม ๕ ภาค ๑ - หน้าที่ 498

ในธรรมวินัยนี้ ย่อมพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย ย่อมพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย คู่ก่อน ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงเจริญสติปัฏฐาน ๔ เหล่านี้ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละสังโยชน์อันเป็นส่วนเบื้องสูง ๕ เหล่านี้แล (สติปัฏฐานสังยุต พึงให้พิสดารเหมือนมรรคสังยุต).

๖ สูตรว่าด้วยแม่น้ำไหลไปสู่ทิศปราจีน ๖ สูตรว่าด้วยแม่น้ำไหลไปสู่สมุทร ทั้งสองอย่าง ๆ ละ ๖ รวมเป็น ๑๒ เพราะเหตุนี้ จึงเรียกว่าวรรค.

จบสติปัฏฐานสังยุต

พึงทราบใจความตามนัยที่กล่าวไว้ในหนหลัง ในฉพวรรค.

อรรถกถาสติปัฏฐานสังยุต ในอรรถกถาสังยุตตนิกาย ชื่อ สारत्तปลาतिनิจบแล้ว. (ต่อภาคที่ ๒)